

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ
ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԵՆՏՐՈՆ

Վերլուծական տեղեկագիր

№ 7

Երևան – 2015

YEREVAN STATE UNIVERSITY
CENTER FOR CIVILIZATION AND CULTURAL STUDIES

Analytical Bulletin

№ 7

Yerevan 2015

Հրատարակվում է ԵՊՀ Քաղաքակրթական և մշակութային հետազոտությունների կենտրոնի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Խմբագրական խորհուրդ՝

Հովհաննիսյան Դավիթ	բ.գ.թ., պրոֆեսոր, Արտակարգ և լիազոր դեսպան (նախագահ)
Միմոնյան Արամ	պ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից-անդամ,
Սաֆրաստյան Ռուբեն	պ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս
Կիրակոսյան Արման	պ.գ.դ., պրոֆեսոր, Արտակարգ և լիազոր դեսպան
Մինասյան Սերգեյ	քաղ.գ.դ.
Քոչարյան Հայկ	պ.գ.թ., դոցենտ (համարի պատասխանատու)

Վերլուծական տեղեկագիր հ. 7: Հոդվածների ժողովածու/ԵՊՀ; Քաղաքակրթական և մշակութային հետազոտությունների կենտրոն; Խմբ. Խորհուրդ. – Եր.: 2015.- 298 էջ:

Ժողովածուն նախատեսված է քաղաքագետների, մշակութաբանների, սոցիոլոգների, ազգագրագետների, հայագետների, արևելագիտական, պատմական և միջազգային հարաբերությունների բաժինների ուսանողների, ինչպես նաև ընթերցող լայն շրջանակի համար:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Հովհաննիսյան Դ.

ՍՈՒՆՆԻԱԿԱՆ ԾԱՅՐԱՀԵՂԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ

ԴՐՄԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ. «ՆԵՐԿԱՆ» ԵՎ «ԱՊԱԳԱՆ»..... 8

Մահակյան Ն.

ԽԱԼԻՖԱՅՈՒԹՅԱՆ ՍՈՒՆՆԻԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ 30

Գրիգորյան Ս.

«ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ»՝ ԱԿՈՒՆՔՆԵՐԻՑ ՄԻՆՉԵՎ

ԽԱԼԻՖԱՅՈՒԹՅԱՆ ՀՌՉԱԿՈՒՄ..... 72

Տոնիկյան Ս.

ՀԵՂԻՆԱԿԱՎՈՐ ՄՈՒՍՈՒԼՄԱՆ ԿՐՈՆԱԳԵՏ-

ԻՐԱՎԱԳԵՏՆԵՐԻ ԱՐՉԱԳԱՆՔԸ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ

ԽԱԼԻՖԱՅՈՒԹՅԱՆ ՀՌՉԱԿՄԱՆԸ 92

Մկրտչյան Տ.

«ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ» ԵՎ ԱՄՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ. ՎԵՐԼՈՒԾԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆՆԵՐԻ

ԱՐՉԱԳԱՆՔՆԵՐԸ..... 110

Քարամյան Ս.

«ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ» ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ

ԼՈՒՍԱԲԱՆՈՒՄԸ ՌՈՒՍԱԿԱՆ ԶԼՄ-ՆԵՐՈՒՄ..... 138

Գևորգյան Ա.

ԻՐԱՆԻ ԱՐՉԱԳԱՆՔԸ «ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ»

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՆ..... 150

Գեղամյան Վ.

ԹՈՒՐԲԻԱՅԻ ԴԵՐԸ «ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ»
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԿԱՅԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ 172

Քոչարյան Հ.

«ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ» ԱԾԽԱԶՐԱԾՆԱՅԻՆ
ՀԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 194

Չիլինգիրյան Հ.

ՄԻԶԻՆ ԱՐԵՎԵԼՔԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԸ
ՊԱՐՏԱԴՐՎԱԾ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՆՈՐՈՇ ԱՊԱԳԱՅԻ
ՄԻԶԵՎ 217

Բազինյան Մ.

ԻԲՆ ԽԱԼԴՈՒՆԻ «ԱՍԱԲԻԱՅԻ» ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ 2011 Թ.
ՀՈՒՆՎԱՐԻ 25-Ի ԵԳԻՊՏՈՍԻ «ԱՆԱՎԱՐՏ»
ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ 249

Հովհաննիսյան Դ., Սահակյան Ն.

ԳԼՈՒԲԱԼ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ «ԾԱՂՐԱՆԿԱՐԱՅԻՆ
ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ» 272

ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ 291

ՀԱՎԵԼՎԱԾ 296

CONTENTS

Hovhannisyan D.

SUNNI RADICALISM: THE “PRESENT” AND THE “FUTURE” 8

Sahakyan N.

HISTORICAL EVOLUTION OF SUNNI THEORY
OF CALIPHATE 30

Grigoryan S.

“ISLAMIC STATE” FROM THE ORIGIN TO THE
DECLARATION OF CALIPHATE 72

Tonikyan S.

THE REACTION OF FAMOUS MUSLIM EXPERTS IN ISLAMIC
LAW ON PROCLAMATION OF ISLAMIC STATE 92

Mkrtchyan T.

“ISLAMIC STATE” AND U.S. POLICY: ASSESSMENTS AND
PERSPECTIVES OF AMERICAN RESEARCH INSTITUTIONS 110

Karamyan S.

THE COVERAGE OF “ISLAMIC STATE” ACTIVITY
IN RUSSIAN MASS-MEDIA 138

Gevorgyan A.

IRAN’S RESPONSE TO THE ACTIVITIES OF THE
“ISLAMIC STATE” 150

Geghamyan V.

THE ROLE OF TURKEY IN THE FORMATION OF ISIS 172

<i>Kocharyan H.</i>	
THE HYDROCARBON FACILITIES OF “THE ISLAMIC STATE”	194
<i>Tchilingirian H.</i>	
ARMENIAN COMMUNITIES IN THE MIDDLE EAST: BETWEEN IMPOSED REALITIES AND UNCERTAIN FUTURE.....	217
<i>Bazinyan M.</i>	
IBN KHALDUN’S CONCEPT OF ‘AŞABĪA IN THE CONTEXT OF “UNFINISHED” EGYPTIAN REVOLUTION OF 2011.....	249
<i>Hovhannisyan D., Sahakyan N.</i>	
GLOBAL CONFLICT AND THE “CARTOON WAR”	172
NOTES ON CONTRIBUTORS.....	291
APPENDIX.....	296

ՍՈՒՆՆԻԱԿԱՆ ԾԱՅՐԱՀԵՂԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԴՐՄԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ. «ՆԵՐԿԱՆ» ԵՎ «ԱՊԱԳԱՆ»

Դավիթ Հովհաննիսյան

Բանալի բառեր՝ Իսլամական պետություն, սուննիական
ծայրահեղականություն, Միջին Արևելք, Սայքս-Պիկո,
գլոբալիզացիոն ծրագրեր

Ժամանակակից աշխարհում տեղի ունեցող գործընթացները վկայում են տարբեր գլոբալիզացիոն ծրագրերի միջև մրցակցության թեժացման մասին: Այդ ծրագրերից է նաև արմատական սուննիական գլոբալիզացիոն նախագիծը¹, որի դրսևորումներից է 2014 թ. հունիսի 29-ին հռչակված «Իսլամական խալիֆայությունը»: Այն ստեղծվել է «Իսլամական պետություն» խմբավորման զինյալների հսկողության տակ գտնվող սիրիական և իրաքյան նահանգներում և ներկայումս համարվում է միջազգային անվտանգության համակարգի համար ամենալուրջ սպառնալիքներից մեկը:

Պատահական չէ, որ ԱՄՆ նախագահ Բարաք Օբաման 2015 թ. հունվարին Կոնգրեսին հղած իր ուղերձում «Իսլամական պետության» դեմ պայքարը համարեց քաղաքական ամենակարևոր խնդիրներից մեկը և թույլտվություն խնդրեց Միացյալ Նահանգների զինված ուժերը օգտագործել այն տապալելու համար:

¹ Տարբեր տիպի գլոբալիզացիոն ծրագրերի, այդ թվում՝ նաև սուննիական նախագծի վերլուծությանը մենք անդրադարձել ենք սույն պրակի նախորդ համարում: Տե՛ս՝ Վերլուծական տեղեկագիր: ԵՊՀ քաղաքակրթական և մշակութային հետազոտությունների կենտրոն, N.6, Երևան, էջ. 4-27:

«Իսլամական պետության» գոյացումը լուրջ մտահոգություններ է առաջացրել նաև Օոցի միապետություններում, քանի որ այս կազմավորման նախահարձակ միտումները՝ բացի Սիրիայից, Իրանից և Իրաքից, որոնք, իրենց տեսանկյունից, գտնվում են ռաֆիդիների² ձեռքում, ուղղված են նաև այս երկրների իշխանությունների, առաջին հերթին՝ Սաուդական Արաբիայի դեմ: Այստեղ կան և՛ կրոնադիցաբանական, և՛ տնտեսական (ածխաջրածնային հսկայական ռեսուրսներ), և քաղաքական կարևոր պատճառներ, սակայն այս ամենը թույլ է տալիս անդրադառնալ նաև այն իրավիճակին, որը տիրում է այսպես կոչված «իսլամական աշխարհում»:

Սիրիայում ծավալված պատերազմը մասնագիտական շրջանակների համար Առաջին համաշխարհային պատերազմի (1914-1918թթ.) պատմությանը, նրա հետևանքներին և, հատկապես, հայտնի Սայքս-Պիկո պայմանագրին անդրադառնալու առիթ դարձավ³:

Պատմագրության և քաղաքագիտության մեջ վաղուց արդեն ամրագրված է այն գնահատականը, որ Առաջին համաշխարհային պատերազմի արդյունքների անարդար և իմպերիալիստական էությունը պատճառ դարձավ ոչ միայն Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի (1939-1945թթ.) բռնկման համար, այլ նաև՝ բազմաթիվ բացասական գործընթացների, որոնք ընթանում էին Առաջին աշխարհամարտի արդյունքում վերացած Ավստրո-Հունգարական,

² Ռաֆիդի կոչում էին շիաներին, որը նշանակում է «նրանք, ովքեր մերժում են, չեն ճանաչում, հրաժարվում են» ճանաչել առաջին խալիֆների օրիանական իշխանությունը: Այն արաբերեն *ռաֆադա* արմատից է (թարգմանաբար՝ մերժել, հրաժարվել, չճանաչել):

³ Սայքս-Պիկոյի համաձայնագրի մասին տես Sykes-Picot Agreement, http://wwi.lib.byu.edu/index.php/Sykes-Picot_Agreement (մուտք՝ 15.01.2015)

Ռուսական և Օսմանյան կայսրությունների տարածքներում և գաղութներում առաջացած նոր պետական միավորներում:

Միջին Արևելքում ստեղծված իրավիճակի և անընդհատ բռնկվող հակամարտությունների պատճառներից մեկն էլ համարվում է Սայքս-Պիկո պայմանագիրը, որը գիտական գրականության մեջ բազմիցս նկարագրվել և վերլուծվել է, ուստի մենք, հարկ չհամարելով մանրամասն անդրադառնալ այդ պայմանագրի ձևավորման և փոփոխման պատմությանը, տարբեր կողմերի իրարամերժ շահերի բախմանը և այլ չափազանց հետաքրքիր նրբություններին, ուղղակի հակիրճ ձևով հիշեցնենք դրա էությունը: Այն կնքվել էր 1916թ. մայիսին Լոնդոնում և վերաբերում էր Օսմանյան կայսրության ասիական նահանգների ճակատագրին:

Ըստ այդ համաձայնության՝ Մեծ Բրիտանիան ստանում էր ժամանակակից Հորդանանի, Իրաքի (Մոսուլից դեպի հարավ ընկած մասը) և Հայֆա ու Ալկա նավահանգիստները: Ֆրանսիայի տիրապետության տակ պետք է անցնեին ներկայիս Թուրքիայի արևելյան շրջաները, հյուսիսային Իրաքը, Սիրիան և Լիբանանը:

Ռուսաստանին էին անցնում Ստամբուլը, Բոսֆորի և Դարդանելի նեղուցները, ինչպես նաև Օսմանյան կայսրության հայկական վիլայեթները:

Միջերկրական ծովի և Հորդանան գետի միջև ընկած տարածքները պետք է մնային միջազգային հսկողության տակ:

Պաղեստինի համար նախատեսվում էր միացյալ անգլո-ֆրանսիական կառավարում:

Պայմանագիրը կնքած կողմերը իրավունք էին ստանում այդ տարածքներում պետական սահմանները հաստատել՝ ելնելով իրենց շահերից և նկատառումներից:

Պայմանագրի կնքման պահից հետո տեղի ունեցած իրադարձությունները զգալիորեն ազդել էին իրավիճակի վրա,

ինչը առաջացրեց այս համաձայնության պայմանների վերանայման անհրաժեշտությունը: Այս նպատակով 1920 թ. ապրիլին Սան-Ռեմոյում կոնֆերանս հրավիրվեց, որի որոշումների հետևյալ կետերը կարևոր նշանակություն ունեցան հետագա զարգացումների տեսակետից.

ա) Մեծ Բրիտանիան և Ֆրանսիան համաձայնեցին ճանաչել Սիրիայի և Մեսոպոտամիայի «պայմանական» անկախությունը պայմանով, որ դա կարող է հռչակվել միայն այն դեպքում, երբ մանդատային կառավարման պայմաններում այս երկրների զարգացման մակարդակը թույլ կտա դրանք ճանաչել ինքնուրույն, ինքնիշխան և անկախ պետություններ,

բ) Պաղեստինը անցնում էր բրիտանական մանդատի տակ՝ առանց «պայմանական» անկախություն եզրի հիշատակման⁴:

Ֆրանսիան և Մեծ Բրիտանիան անմիջապես հաստատեցին իրենց կառավարումը Սիրիայում և Պաղեստինում՝ այսպիսով վերջնականապես դրժելով այն խոստումները, որոնք տրվել էին արաբական ղեկավարներին Օսմանյան կայսրության արաբական վիլայեթների և սանջակների տարածքում անկախ արաբական պետության ստեղծման վերաբերյալ:

Մեծ Բրիտանիան, դավաճանելով իր նախկին դաշնակիցներին՝ Հուսեյն իբն Ալիին, Ֆեյսալին և մյուսներին, իր ֆինանսական և ռազմական օգնությունը տրամադրեց նրանց մրցակցին՝ Իբն Սաուդին, որը երկար պայքարից հետո կարողացավ Արաբական թերակղզում գոյություն ունեցող հինգ անկախ պետությունները (Հիջազ, Ջաբալ Շամմար, Նեջդ, Ասիր և Եմեն) միավորել և ստեղծել սկզբից Նեջդի և Հիջազի թագավորությունը, իսկ հետագայում՝ Սաուդական Արաբիան (1932թ.):

⁴ Տես՝ Հավելվածում քարտեզ 2-ը:

Այսպիսով, Սայքս-Պիկո պայմանագրի տրամաբանությամբ սկսվեց արաբական անկախ պետությունների ձևավորման գործընթացը, որը, թվում էր, թե ավարտվեց Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո ստեղծված հավասարակշռության պայմաններում, երբ ձևավորված երկրներությունը ստիպեց մեծ տերություններին ընդունել ստատուս-քվոն և, բացառությամբ Արաբա-իսրայելական հակամարտության, առանձնապես ջանքեր չգործադրել իրավիճակը փոխելու ուղղությամբ⁵:

Մակայն այդ պայմանագրի տրամաբանությունը, որը ամբողջովին բխում էր «բաժանի՛ր և տիրի՛ր» սկզբունքից, ինչպես նաև բրիտանական հետախուզության և դիվանագիտության գործելակերպը, բացի այն, որ առանձնապես ադեկվատ չէին արաբական տարբեր տիպի էլիտաների և մտավորականության պատկերացումներին և սպասումներին, շարունակեց իր ազդեցությունը գործել հետագա բոլոր գործընթացների վրա մի կարևոր վերապահումով՝ Մեծ Բրիտանիան և Ֆրանսիան այլևս գերտերություններ չէին, ուստի նրանց ազդեցության մակարդակը այդ գործընթացների վրա կտրուկ նվազեց: Իսկ արաբական մտավորականությունը և այս կամ այն չափով կառավարման համակարգի մաս կազմող կամ դրա ձևավորման վրա ազդեցություն ունեցող էլիտաները միտվեցին վերը նշած գործընթացների արդյունքում լարած գաղութատիրական թակարդից ելքեր որոնելու բարդ նպատակի իրականացմանը, որի համար նրանց անհրաժեշտ էր ստեղծել մի այնպիսի միավորող

⁵ Անշուշտ, կարելի է հիշել Եմենի, Սոմալիի, Եգիպտոսի և մի շարք այլ երկրների հետ կապված շահերի բախումները, սակայն դրանք առանձնապես մեծ ազդեցություն չունեցան Միջին Արևելքի քաղաքական քարտեզի փոփոխության տեսակետից:

գաղափարական հիմք, որը նույնչափ ազդեցիկ լինելու և՛ եմենական ցեղերի, և՛ սիրիական ու եգիպտական ինտելեկտուալների համար:

Այս գաղափարական որոնումները տարբեր ուղղություններով էին գնում, սակայն պատմականորեն և մշակութային ու աշխարհագրական գործոնների ազդեցության տակ ձևավորված բաժանարար գծերը այդպես էլ հնարավորություն չտվեցին համընդհանուր ձգողական ուժ ունեցող ապագայի տեսլական ձևավորել:

Այնուամենայնիվ, առավել մրցունակ էին իսլամի հետ կապված կաղապարները, որոնք նույնպես իրար հակասող էին, սակայն, բոլոր դեպքերում, ունեին մի շատ կարևոր առանձնահատկություն՝ ունակ էին զանգվածներ միավորելու, նորաստեղծ պետական սահմաններն անտեսելով, այսինքն՝ Սայքս-Պիկո պայմանագրի տրամաբանությամբ ձևավորված այն մտածածին սահմանները, որոնք, ումմայի⁶ տեսանկյունից սատանայական էություն ունեին⁷:

Եվ այստեղ առաջ եկան նոր խնդիրներ: Ինչպե՞ս կարելի էր հաղթահարել վերը նշված բաժանարար գծերը, որոնք դարերի ընթացքում միայն ավելի ու ավելի անանցանելի են դարձել:

⁶ Կրոնական համայնք, տե՛ս Ислам. Энциклопедический словарь. М.: «Наука», Главная редакция восточной литературы, 1991, стр. 241-242. (Այսուհետ՝ Ислам. Энциклопедический словарь)

⁷ Վերը նշված գործընթացների հետևանքով գծված սահմանները կտրեցին դարերի ընթացքում ձևավորված կապերը, որոնք շատ հիմքային բնույթ ունեին՝ մշակութային, տնտեսական, առևտրական: Այդ կապերը հսկայական դեր էին կատարում նաև ինքնության ձևավորման տեսանկյունից: Ամենածանր վիճակում հայտնվեցին քոչվորները, երբ հայտնաբերեցին, որ այն ջրհորները կամ յայլաները, որոնցից իրենց ցեղերը հազարամյակներով օգտվել են, ներկայում հայտնվել են սահմանի այն կողմը և ինչ-որ զգեստներով, զինված մարդիկ արգելում են իրենց սովորական քոչելու ճանապարհը կտրել: Այս հանգամանքը այժմ շատ հաճախ օգտագործում են խալիֆայության գաղափարի կողմնակիցները՝ ընդգծելով, որ հզոր խալիֆայությունում ոչ մի սահման չի եղել, և բոլորը ազատ տեղաշարժվելու իրավունք են ունեցել:

Թերևս, այս ուղղությամբ ամենալուրջ փորձը կատարեց իմամ Ռուհոլլահ Մուսավի Խոմեյնին (1902-1989թթ.) Իրանում Իսլամական հեղափոխության հաղթանակից և Իսլամական Հանրապետության հռչակումից հետո՝ կազմակերպելով իսլամի տարբեր ուղղությունների (հիմնականում, իհարկե, սուննիական և շիական-իսնա'աշարիական) ներկայացուցիչների հանդիպումները, որոնք մի նպատակի պետք է ծառայեին՝ ումմայի միավորմանը: Սակայն նույնիսկ իսլամ դավանողներից գրեթե բոլորի կողմից հսկայական ժողովրդականություն վայելող այաթոլլային կրոնական զգացմունքների աճի հսկայական ալիքի պայմաններում դա չհաջողվեց: Հասկանալի է, որ մյուս բոլոր նման փորձերը դատապարտված էին անհաջողության: Ուստի Իրանի Իսլամական Հանրապետության հետագա քաղաքականությունը իրականացվեց շատ ավելի պրագմատիկ և իրատեսական եղանակով: Պետության ղեկավարման պատասխանատվությունը իրենց վրա վերցրած ֆակիհները⁸ իրենց ջանքերն ուղղեցին առաջին հերթին շիական ուղղությանը պատկանող տարբեր կրոնական համայնքների հետ իրենց կապերն ամրապնդելուն և դրանց միջև եղած տարբեր ոչ էական դավանաբանական խնդիրները լուծելուն: Այդպես ձևավորվեց Իրան-Սիրիա ռազմավարական դաշինքը, այդպես ամրապնդվեցին և իրանական օժանդակությունը զգալով՝ հզորացան Լիբանանի, Բահրեյնի, Եմենի, Սաուդական Արաբիայի և մի շարք այլ երկրների շիական ճանաչված համայնքները, որոնց համար լուրջ քաղաքական դերակատարություն էր նախատեսված:

Մյուս կողմից, սուննիական արմատական միջավայրում հետզհետե ավելի ու ավելի կատաղի բնույթ սկսեց կրել սալաֆիների և «Մուսուլման եղբայրների» միջև մրցակցությունը,

⁸ Աստվածաբան-կրոնագետ, տե՛ս Ислам. Энциклопедический словарь, стр. 250.

որի հիմքերը դրվել էին դեռ 10-14 դդ. ձևավորված չորս հիմնական կրոնա-իրավական ուղղությունների (մազհաբ) պայքարով:

Սառը պատերազմի ավարտից և երկբևեռ համակարգի փլուզումից հետո Միջին Արևելքում առկա այս բոլոր միտումները հնարավորություն ստացան իրենց տեսլականները ձևակերպել որպես ծրագրեր՝ շատ կամ քիչ իրատեսական: Այս գործընթացների զարգացման վրա ազդեցին Խորհրդային Միության փլուզմանը նախորդող և որոշակիորեն այդ փլուզմանը նպաստող աֆղանական իրադարձությունները, որոնց շնորհիվ նորից կենդանություն ստացան այնպիսի կոնցեպտներ, ինչպիսիք են *ջիհադը*, *դար ալ-իսլամը*, *դար ալ-հարբը*, *տակֆիրը* և այլն:

Միավորող դեր ունեցող կարևոր այդ հասկացություններից ամենաառանցքային ու սկզբունքային իմաստներ կրողը խալիֆայությունն է: Այս եզրը զանգվածների գիտակցության մեջ կապված է մուսուլմանների ոսկե դարի, նրանց քաղաքական, տնտեսական, գաղափարական, գիտական, մշակութային, հասարակական հզորության հետ: Ընդ որում, «խալիֆայություն» հասկացությունը միայն Աբբասյան հարստության հետ չէ կապված, այլ նաև Օսմանյան կայսրության, ինչով և բացատրվում են թուրքական ներկա իշխանությունների փորձերը առանձնահատուկ դերակատարություն ունենալ արաբական երկրներում: Սակայն չպետք է մոռանալ այն հանգամանքը, որ 19-րդ դարի երկրորդ կեսին, այսինքն՝ այն ժամանակաշրջանում, երբ Օսմանյան կայսրությունը դեռ գոյություն ուներ, մի շարք մուսուլման մտածողներ առաջարկում էին նոր խալիֆայություն հիմնել: Օրինակ, պանիսլամիզմի հիմնադիր հանրահայտ Ջամալ Ալ-Դին Ալ-Աֆղանին իր նոր խալիֆայության ծրագրով (1838-1897թթ.), որը բարեպաշտ խալիֆի շուրջ բոլոր մուսուլմանական երկրների միավորման նախագիծ էր իրենից ներկայացնում, ապարդյուն հանդիպումներ էր ունեցել և՛ Եգիպտոսի խեղիվ

Իսմայիլի (1863-1879թթ.), և՛ Իրանի շահ Նասր էդ-Դինի (1848-1896թթ.), և օսմանյան սուլթան Աբդ Ալ-Համիդ 2-րդի (1876-1909թթ.) հետ:

19-րդ դարի արաբական «Նահդայի» (զարթոնք) ամենահետաքրքիր ներկայացուցիչներից մեկը՝ հալեպցի Աբդ Ալ-Ռահման ալ-Քավաքիբին (1849-1902թթ.) մի ուտոպիական վեպ⁹ էր գրել, որի մեջ նկարագրել էր իբր թե 1899թ. հաջի ընթացքում Մեքքայում կայացած մուսուլմանների գաղտնի համագումարը, որին մասնակցել էին 22 իսլամական հեղինակավոր ալիմներ տարբեր արաբական երկրներից, ինչպես նաև Բախչիսարայից, Թիֆլիսից, Լիվերպուլից, Կոնստանդնուպոլսից, Քարուլից, Թավրիզից, Պեկինից, Կալկաթայից և մի քանի այլ քաղաքներից: Ժողովի նպատակն էր հասկանալ «իսլամի աշխարհի» մասնատվածության, հետամնացության և թուլացման պատճառները և միջոցներ գտնել վերջինիս վերածննդի համար: Չանդրադառնալով վեպի այն էջերին, որոնք ումման այս վիճակին հասցնելու համար սուր քննադատության են ենթարկում կառավարիչներին և ալիմներին՝ նշենք, որ միակ ելքը ալ-Քավաքիբին տեսնում է նոր տիպի խալիֆայության ստեղծման մեջ: Այս նպատակով պետք է վերականգնվի «մաքուր» իսլամը, իրականացվեն արմատական քաղաքական, սոցիալական, կրթական և տնտեսական բարեփոխումներ, որոնց հիմքում պետք է լինի Ալլահի առջև բոլոր մարդկանց հավասարության սկզբունքը:

Խալիֆայության կենտրոնը պետք է գտնվեր Մեքքայում, իսկ խալիֆն ընտրվեր երեք տարի ժամկետով՝ 100 անդամ ունեցող «Շուրայի» կողմից: Խալիֆ կարող էր լինել միայն Կուրայշ ցեղի ներկայացուցիչ, սակայն մյուս պաշտոնները բաշխվում էին ըստ պետությունների: Այսպես, կրոնական բոլոր հարցերը պետք է

⁹ عبد الرحمن الكواكبي, أم القرى, دار الرائد العربي - لبنان/ بيروت, 1982.

տնօրինեին հիջազցիները, դիվանագիտությունը՝ թուրքերը, առևտուրը և գիտությունը՝ իրանցիները, ռազմական հարցերը՝ աֆղանցիները, թուրքմենները, մարոկացիները, կովկասցիները և այլն: Խալիֆը պետք է միայն հոգևոր ղեկավարի և միավորողի դեր կատարեր. աշխարհիկ հարցերը թողնվում էին աշխարհիկ կառավարիչներին¹⁰:

Ինչպես տեսնում ենք, ալ-Քավաքիբին՝ որպես 19-րդ դարի մուսուլմանական նորոգիչների գործի շարունակող, փորձում է նոր իմաստ տալ հին եզրին: Հավանաբար, հենց այս պատճառով նրան թունավորեցին Աբդ Ալ-Համիդի ուղարկած լրտեսները:

Խալիֆայություն միֆոլոգեմը, որը աստիճանաբար վերածվում էր իդեոլոգեմի, դարձավ այդ ժամանակաշրջանի մի շարք այլ գործիչների ակտիվ քննարկման առարկա, սակայն հետագա տասնամյակների իրադարձությունները ապասկտուալացրեցին այն:

Նոր թափ ստացան այս քննարկումները իսլամական արմատականության՝ համաշխարհային բեմահարթակ դուրս գալու հետ և հատկապես, ինչպես արդեն վերը նշվել է, Սառը պատերազմի ավարտից հետո և արևմտյան կոալիցիայի զինված ուժերի՝ Իրաք և Աֆղանստան ներխուժելու ազդեցության տակ: Իր դերը կատարեց նաև ամերիկյան ստորաբաժանումների տեղակայումը Սաուդական Արաբիայում, որտեղ գտնվում են մուսուլմանների հիմնական սրբավայրերը:

Զափազանց հետաքրքիր է այս հարցի ակտուալացման պատճառների մեկնաբանությունը, որը տրվել է դեռևս 1981 թ. Լաֆիֆ Լախդարի կողմից իր «Ինչո՞ւ վերադարձ իսլամական

¹⁰ Այս մասին մանրամասն տես՝ Political Islam. Ed. By Joel Beinin and Joe Stork. L.-N.-Y, 1997, p.124-126; Долинина А.А., Очерки истории арабской литературы нового времени. Египет и Сирия. Публицистика. 1870-1914. М., 1968, сс.54-59.

արխաիզմին» հողվածում¹¹: Նրա կարծիքով՝ արաբական երկրներից ոչ մեկը չի համապատասխանում ազգ-պետություն կաղապարին: Դրանք Եգիպտոսի համար Նապոլեոնի ստեղծած նախագծի անհաջող իրականացումներ են՝ սկզբնական գաղափարից բավականին հեռացած: Ըստ այդ նախագծի՝ ժամանակակից արտաքինը պետք է նորովի տեսք տար խալիֆայության մոդելով կառուցված պետությանը, բայց իրականում այն բռնատիրական պետություն էր իր էությամբ: Լախդարը գտնում է, որ քանի որ արաբական երկրներից ոչ մեկում բուրժուական հեղափոխություն տեղի չի ունեցել, ապա դրանք զարգացման այն փուլին, որից սկսում է ազգ-պետությունը, ուղղակի չեն հասել: Այն հանգամանքը, որ մուսուլմանական ունիտարիստական ուժերը իսլամական պետություններում միակ զանգվածային ընդդիմությունն են, հեղինակը բացատրում է տարբեր ներքին և արտաքին պատճառներով, որոնցից այս հողվածի համատեքստում ուշագրավ է այն, որ Արևմուտքի քաղաքականության հետևանքով մուսուլմանական ինտելեկտուալները, որ ժամանակին հիացմունքով էին վերաբերվում արևմտյան մշակույթին, ներկայում վերադառնում են վաղուց մոռացված պանիսլամական գաղափարներին¹²:

Մենք հատուկ անդրադարձանք այս երկու, եթե կարելի է այդպես արտահայտվել, ոչ մեյնստրիմային հեղինակների տեսակետներին, որպեսզի հնարավոր լինի գոնե այս փոքր օրինակներով ցույց տալ, թե 20-րդ դ. ընթացքում ինչպիսի որոնումների մեջ էին բարեփոխումների ձգտող մուսուլմանական մտածողները:

¹¹ Laffif Lakhdar, Why the reversion to Islamic archaism. Khemsin, L., N. 8, pp.62-82.

¹² Նույն տեղում, էջ 76:

Մակայն հետաքրքրական է, որ այս լուսանցքային թվացող գաղափարները ներկայում նույնպես ակտուալ են: Օրինակ, 2007 թ. այդ ժամանակ Եգիպտոսի Գերագույն մուֆթի Ալի Գամա'ան, խոսելով խալիֆայության կառավարման համակարգի մասին, ասել է. «Մալիֆայությունը միակ քաղաքական լուծումն էր որոշակի պատմական ժամանակաշրջանի համար, որը մուսուլմանները ընդունեցին, սակայն դա չի նշանակում, որ այն միակ հնարավոր ընտրությունն է, երբ հարցը վերաբերում է նրան, թե ինչպիսին պետք է լինի կառավարումը: Այն փորձը, որն ունի Եգիպտոսը, կարող է դրա օրինակը հանդիսանալ: Ալի Փաշա Մուհամմադի (1805-1848թթ) սկսած զարգացման շրջանը, որը շարունակեց խեղիվ Իսմայիլը, ժամանակակից պետության կառուցման փորձ էր, որը ենթադրում էր իսլամի օրենքների բարեփոխություն: Այդ գործընթացը հանգեցրեց նրան, որ Եգիպտոսը դարձավ ազատական պետություն, որն առանց մուսուլմանական գիտնականների որևէ առարկությունների կառավարվում էր ժողովրդական համակարգին համաձայն: Մուսուլմանները ազատ են ընտրել այն կառավարման համակարգը, որը նրանց համար ընդունելի է և ամենաշատն է համապատասխանում»¹³:

Այս և նման կարծիքները, որոնք հիմնավորվում են այն փաստով, որ Ղուրանում և հադիսներում որևէ խոսք չկա խալիֆայության՝ որպես պետության կամ խալիֆայության պետական համակարգի, կամ խալիֆի նշանակման կարգի մասին¹⁴, բավականին տարբեր են և բազմազան: Ակնհայտ է, որ

¹³ Sheikh Ali Gomaa, Fatwas and modernity, <http://www.commongroundnews.org/article.php?id=21163&lan=en&sid=1&sp=1&isNew=0> (մուտք՝ 15.01.2015)

¹⁴ Հադիսներում կան հիշատակումներ երդման (*բայա*) մասին, որի միջոցով խալիֆին իրենց հավատարմությունն են հայտնում ումմայի անդամները, սակայն այս արարողությունը դժվար է ընդունել որպես խալիֆի նշանակման կամ

այս խնդիրը հատկապես վերջին շրջանում մեծ կարևորություն է ձեռք բերել սուննիական ալիմների և քաղաքական գործիչների շրջանակում:

Սակայն, հիմնական քարոզչական դաշտը պատկանում է արմատականներին: Ըստ Օ. Ռուայի՝ կա երկու տիպի արմատականություն՝ իսլամականների¹⁵ արմատականություն և ալիմների արմատականություն¹⁶: Իսլամականների արմատականությունը շատ ավելի ծայրահեղական է, քան ալիմներինը: Համաձայն այս մասնագետի՝ իսլամականները ձգտում են վերականգնել ոչ թե շարիաթը իր բոլոր կանոններով և օրենքներով, այլ ամբողջովին վերակառուցել հասարակության քաղաքական կազմակերպման համակարգը՝ համապատասխանեցնելով այն Մուհամմադ մարգարեի կենդանության օրոք ձևավորված ումմայի իդեալական մոդելին: Շարիաթը նրանց համար միայն միջոց է, ինչի հետևանքով լեզալությունը, օրենքը նահանջում են՝ զիջելով, ըստ Օ.Ռուայի, «ուտոպիային, միլենիարիզմին, հեղափոխությանը»¹⁷:

Ալիմների տեսակետից, այս իրավիճակը ստեղծվեց այն ժամանակ, երբ անվճար կրթության համակարգի ներմուծման հետևանքով տարրական գրագիտություն ձեռք բերած երիտասարդները, հնարավորություն ստանալով կարդալ Ղուրանի այաթները և հադիսները, ենթադրեցին, որ իրենք կարող են կարծիքներ արտահայտել շարիաթի և ֆիկհի ամենաբարդ

ընտրության մշակված համակարգ, ինչի մասին բազմիցս նշել են ամենահեղինակավոր ալիմները:

¹⁵ Օ. Ռուան իսլամականներին անվանում է «իսլամի» (արաբերենից թարգմանաբար նշանակում է իսլամական)՝ տարբերակելով նրանց «մուսլիմներից», այսինքն՝ սովորական մուսուլմաններից:

¹⁶ Roy O., *Fundamentalism, Traditionalism and Islam.* – Telos. St.Louis, 1985, v.18, N.3, pp. 124-125.

¹⁷ Նույն տեղում:

հարցերի վերաբերյալ: Այս երևույթը հանգեցրեց նրան, որ չափազանց դժվար մեկնաբանվող հիմնահարցեր ներկայացվեցին պարզունակ և մակերեսային ձևով, այն ձևով, սակայն, որը հասկանալի էր կիսագրագետ զանգվածների համար:

Այստեղ անհրաժեշտ է հիշել «սերուցքի» (խասսա) և «հասարակ զանգվածի» (ամմա) ավանդական հայեցակարգը, որը ձևավորվել էր դեռ միջնադարում¹⁸: Վ.Վ. Նաումկինը գրում է. «Մուսուլմանական հեղինակների շրջանակում նույնպես տարածվել էր կրոնական չափանիշից էլնելով, այսինքն՝ կախված նրանից, թե որքանով են նրանք տիրապետում դավանաբանությանը, մարդկանց բաժանումը խասսայի և ամմայի: Առավել հատկանշական է այս եզրերի կիրառումը նշված իմաստով Աբու Համիդ ալ-Ղազալիի կողմից (1059-1111թթ.), որի հիմնական աշխատության մեջ¹⁹ դրանք բավականին հաճախ են հանդիպում: Այստեղ խասսան կրոնական սերուցքն է, այն մարդիկ, որոնք, լինելով բնությունից օժտված, խորապես ճանաչել են կրոնը, իսկ ամման՝ հասարակ մարդիկ, որոնք կրոնի մեջ միայն արտաքին կողմն են տեսնում»²⁰:

Օ. Ռուայի վերը նշված իսլամիները, ալիմների տեսակետից, փաստորեն հենց այն ամման են, որի մասին խոսում էին միջնադարյան հեղինակները և այս հանգամանքն ավելի էմոցիոնալ է դարձնում աստվածաբան արմատականների և իսլամիների բախումը հատկապես, եթե այն ծավալվում է այնպիսի

¹⁸ Առաջին անգամ այս եզրերը հիշատակվում են դեռևս 8-րդ դ. Իբն ալ-Մուկաֆֆայի ստեղծագործություններում:

¹⁹ إحياء علوم الدين الإمام أبي حامد الغزالي

<http://www.ghazali.org/ihya/ihya.htm> (մուտք՝ 15.01.2015)

²⁰ Наумкин В.В., К вопросу о хасса и амма (традиционная концепция «элиты» и «массы» в традиционной мусульманской культуре). – В сб. Ислам в истории народов Востока. М.: Наука, 1981, с. 42.

առանցքային խնդրի շուրջ, ինչպիսին է աշխարհի բոլոր մուսուլմանների համար խալիֆայության վերականգնումը:

Իսլամական պետության կամ խալիֆայության հռչակումը դարձավ մի նոր առիթ տարբեր ուղղությունների պատկանող սուննի ալիմների և իսլամականների վիճաբանության և բազմաթիվ այաթների և հադիսների վկայակոչմամբ՝ իրարամերժ կարծիքներ արտահայտելու համար: Բռնկված բանավեճը շատ սուր բնույթ ունի, իսկ դրսևորման ձևերն էլ բազմազան են՝ սկսած հաստատվոր գրքեր լույս ընծայելուց, համացանցով դասախոսություններ տարածելուց մինչև մզկիթներում քարոզի ընթացքում հակառակորդներին պախարակելը: Ոճը նույնպես շատ տարբեր է. այն տատանվում է անհավատության մեջ փոխադարձ մեղադրանքներից և հայհոյանքներից մինչև սրբազան տեքստերի վկայակոչում և վերլուծում:

Այս վեճերը նույնքան կարևոր են, որքան մարտի դաշտերում հաջողությունները, տնտեսական մրցակցությունը, տարածքների վերահսկողությունը, փակ և բաց բանակցությունները, քանի որ դժվար է գերազնահատել կրոնական հեղինակությունների ազդեցությունը հավատացյալների զանգվածների վրա, որի անմիջական հետևանքն է հանդիսանում աշխարհի տարբեր կողմերից կամավորների հոսքը դեպի խալիֆայություն:

Մյուս կողմից, այս բանավեճերի և վիճաբանությունների վերլուծությունը թույլ է տալիս որոշակի չափով պատկերացում կազմել իսլամական կրոնա-իրավական համակարգում ստեղծված այն նոր իրավիճակի վերաբերյալ, որը ձևավորվեց խալիֆայության հռչակման հետևանքով:

Հասկանալի է, որ նման հեղափոխական քայլը չէր կարող չառաջացնել մուսուլմանական գիտությունների ոլորտի սուննի մասնագետների շրջանակում որոշակի խուճապ, քանի որ «խալիֆայություն» հասկացությունը հավատացյալների

գիտակցության մեջ սերտորեն կապված է արաբամուսուլմանական ոսկե դարաշրջանի հետ, ուստի զգացմունքային մակարդակում այն չի կարող ողջունելի չլինել:

Բազմաթիվ կրոնական մասնագետներին միավորող կազմակերպություններ և առանձին հեղինակավոր ֆակիհներ արդեն արձագանքել են խալիֆայության հռչակման հետևանքով ծագած բազմաթիվ խնդիրներին: Հարկ է նշել, որ այդ հեղինակությունների ճնշող մեծամասնությունը դատապարտել է «Իսլամական պետության» ղեկավարներին, ընդ որում քննադատության ենթարկելով նրանց տարբեր դիտանկյուններից:

Տարակարծությունները կապված են մի քանի կարևորագույն հարցերի հետ, որոնցից ամենահիմնականն այն է, թե ե՞րբ, ի՞նչ պայմաններում և ու՞մ կողմից կարող է հռչակվել խալիֆայությունը:

Հարցերի մեկ այլ խումբ կապված է այն խնդրի հետ, թե արդյո՞ք սուննիական իսլամում կա ձևավորված, Ղուրանի և հադիսների վրա հիմնված պետական կառավարման համակարգ և, ընդհանրապես, պետության կառուցման հայեցակարգ²¹:

Հարկ ենք համարում ընդգծել, որ թեև ինտելեկտուալ դաշտում, այսինքն՝ այնտեղ, որտեղ որ խասսան իրեն շատ վստահ է զգում, վերջիններիս հաղթանակն անվիճելի է, քարոզչական և ժողովրդականության տեսակետից, սակայն, նրանք լուրջ պարտություններ են կրում, ինչը բացատրվում է հենց այն հանգամանով, որ հասարակ մուսուլմանների համար բարդ միջնադարյան աղբյուրների հիման վրա կառուցած տեքստերը հասանելի չեն, դժվար ըմբռնելի են: Հակառակը, խալիֆայության քարոզիչների փաստարկները, եթե դրանք կարելի է այդպես

²¹ Մենք չենք անդրադառնա այս քաղաքականությունից ծնված աստվածաբանական-գաղափարական վեճերին, քանի որ այս պրակում այդ հարցերը քննարկվում են մեր մյուս գործընկերների հոդվածներում:

անվանել, չափազանց պարզ են և խոստումներով լի, ընդ որում պարունակում են ուղերձներ բոլոր տեսակի հասցեատերերին, ուստի և ապահովում են բավականին լայն հասարակական օժանդակություն:

Իրավիճակն այլ է, երբ «Իսլամական պետության» քննադատությամբ հանդես են գալիս ծայրահեղական այլ ուղղությունների պատկանող ջիհադականներ:

Այս առումով հետաքրքիր է ահաբեկչության համար Հորդանանում ցմահ բանտարկության դատապարտված հայտնի շեյխ Օմար Մահմուդ Աբու Օմարի, որն ավելի հայտնի է Աբու Կաթադա ալ-Ֆալիստինի անունով, «Խալիֆի զգեստը» ուղերձը, որտեղ նա գրում է. «Տգիտության մեջ մխրձված «Խալիֆայություն» ջամա'աթի ճտերի (*աֆռախ*) ամենազգվելի պնդումն այն է, որ իսկական Խալիֆայությունը (Մեծ Իմամությունը - Դ.Հ.) հաստատվում է, երբ մի մուսուլման երդում (*բայա*) կտա Մարգարեի գերդաստանից որևէ մեկին: Այդտեղից է, իբր, բխում այս մեծ անվանման (*մասմա*) շարիաթական իսկությունը (*ալ-հակիկա-2-շառախյա*): Եվ ես նրանց հետ երկար զրույցի մեջ մտա, որի հետևանքով *'իլմի*²² մեջ ցանկացած սկսնակի համար պարզ դարձավ նրանց տգիտությունը, իսկ իրական *'իլմ* փնտրողը առանց այդ էլ լավ գիտի այդ պնդման տգիտությունը: Իսկ իրենց «խալիֆ» կոչեցյալի հետ իմ վերջին հանդիպման ժամանակ ես նրան ասացի. «Ձեր գործելակերպը միավորել է ռաֆիդիների և խարիջիների մոլորությունները: Ռաֆիդիներից դուք վերցրել եք «բացակա» իմամի անունը²³, իսկ դա նրանց 12-րդ իմամ Մուհամմադ իբն ալ-Հասան ալ-Ասկարին է: Ալիմները հաստատորեն բացատրել են այդ տեսակետի անհիմն լինելը, իսկ

²² Հավատի և կրոնի վերաբերյալ գիտելիքների ամբողջականություն:

²³ Աբու Կաթադան հեզնաբար օգտագործում է ոչ թե շիական «*դայբ*» (թաքուցում) եզրը, այլ «*մա'դուն*» (բացակայություն, գոյություն չունեցող) բառը:

նա, ով մտածել է շեյխ ալ-իսլամ Իբն Թայմիյյայի... բանական մարդկանց և սուննիների համար իմամության նշանակության մասին խոսքի վրա, տեսնում են այդ ընկալման բացարձակ սխալականությունը թե՛ շարիաթի և թե՛ առողջ բանականության տեսակետներից: Եվ ես նրանց ասել եմ, որ միայն գոյություն ունեցող իրականությունն է իմաստ հաղորդում բառերին և անուններին, նույնիսկ՝ շարիաթական, և խալիֆայությունը անվանում է միայն իրական գոյություն ունեցող երևույթի համար, և ոչ թե անիմաստ բառ, որը կարող էս օգտագործել որպես անվանում ինչ-որ բանի համար և դա ձեռք կբերի իրական շարիաթական էություն, ինչպես դուք եք պնդում: Իսկ նրանք ասում էին, որ Իմամության նախապայմանները չեն հաստատվում շարիաթով և վկայակոչում էին Մարգարեի ... այս հաղիսը. «Ցանկացած պայման, որը չի վերցվել Ալլահի Գրքից, կեղծ է» (*Քուլլու շառտին լեյսա ֆի Քիթաբի-լ-Լահ բատի*): Ես մեծ ջանքեր գործադրեցի, որպեսզի բացատրեմ նրանց «խալիֆայություն», «իմամություն», «եմիրայություն» բառերի էությունը և որ դրանք էություններ են, որոնք բովանդակում են ձգտումներ և նպատակներ, և եթե դրանցից բացակայում է ինչ-որ բան այդ իմաստից, ապա կորցնում են իրենց շարիաթական նշանակությունը: Այս խոսքերը երեխաների համար էլ են հասկանալի, սակայն այդ մարդիկ պատասխանեցին ինձ. «Դա փիլիսոփայություն²⁴ է, մենք դա չենք հասկանում»²⁵:

Ընթերցողի ներողամտությունը հայցելով այս երկար մեջբերման համար՝ հարկ ենք համարում նշել, որ այն չափազանց հետաքրքիր է այն ազդակների տեսակետից, որոնք ուղղված են սովորական հավատացյալների կրոնադիցաբանական

²⁴ Փիլիսոփայությունը՝ *ֆալսաֆան*, արմատական սուննիների համար անընդունելի, կեղծ գիտություն է:

25 ثياب الخليفة كتبها الشيخ عمر بن محمود أبو عمر قتادة. ص.3, 2014.

գիտակցությանը: Ռաֆիդի անվանելով «Իսլամական պետության» անդամներին, հեղինակը նույնացնում է նրանց շիաների հետ, որոնք մերժում էին առաջին խալիֆներին (*ռաֆադա*), որոնց անունները «սուրբ» են բոլոր սուննիների համար: Մյուս ազդակն այն է, որ նա օգտագործում է մի շարք եզրեր, որոնք ծանոթ են բոլորին, սակայն ակնարկում է, որ դրանց իսկական էությունը հասանելի է միայն խասսային: Այս ընկալումը նույնպես արմատացած է զանգվածային գիտակցության մեջ: Նա նաև շատ պարզ լեզվով ցույց է տալիս իր ընդդիմախոսների, որոնց նա հեզնաբար «ճուտ» է կոչում, տգիտությունը, այսինքն՝ «ջահիլ» լինելը, իսկ Ջահիլիյա (տգիտության շրջան) կոչվում է մինչև իսլամի ի հայտ գալն ընկած արաբական պատմության տգիտության, վայրենության ժամանակաշրջանը:

Իր ուղերձում Աբու Կաթադան փաստարկներ է բերում նաև այն մասին, որ նորընծա խալիֆայության կողմնակիցների գործողությունները խարիջիական էություն ունեն, իսկ խարիջիները, որոնք 7-րդ դարում իսլամի առաջին ճեղքման պատճառը դարձան և սպանեցին 4-րդ խալիֆ և շիաների իմամ Ալի իբն Աբի Տալիբին (632- 661թթ.), ասելի են թե՛ սուննիների, և թե՛ շիաների համար:

Հասկանալի է, որ ջիհադականի գրչի տակից դուրս եկած այս տիպի քարոզչությունը շատ ավելի ազդեցիկ է, քան իշխանությունների հենարան հանդիսացող հեղինակավոր ալիմների բարդ բացատրություններն առ այն, թե ի՛նչն է թույլատրելի ըստ շարիաթի և ի՛նչն՝ արգելված:

Անդրադառնանք քաղաքական իսլամի այն ներկայացուցիչներին, որոնք հանդիսանում են «խալիֆայության» հիմքը: Ակնհայտ է, որ դրանց ճնշող մեծամասնությունը բացարձակ անտեղյակ է թե՛ Ղուրանից, թե՛ հադիսներից, և թե՛ շարիաթից: Նրանք նույնիսկ ճիշտ աղոթել չգիտեն: Զգալի մասն

ուղղակի անգրագետ է, և դա այն պարարտ հողն է, որն ապահովում է «Խալիֆայության» պարզունակ քարոզչության հաջողությունը, քանի որ ամմայի համար հասկանալի բառեր է ասում և շատ պարզ, բնագոյների բավարարմանն ուղղված խոստումներ տալիս:

Այս իրավիճակում էական է դառնում ղեկավարի կամ ղեկավարների դերը, քանի որ նրանք, կոչ անելով դեպի պայծառ ապագա, դեպի խալիֆայություն, որը պետք է ապահովի ճնշված սուննիների երազանքների իրականացումը, կամա, թե ակամա դառնում են շատ ավելի մեծ խաղի, թերևս անգիտակից մասնակիցներ:

Այս դրույթը վերադարձնում է մեզ հողվածի սկզբում շարադրված մոտեցումներին, սակայն նաև թույլ է տալիս մի քանի, մեր տեսակետից կարևոր եզրակացությունների հանգել:

Խալիֆայության հռչակումը ջիհադականների հենց այս խմբի կողմից, որն ակնհայտորեն աչքի չի ընկնում իր բարձր մտավոր և կրթական մակարդակով, հնարավորություն է տալիս լուծել մի շարք խնդիրներ՝

1. պառակտել ջիհադական շարժումը կամ, պայմանականորեն՝ ալ-Կաիդան,

2. կազմաքանդել «խալիֆայություն» հասկացության հետ կապված միֆոլոգեմը, որը ամմայի գիտակցության մեջ արմատացած է՝ որպես փառահեղ ժամանակների խորհրդանիշ,

3. անհաջողության դատապարտել սուննիական ցանկացած գլոբալիզացիոն նախագիծ,

4. դարձնել «Խալիֆայությունը» բոլոր պոտենցիալ վտանգավոր տարրերի հավաքատեղի, ինչը թույլ է տալիս անմիջական վտանգը հեռացնել Միացյալ Նահանգներից, Եվրոպական երկրներից և Ռուսաստանից, ինչպես նաև այլ, քիչ թե շատ աշխարհիկ կառավարում ունեցող պետություններից,

5. Այն «խալիֆայությունը», որը ներկայումս իրենից լուրջ ուժ չի ներկայացնում, սակայն վտանգավոր է տարածաշրջանի երկրների համար, կկործանվի: Սակայն Իսլամական պետության նախադեպը և նրա կողմնակիցների գործելակերպը կխթանեն նման գործողություններն այլ երկրներում:

6. նավթի գների անկման կանխատեսվող ժամանակաշրջանում հնարավորություն ստեղծել Միջին Արևելքի վարկաբեկված «նավթային» վարչակարգերից ազատվելու համար,²⁶

7. ընդհանուր տարածաշրջանային անկայունության պայմաններում ձևավորել մի իրավիճակ, որը թույլ կտա վերաձևել տարածաշրջանի քարտեզը,

8. միաժամանակ, աճում է աշխարհի տարբեր ծայրերում խալիֆայության կողմնակիցների ցանցային գործողությունների վտանգը, ինչն ակնհայտ դարձավ 2014-2015 թթ. մի շարք ահաբեկչական գործողությունների իրականացմամբ:

SUNNI RADICALISM: THE “PRESENT” AND THE “FUTURE”

Summary

David Hovhannisyan

The contemporary world processes indicate that the revelry between different globalization projects has escalated. The establishment of “Islamic Caliphate” on 29th of June, 2014 is one of the signs of radical Sunni globalization project. “Islamic Caliphate” is one of the main threats to international security system, stretches across multiple provinces in Iraq and Syria and controlled by militants of radical “Islamic State” group.

²⁶ Ածխաջրածնային ռեսուրսների հետ կապված հարցերը մանրամասն լուսաբանվում են սույն պրակում՝ Հ. Քոչարյանի հոդվածում:

The aim of the present paper is to analyse some fundamental questions connected with Sunni radicalism. From the analysis, it has been shown that the establishment of caliphate by IS, which is distinguished by low intellectual abilities and high illiteracy rate, solves several problems. On the one hand, it destroys the oneness of jihadist movement, on the other - mythologem of “caliphate”. The establishment of caliphate by IS condemns all Sunni globalisation projects to failure and causes all potentially dangerous elements to concentrate in “caliphate” i.e. far from US, European countries and Russia. IS destabilizes the situation in the region and makes “redrawing of region’s maps” possible. Simultaneously, the threat of activities of “caliphate” supporters’ network, which became obvious after several terrorist acts during 2014-2015, increases.

**ԽԱԼԻՖԱՅՈՒԹՅԱՆ ՍՈՒՆՆԻԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅԱՆ
ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ**

Նաիրա Մահակյան

Բանալի բառեր՝ խալիֆ, խալիֆայություն, գերագույն իշխանություն, Օմայյաններ, Աբբասյաններ, Օսմանյան կայսրություն, «Իսլամական պետություն» խմբավորում

Գերագույն իշխանության խնդիրը Մուհամմադ մարգարեի մահից հետո

Խալիֆայության տեսության ուսումնասիրության համար անհրաժեշտ է նշել, որ այն սերտորեն կապված լինելով իշխանության խնդրի հետ, սկիզբ է առել Մուհամմադ մարգարեի մահից հետո, երբ անհրաժեշտություն առաջացավ մշակել մարգարեին փոխարինելու մի համակարգ, որը կապահովեր ումմայի¹ և Ալլահի միջև կապը, կկազմակերպեր համայնքի անդամների կյանքը ու կպաշտպաներ համայնքը: Իշխանության հարցը մշտապես կենտրոնական խնդիր է եղել իսլամական աշխարհում: Այն դարձավ իսլամական համայնքի, իսկ հետո նաև ողջ իսլամական աշխարհի մասնատման պատճառը²: Մասնատումից հետո իսլամի տարբեր ուղղություններ ժամանակի

¹ Ումման կրոնական համայնք է, որի վերաբերյալ պատկերացումները ժամանակի ընթացքում փոփոխությունների են ենթարկվել. եթե Մուհամմադ մարգարեի կյանքի վերջին տարիներին ումմա ասելով, հասկանում էին Արաբական թերակղզու մուսուլմաններին, ապա արաբական նվաճումները հանգեցրեցին այս հասկացության իմաստի ընդլայնմանը՝ ներառելով նաև նվաճված երկրների բնակիչներին: Պանիսլամիզմի առաջացումն ու զարգացումը հանգեցրեց «ումմա իսլամիյա»-ի ձևավորմանը: (St' u Islam. Энциклопедический словарь. М.: «Наука», Главная редакция восточной литературы, 1991, стр. 241-242. (Այսուհետ՝ *Ислам. Энциклопедический словарь*))

² Прозоров С. М., Шиитская (имамитская) доктрина верховной власти // Ислам. Религия, общество, государство. - М.: Наука, 1984, стр. 204.

ընթացքում մշակեցին գերագույն իշխանության վերաբերյալ իրար հակասող տեսություններ:

Այս հոդվածն անդրադառնում է խալիֆայության մասին սուննիական տեսությանը, պատմական տարբեր իրողություններում այս տեսության կրած փոփոխություններին և այդ փոփոխությունների պատճառներին:

Իսլամում իշխանությունն՝ իր բոլոր ճյուղերով, պատկանում է Ալլահին: Սակայն Ալլահին հնազանդվողը պետք է նաև նրա մարգարեին հնազանդվի (Ղ.4:59): Ինչպես որ Աստված է մարմնավորում իշխանության բոլոր տեսակները, այնպես էլ մարգարեն էր մարմնավորում հոգևոր և աշխարհիկ իշխանությունը: Ղուրանի մի շարք այսօրերում հանդիպում են աշխարհիկ ու կրոնական իշխանությունների միավորված լինելու հանգամանքը հաստատող տողեր (Ղ.10:3, 23:116, 10:109):

Իսլամի բոլոր ուղղությունները համակարծիք են այն հարցում, որ պետության ղեկավարը Մարգարեի նման պետք է մարմնավորի և՛ աշխարհիկ, և՛ հոգևոր իշխանությունները: Պետության լիիրավ ղեկավարը պետք է մեկ մարդ լինի և ոչ թե խորհուրդ³: Սակայն ղեկավարի՝ մեկ անձ լինելու հարցում, թեև ոչ շատ սուր, բայց առկա են որոշ տարաձայնություններ:

Պետության՝ մեկ անձի կողմից ղեկավարվելու գաղափարի կողմնակիցները այն հիմնավորում են Ղուրանի 21-րդ սուրայի 22-րդ այսթով, որտեղ նշվում է՝ «Եթե լինեին մի քանի աստվածություններ, ապա երկիրն ու երկինքը կփլուզվեին»: Այս երևույթի նմանությամբ էլ ծագում է այն միտքը, որ եթե լիներ մարդկանց ղեկավարների բազմակիություն, ապա դրա արդյունքը նույնը կլիներ, այն է՝ ավերածություն: Բացի այդ, մեկ անձի կողմից ղեկավարվարվելու գաղափարը հիմնավորվում է նաև այն

³ Попов С.Н., От иудейской к исламской теократии, St' u <http://new.hist.asu.ru/biblio/vost/22.pdf> (մուտք՝ 17.09.2014)

հաղիսով, ըստ որի մարգարեն ասել է, թե «եթե հավատարմության երդումը տվել է երկու առաջնորդ, ապա երկրորդին սպանել է պետք»⁴: Այս իսկ պատճառով, երբ մարգարեն մահացավ, նրա զինակիցները մերժեցին անսարների⁵ առաջարկը մուհաջիրների⁶ ու անսարների առանձին առաջնորդներ ունենալու վերաբերյալ⁷:

Իսկ մեկ անձի կողմից ղեկավարվելը ոչ պարտադիր համարողներն իրենց պնդումը հիմնավորում են նրանով, որ եթե օրինակ միևնույն ժամանակ կարող է լինել երկու մարգարե (Մովսես և Ահարոնը), ապա կարող է լինել նաև երկու խալիֆ: Այս մտքի կողմնակիցներ էին հատկապես Անդալուսի և Մադրիբի գիտնականները: Ի տարբերություն սրա՝ Բաղդադի խալիֆայության օրինական իշխանությունն ընդունող գիտնականները, որոնք հիմնականում ավանդապաշտ սուննիական հայացքներ ունեին, նշում էին, որ միևնույն ժամանակ կարող են լինել երկու կեղծ խալիֆ, սակայն իրական խալիֆը չի կարող գոյակցել մեկ այլ «խալիֆի» հետ⁸:

Եթե միանձնյա ղեկավարության հարցում տարակարծություններն այդքան սուր չեն, ապա այն հարցի վերաբերյալ, թե ով իրավունք ուներ հավակնել ումմայի առաջնորդի դիրքին, կարծիքները չափազանց տարբեր ու հակասական են: Այդ տարբերություններն էլ դարձան իսլամի տարբեր ճյուղերի հակասությունների գլխավոր առանցք:

⁴ Crone P., *Medieval Islamic Political Thought*, Edinburgh University Press, 2005 (այսուհետ՝ Crone P., 2005), pp. 272-273

⁵ Մադինայի բնակիչներ, ովքեր հիջրայի ժամանակ աջակցել ու ապաստան են տվել Մուհամմադ մարգարեին և նրա զինակիցներին: (Տե՛ս Ислам. Энциклопедический словарь, стр. 217)

⁶ Մուհաջիրները Մուհամմադ մարգարեի այն կողմնակիցներն էին, ովքեր մարգարեի հետ հիջրա կատարեցին դեպի Մադինա: (Տե՛ս Ислам. Энциклопедический словарь, стр. 177)

⁷ Crone P., 2005, p. 273

⁸ Crone P., 2005, p. 274

Հիմնականում խալիֆի դիրքի հավակնորդի՝ ով լինելու հարցին տրված տարբեր պատասխանների արդյունքում իսլամում ձևավորվեցին տարբեր ուղղություններ⁹:

Իշխանության հնարավոր հավակնորդի վերաբերյալ տարակարծություններն առաջացան, քանի որ իսլամական իրավունքի հիմնական աղբյուրները չափազանց քիչ նորմեր են պարունակում, որոնցով կարգավորվում է իսլամական պետության իշխանության կազմակերպումն ու իրականացումը: Ռ. Բեկկինը Ղուրանում պարունակվող դրույթները, որոնք այս կամ այն չափով վերաբերում են իսլամական իշխանությանը, բաժանում է երեք հիմնական սկզբունքի՝

- Խորհրդատվության սկզբունք (շուրա),
- Արդարության սկզբունք,
- Հպատակության կամ իշխանությունների նկատմամբ

լոյալության սկզբունք¹⁰:

Իսկ Մուննայում պարունակվող հիշատակումները հիմնականում կարգավորում են ղեկավար-ումմա հարաբերությունները: Մեծ տեղ է տրվում նաև ղեկավարի որակները նշելուն:

Մուննիական տեսակետի համաձայն՝ Մարգարեի իշխանությունը ումմայի վրա պահպանվում է նաև նրա վախճանից հետո, այս իսկ պատճառով այն անձը, որը կղեկավարի ումման, պետք է լինի Մարգարեի փոխարինողը՝ խալիֆը: Խալիֆի դիրքին կարող է հավակնել միայն այն բարեպաշտ մուսուլմանը, որը հայրական գծով պատկանում է կուրեյշ ցեղին: Մակայն

⁹ Խարիջիական ուղղությունը թեև ծագում է Ալլիի համակիրների ճամբարից, սակայն իր դոկտրինով շատ ավելի նման է սուննիական իսլամին, քան շիականին:

¹⁰ Беккин Р., Исламская форма правления — монархия или республика? // Нужна ли реформа Исламу. Материалы Всероссийского круглого стола «Нужна ли реформа взглядов об Исламе». Казань, 2005. стр. 162-171.

սուննիների դեպքում հարց է ծագում՝ ինչպես պետք է ընտրել կուրեյշ ցեղի այդ ներկայացուցչին¹¹: Այս հարցի պատճառով էլ խալիֆների ընտրելու եղանակները տարբեր են եղել. մի դեպքում խալիֆն ընտրվել է շուրայի որոշմամբ, մյուս դեպքում կարևոր դեր է ունեցել նախորդ խալիֆի կողմից նշանակվելը:

Սուննի իրավագետների կարծիքով՝ խալիֆայությունը անհրաժեշտություն է: Խալիֆի վրա մեծ պարտականություններ են դրվում: Խալիֆայության անհրաժեշտության հիմքում ընկած են ոչ միայն Ղուրանում և Սուննայում քիչ հանդիպող դրույթները, այլ նաև Մուհամմադ մարգարեի զինակիցների միասնական կարծիքն ու մուսուլմանական իրավունքի գիտակների կարծիքը (իջմա):

Հավատացյալների կրոնական պարտականությունների կատարմանը հետևելու անհրաժեշտությունը, անօրենության կանխումը, համայնքում վեճերի կարգավորումը և մի շարք այլ կարևոր գործառույթներ համարվում են այն հիմնական պատճառները, որոնք ցույց են տալիս խալիֆայության անհրաժեշտությունը¹²:

¹¹ Ըստ Պ. Ա. Գրյազնևիչի իսլամական պետության ղեկավարի ընտրության հարցում կարևոր դեր է ունեցել *սո-ռիդա* (գոհացնող) հասկացությունը: Աղբյուրների վերլուծությունը, որոնք պատմում են առաջին չորս խալիֆների ընտրության հանգամանքների մասին, ցույց են տալիս, որ *սոռիդա* բայը կամ *ռիդան* մասդարը օգտագործվում էին ամեն անգամ, երբ խոսք էր գնում խալիֆայի պաշտոնի թեկնածուի մասին, երբ հարկ էր լինում ասել, որ այս թեկնածուն համապատասխանում է մեծամասնության ցանկությանն ու իդեալներին, դրանով իսկ գոհացնող այդ մեծամասնությանը՝ որպես նրանց ղեկավար, որպես իսլամական ումմայի ղեկավար: St u Грязневич П.А., К вопросу о праве на верховную власть в мусульманской общине в раннем исламе // Ислам: Религия, общество, государство. Сб. ст. — М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1984, стр. 162.

¹² Беккин Р., Նշվ. աշխ.:

Խալիֆայության տեսության ամբողջականացումը Օմայյան և Աբբասյան խալիֆայությունների ժամանակաշրջանում

Տեսականորեն, սուննիական իսլամի պետության մոդելը մեկ անձի՝ խալիֆի կողմից կառավարվող համակարգ է՝ սահմանափակված խալիֆի՝ ումմայի որոշումից կախված լինելու հանգամանքով: Ըստ իսլամական ավանդույթի՝ Մուհամմադին հաջորդած միայն առաջին չորս խալիֆներն են ամբողջապես համապատասխանում խալիֆայության տեսությանը:

Օմայյան խալիֆայության հաստատումից մինչև Աբբասյան խալիֆայության առաջին շրջանը խալիֆայության տեսությունը նոր ուղով սկսեց զարգանալ¹³: Այս շրջանում հստակորեն նկատվում էր արաբա-իսլամական ավանդական մոդելի և դասական միապետության միախառնում, ինչը, ըստ երևույթին, միջերկրածովյան զարգացած քաղաքակրթությունների ազդեցությունների հետևանքն էր:

Նվաճված ավելի զարգացած ժողովուրդների շրջանում խալիֆայության անհրաժեշտությունը շեշտելու համար կատարվեցին մի շարք քայլեր: Օրինակ, ինչպես նշում է Ա. Բլեքը «Օմայյանները սկսեցին իմամության իրենց միապետական տեսակետը արտահայտել կրոնական լեզվով (բառապաշարով)»: Սկսեցին կիրառվել մերձավորարևելյան ժողովուրդների մոտ տարածված եզրեր. առաջնորդը սկսեց հովիվ կոչվել, հպատակները՝ հոտ և այլն: Խալիֆը երկիրը լցնում է լույսով, բարեգթությամբ, արդարությամբ և այլն¹⁴:

Խալիֆայության անհրաժեշտության հարցը դառնում է կենսական նշանակության հարց: Խալիֆայության առկայությունը

¹³ Black A., *The History of Islamic Political Thought*, Second Edition: *The History of Islamic Political Thought: From the Prophet to the Present*, Edinburgh University Press; second edition, 2011, p. 18.

¹⁴ Նույն տեղում:

գիտակցվում է որպես աստծո կողմից տրված շնորհ, նվեր իր համայնքին: Կյանքի կարգավորումը պետք է լինի Ալլահի կամքին համապատասխան: Պետությունը, որը ղեկավարվում է խալիֆի՝ «հավատացյալների էմիրի» կողմից, երաշխիք է անաղարտ իսլամի պահպանման, հավատացյալներին անհավատներից պաշտպանելու համար: Խալիֆը սկսում է ընկալվել որպես հավատի պաշտպան, արդարության երաշխիք, աղոթքը ղեկավարող, պատերազմի առաջնորդ: Նա շարիաթով կապված է այդ պարտականությունների հավատարմորեն ու արդյունավետ կատարմանը¹⁵:

Օմայյան խալիֆայության ընթացքում խալիֆայության տեսության մեջ մի կարևոր փոփոխություն ևս կատարվեց: Խալիֆների կառավարման համակարգի ամրապնդումը հանգեցրեց «խալիֆ» տիտղոսի ընկալման փոփոխությանը: Տեղի ունեցավ «խալիֆաթու ռասուլ Ալլահ»-ից (Ալլահի առաքյալի փոխարինողից) «խալիֆաթու Ալլահ» (Ալլահի փոխարինող) անցումը: Այս փոփոխության արդյունքում խալիֆը սկսեց ընկալվել որպես Ալլահի փոխարինող: Այս փոփոխությունը էապես բարձրացրեց խալիֆի հեղինակությունը: Խալիֆը, դառնալով Ալլահի փոխանորդ, շրջանցեց Ալլահի առաքյալին՝ իշխանության ընդլայնման լավ հնարավորություն ստանալով: Նրա որոշումներն ամրագրվում են Ալլահի հեղինակությամբ, ուստի ոչ մի խոսք, ոչ մի որոշում մյուսների կողմից չէր կարող կասկածի տակ դրվել, քանի որ այս դեպքում, փաստորեն, կասկածի տակ էր դրվում Ալլահի ճշմարտացիությունը¹⁶: «Խալիֆաթու ռասուլ Ալլահից» «խալիֆաթու Ալլահ» անցումը

¹⁵ Rosenthal E. I. J., Political thought in Medieval Islam, An introductory outline, Cambridge University Press, 1962, p. 25-26

¹⁶ Սահակյան Ն., «Խալիֆա ինստիտուտին վերաբերող որոշ հարցեր», Մերձավոր Արևելք, Հ. 6, Երևան 2009, էջ 242:

ենթադրում է, որ ն՛ խալիֆները, ն՛ մարգարեն ղիտարկվում էին որպես Ալլահի ներկայացուցիչները և երկուսն էլ պարտավորվում էին իրականացնել Ալլահի կողմից իրենց տրված հանձնարարությունները: Մարգարեն պետք է բերեր ուղերձը, խալիֆը՝ այն գործածության մեջ դնել¹⁷:

Սա ենթադրում էր արդեն, որ փոփոխության արդյունքում խալիֆի կախվածությունը մարգարեից դադարում է գործել և խալիֆի իշխանությունը անմիջապես գալիս է Ալլահից: Այլ կերպ ասած՝ եթե մինչ այդ Ալլահը օգտագործում էր մարգարեներին, ապա այժմ՝ խալիֆներին¹⁸:

Այս տեսակետը հետաքրքիր կերպով արտահայտվում է նաև Օմայյան խալիֆայության ժամանակաշրջանի քաղաքական պոեզիայում, որի ներկայացուցիչներից էր պոետ Ալ-Ախտալը¹⁹ (640-710): Այս ժամանակաշրջանի պոեզիան եղել է քարոզչության լավագույն միջոցներից մեկը: Քաղաքական պոեզիան դարձել է իսլամական գերիշխանության գաղափարախոսության տարածողը և քաղաքական հեղինակության օրինականությունը մատնանշող գործոն²⁰:

¹⁷ Crone P., Hinds M., *God's caliph, Religious authority in the first centuries of Islam*, Cambridge University Press; Reprint edition, 2003, p. 27.

¹⁸ Նույն տեղում:

¹⁹ Ալ-Ախտալը (640-710թթ.) Օմայյան խալիֆայության ամենահայտնի քրիստոնյա պոետներից է եղել: Օնվել է Հիրայում և պատկանել է քրիստոնյա Թալիբ ցեղին: Իրն ազ-Զուբայրի ապստամբության ժամանակ Օմայյաններին ցուցաբերած ակտիվ աջակցության շնորհիվ ալ-Ախտալը դարձել է Օմայյան արքունի պոետ՝ խալիֆ Աբդ ալ-Մալիքից ստանալով «Օմայյանների պոետ» տիտղոսը: Նրա թողած հարուստ գրական ժառանգության մեջ կարևոր տեղ է զբաղեցնում հատկապես քաղաքական պոեզիան: Տե՛ս Фильштинский И.М., *История арабской литературы V- начало X века*, М. 1985, стр. 171-177.

²⁰ Suzanne P. S., *Umayyad Panegyric and the Poetics of Islamic Hegemony: al-Akhtal's "Khaffa al-Qatīnu"* ("Those That Dwelt with You Have Left in Haste"), *Journal of Arabic Literature*, Vol. 28, No. 2 (Jul., 1997), pp. 89-122

Ալ-Ախտալն իր «Քեզ հետ ապրողները քեզ շուտ լքեցին»²¹ կասիդայում²², որը նվիրված է Օմայյան խալիֆ Աբդ Ալ-Մալիք իբն Մարվանին (685-705թթ.), հետաքրքիր կերպով է ներկայացնում Օմայյանների խալիֆայության օրինականությունը: Կասիդայում Ալ-Ախտալն օգտագործում է «Ալլահը նրան հաղթական դարձրեց» արտահայտությունը: Ալ-Ախտալը ցանկանում է նշել, որ Օմայյան խալիֆի իշխանությունն ու հաջողությունը Ալլահի կամքով է: Նույն ստեղծագործության մեջ Ալ-Ախտալն օգտագործում է «խալիֆաթու Ալլահ»՝ Ալլահի փոխարինող, արտահայտությունը՝ դրանով իսկ շեշտելով խալիֆի, այս դեպքում Աբդ Ալ-Մալիքի իբն Մարվանի, իշխանության օրինականությունը: Շարունակելով գովաբանել խալիֆին՝ Ալ-Ախտալը նշում է, որ նրանից «անձրև են խնդրում»:

Փորձեմ վերլուծել այս ձևակերպումը: Հաշվի առնելով անապատային Արաբիայում անձրևի հանդեպ վերաբերմունքը, կարելի է ասել, որ այն ամենացանկալի և հաճելի երևույթն է: Ալլահի փոխարինողից մարդիկ «անձրև են խնդրում», այսինքն Ալլահի կամքը կրողից Արաբչի կամքի մեկնությունն են ցանկանում:

Ալ-Ախտալի կասիդան հստակ ցույց է տալիս, որ խալիֆը հանդիսանում է Ալլահի փոխարինողը և ոչ թե Ալլահի մարգարեի փոխարինողը: Լինելով Ալլահի փոխարինողը երկրի վրա՝ խալիֆը պետք է մեկնաբանի Ալլահի՝ մարգարեի միջոցով մարդկանց փոխանցած գիտելիքը և հետևի, որ համայնքը ղեկավարվի Ալլահի կամքի համաձայն:

²¹ ديوان الأخطل, دار الكتب العلمية, بيروت, ١٩٩٤, ص. ١٠٠-١١٠.

²² Դեռևս նախախլամական շրջանում ձևավորվել էր արաբական պոեզիայի երկու ձև՝ 10-12 տող ունեցող կարճ բանաստեղծությունը՝ *կիտան* և 50-100 տող ունեցող ոչ մեծ պոեմը՝ *կասիդան*: St. u Фильштинский И.М., Նշվ. աշխ., էջ 53:

Պ. Կրոունը Մ. Հինդսի հետ համատեղ հրապարակած «Ալլահի խալիֆը» գրքում, մեջբերելով Ջահիզին, գրում է. «Խալիֆը նմանվում է կիրլային, որի միջոցով ամեն մոլորված անձ առաջնորդվում է և հեռու մնում սխալներից»²³: Օմայյանները և նրանց կառավարիչները «Ալլահի սուրն» էին, հետևաբար անպարտելի էին²⁴: Իսկ հոգևոր առումով նրանք պետք է հաստատեն և պահպանեն աստվածային օրենքը:

Ժառանգական միապետությունը, որը հաստատվել էր Օմայյանների կառավարման ժամանակ, դասական փուլ մտավ Աբբասյանների օրոք: Աբբասյանները թեն քննադատում էին Օմայյաններին, բայց չհրաժարվեցին նրանց կողմից հաստատված՝ իշխանության ժառանգական փոխանցման սկզբունքից և ադապտացնելով դինաստիական միապետության ժառանգական բնույթը՝ միաժամանակ որպես իրենց իշխանության օրինականության ապացույց շարունակում էին պնդել նաև մարգարեի հետ իրենց ազգակցական կապը²⁵:

Աբբասյանների գլխավոր գաղափարական նախաձեռնությունն իրենց՝ որպես Ալլահի խալիֆ ու մարգարեի իրավահաջորդներ ներկայացնելն էր²⁶: Աբբասյան շրջանը աչքի ընկավ նաև մինչիսլամական իրանական կառավարման համակարգի որոշ տարրերի ադապտացմամբ, որի սաղմերը երևում էին դեռևս Օմայյանների ժամանակաշրջանում: Այս համակարգի տարրերը տեղ գտան խալիֆայության տեսության և պրակտիկայի մեջ: Աբբասյան խալիֆայությունում ձևավորվեց

²³ Նույն տեղում, էջ 34:

²⁴ Նույն տեղում:

²⁵ Black A., Նշվ. աշխ., էջ 20:

²⁶ Նույն տեղում, էջ 21:

բյուրոկրատիա, գաղտնի ծառայություններ, դատական ու մշակութային ծիսակարգ²⁷:

Իսլամական իրավական քաղաքական միտքը արտահայտվեց Իբն Ալ-Մուկաֆֆայի մոտ: 754-756թթ. գրած ռիսալայում Իբն Ալ-Մուկաֆֆան առաջարկում էր Իրանում զարգացած ժառանգական իշխանությունը կիրառել խալիֆայությունում²⁸: Թեև այս ժամանակ ժառանգական միապետությունը հաստատվել էր, բայց կառավարման տեսությունը թերի էր: Այս բացն էլ ուզում էր լրացնել Իբն Ալ-Մուկաֆֆան: Նա նկարագրում էր խալիֆի իշխանության վերաբերյալ տարածում գտած երկու սխալ կարծիք: Առաջինը խարիջիների մոտ էր տարածված և վերաբերում էր առաջնորդ չունենալու հնարավորությանը²⁹, իսկ երկրորդ սխալ ընկալումն այն էր, որ մարդիկ պետք է անվերապահորեն ենթարկվեին առաջնորդին: Ըստ էության՝ սա էլ շիաների դեմ էր ուղղված: Իբն Ալ-Մուկաֆֆան առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձնում նաև խալիֆի հեղինակության և իրավական դաշտի փոխհարաբերության վրա³⁰: Իբն Ալ-Մուկաֆֆան նշում էր, որ առաջնորդին պետք է ենթարկվել, սակայն այն նախապայմանով, որ այդ առաջնորդը գործի ըստ իսլամական օրենքի³¹:

Աբբասյան խալիֆայության վերջին շրջանում խալիֆայության տեսությունները լուրջ փոփոխություններ կրեցին, որպեսզի հնարավոր լիներ պահպանել խալիֆի ինստիտուտը:

²⁷ Նույն տեղում:

²⁸ Black A., Նշվ. աշխ., էջ 22:

²⁹ Իսլամի խարիջիական ուղղության պետության կառավարման տեսության մեջ ընդունվու է, այն գաղափարը, ըստ որի հնարավոր է, որ որոշ ժամանակ խալիֆա չլինի:

³⁰ Lowry J. E., The First Islamic Legal Theory: Ibn al-Muqaffa' on Interpretation, Authority, and the Structure of the Law // Journal of the American Oriental Society, Vol. 128, No. 1 (Jan. - Mar., 2008), pp. 25-40.

³¹ Black A., Նշվ. աշխ., էջ՝ 22:

Մելջուկների իշխանության գալով իսլամական պետությունը նոր փուլ մուտք գործեց: Կրոնա-քաղաքական նոր իրադրությամբ իսլամական արդարադատությունը կառավարվեց ուլեմների³² կողմից՝ որպես դատավորներ, այն ժամանակ, երբ ռազմական ուժը դարձավ հասարակական կարգի ու օրինական քաղաքական իշխանության հիմք: Խալիֆայության սուննիական տեսությունը սկսեց զարգանալ ռազմաքաղաքական իշխանության շահերի համատեքստում: Սուլթանը և ղեկավար ուլեմները համագործակցեցին ու դարձան փոխկախյալ³³: Այժմ Աբբասյան խալիֆները պետք է իրենց կրոնական իշխանությունը ամրապնդեին՝ չվնասելով ո՛չ ուլեմներին, ո՛չ իրական իշխանության կրողներին՝ սուլթաններին: Փաստորեն, սկզբնական շրջանում, եթե խալիֆը իրականացնում էր թե՛ հոգևոր, թե՛ աշխարհիկ իշխանությունը, ապա հետագայում նրա լիազորությունները սկսեցին սահմանափակվել հոգևորի շրջանակում, իսկ աշխարհիկ իշխանությունը պատկանում էր բուվահի, սելջուկ, մամլուք սուլթաններին/Էմիրներին: Որպեսզի չմեղադրվեն իսլամի կարևոր գաղափարներից մեկը անտեսելու, այն է խալիֆի՝ որպես Ալլահի ու ումմայի կապող օղակ լինելու հանգամանքը, այս սուլթանները/Էմիրները չգնացին խալիֆի ինստիտուտի վերացմանը, այլ իրենց սկսեցին ներկայացնել որպես խալիֆի օգնականներ՝ դրանով իսկ «չխախտելով» Ումմայի կառավարման մոդելը:

11-12-րդ դարերում սուննի հեղինակները իշխող վարչակարգի լուռ համաձայնությամբ մշակեցին կրոնական իշխանության ու պաշտոնական քաղաքականության արմատական

³² Ուլեմները իսլամական աստածաբանության, պատմա-կրոնական ավանդույթի, կրոնա-իրավական նորմերի գիտակներն են: (Տե՛ս Ислам. Энциклопедический словарь, стр. 239-240)

³³ Black A., Նշվ. աշխ., էջ. 81.

նազմավարության սահմանագիծը³⁴: Խալիֆը ձևականորեն մնաց որպես երկրի վրա բացարձակ իշխանություն, սակայն իր գործերի աշխարհիկ հատվածը հանձնեց սուլթաններին/էմիրներին:

Ալ-Մավարդիի «խալիֆայության տեսությունը»

Խալիֆայության տեսության զարգացման հարցում կարևոր դեր ունեցան մի շարք հեղինակներ, որոնցից հատկապես աչքի ընկավ Ալ-Մավարդին:

Աբու Ալ-Հասան Ալի իբն Մուհամմադ Ալ-Բասրի Ալ-Մավարդին շաֆիական կրոնա-իրավական դպրոցի X-XI դարի իրավագետ է: Նա իր «*ալ-ահքամ ալ-սուլթանիյա ուա ալ-վիլայաթ ալ-դիհնիյա*» աշխատության մեջ որպես հոմանիշներ օգտագործում է 3 տերմին՝ իմամություն, խալիֆայություն և էմիրություն (*իմարա*)՝ բնութագրելու համար իշխանության մոդելը: Ալ-Մավարդին տալիս է իմամության սահմանումը. «Իմամությունը մարգարեական առաքելության ժառանգումն է ի պաշտպանություն հավատի և երկրային գործերի ղեկավարման»³⁵:

Ըստ Է. Ռոզենտալի՝ այս աշխատանքը գրելու համար բավականին լավ պահ էր ստեղծվել, քանի որ սուլթան Մահմուդ Ղազնևին (971-1030)՝ Ղազնևիների սուլթանության ամենահեղինակավոր ներկայացուցիչներից մեկը, հայտարարել էր իր լոյալության մասին Աբբասյան խալիֆին՝ դրանով իսկ բարձրացնելով վերջինիս հեղինակությունը³⁶: Ալ-Մավարդիի տրակտատը նախատեսված էր խալիֆի՝ որպես հոգևոր բարձրագույն իշխանության, և էմիրի աշխարհիկ վարչակարգի

³⁴ Նույն տեղում, էջ 82:

³⁵ Steu Сюкияйнен Л.Р., Концепция халифата и современное государственно-правовое развитие зарубежного востока // Ислам. Проблемы идеологии, права, политики и экономики. М., 1985, стр. 140.

³⁶ Rosenthal E. I. J., Նշվ. աշխ., էջ 27-28.

վրա արդյունավետ հսկողություն ապահովողի միջև իշխանությունների ոլորտի սահմանազատման տեսական հիմք:

Չնայած սուլթանների/էմիրների բացարձակ իշխանությանը՝ նրանք հարկադրված էին ձևական պահպանել խալիֆի ինստիտուտը, ուրբաթօրյա աղոթքին հիշատակել նրա անունն ու ֆորմալ առումով ընդունել Աբբասյան խալիֆներին՝ որպես հոգևոր և աշխարհիկ գերագույն իշխանություն: Մրա պատճառը պետք է փնտրել իսլամական պետության իսլամական իրավունքով սահմանված կրոնա-քաղաքական միասնության էության մեջ:

Ալ-Մավարդին իր աշխատության մեջ անդրադառնում է այն անձանց, ովքեր իմամ ընտրելու իրավունք ունեն:

Ըստ Ալ-Մավարդիի՝ խալիֆի ընտրությանը մասնակցողները պետք է որոշակի պայմանների համապատասխանեն: Նախ, նրանք պետք է իրականացնեն ընտրություն կատարելու բոլոր պայմանները, պետք է ունենան այն գիտելիքը, որի օգնությամբ կարող են հասկանալ՝ ով իրավունքներ ունի իմամության հանդեպ և պետք է համապատասխանեն այս գիտելիքը ունենալու բոլոր պայմաններին: Եվ վերջապես, նրանք պետք է ունենան հասկացողություն և իմաստություն, որ կառաջնորդի նրանց ընտրել այն մարդուն, ով ամենաշատն է համապատասխանում իմամությանը և ով որ առավել հստակ տեղեկացված է կառավարման ճյուղերի ղեկավարումից³⁷:

Իսկ իմամության ղեկավարի պաշտոնին հավակնողի համար Ալ-Մավարդին առանձնացնում է 7 պայման: Ըստ այդմ, խալիֆը պետք է լինի արդար, ունենա գիտելիք, որը պետք է

³⁷ Abu'l-Hasan 'Ali ibn Muhammad ibn Habib al-Basri al-Baghdadi al-Mavardi, "The ordinances of Government" (Al-Ahkam as-Sultaniyyah w'al-Wilayat al-Diniyya) (translated by Asadullah Yate), Ithaca Press, 2000, p. 11 (այսուհետ՝ ալ-Մավարդի):

անկանխատեսելի հարցերի իջթիհադի³⁸ և դատական որոշումներ կայացնելու համար, ունենա լսելու, տեսնելու ու խոսելու կարողությունների առողջություն: Խալիֆը պետք է նաև ունենա ֆիզիկական առողջություն՝ զուրկ տեղաշարժմանը խանգարող արատներից: Նա պետք է լինի խորաթափանց, ինչը թույլ կտա կազմակերպել մարդկանց գործունեությունն և կառավարել ադմինիստրացիայի տարբեր ճյուղերը, քաջ, ինչը թույլ կտա նրան պաշտպանել իսլամի տարածքն ու ղեկավարել ջիհադը, ինչպես նաև լինի Կուրեյշ ցեղից՝ համաձայն տեքստերի (հադիսների) և կոնսենսուսի առաքինությանը³⁹:

Ալ-Մավարդին նաև նշում է, որ իմամությունը երկու ճանապարհով է կյանքի կոչվում՝

1. հզորների ու հեղինակություն ունեցողների կողմից կատարվող ընտրություն,

2. նախորդ իմամի կողմից նշանակվելու միջոցով⁴⁰:

Ալ-Մավարդին անդրադառնում է նաև միևնույն ժամանակ տարբեր երկրներում առաջացած երկու իմամություններին՝ նշելով, որ դրանք երկուսն էլ անօրինական են, քանի որ միևնույն ժամանակ չի կարող երկու իմամ լինել⁴¹: Այս դեպքում պետք է առավելությունը տալ այն իմամին, ով առաջինն է երդմնակալել, իսկ երկրորդը պետք է ընդունի առաջինի իմամությունը, սակայն եթե երդմնակալությունը միևնույն ժամանակ է եղել, ապա նրանք

³⁸ Իջթիհադը աստվածաբանի՝ աստվածաբանական-իրավական կոմպլեքսի, հետազոտության ընթացքում կիրառվող սկզբունքների, փաստարկների, մեթոդների ու օրինակների համակարգի ուսումնասիրությունն ու հարցերի լուծում տալու գործունեությունն է: Համաձայն ավանդույթի՝ իջթիհադը ձևավորվել է դեռևս Մուհամմադ մարգարեի օրոք նրա զինակիցների շրջանում, ովքեր համարվում են կատարյալ իջթիհադի կրողներ: (Sէ՛ւ Իսլամ. Энциклопедический словарь, стр. 91)

³⁹ ալ-Մավարդի, էջ 12:

⁴⁰ Նույն տեղում, էջ 13:

⁴¹ Նույն տեղում, էջ 16:

երկուսն էլ իմամ լինել չեն կարող: Նրանց իմամությունը չեղյալ հայտարարելուց հետո, պետք է ընտրել նոր իմամ այս երկուսից մեկին կամ որևէ երրորդ անձի:

Ալ-Մավարդին պնդում է խալիֆայության անհրաժեշտությունը⁴² ընտրությունների միջոցով: Ալ-Մավարդիի այս պնդումը հստակորեն ուղղված էր շիաների մոտ ընդունված նշանակման մեթոդի, ինչպես նաև Օմայյան ու Աբբասյան խալիֆայություններում ընդունված ժառանգական պրակտիկայի դեմ⁴³:

Նոր խալիֆի ընտրությունը պետք է կատարվի միայն նախորդ խալիֆի մահից հետո: Սակայն եթե նախորդ խալիֆը ողջ է, բայց դադարել է համապատասխանել խալիֆի թեկնածուի նկատմամբ ներկայացվող պահանջներին⁴⁴, ապա դա համարժեք է նրա մահվան⁴⁵:

Ալ-Մավարդին նաև առաջ է քաշում 10 պարտավորություն, որոնք պետք է կատարի խալիֆը՝

1. պետք է պաշտպանի հավատը՝ համաձայն դրա հիմնման սկզբունքների ու առաջին մուսուլմանների համաձայնության՝ իջմայի,
2. պետք է իրականացնի ու պահպանի արդարությունը,
3. պետք է պաշտպանի *Դար ալ-իսլամը*⁴⁶, մուսուլմաններին ու նրանց բարեկեցությունը,

⁴² Rosenthal E. I. J., Նշվ. աշխ., էջ. 28.

⁴³ Նույն տեղում, էջ 30:

⁴⁴ Ինչպես արդեն նշվել է, ըստ ալ-Մավարդիի խալիֆան պետք է ոչ միայն խելացի ու քաջ լինի, այլ նաև ֆիզիկական արատներից զուրկ:

⁴⁵ Rosenthal E. I. J., Նշվ. աշխ., էջ 34:

⁴⁶ Դար ալ-իսլամը մուսուլման ղեկավարի կառավարության տակ գտնվող մուսուլմանական երկրների հավաքական ամբողջականությունն է, որտեղ կյանքն ամբողջությամբ կազմակերպվում է շարիաթով:

4. պետք է վերահսկողություն իրականացնի, որպեսզի հանցանքի համար նշանակված պատիժը սահմանվի՝ ըստ Ալլահի արգելքի, ինչը թույլ կտա խուսափել հպատակների իրավունքները խախտելուց,

5. պետք է կազմակերպի սահմանների պաշտպանությունը և հատկապես ջիհադի իրականացումը նրանց դեմ, ում առաջարկվել է իսլամ ընդունել, սակայն նրանք մերժել են: Ջիհադը պետք է շարունակվի այնքան ժամանակ, մինչև որ նրանք կամ ընդունեն իսլամ կամ դառնան հովանավորյալ, եթե իհարկե Ահլ ալ-Քիթաբի⁴⁷ են,

6. պետք է արդարացի բաժանի ջիհադից ստացված ավարն ու ողորմությունը,

7. պետք է պատասխանատվություն կրի կայուն ֆինանսական կառավարման համար,

8. պետք է պատասխանատու լինի կառավարման անձնակազմի անդամների խելամիտ ընտրության համար,

9. պետք է ընդլայնի իր սեփական վերահսկողությունը ումմայի հետ կապերի միջոցով,

10. պետք է զբաղվի ումմայի կառավարմամբ⁴⁸:

Ալ-Մավարդին խալիֆ-սուլթան հարաբերություններում բռնակալից ազատվելու համար նոր մեխանիզմ էր ներկայացնում: Եթե բռնակալը գործում է հակառակ կրոնի և արդարության, ապա խալիֆը կարող էր օգնության կանչել նրանց, ովքեր կբռնեն զավթիչի ձեռքն ու վերջ կդնեն նրա տիրապետմանը⁴⁹:

⁴⁷ Ահլ ալ-Քիթաբ՝ Գրքի ժողովուրդներ, մուսուլմանները համարում են քրիստոնյաներին և հրեաներին, քանի որ վերջիններս Սուրբ գրքեր են ստացել Ալլահից: (Տե՛ս *Ислам. Энциклопедический словарь*, стр. 28)

⁴⁸ ալ-Մավարդի, էջ՝ 28:

⁴⁹ Black A., Նշվ. աշխ., էջ 89.

Խալիֆայության տեսության նոր դրսևորումը Աբբասյան վերջին խալիֆի սպանությունից հետո. Իբն Թայմիյայից իբն Խալդուն

Իսլամական իրավունքի զարգացումն ու դրա համատեքստում խալիֆայության տեսության զարգացումը հնարավորություն ստեղծեց խալիֆայության տեսությունը համապատասխանեցնել պատմական իրողություններին:

Խալիֆայության տեսության կերտման մեջ մեծ դեր ունեցած հեղինակները հասան խալիֆի՝ որպես գերագույն հեղինակության (տեսականորեն) և սուլթանի՝ որպես իշխանությանն իրական տիրողի հաշտեցմանը՝ երկուսին էլ իսլամական իրավունքի դաշտ բերելով, որը պահանջում է հոգևոր և աշխարհիկ իշխանությունների միասնությունը: Սա այն փոխզիջումն էր, որը հնարավոր դարձրեց 1258 թ. Աբբասյան խալիֆայության անկումից հետո պահպանել խալիֆայությունը որպես ինստիտուտ և, ինչն առավել կարևոր է, որպես համապարփակ տեսություն: Ըստ այդ տեսության՝ թեև ըստ շարիաթի՝ կարող է լինել միայն մեկ բարձրագույն իշխանություն՝ խալիֆ, այնուամենայնիվ նա իր հերթին կարող է իր իշխանության մի մասը կամ ողջ իշխանությունը փոխանցել նախարարներին, կառավարիչներին ու հրամանատարներին: Ինչպես նշում է Է. Ռոզենտալը. «Իսլամում չկա երկու սուր՝ հոգևոր և աշխարհիկ»⁵⁰: Խալիֆի և Էմիրի պաշտոնները տեսականորեն միավորված են մեկ մարդու մեջ: Գործնականում խալիֆն իր իշխանության աշխարհիկ մասը հանձնարարում է Էմիրին, ով իրականացնում է այս իշխանության արդյունավետ ղեկավարումը՝ ընդունելով խալիֆի հոգևոր գերակայությունը:

⁵⁰ Rosenthal E. I. J., Նշվ. աշխ., էջ 23.

1258թ. մոնղոլները գրավեցին Բաղդադը և մահվան դատապարտեցին Աբբասյան վերջին խալիֆին⁵¹՝ վերացնելով խալիֆայության ինստիտուտը՝ որպես լեգիտիմության աղբյուր: Խալիֆի ինստիտուտի վերացումը աննախադեպ էր ողջ իսլամական աշխարհում: Մինչ այդ թեև Բաղդադի խալիֆայությունը թույլ էր, սակայն ո՛չ սելջուկները, ո՛չ բուինները չէին վերացրել այս կարևոր իշխանությունը: Նրանք, ինչպես արդեն շարադրվել էր վերը, պահպանում էին խալիֆի ինստիտուտը, չնայած իրենք էին իրական իշխանությունը: Խալիֆը, ով սկզբում փոխարինում էր մարգարեին, իսկ հետո տեսության փոփոխության արդյունքում՝ ներկայացնում էր Ալլահին երկրի վրա: Խալիֆի օրինականությունը շնորհիվ էր Ալլահի կողմից: Աբբասյան խալիֆի սպանությունից հետո իշխանությունն այլևս Ալլահի հեղինակությամբ չէր ամրապնդվում, այլ միայն ուժով կամ ավանդույթով:

Պ. Կրոունը նշում է, որ Աբբասյան խալիֆի սպանությամբ «աշխարհը վշտով չլցվեց», սակայն պետք է նշել, որ մուսուլման հեղինակների մոտ պատկերը այլ է: Ի հեճուկս Պ. Կրոունի այս դիտարկմանը այս ժամանակաշրջանը երբեմն համարվել է, խավարի շրջան: Վառ օրինակ է Ջալալ Ադ-Դին Աս-Սույուտիի հետևյալ միտքը. *«Այսպես սկսվեց 657 (1259-Ն.Ս.) թվականը և աշխարհը առանց խալիֆի էր: Եզիպտոսի սուլթանը այս ժամանակ Մանսուր Ալի-բ-իլ-Մուհզզն (Այբակ-Ն.Ս.) էր, երեխա, ում ուսուցիչը էմիր Սայֆ ուդ-դին Կուտուբ ալ-Մուհզզին էր՝ նրա հոր ստորուկը: ... 658 թվականը (1260-Ն.Ս.) ևս սկսվեց և դարաշրջանը դեռ առանց խալիֆի էր: Այս ընթացքում մոնղոլներն*

⁵¹ Le Strange G., The Story of the Death of the Last Abbasid Caliph, from the Vatican MS. of Ibn-al-Furāt // Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, (Apr., 1900), pp. 293.

անցան Եփրատն ու հասան Հալեպ և նվաճեցին այն, որից հետո վերադարձան Դամասկոս»⁵²:

Քանի որ այլևս հնարավոր չէր պահպանել այն խալիֆայության գոյության մոդելը՝ ըստ որի, խալիֆը համարվում էր «զերագույն» իշխանություն, պետք էր մտածել հասարակության կազմակերպման նոր մոդել: Այս նոր մոդելի մշակման մեջ իր կարևոր դերն ունեցավ Իբն Թայմիյյան (մահ. 1328թ.): Իբն Թայմիյյայի կյանքի ժամանակաշրջանը համընկնում է մոնղոլական արշավանքների հետ:

Իբն Թայմիյյան կառավարման համակարգի վերաբերյալ իր մոտեցումները նկարագրում է «Շարիաթի վրա հիմնված քաղաքականություն՝ ղեկավարի և հպատակների բարելավման համար»⁵³ աշխատության մեջ:

Իբն Թայմիյյան հանրալիական կրոնա-իրավական դպրոցի ամենահայտնի ներկայացուցիչներից էր⁵⁴: Ըստ Իբն Թայմիյյայի՝ աշխարհը ստեղծվել էր Ալլահի կողմից, հետևաբար պետք է ծառայի նրան: Մարգարեները, որոնցից վերջինը Մուհամմադն էր, ուղարկվել էին Ալլահի կողմից և անսխալական էին: Իդեալական օրենսդիրը մարգարեն էր, ում գործառույթը համայնքի միասնությունն ու խաղաղությունը պահելն էր: Ինչպես նշում է Էնն Կ. Ս. Լեմբոնը. «Այս ժամանակ ունիվերսալ խալիֆայության պարտադիր բնույթի հորինվածքը պահելն արդեն հնարավոր չէր,

⁵² Jalaluddin as-Suyuti, History of the caliphs, (translated by Jarrett, H. S.) Calcutta: Baptist Mission Press 1881, pp. 500-501.

⁵³ ابن تيمية, السياسة الشرعية في إصلاح الراعي والرعية, جمع الفقه الإسلامي, ١٩٩٥.

⁵⁴ Մանրասուն տե՛ս Al-Matroudi Abdul Hakim I., The Hanbali School of Law and Ibn Taymiyyah: Conflict or Conciliation (Culture and Civilization in the Middle East), Routledge, 2006.

ուստի Իբն Թայմիյյան ձգտում էր պետության նոր հիմքեր գտնել, որոնք թույլ կտային շարունակել համայնքի կյանքը»⁵⁵:

Է. Ռոզենտալը նշում է, որ Իբն Թայմիյյայի գրքի վերնագիրը՝ «աս-Սիյասա աշ-շար'իյա», այն է՝ շարիաթական քաղաքականություն, արդեն իսկ խոսում է նրա թեզի մասին, ըստ որի կառավարումը պետք է լինի շարիաթի համաձայն ⁵⁶:

Իբն Թայմիյյան անտեսում է խալիֆայության անհրաժեշտության խնդիրը և բավականին քննադատաբար է մոտենում դրա տեսական հիմքին: Նա չի պնդում իմամի իդեալական որակավորումը՝ չքննարկելով այս հարցը:

Իբն Թայմիյյայի տեսության համաձայն՝ Ալլահը իջմայի միջոցով նշանակում է խալիֆին⁵⁷: Իբն Թայմիյյան շեշտը դնում է իմամի ու համայնքի փոխհամագործակցության վրա: Իբն Թայմիյյան նաև նշում է, որ անկախ նրանից իմամը օրինական է, թե ոչ, պետությունը պետք է կառավարվի:

Ըստ Իբն Թայմիյյայի՝ սուբյեկտը իրավասու չէ խլել սուլթանից նրա իրավունքները, եթե անգամ վերջինն անարդար է եղել: Սրանով փաստորեն Իբն Թայմիյյան քննադատում էր խարիջիների մոտ ընդունված անարդար իմամի դեմ զինված ապստամբության անհրաժեշտության գաղափարը՝ պնդելով, որ ոչ մի մուսուլման իրավունք չունի սուրը ուղղել եղբայր մուսուլմանի դեմ և խախտել հասարակական անդորրը⁵⁸: Իբն Թայմիյյայի համար պետությունն այլևս իդեալական խալիֆայությունը չէ:

Իբն Թայմիյյան շեշտում է առաջնորդի ինստիտուտի անհրաժեշտությունը, քանի որ դա են պահանջում և՛

⁵⁵ Lambton A. K. S., *State and Government in Medieval Islam: An Introduction to the Study of Islamic Political Theory*, Routledge 2004, p. 145.

⁵⁶ Rosenthal E. I. J., Նշվ. աշխ., էջ 52:

⁵⁷ Նույն տեղում:

⁵⁸ Lambton A. K. S., Նշվ. աշխ., էջ 146:

բանականությունը, և՛ կրոնը: Առաջնորդը անհրաժեշտ է կրոնը պաշտպանելու, համայնքը ղեկավարելու, ուրբաթօրյա աղոթքը առաջնորդելու, արդարությունը պահպանելու և այլ մի շարք կարևոր գործառույթների համար: Այս ամենի արդյունքում էլ Իբն Թայմիյան գալիս է այն մտքին, որ «սուլթանը Աստծո ստվերն է երկրի վրա»⁵⁹: Ինչպես որ մարմինը չի կարող ապրել առանց գլխի, այնպես էլ պետությունը չի կարող գոյատևել առանց առաջնորդի: Հետաքրքիր է նաև այն փաստը, որ Իբն Թայմիյան առաջնորդին ավելի շատ կոչում է ուալի ալ-ամր⁶⁰ և ոչ թե իմամ, քանի որ նա խոսում է պետության և ոչ թե պատմական խալիֆայության իդեալական մոդելի մասին:

Ըստ Կ. Ս. Լեմբթոնի՝ Իբն Թայմիյայի տեսությունը սուննիական ավանդական տեսություններից տարբերվում է երեք հիմնական կետերով՝

1. խալիֆայությունը պարտադիր չէ,
2. խարիջիների օրինակով նա նշում է, որ միևնույն ժամանակ կարող է իշխել մեկից ավել իմամ,
3. չի ընդունում սուննիների իմամի ընտրության մեխանիզմը⁶¹:

Իբն Թայմիյան բազմաթիվ իրավական հարցերում զսպման մեխանիզմներ էր մշակում⁶² ու ադապտացնում էր կրոնական

⁵⁹ Նույն տեղում, էջ 147, հղում 29:

⁶⁰ «Ուալի ալ-ամր»-ը նշանակում է հրաման տվող: Ուալի ալ-ամրին ենթարկվելու վերաբերյալ ցուցում կա Ղուրանի ան-Նիսա սուրայի 59-րդ այաթում, որտեղ ասվում է. «Ո՛վ հավատացյալներ, ենթարկվե՛ք Աստծուն, Մարգարեին և ձեր միջից հրաման տվողին» (Ղ.4:59):

⁶¹ Lambton A. K. S., Նշվ. աշխ., էջ 147-148, հղում 31:

⁶² Black A., Նշվ. աշխ., էջ 158:

պահանջը ժամանակի ոգուն⁶³: Իբն Թայմիյյան պնդում էր, որ կրոնը պահելու համար անհրաժեշտ է ունենալ պետություն⁶⁴:

Իբն Թայմիյյան խալիֆայության տեսության առնչությամբ ֆեթվա է հրապարակել, որտեղ հիմնվել է Աբու Դաուդի հաղորդած հադիսի վրա, ըստ որի՝ Մարգարեն ասել է. «Խալիֆայությունը կտևի 30 տարի, ապա այն կվոխարինվի միապետությամբ»⁶⁵: Այս հիմքով էլ Իբն Թայմիյյան խալիֆայությունը երկու տեսակի է բաժանում՝

1. խիլաֆաթ ուլ-նուբուվվա՝ մարգարեական կառավարման վրա հիմնված խալիֆայություն,

2. խիլաֆաթ ուլ-մուլք՝ տիրակալական կառավարման մոդելի խալիֆայություն:

Փաստորեն Իբն Թայմիյյան առաջին չորս խալիֆներին բոլորովին այլ կատեգորիայի մեջ է տեսնում: Այս չորս խալիֆները համապատասխանում են խիլաֆա ալ-նուբուվվային, իսկ Մուավիայի կողմից Օմայյան խալիֆայության հաստատմամբ հիմք է դրվել խիլաֆաթ ուլ-մուլքի: Իբն Թայմիյյան նշում է նաև, որ թեև շատերը առաջին չորս խալիֆներից հետո եկած իշխողներին հաճախ անվանում են խալիֆ, այնուամենայնիվ նրանք գործում են որպես տիրակալներ: Իբն Թայմիյյան իր այս խոսքերը հիմնավորում է ալ-Բուխարիի և ալ-Մուսլիմի հաղորդած մեկ այլ հադիսով ևս, ըստ որի Մարգարեն ասել է. «Իսրայելի ժողովուրդը կառավարվում էր մարգարեներով: Երբ մի մարգարեն մահանում

⁶³ Իբն Թայմիյյայի ժամանակակիցները հաճախ են նրան մեղադրել Հանբալիական մազհաբից շեղվելու մեջ, որի արդյուքնում նա մի քանի անգամ հայտնվել է մամլուքյան բանտում, որտեղ էլ ի վերջո ավարտել է իր կյանքը: Սանրամասն տե՛ս Al-Matroudi Abdul Hakim I., Նշվ. աշխ., էջ 13-30:

⁶⁴ Black A., Նշվ. աշխ., էջ 159:

⁶⁵ Ibn Taymiyyah Expounds on Islam: Selected Writings of Shaykh al-Islam Taqi ad-Din ibn Taymiyyah on Islamic Faith, Life, and Society, trans. by Muhammad 'Abdul-Haqq Ansari, Riyadh: General Administration of Culture and Publication, 2000, p. 495.

էր, մեկ ուրիշը զբաղեցնում էր նրա տեղը: Բայց ինձնից հետո չի լինելու որևէ այլ մարգարե. լինելու են միայն փոխարինողներ (խալիֆ) և նրանք շատ են լինելու»⁶⁶:

Իրն Թայմիյյան նշում էր, որ իր ուսմունքը արտացոլում է մուսուլմանների առաջին երեք սերունդների՝ իր հիմքում Ղուրանն ու Սուննան ունեցող պատմական կոնսենսուսի վրա հիմնված գործունեությունը⁶⁷:

Արդեն 14-րդ դարում խալիֆայության տեսության զարգացման նոր՝ նախորդներից էականորեն տարբերվող մոտեցումներ նկատվեցին: Դրանցից թերևս պետք է նշել Իբն Խալլունի (1332-1406թթ.) առաջ քաշած մոտեցումը, որը հիմնվում էր պատմության՝ բնական զարգացման գաղափարի վրա⁶⁸:

Իբն Խալլունի հիմնական աշխատանքը, որ կոչվում է «Արաբների, պարսիկների, բերբերների և մեծ իշխանություն ունեցող նրանց ժամանակակիցների վերաբերյալ ուսանելի օրինակների գիրք», բաղկացած է 7 հատորներից, որոնցից առաջինը՝ Ներածությունը կամ Մուկադդիման⁶⁹, պարունակում է նրա պատմական զարգացման տեսությունը:

Ըստ Իբն Խալլունի՝ տիրակալությունը՝ մուլքը, անհրաժեշտություն է մարդկության համար: Այն մշտապես հաստատվել է ուժի միջոցով: Այդ թագավորությունը, որը

⁶⁶ Նույն տեղում, էջ 496:

⁶⁷ Johansen B., “A Perfect Law in an Imperfect Society: Ibn Taymiyya’s Concept of ‘Governance in the Name of the Sacred Law,” in P. Bearman, W. Heinrichs and B. G. Weiss eds., *The Law Applied: Contextualizing the Islamic Shari’a* (London: I.B. Tauris, 2008), p. 263.

⁶⁸ Lambton A. K. S., Նշվ. աշխ., էջ 152:

⁶⁹ المقدمة, بيت الفنون و العلوم و الآداب - الدار البيضاء, ٢٠٠٥, (المقدمة) عبد الرحمن ابن خلدون

ասաբիայի⁷⁰ արդյունքն ու նպատակն է Աստծո օգնությամբ միավորված է կրոնի հետ:

Իբն Խալդունը նշում է, որ «թագավորական իշխանության իրական իմաստն այն է, որ այն մարդկության կազմակերպման անհրաժեշտ ձև է»⁷¹: Թագավորական իշխանությունը պահանջում է ուժ և առավելություն, որն էլ կարտահայտվի բարկությամբ ու դաժանությամբ: Այս իսկ պատճառով ղեկավարի որոշումը որպես կանոն կշեղվի ճիշտ ճանապարհից⁷²:

Ըստ Իբն Խալդունի՝ պետական քաղաքականությունը չի սահմանափակվում մեկ անձով, այլ ներառում է բոլոր հպատակներին: Այս իսկ պատճառով պետության բոլոր փոփոխությունները կապված են ոչ միայն ղեկավարի, այլ նաև հասարակության հետ կատարվող փոփոխությունների հետ: Պետությունն ունի գոյության սահմանված ժամանակահատված՝ երեք սերունդ⁷³:

Այս ժամանակահատվածի ընթացքում այն անցնում է 5 փուլ՝

1. նոր հարկադրական իշխանության առաջացում հնի փոխարեն,
2. գերագույն իշխանության կենտրոնացում մեկ անձի ձեռքում, այն բանից հետո, երբ այդ ղեկավարը կազատվի բոլոր զինակիցներից, որոնք օգնել են իրեն իշխանության գալ,
3. պետության զարգացում, որտեղ առկա է կարգ ու կանոն,
4. անցում դեպի բռնատիրական մեթոդների՝ ընդդիմության ճնշելու համար,

⁷⁰ Ասաբիան սոցիալական սոլիդարությունն է՝ խմբային գիտակցության, համախմբվածության ու միասնության շեշտադրմամբ: (Տե՛ս Asabiya <http://www.islamopediaonline.org/glossary/asabiya> (մուտք՝ 12.10.2014)):

٢٣١٣ المقدمة 71

⁷² Նույն տեղում:

١٢١٣ المقدمة 73

5. պետության անկում⁷⁴:

Իբն Խալդունը նշում է, որ իր իսլամական պետությունը անցել է այդ հինգ փուլերից չորսը՝

Առաջին փուլը իսլամական պետության դեպքում համընկնում է առաջին չորս խալիֆների կառավարման ժամանակահատվածի հետ:

Երկրորդ փուլը համապատասխանում է Մուավիայի կառավարումից մինչև Աբբասյան խալիֆայության սկզբնական շրջանի հետ:

Երրորդ փուլը իբն Խալդունը համարում է Աբբասյան խալիֆայության ժամանակաշրջանը, երբ պետությունը բացարձակ միապետության վերափոխվեց՝ պահպանելով լոկ «խալիֆայություն» անվանումը:

Չորրորդ փուլը միասնական իսլամական պետության անկումն է և արաբների հպատակեցումը այլ ազգերի կողմից, երբ պետությունը անգամ պաշտոնապես դադարեց խալիֆայություն կոչվել, իսկ պետության ղեկավարը դադարեց մուջթահիդ լինել⁷⁵:

Իբն Խալդունը նշում է, որ գոյություն ունի կառավարման երեք ձև՝

1. **«Բնական միապետություն»**, որն իրենից ներկայացնում է ռացիոնալ կերպով կազմակերպված պետական համակարգ: Այս համակարգը, սակայն, կոչված է առաջին հերթին ապահովել ղեկավարի բարեկեցությունը, հետո նոր ընդհանուր շահը:

2. **«Քաղաքական միապետություն»**, որը հիմնված է բանականության վրա: Այսպիսին է եղել օրինակ պետության իրանական մոդելը: Այս ձևը ուղղված է հիմնականում «աշխարհիկ շահերի» ապահովմանը:

⁷⁴ Rosenthal E. I. J., Նշվ. աշխ., էջ 88-89:

⁷⁵ Նույն տեղում, էջ 156:

3. «**Խալիֆայություն**». սա այն մոդելն էլ, որը հիմնված է Աստծո կողմից տրված օրենքի հիման վրա⁷⁶:

Չնայած Իբն Խալդունի տեսությունը բավականին տարբերվում է իր նախորդների տեսություններից՝ այնուամենայնիվ մի բան հստակ է՝ պետությունը անհրաժեշտություն է: Ինչպես նշում է Է. Ռոզենտալը «Իբն Խալդունի համար պետությունը մարդկային քաղաքակրթության օրորոցն է»⁷⁷:

Խալիֆայության տեսության «ծառայեցումը» օսմանյան սուլթանի շահերին

16-րդ դարում Օսմանյան կայսրության նվաճողական գործողություններից հետո ավելի քան երեք դար իսլամական քաղաքական միտքը, այդ թվում նաև խալիֆայության տեսությունը, բավականին դանդաղ զարգացման փուլ էր մտել:

Օսմանների կողմից Եգիպտոսի նվաճմանը հաջորդեց նաև Հիջազի նվաճումը: Եգիպտոսը գրավելու նույն տարում Մելիմ I-ը (1512-1520) ստացավ նաև Մեքքայի Քաաբայի բանալիներն ու իր տիտղոսների ցանկին ավելացրեց նաև «երկու սուրբ քաղաքների ծառա» կոչումը⁷⁸: Հետագայում, ստեղծվեց մի լեզենդ, ըստ որի, Աբբասյան խալիֆ Ալ-Մուրավաքիլը օսմանյան սուլթան Մելիմ I-ին է հանձնել խալիֆի տիտղոսն ու բոլոր արտոնությունները⁷⁹:

Մինչ այդ որոշ սուլթաններ փորձել էին խալիֆներ ինքնահռչակվել, սակայն դա հենվում էր միայն նրանց կողմից

⁷⁶ Black A., Նշվ. աշխ., էջ 175: Персесянц В.С. (Ред.), стр. 156-157.

⁷⁷ Rosenthal E. I. J., Նշվ. աշխ., էջ 102:

⁷⁸ Karpat K.H., *The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State*, Oxford University Press 2002, p. 242.

⁷⁹ Hess A. C., *The Ottoman Conquest of Egypt (1517) and the Beginning of the Sixteenth-Century World*

War // *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 4, No. 1 (Jan., 1973), pp. 55-76.

խալամի համար մղվող պայքարի վրա, ինչը խալիֆ լինելու համար թույլ փաստարկ էր:

Օսմանյան կայսրության տիրապետության ժամանակ խալիֆայության տեսության մեջ տեղի ունեցող փոփոխություն, ըստ որով խալիֆի պարտավորություններից հիմնական շեշտը դրվում էր կրոնի պաշտպանության վրա, իսկ քանի որ այս ընթացքում Օսմանյան կայսրության՝ որպես սուննիական խալամի պաշտպանի, և շիայական Իրանի միջև բախումները անընդհատ բնույթ էին կրում, կրոնի պաշտպանության խնդիրը եական էր: Սակայն օսմանյան սուլթաններին խալիֆներ դառնալու հարցում խոչընդոտում էր այն հանգամանքը, որ խալիֆը պետք է լիներ Կուրեյշ ցեղից: Սակայն օսմանյան շրջանում սկսեց շեշտվել նաև իմ կողմից արդեն հիշատակված այն հաղիսը, ըստ որի Մարգարեն նշել էր, որ խալիֆայությունը պետք է շարունակվի 30 տարի, իսկ դրան պետք է հաջորդի թագավորության փուլը: օսմանյան կրոնագետները այս հաղիսը մեկնաբանելուց նշում էին, որ Կուրեյշ ցեղից լինելու պայմանը վերաբերում էր միայն այդ առաջին չորս խալիֆների կառավարման 30 տարվան, իսկ դրանից հետո դա պարտադիր չէ⁸⁰:

Հիմք ընդունելով այս, ինչպես նաև այն, որ Իբն Խալդունի այն տեսությունը, ըստ որի խալիֆայությունն ավարտվել է առաջին չորս խալիֆներից հետո, իսկ Օմայյաններն ու Աբբասյաններն ինքնիշխան միապետեր էին, մի շարք հեղինակներ սկսեցին զարգացնել այն տեսությունը, համաձայն որի՝ խալիֆն խալամի սուլթերեն պահապանն է⁸¹:

⁸⁰ Buzpinar Ş. Tufan, Opposition to the Ottoman Caliphate in the Early Years of Abdülhamid II: 1877-1882 // Die Welt des Islams, New Series, Vol. 36, Issue 1 (Mar., 1996), p. 62.

⁸¹ Oliver-Dee S., The caliphate question. The British government and Islamic government, Lexington Books; First Edition first Printing edition, 2009, pp. 29.

Օսմանյան դարաշրջանում այս տեսությունը զարգացրեց Մեծ վեզիր Լուիֆի փաշան (1488-1564թթ.)⁸², իսկ հետո արդեն 19-րդ դարում այն իր արձագանքը գտավ աբդուլհամիդյան վարչակարգի հենակետային նախարարներից Չևդեթ փաշայի տեսության մեջ: Համաձայն նրանց առաջարկած տեսության՝ Օսմանյան կայսրությունը իսլամական է և հանդիսանում է մուսուլմանների պաշտպանը⁸³:

Մուլթան Աբդուլ Համիդ 2-րդը (1876-1909թթ.) սկսում է խալիֆայությունը օգտագործել թե՛ ներքին հարցերում իր դիրքերը ամրապնդելու, և թե՛ արտաքին քաղաքականության մեջ: Շեշտելով պետության կրոնական-իսլամական բնույթը՝ Աբդուլ Համիդ 2-րդը ձգտում էր ամրապնդել իր դիրքերն ու հեղինակությունը որպես խալիֆ: Խալիֆի պաշտոնի նկատմամբ հավակնությունները, ինչպես արդեն նշեցինք, նկատվել էին մինչև Աբդուլ Համիդ 2-րդը կառավարած սուլթանների մոտ ևս և Աբդուլ Համիդը այս նկրտումները, կարելի է ասել, ստացել էր գահի հետ միասին⁸⁴:

1876 թ. ի վեր Օսմանյան սահմանադրության փոփոխության ջատագովները քննարկում էին խալիֆայությունը սուլթանությունից բաժանելու և այն Մեքքայի նախկին շերիֆ Աբդ Ալ-Մուստալիբին հանձնելու հարցը⁸⁵: Սակայն սա տեղի չունեցավ, ինչի պատճառներից էր այն, որ 19-րդ դարում Օսմանյան վարչակարգը հատկապես կայսրության պերիֆերիայում ապրող մուսուլմանների շրջանում սկսեց ընդունվել որպես խալիֆայություն:

⁸² Gibb H. A. R., Luṭfi Paşa on the Ottoman Caliphate // Oriens, Vol. 15 (Dec. 31, 1962), pp. 287-295.

⁸³ Buzpinar Ş. Tufan, Նշվ. աշխ., էջ 63.

⁸⁴ Նույն տեղում, էջ 60:

⁸⁵ Նույն տեղում:

Ժամանակաշրջանը բավականին հարմար էր, քանի որ այդ պահին Օսմանյան կայսրությունը միակ մեծ իսլամական պետականությունն էր, որը մուսուլմանների կողմից կարող էր ընկալվել որպես կրոնի պահպան ու խալիֆայություն:

Սակայն Օսմանյան «խալիֆայության» հեղինակության՝ ուժից ու հզորությունից կախված լինելու փաստը թույլ տվեց, որ խալիֆայությանը հավակնող ընդդիմության շրջանում առաջ քաշվեց խալիֆի՝ Կուրեյշ ցեղից լինելու նախապայմանը⁸⁶:

Այս ընդդիմությունը կարող էր ծնել խալիֆի պաշտոնի նոր հավակնորդ, որը կլիներ եթե ոչ Կուրեյշ ցեղից, ապա գոնե արաբ: Այս հարցում հատկապես շահագրգռված էր Մեծ Բրիտանիան: Բրիտանացիների կողմից խալիֆայության վերականգնման ոչ պաշտոնական բանավեճերը ընթացան 1877 թ., երբ բրիտանական մամուլում սկսեց քննարկվել խալիֆայության հարցը: Բանավեճը չխրախուսվեց Բրիտանական կառավարության կողմից, իսկ օսմանյան կառավարությունը չխառնվեց այս քննարկմանը: Հարցը դրված էր այսպես՝ արդյոք օսմանյան սուլթանները խալիֆներ կոչվելու իրավունք ունեն, թե արդեն ժամանակն է, որ խալիֆայությունը փոխանցվի արաբներին: Սակայն այս բանավեճերը Օսմանյան կայսրության մայրամուտին չունեցան լուրջ արձագանքներ:

Արդեն 20-րդ դարի սկզբներին խալիֆայության տեսությունը դարձյալ սկսեց ենթարկվել փոփոխությունների՝ կապված Օսմանյան կայսրության քայքայման ու Քեմալական Թուրքիայի ստեղծման հետ:

Երիտթուրքերի ժամանակաշրջանում խալիֆայությունը սկսում է հռչակվում է որպես շնորհ, որ Աստված տալիս է նրան,

⁸⁶ Նույն տեղում, էջ 64:

ով կանգնում է ի պաշտպանություն հավատի ու կառավարում է նաև աշխարհիկ գործերը:

Մակայն այս միտքը նաև ընդդիմության առաջացման պատճառ է դառնում: Քսաներորդ դարի որոշ հեղինակներ, ինչպիսին օրինակ Ալի Աբդուլ Ռազիկն (1888-1966) էր, պնդում են, որ միապետերը այն համոզմունքն են տարածում, ըստ որի՝ խալիֆայությունը «կրոնական ինստիտուտ» է, որպեսզի իրենք կրոնը վահան դարձնելով, պահպանեն իրենց գահը⁸⁷:

Աթաթուրքը ձգտում էր վերացնել սուլթանությունն ու խալիֆայությունը և երկրի գլխավոր իշխանությունը դարձնել Մեծ Ազգային ասամբլեան: Արդեն 1922 թ. Թուրքական գլխավոր ազգային ասամբլեան քվեարկեց խալիֆայությունը սուլթանությունից առանձնացնելու օգտին:

Չնայած այն պատկերացումներին, թե Մ. Քեմալի համար խալիֆայությունը «քար է՝ կախված իր պետության պարանոցից», նա խալիֆայության ինստիտուտը Հաշիմյաններին հանձնելու մտադրություն չունեի⁸⁸:

Մ. Քեմալի այս քաղաքականությունը իր հերթին առաջ էր քաշում մի շարք հարցեր: Դրանցից հատկապես կարևոր էր հետևյալ հարցը՝ արդյոք Թուրքիան չի կորցնի իր առաջատար դերը իսլամական աշխարհում, եթե չլինի իսլամի պաշտպանը:

1923թ. հոկտեմբերին 29-ին հռչակվեց Թուրքիայի հանրապետությունը, որի առաջին նախագահը դարձավ Մ. Քեմալը: Քեմալականների կողմից օրակարգից այլևս դուրս մղվեց Թուրքիայի կողմից՝ իսլամական աշխարհում որպես խալիֆայություն ներկայանալու հարցը⁸⁹:

⁸⁷ Karpat K.H., Նշվ. աշխ., էջ 213:

⁸⁸ Teitelbaum J., "Taking Back" the Caliphate: Sharif Husayn Ibn 'Alī, Mustafa Kemal and the Ottoman // Die Welt des Islams, New Series, Vol. 40, Issue 3 (Nov., 2000), p. 415.

⁸⁹ Նույն տեղում, էջ 423.

Խալիֆայության նկատմամբ հավակնություններ սկսեց ցուցաբերել Հիջազի շերիֆ Հուսեյնը, որը 1924 թ. մարտին իրեն խալիֆ հռչակեց՝ օգտագործելով Քեմալական կառավարության կողմից օսմանյան սուլթան-խալիֆի ինստիտուտի վերացնելու հանգամանքը: Սակայն Հուսեյնի կողմից խալիֆ ինքնահռչակվելը համաարաբական խալիֆայության չվերածվեց: Հուսեյնի խալիֆայությունը բրիտանացիների կողմից ևս օգնություն չստացավ և ի վերջո վերացավ:

«Խալիֆայության տեսության» ժամանակակից փուլն ու «Իսլամական պետություն» ահաբեկչական կազմակերպության կողմից խալիֆայության «վերականգնումը»

Օսմանյան կայսրության քայքայումից հետո խալիֆայության տեսությունը և դրա վերականգնման մասին պատկերացումները զարգացան մի շարք արմատական իսլամական կազմակերպությունները ներկայացնող հեղինակների աշխատություններում և այդ կազմակերպությունների գաղափարախոսության հիմքը կազմեցին:

Դեռևս Մուհամմադ Իբն Աբդ Ալ-Վահհաբի (1703-1792թթ.) կողմից առաջ քաշված գաղափարները տեղ գտան մի շարք արմատական, ինչպես նաև ծայրահեղական կազմակերպությունների գաղափարախոսների աշխատություններում:

«Մուսուլման եղբայրներ» կազմակերպության հիմնադիր Հասան Ալ-Բաննան (1906-1949թթ.) խալիֆայության վերականգնման գաղափարի իմաստը տեսնում է «հայրենիքը» ոչ իսլամական և օտար վերահսկողությունից ազատելու մեջ: Բացի դրանից, պետք է նաև բարեփոխումներ կատարել կառավարության մեջ, այնպես, որ այն համապատասխանի «Իսլամական կառավարման» վերաբերյալ իր պատկերացումներին: Ընդ որում «Իսլամական կառավարում»

ասվածը, ըստ Ալ-Բաննայի, երաշխավորվում է նրանով, որ կառավարության աշխատակիցները բոլորը ուղղահավաստ մուսուլմաններ են⁹⁰:

Իսլամական այս կառավարությունը կարող է օգտվել ոչ մուսուլմանների ծառայություններից, երբ կա դրա անհրաժեշտությունը⁹¹: Հասան Ալ-Բաննան նաև նշում է, որ «Իսլամական ումմայի համար հողերի վերադարձման, հոյակապ ժառանգության, տարածաշրջանի մշակույթների մերձեցման միջոցով միջազգային ճանաչմանը հասնելը կարող է թույլ տալ վերականգնելու իսլամական խալիֆայությունը»⁹²:

«Մուսուլման եղբայրներ» կազմակերպության մյուս գաղափարախոսը՝ Սայիդ Կուտբը (1906-1966թթ.), նշում էր, որ իսլամական պետությունը ամբողջությամբ հիմնված է Աստծո բացարձակ իշխանության վրա⁹³: Այս իսլամական պետության ղեկավարը պետք է լինի Ալլահի իրական հավատացյալ ու նրա օրենքի հետևորդը⁹⁴: Խալիֆը միաժամանակ նաև կառավարող, վարչարարությամբ զբաղվող, դատավոր ու հրամանատար է: Նրա գլխավոր գործառույթը գովելին (*մա'նուֆ*) հրամայելն ու դատապարտելին պախարակելն է՝ համաձայն Ալլահի օրենքի⁹⁵:

Ըստ Կուտբի՝ իդեալական խալիֆայության մոդելը առաջին չորս խալիֆների ժամանակաշրջանի ումմայի կառավարման կաղապարն է, իսկ Օմայյանները արդեն բռնազավթել են իշխանությունը և խալիֆայությունը վերածել են տիրակալության:

⁹⁰ Hasan al-Bannā, "Message of the Teachings" in Majmū'at Rasā'il Al-Imām Al-Shahid Hasan Al-Bannā', International Islamic Federation of Student Organizations, pp. 15-16.

⁹¹ Նույն տեղում:

⁹² Hasan al-Bannā, Նշվ. աշխ., էջ 15:

⁹³ سيد قطب, العدالة الاجتماعية في الإسلام, دار الشروق, ١٩٩٠, ص. ٨٢.

⁹⁴ Toth J., Sayyid Qutb: The Life and Legacy of a Radical Islamic Intellectual, Oxford University Press, 2013, p. 192.

⁹⁵ Նույն տեղում, էջ 194:

Ըստ Կուտբի՝ խալիֆայության վերականգնման դեպքում խալիֆը պետք է դառնա Կուրեյշ ցեղի ներկայացուցիչ, սակայն Մուհամմադ մարգարեի հետ նրա արյունակցական կապը չպետք է դառնա կուրեյշցիների հատուկ կարգավիճակի պատճառ, քանի որ իսլամը ռասայի, ազգության վրա հիմնված ինքնությունը չի ճանաչում⁹⁶:

Խալիֆայության վերականգնման ու շարիաթով մարդկանց կյանքը կազմակերպելուն անդրադարձել են նաև Թակի ադ-Դին ան-Նաբհանին⁹⁷ (1909-1977), Աբու-լ-Ալա Ալ-Մաուդուդին⁹⁸ (1903-1979), Այման Մուհամմադ Ռաբի' ազ-Զաուահիրին⁹⁹ և այլք:

Արդեն 20-րդ դարի վերջին ու 21-րդ դարի սկզբին խալիֆայության վերաբերյալ իրենց մոտեցումներն առաջ քաշեցին Ալ-Կահիդա ահաբեկչական խմբավորման գաղափարախոսները: Խալիֆայության տեսությունը սկսեց զուգակցվել ջիհադական պայքարի նախապայմանով:

2010 թ. սկսած՝ Արաբական աշխարհում տեղի ունեցող անհնազանդության ալիքն ու տեղի կառավարությունների թուլացումը հնարավորություն ստեղծեց ծայրահեղական իսլամական խմբավորումներին լուրջ պայքար մղել Մերձավոր Արևելքում խալիֆայության վերականգնման համար: Այս պայքարի կարևոր դերակատարներից է Աբու Բաքր Ալ-Բադդադին, որը ղեկավարում է «Իսլամական պետություն» ծայրահեղական կազմակերպությունը¹⁰⁰: 2014 թ. ռամադանի

⁹⁶ Նույն տեղում, էջ 196:

⁹⁷ تقي الدين النبهاني، الدولة الإسلامية، http://www.hizb-ut-tahrir.org/PDF/AR/ar_books_pdf/Dawlah04122014.pdf (الدخول ٠٤/٠١/١٤)

⁹⁸ ابو الاعلى مودودي، الخلافة والملك، دار القلم، ١٩٧٨.

⁹⁹ ملف أيمن الظواهري، <http://www.tawhed.ws/a?a=3i806qpo> (الدخول ٠٤/٠١/١٤)

¹⁰⁰ Այս կազմակերպությունը նախապես կոչվում էր «Իրաքում իսլամական պետություն», իսկ 2013 թ. Աբու Բաքր Ալ-Բադդադին փոխեց կազմակերպության անունը այն դարձնելով «Իրաքում և Շամում իսլամական պետություն», սակայն արդեն 2014 թ. հունիսի 29-ին կազմակերպությունը ստացավ իր ներկայիս անվանումը՝ «Իսլամական պետություն»: See Wood G., What ISIS's Leader Really

սկզբին տարածած Մուսուլմանական աշխարհին ուղղված առողիո-նամակում¹⁰¹ Ալ-Բադդադին իրեն խալիֆ Իբրահիմ հռչակեց¹⁰²:

Ալ-Բադդադիի գործունեության ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ նրա կողմից խալիֆայության հռչակումը բավականին մանրակրկիտ մշակված քայլեր էր ներառում:

Այդ քայլերից էր հատկապես Ալ-Բադդադիի ծագումնաբանությունը ներկայացնելը, որը հասցվում էր Կուրեյշ ցեղին՝ սրանով իսկ հիմնավորելով Ալ-Բադդադիի՝ խալիֆի օրինական հավակնորդ լինելը¹⁰³: Մյուս կարևոր հանգամանքը 2014 թ. սկզբին առ-Ռակկայի քրիստոնյա բնակչության հետ՝ որպես *ահլ ալ-զիհսնայի*¹⁰⁴, պակտ¹⁰⁵ կնքելն էր: Այս պայմանագրի կնքման իրավունքը ուներ խալիֆը¹⁰⁶:

Աբու Բաքր Ալ-Բադդադիի կողմից խալիֆայության հռչակման վերաբերյալ հայտարարությանը և «Իսլամական պետություն» խմբավորման գործունեությանը անդրադարձան ինչպես մի շարք հեղինակավոր մուֆթիներ, այնպես էլ հայտնի հետազոտողներ: Կարելի է ասել, որ ընդհանուր առմամբ այս անդրադարձը

Wants, Տե՛ս <http://www.newrepublic.com/article/119259/isis-history-islamic-states-new-caliphate-syria-and-iraq> (մուսոյք՝ 09.10.2014).

¹⁰¹ Նամակը ամբողջությամբ տե՛ս

<http://www.gatestoneinstitute.org/documents/baghdadi-caliph.pdf> (մուսոյք՝ 01.10.2014).

¹⁰² Al-Tamim A. J., Abu Bakr al-Baghdadi's Message as Caliph Տե՛ս

<http://www.gatestoneinstitute.org/4387/baghdadi-isis-caliphate> (մուսոյք՝ 01.10.2014)

¹⁰³ من هو أبو بكر البغدادي «خليفة المسلمين» الغامض؟ (الدخول) <http://www.alquds.co.uk/?p=187113> (1 Է/ 0/ 0 1 Է)

¹⁰⁴ Այն այլադավանները, ովքեր ընդունում են մուսուլմանների գերիշխանությունն ու ջիզիա (գլխահարկ) են վճարում՝ դրանով իսկ ստանալով մուսուլմանների հովանավորությունը: (Տե՛ս *Ислам. Энциклопедический словарь*, стр. 27).

¹⁰⁵ Պակտի տեքստը տե՛ս <http://justpaste.it/ejur> (մուսոյք՝ 03.09.2014):

¹⁰⁶ Al-Tamim A. J., The Islamic State of Iraq and ash-Sham's dhimmi pact for the Christians of Raqqa province, Տե՛ս <http://www.joshualandis.com/blog/islamic-state-iraq-ash-shams-dhimmi-pact-christians-raqqa-province/> (մուսոյք՝ 03.09.2014).

բացասական կերպով է ներկայացնում ինքնահռչակ խալիֆին: Օրինակ, Ալ-Ջազիրայում լույս տեսած հոդվածում Լիսաբոնի «Մուհամմեդ Ալի Արքայական ինստիտուտի» նախագահ Օսման Ռիֆաթ Իբրահիմը գրում է, որ «եթե այսօր լիներ իրական խալիֆայություն, ապա Ալ-Բադդադին հավատարաց կհռչակվեր»¹⁰⁷: Վերջում հեղինակը գրում է. «Ընդհանուր առմամբ, նոր խալիֆն ոչ այլ ոք է, քան ինքնակոչ»¹⁰⁸:

Աբու Բաքր Ալ-Բադդադիին ուղղված բաց նամակում¹⁰⁹, որը ստորագրել էին իսլամական աշխարհի այնպիսի հեղինակավոր գործիչներ ու գիտնականներ ինչպիսիք են օրինակ Եգիպտոսի Մեծ մուֆթի շեյխ Շաուքի Ալլամը, Հորդանանի Յարմուկ համալսարանի պրոֆեսոր շեյխ Աբդուլ Նասեր Աբու Ալ-Բասալը, Ալ-Ազհարի համալսարանի պրոֆեսոր Ջամալ Ֆարուք Ալ-Դակկակը, Մեծ Բրիտանիայի Օքսֆորդ հիմնադրամի հիմնադիր իմամ Մոնավար Հուսեյնը և այլք¹¹⁰, խալիֆայության վերաբերյալ մասնավորապես ասվում է. «Գիտնականների միջև համաձայնություն (իրիֆակ) կա, որ խալիֆայությունը պարտավորություն է ունեւայի վրա: Ումման խալիֆայությունը չի ապահովել 1924 թ. ի վեր: Ինչնէ, նոր խալիֆայությունը պահանջում է կոնսենսուս մուսուլմաններից և ոչ թե միայն աշխարհի մի փոքր անկյունից մի քանիսինը: Օմար Իբն Ալ-Խատտաբը ասել է. «Նա, ով երդմնակալում է որևէ մեկին առանց մուսուլմանների հետ խորհրդատվության, խաբում է ինքն իրեն...»: Խալիֆայություն հայտարարել առանց կոնսենսուսի

¹⁰⁷ Ibrahim O. R., Why Abu Bakr al-Baghdadi is an impostor, Տե՛ս <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2014/07/baghdadi-impostor-20147991513785260.html> (մուտք՝ 03.09.2014).

¹⁰⁸ Նույն տեղում:

¹⁰⁹ Open letter to al-Baghdadi, Տե՛ս <http://lettertobaghdadi.com/14/english-v14.pdf> (մուտք՝ 05.09.2014).

¹¹⁰ Ստորագրողների ամբողջական ցանկը տե՛ս նույն տեղում, էջ 18-23:

հավասարազոր է խռովության (ֆիտնա), քանի որ դա հայտարարում է մուսուլմանների մեծամասնությանը, ովքեր դա չեն ընդունել, խալիֆայությունից դուրս: Մա իր հերթին կհանգեցնի բազմաթիվ մրցակցող խալիֆայությունների առաջացմանը, դրանով իսկ տարածելով խռովություն ու տարաձայնություն մուսուլմանների մեջ: Այս տարաձայնությունների սկիզբն արդեն գլուխ է բարձրացրել, երբ Մոսուլի սուննի իմամները ձեռք հավատարմության երդում չտվեցին, և դուք սպանեցիք նրանց»¹¹¹: Այս նամակում հեղինակները նաև հարց են բարձրացնում, թե ով է ընտրել Ալ-Բադդադիին որպես խալիֆ, ով է նրան իշխանություն տվել ումմայի վրա: Եթե այդ իշխանությունը Ալ-Բադդադիին տվել են միայն նրա խմբի անդամները, իսկ միլիոնավոր մուսուլմանների կարծիքը հաշվի չի առնվել, ապա արդյոք դա չի նշանակում, որ ըստ Ալ-Բադդադիի, նրանք, ովքեր իրեն խալիֆ չեն համարում՝ մուսուլման չեն: Եթե այս տրամաբանությունն է գործում, ուրեմն Ալ-Բադդադիին մուսուլմանների 99 տոկոսին մուսուլման չի համարում: Իսկ եթե Ալ-Բադդադիին, այնուամենայնիվ, այդ 99 տոկոս մուսուլմաններին մուսուլման է համարում, ապա ինչու Ալ-Բադդադիին խորհուրդ (*շուրա*) չի հրավիրել իր այսպես կոչված խալիֆայության համար:

Այսպիսով, կարելի է ասել, որ Աբու Բաքր Ալ-Բադդադիի կողմից հռչակված խալիֆայության ընդդիմության շրջանում արծարծվում են երեք հիմնական փաստարկ:

Առաջինը և թերևս ամենակարևորը Ալ-Բադդադիի կողմից խալիֆի ընտրության սուննիական մոդելի անտեսումն է: Ըստ այս մոդելի, ինչպես արդեն նշվել է, պետք է կազմվի համապատասխան որակներ ունեցող անձանց խորհուրդ, ովքեր կկատարեն խալիֆի ընտրությունը:

¹¹¹ Նույն տեղում, էջ 15:

Ալ-Բադդադիի դեպքում նման խորհուրդ չի կազմվել: Ալ-Բադդադին խալիֆ է հռչակվել մի փոքր խումբ մուսուլմանների կողմից ընդամենը, իսկ մուսուլմանների ճնշող մեծամասնությունը դեմ է նրա խալիֆայությանը: Եթե իսլամական ումմայի 90 տոկոսից ավելի համար Ալ-Բադդադին *ռիդան* չէ, հետևաբար նա խալիֆ լինել չի կարող:

Երկրորդ կարևոր հանգամանքը Ալ-Բադդադիի ծագումն է: Ըստ նրա կենսագիր Բահրեյնցի Թուրքի Ալ-Բինալիին՝ Ալ-Բադդադին ծագում է Ալ-Բու Բադդի ցեղից, որն իր հերթին Մուհամմադ մարգարեի ցեղից էր սերում: Շեշտելով Ալ-Բադդադիի՝ Մուհամմադ մարգարեի ցեղից ծագելու փաստը՝ «Իսլամական պետության» կողմնակիցները փորձում են ցույց տալ, որ Ալ-Բադդադին խալիֆ լինելու իրավունք ունի: Մինչև խալիֆայության հռչակելն էլ, Ալ-Բադդադին արդեն սկսել էր իր անվան հետ օգտագործել Կուրեյշ անունը: Եթե անգամ Ալ-Բադդադին իսկապես ծագում է Կուրեյշ ցեղից, սա դեռ այն միակ նախապայմանը չէ, որն անհրաժեշտ է խալիֆ լինելու համար¹¹²:

Երրորդ հանգամանքը Ալ-Բադդադիի կրթությունն է: Ըստ կենսագրի՝ Ալ-Բադդադին դոկտորի կոչում է ստացել Բադդադի իսլամական համալսարանում: Նա մասնագիտացել է իսլամական մշակույթի, պատմության, շարիաթի և արդարադատության մեջ: Չնայած Ալ-Բադդադին չի ուսանել իսլամական աշխարհի ամենահեղինակավոր համարվող Մեդինայի համալսարանում կամ Ալ-Ազհարի համալսարանում, սակայն շեշտելով Ալ-Բադդադիի մասնագիտացումը, փորձ է արվել ցույց տալ նրա առավելությունը Ալ-Կախդայի առաջնորդներ Ուսամա Բեն Լադենի և Այման ալ-Չաուսհիի նկատմամբ, ովքեր աշխարհիկ

¹¹² Al-Qaida Advises the Arab Spring: The Case for al-Baghdadi, St' u <http://www.jihadica.com/al-qaida-advises-the-arab-spring-the-case-for-al-baghdadi/> (մուսթ` 20.09.2014).

կրթություն են ստացել՝ դառնալով համապատասխանաբար ինժեներ ու բժիշկ¹¹³:

Սակայն ինչպես նշում է Օսման Ռիֆաթ Իբրահիմը «Իսլամական պետություն» խմբավորման կողմից հռչակված կեղծ խալիֆայությունը գտնվում է մի բարբարոսների ձեռքին, ով ծագում է Իրաքի մի գյուղից ու իբրև դոկտորի կոչում է ստացել Բաղդադի համալսարանում¹¹⁴:

Փաստորեն հեղինակը կասկածի տակ է դնում Ալ-Բաղդադիի համապատասխան կրթություն ստացած լինելու հանգամանք: Այստեղ հեղինակը, կասկածի տակ դնելով Ալ-Բաղդադիի կրթված լինելու հանգամանքը, նրան համարում է խալիֆի պաշտոնին ոչ հարմար թեկնածու:

Ինչպես մենք արդեն նշեցինք, խալիֆայության տեսության զարգացման ողջ ընթացքում խալիֆի որակական հատկանիշները կարևորագույն տեղ են ունեցել, շեշտվել են կարևոր հեղինակությունների կողմից: Իսկ Ալ-Բաղդադիի դեպքում նրա խմբի կատարած գործողությունները հաճախ հակասում են իսլամին¹¹⁵ և նպատակ ունեն միայն ահաբեկչություն ու բռնություն տարածելու¹¹⁶:

Եզրակացություն

Խալիֆայության տեսության պատմական զարգացման ընթացքի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ

¹¹³ Zelin A. Y., Abu Bakr al-Baghdadi: Islamic State's Driving Force, Տե՛ս <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/abu-bakr-al-baghdadi-islamic-states-driving-force> (մուտք՝ 25.08.2014).

¹¹⁴ Ibrahim O. R., Նշվ. աշխ.:

¹¹⁵ Open letter to al-Baghdadi, Տե՛ս <http://lettertobaghdadi.com/14/english-v14.pdf> (մուտք՝ 05.09.2014).

¹¹⁶ IS's beheadings of Western hostages: Jihadi ideologues speak out, Տե՛ս <http://www.jihadica.com/iss-beheadings-of-western-hostages-jihadi-ideologues-speak-out/> (մուտք՝ 25.09.2014).

գրեթե բոլոր ժամանակահատվածների խալիֆայության սուննիական տեսության հեղինակների համար որպես խալիֆայության իդեալական մոդել ընդունվում է առաջին չորս խալիֆների՝ Աբու Բաքրի, Օմարի, Օսմանի, Ալիի ժամանակաշրջանը:

Օմայյան խալիֆայությունից սկսած ժառանգական իշխանության հաստատումը խախտում է խալիֆին ընտրելու կարգը և խալիֆայությունը վերածում թագավորության: Մակայն, եթե Օմայյանների դեպքում և Աբբասյանների կառավարման առաջին շրջանում խալիֆը շարունակում էր մնալ միակ բացարձակ իշխանությունը, ապա Աբբասյան դինաստիայի թուլացման հետ մեկտեղ տեղի է ունենում իշխանության «բաժանում»: Իրական իշխանության կրողները՝ սուլթան/էմիրները ձևականորեն ենթարկվում են խալիֆին, պահպանում այս ինստիտուտը:

1258թ. մոնղոլների կողմից խալիֆայի ինստիտուտի վերացումը առանձնակի դեր ունեցավ: Ալլահի և մուսուլմանների համայնքի՝ խալիֆի միջոցով կապը վերականգնվեց՝ Եգիպտոսի մամլուքների կողմից Աբբասյանների շառավիղներից մեկին խալիֆ հռչակելով:

Կախված պատմական իրողություններից՝ կարևորվել են խալիֆի վերաբերյալ որոշակի պայմաններ: Այդ պայմաններն են խալիֆի Կուրեյշ ցեղից լինելը, ընտրության ձևը շուրայի միջոցով կամ նախորդի կողմից նշանակվելու միջոցով, խալիֆի բարոյական ու ֆիզիկական որոշակի պարտադիր հատկանիշներ:

Եթե առաջին չորս խալիֆների դեպքում այս բոլոր պայմանները պահպանվել են, ապա Օմայյանների հաստատմամբ անտեսվեց շուրայով խալիֆ ընտրելու կարգը, իսկ արդեն Օսմանյան շրջանում խալիֆի գործառույթում շեշտվեց նրա՝ իսլամի պաշտպանը լինելու հանգամանքը: Մա թույլ էր տալիս տվյալ ժամանակահատվածի միակ հզոր իսլամական երկրի

ղեկավարին իրեն որպես բոլոր մուսուլմանների իմամ ներկայացնել: Այս փաստը ամրապնդվում էր վերջին խալիֆի կողմից իր գործառույթները Օսմանյան սուլթանին տալու և Մեքքայի ու Մադինայի սպասավորի պաշտոնը կրելու հանգամանքով:

Օսմանյան կայսրության փլուզումից հետո և ծայրահեղական շարժումների աշխուժացման ժամանակ նոր հեղինակները իսլամական աշխարհի բոլոր անհաջողությունները սկսեցին կապել խալիֆայության փլուզման ու իրական իսլամից հեռանալու հետ: Ըստ այս հեղինակների՝ իսլամական աշխարհը մթությունից դուրս բերելու համար պետք է հիմնել խալիֆայություն, որը կառաջնորդվի շարիաթով: Այս գաղափարների իրագործման համար ստեղծվեցին մի շարք իսլամական ծայրահեղական կազմակերպություններ: Այս կազմակերպություններից խալիֆայության վերստեղծման հարցում ամենահեռուն գնաց «Իսլամական պետություն» խմբավորումը, որի ղեկավար Ալ-Բադրադին այս կազմակերպությունը հռչակեց խալիֆայություն «Իսլամական պետություն» անվամբ, սակայն ինչպես տեսանք վերը, ոչ բոլոր կետերով է, որ Իսլամական պետությունը համապատասխանում խալիֆայության սուննիական տեսություններին:

HISTORICAL EVOLUTION OF SUNNI THEORY OF CALIPHATE

Summary

Naira Sahakyan

The death of Prophet Muhammad in 632 A.D. was the first historical crisis faced by the Muslim Community (Ummah). After prophet's death the issue of authority had emerged, which became one of the main reasons for the fragmentation of the Islamic Ummah.

In this article I've examined the evolution of the theory of caliphate from the Sunni perspective starting from the establishment of “*khilafa*” (caliphate) institute to the declaration of “Islamic State” group as caliphate in 2014. My research shows that the ideal caliphate is considered the period of “*khulafa ar-rashidun*” (the first four caliphs). The establishment of Umayyad caliphate and hereditary transfer of power violated the system of election of caliph through shura (consultation). The caliph was the only one who held the absolute power during the period of Umayyad caliphate and the first period of Abbasid caliphate. Although, during the second period of Abbasid caliphate the institute of caliph was maintained, the real power belonged to the sultans/emirs. During the Ottoman period its emperors tried to represent Ottoman Empire as a caliphate and themselves as caliphs. The collapse of the Ottoman Empire in 1924 became the impetus for the emergence of many movements aimed at restoring the caliphate.

In 2014, Abu Bakr al-Baghdadi, the leader of terrorist organization called “Islamic State”, declared its organization a caliphate and him as caliph.

The study of evolution of Sunni theory of caliphate allows us to see the changes of this institute depending on various historical situations. During this evolution periods the caliph's requirements were different. For instance, belonging to the tribe Qureysh was one of the important requirements during the period of first four caliphs but already in the Ottoman period the role of caliph as defender of religion was emphasized.

**«ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ»՝ ԱԿՈՒՆՔՆԵՐԻՑ ՄԻՆՉԵՎ
ԽԱԼԻՏԱՅՈՒԹՅԱՆ ՀՈՉԱԿՈՒՄ**

Մարգիս Գրիգորյան

Բանալի բառեր՝ *Իսլամական Պետություն, ջիհադ, Աբու Մուսա Ալ-Չարկավի, Աբու Բաքր Ալ-Բադդադի, Իրաք, Սիրիա*

2001թ. սեպտեմբերի 11-ին ԱՄՆ-ի դեմ իրականացված ահաբեկչական գործողությունները աննախադեպ էին իրենց բնույթով: Մեպտեմբերի 20-ին ԱՄՆ նախագահ Ջորջ Բուշ Կրտսերը Կոնգրեսում հանդես եկավ ուղերձով՝ վերոնշյալ ահաբեկչական գործողությունների մեջ մեղադրելով և պատերազմ հայտարարելով «Ալ-Կաիդա»-ին, համաշխարհային ահաբեկչությանն ու դրան սատարող պետություններին: Բուշի կողմից թիրախ հռչակվեցին «Ալ-Կաիդա» ահաբեկչական կառույցը, նրա ղեկավար շրջանակն ու անդամները, կազմակերպության և նրան հարող իսլամական ծայրահեղ արմատական կառույցների տեղակայման, ռազմական պատրաստության ճամբարները, ֆինանսավորման աղբյուրները¹:

Ծավալված համաշխարհային ահաբեկչության դեմ պայքարի համատեքստում ԱՄՆ-ին միացած կոալիցիոն ուժերի թիրախն առաջին հերթին դարձավ «Ալ-Կաիդա»-ի ղեկավար շրջանակներին թաքստոց տրամադրած տալիբական Աֆղանստանը, որի դեմ ծավալված պայքարի արդյունքում «Տալիբան» շարժումն Աֆղանստանում հեռացվեց իշխանությունից:

¹ 2001թ. սեպտեմբերի 20, Բուշ Կրտսերը պատերազմ է հայտարարում ահաբեկչությանը https://www.youtube.com/watch?v=_CSPbzitPL8 (մուտք՝ հուլիսի 19, 2014թ.):

«Ալ-Կաիդա»-ի հանդեպ ամբողջ աշխարհով ծավալված հետապնդումների արդյունքում լուրջ հարված հասցվեց կազմակերպության կառույցներին, դրա ղեկավարությանն ու ֆինանսական ռեսուրսներին²:

«Ալ-Կաիդա»-ի դիրքերի թուլացմանը զուգընթաց մուսուլմանական աշխարհում ևս ավելացան դժգոհությունները կառույցի կողմից տարվող պայքարի և ռազմավարական ուղղությունների նկատմամբ: Նույնիսկ «Ալ-Կաիդա»-ի ներսում հնչեցին կազմակերպության առաջնորդների հասցեին ուղղված քննադատություններ՝ մեղադրելով նրանց 2001թ. սեպտեմբերի 11-ին ԱՄՆ նկատմամբ իրականացված աննպատակ ու անհեռատես գործողությունների իրականացման մեջ, ինչը, մեծ հաշվով, վնասեց ծայրահեղ իսլամական արմատականությանն ու նրա կողմից իրականացվող ջիհադական պայքարին³:

21-րդ դ.-ի սկզբին «Ալ-Կաիդա»-ի ղեկավարության կողմից որոշակի փոփոխությունների ենթարկվեց դեռևս 1980-ական թթ-ին Աբդալլահ Ազգամի և Ուսամա բեն Լադենի կողմից մշակված «ջիհադի» ռազմավարությունը՝ իր ազդեցությունն ունենալով իսլամականների կողմից «հեռավոր և մերձավոր» թշնամիների⁴ դեմ ջիհադի պայքարի իրականացման մարտավարության վրա:

² Bonney R., Jihad from Quran to bin Laden, New York: Palgrave Macmillan. pp. 359-364.

³ Lia B., Hegghammer Th., “Jihadi Strategic Studies-The alleged al-Qaida policy study preceeding the Madrid bombings”, Studies in Conflict and Terrorism, 27 (5), September-October, 2004. pp 355-375 (Տե՛ս նաև՝ Ուսամա բեն Լադենի հասցեագրված նամակը, Աբդալլահի նամակներ, 14 սեպտեմբեր, 2006թ, SOCOM-2012-0000018, <http://www.ctc.usma.edu/posts/letters-from-abbottabad-bin-ladin-sidelined> (մուտք սեպտեմբերի 30, 2013թ.):

⁴ «Հեռավոր թշնամին» իսլամական ծայրահեղ արմատականների համար մուսուլմանական աշխարհից դուրս հավանական հարձակման և ջիհադական պայքարի թիրախներն են, իսկ «մերձավոր թշնամին» մուսուլմանական աշխարհում առկա «անհավատ» վարչակարգերն են, իսլամական ծայրահեղ արմատական գաղափարները չկիսող մուսուլմանական հասարակական-քաղաքական շերտերն են և այլն:

Եթե Ուսամա բեն Լադենի ուղերձների մեծ մասը նվիրված էր «Հեռավոր թշնամու»՝ ԱՄՆ-ի և նրա դաշնակիցների դեմ պայքարին, և միայն ուղերձների սակավ մասն էր վերաբերում «մերձավոր թշնամուն»⁵, ապա 2000-ական թթ.-ի կեսերին «ջիհադի» գաղափարախոսության արդի հեղինակներից շատերը (Այման ազ-Չաուահիրի, Սայֆ Ալ-Ադլ, Աբու Մուսաբ ա-Մուրի, Աբու Բաքր Նաջի և այլոք) իրենց կողմից առաջ քաշված գաղափարներում կարևորում էին «Մերձավոր թշնամու» դեմ մղվող պայքարը: Վերջինը պետք է զուգորդվեր մուսուլմանական երկրներում տիրող հնարավոր վայրագությունների ու բռնությունների, անկայուն իրավիճակի հաղթահարմամբ և նպաստավոր պայմանների ստեղծմամբ, որոնք կլինեին «Իսլամական պետության» կառուցման կարևոր նախադրյալները⁶:

Նույնիսկ «Ալ-Կաիդա»-ի ներսում, հենց Ուսամա բեն Լադենի հետ հակասություններ առաջացան «հեռավոր, թե՛ մերձավոր թշնամիների» դեմ պայքար ծավալելու հարցի հետ կապված (օրինակ 2001 թ.-ի սեպտեմբերի 11-ից հետո թիրախների ընտրության հարցում Բեն Լադենի և Աբու Մուհամմադ Ալ-Մասրիի միջև ծագած հակասությունը⁷): «Ալ-Կաիդա»-ի առաջնորդների կողմից կարևորվում էր նաև «անհատական

⁵ Batal al-Shishani M., Understanding Strategic Change in al-Qaeda's Central Leadership after Bin Laden, Terrorism Monitor, The Jamestown Foundation, Volume IX, Issue 23, June, 2011, pp. 7-8.

⁶ As-Sūri A.M., D'ūa al-Mqaūama al-Islāmīa al-'lāmīa, Dīsabr 2004.

<http://archive.org/stream/Dawaaah/DAWH#page/n24/mode/2up> (մուտք՝ ապրիլի 4, 2012թ.), Al-'dl S. Al-Īmna ua al-Istihbarāt, <http://www.ansar1.info/showthread.php?t=33433> (Մուտք՝ ապրիլի 4, 2012թ.). Տե՛ս նաև՝ McCants W., Abu Baqr Naji, The Management of Savagery, <http://azelin.files.wordpress.com/2010/08/abu-bakr-naji-the-management-of-savagery-the-most-critical-stage-through-which-the-umma-will-pass.pdf>, (մուտք՝ հուլիսի 16, 2013թ.).

⁷ Murad Batal al-Shishani, Understanding Strategic Change in al-Qaeda's Central Leadership after Bin Laden, Terrorism Monitor, The Jamestown Foundation, Volume IX, Issue 23, June, 2011, p. 8.

ջիհադի» մարտավարությունը, ինչն, այնուամենայնիվ ենթադրում էր, որ «Ալ-Կաիդա»-ն շարունակելու էր իր ուշադրության կենտրոնում պահել «հեռավոր թշնամու» դեմ պայքարը: Այս համատեքստում կազմակերպության առաջնորդներից Աբու Աբդ Ալ-Ռահման Աթիա Ալ-Լիբիի, Աբու-լ-Մաջիդի և այլոց «անհատական ջիհադին» առնչվող գաղափարները լայն տարածում գտան 21-րդ դարի առաջին տասնամյակի ընթացքում⁸:

Սեպտեմբերի 11-ից հետո իսլամական ծայրահեղ-արմատական գաղափարախոսության մեջ նոր փոփոխություններ տեղի ունեցան՝ Իրաքի շուրջ տեղի ունեցող զարգացումների հետ կապված: 2002-2003թթ. ԱՄՆ կառավարությունը քայլեր ձեռնարկեց ապացուցելու, որ Մադամ Հուսեյնի վարչախումբը վտանգ է ներկայացնում աշխարհի համար. Իրաքը մեղադրվում էր գանգվածային ոչնչացման գեներ ստեղծելու և «Ալ-Կաիդա»-ի հետ համագործակցության մեջ⁹: Իրաքի դեմ ռազմական գործողությունները սկսվեցին 2003թ. մարտի 20-ի առավոտյան: Ի տարբերություն 1991թ. Պարսից ծոցի պատերազմի՝ 12 տարի անց կռալիցիոն ուժերը ցամաքային գործողությունները սկսեցին անմիջապես, առանց երկարատև օդային ռմբակոծությունների: Ապրիլի սկզբին կռալիցիոն ուժերը, չհանդիպելով լուրջ դիմադրության իրաքյան ուժերի կողմից, հայտնվեցին Բաղդադի մատույցներում, իսկ ապրիլի 9-ին Իրաքի մայրաքաղաքը գրեթե առանց կռվի հանձնվեց:

Որոշ իսլամական արմատական գաղափարախոսների մոտ ձևավորվեց այն տեսակետը, որ Արևմտյան կռալիցիոն ուժերի կողմից Մադամ Հուսեյնի իշխանության տապալումից հետո Իրաքը վերածվել է իսլամականների պայքարի թատերաբեմի,

⁸ Տե՛ս նույն տեղում, էջեր 8-9

⁹ EBSCO Host Connection, History of the War on Terror, <http://connection.ebscohost.com/us/war-terror/history-war-terror>, (մուտք՝ հոկտեմբերի 12, 2014թ.)

որտեղ պետք է համախմբվի իսլամական արմատական ներուժը՝ անհավատների դեմ սրբազան պատերազմ վարելու համար:

Իրաքի շուրջ տեղի ունեցող զարգացումները չէին կարող անտարբեր թողնել Ուսամա բեն Լադենին և նրա կողմից ղեկավարվող «Ալ-Կաիդա»-ին: Վերջինիս համար Իրաքը հետաքրքիր էր այնքանով, որ Սադամ Հուսեյնի տապալումից հետո երկրում հայտնված արևմտյան կռակիցիոն ուժերի և իշխանության եկած շիական վարչախմբի դեմ պայքարի համատեքստում Իրաքը կարող էր վերածվել սուննի ծայրահեղ իսլամականների կողմից տարվող ջիհադի ճակատներից մեկի¹⁰:

Իրաքում ծավալված ջիհադական պայքարում աչքի ընկավ հորդանանցի Աբու Մուսաբ Ազ-Չարկաուին¹¹, որը 2004թ. աշնանը դիմեց Բեն Լադենին՝ միանալու «Ալ-Կաիդա»-ին և սկսեց համարվել «Ալ-Կաիդա»-ի էմիրը Իրաքում¹²:

Ազ-Չարկաուիի կողմից ղեկավարվող իսլամականների ջիհադական պայքարի սկիզբը դրվեց 2003թ. օգոստոսին Իրաքում տեղի ունեցած հնչեղ ահաբեկչական երեք բռնարարքներով¹³: Այդ

¹⁰ Люди, Абу Мусаб Аль-Заркави, http://www.peoples.ru/state/criminal/terrorist/abu_musab_al-zarkavi/ (մուտք՝ օգոստոսի 15, 2012թ.).

¹¹ Աբու Մուսաբ ազ-Չարկաուին Հորդանանից էր: 1990-ական թթ. վերջում տեղափոխվեց Աֆղանստան, որտեղ հիմնեց ռազմական ճամբար և իր կողմից ղեկավարվող «Չունդ աշ-Շամ» իսլամական ծայրահեղ արմատական կառույցը, որը հետագայում վերանվանվեց «Աթ-Թաուհիդ ուա ալ-Ջիհադ» (Միաստվածություն և Ջիհադ) խմբավորման: Տեղափոխվելով Իրաք ազ-Չարկաուիի կողմից գլխավորված կառույցը վերանվանվեց «Թանգիմ Կաիդաթ ալ-Ջիհադ ֆի Բիլադ ալ-Ռաֆիդայն» (Ալ-Կաիդա-ն երկու գետերի երկրում), Տե՛ս Riedel B., *The Search for Al Qaeda: Its Leadership, Ideology, and Future* (Washington D.C., Brookings Institution Press, 2010), p. 94.

¹² Chehab Z., *Iraq Ablaze: Inside the Insurgency*, IB Tauris & Co, Cornwall, 2006, p. 8.

¹³ Առաջին ահաբեկչական գործողությունը օգոստոսի 7-ին Բադդադում՝ Հորդանանի դեսպանատան մոտ տեղի ունեցած պայթյունն էր, որի հետևանքով զոհվեցին 17 մարդ, երկրորդը ՄԱԿ-ի ներկայացուցչության շենքի մոտ տեղի ունեցած պայթյունն էր, որի հետևանքով զոհվեցին 22 մարդ, իսկ վերջինը Նաջաֆում՝ Իմամ Ալիի սկիզբի մոտ տեղի ունեցած պայթյունն էր, որի

ժամանակից սկսած ազ-Չարկաուիի ղեկավարությամբ գործող սուննի իսլամականների խնդիրը Իրաքում իշխանության եկած շիական վարչախմբի, շիական հասարակական-քաղաքական առանցքային գործիչների և նրանց հետ համագործակցող ուժերի դեմ պայքարն էր, որի ընթացքում հաճախակի օգտագործվում էր պայթուցիկներով բեռնված մեքենաների և ճանապարհների պայթեցման ռազմավարությունը: Ազ-Չարկաուին Իրաքում հրահրում էր էթնո-դավանական թշնամանք, որն առաջին հերթին ուղղված էր շիաների դեմ¹⁴, ինչպես նաև ազ-Չարկաուիի կողմից ղեկավարվող իսլամականները լայնորեն կիրառում էին օտարերկրացի պատանդների գլխատման և այդ բռնարարքների մասին տեղեկատվությունը համացանցով տարածելու մարտավարությունը: Ազ-Չարկաուիի կողմից ղեկավարվող իսլամական ծայրահեղ արմատականների մոլեռանդ գործելաճը հարուցեց ինչպես ոչ մուսուլմանական, այնպես էլ մուսուլմանական արմատական, մասնավորապես՝ ծայրահեղ արմատական շրջանակների բացասական վերաբերմունքը Իրաքում իրականացվող ջիհադական պայքարի վերաբերյալ: Նույնիսկ «Ալ-Կաիդա»-ի ղեկավար շրջանակներից ազ-Չարկաուիին ուղղված քննադատական ուղերձներ եղան Իրաքում շիաների հանդեպ անհանդուրժող և թշնամական վերաբերմունքի հետ կապված՝ չմոռանալով ազ-Չարկաուիին հիշեցնել ջիհադական պայքարի նպատակներից մեկը՝ Իրաքում

հետևանքով գոհվեցին 95 մարդ, այդ թվում Այաթոլլահ Մուհամմադ Բաքիր ալ-Հաքիմը՝ Իրաքում իսլամական հեղափոխության բարձրագույն խորհրդի հոգևոր առաջնորդը (St u Lister C., Profiling the Islamic State, Brookings Doha Center Analysis Paper, November, 2014, pp. 6-7,

http://www.brookings.edu/~media/Research/Files/Reports/2014/11/profiling%20islamic%20state%20lister/en_web_lister.pdf (Մուսոք՝ ղեկտեմբեր 1, 2014թ).

¹⁴ Kazimi N., Zaraqawi's Anti-Shia Legacy: Original or Borrowed?, Hudson Institute, 1 November 2006, <http://www.hudson.org/research/9908-zaraqawi-s-anti-shia-legacy-original-or-borrowed-#BkMkToFoot2> (Մուսոք՝ հունիսի 5, 2012թ.).

իսլամական իշխանություն կամ էմիրություն հիմնելու մասին: Սակայն, նույն այդ ուղերձներում հազվադեպ էր հնչում Իրաքում իսլամական խալիֆայություն (պետություն) ստեղծելու անհրաժեշտությունը՝ Ազ-Ջարկաուիին հիշեցնելով Իրաքում էմիրության ստեղծման համար անհրաժեշտ պայմանների բացակայության, մասնավորապես տեղի բնակչության շրջանում աճող վստահության կորստի և բացասական վերաբերմունքի խորացման մասին: Այս ամենը վկայում էին, որ ջիհադական պայքարում ազ-Ջարկաուին իր մոլեռանդությամբ և դաժանությամբ դուրս էր եկել նույնիսկ «Ալ-Կաիդա»-ի ղեկավար շրջանակների վերահսկողությունից, սակայն Իրաքում շարունակվող իսլամականների մոլեռանդ վարքագիծը չփոխվեց անգամ «Ալ-Կաիդա»-ի ղեկավար շրջանակներից եկող գնահատականների արդյունքում¹⁵:

Ազ-Ջարկաուին կարողացավ որոշակի գործողություններ կազմակերպել նաև Իրաքի սահմաններից դուրս: Նրան է վերագրվում, օրինակ՝ 2005թ. նոյեմբերին Հորդանանի մայրաքաղաք Ամմանում մահապարտ ահաբեկիչների կողմից իրականացված պայթյունների կազմակերպումը և այլն¹⁶:

2006թ. հունվարի 15-ին ազ-Ջարկաուիի կողմից ղեկավարվող կառույցի և 5 այլ սուննիական իսլամական խմբավորումների համախմբման արդյունքում հայտարարվեց «Մաջլիս Շուրա Ալ-Մուջահիդին»-ի (Մուջահիդների խորհուրդ) ձևավորման մասին, որի նպատակը Իրաքում իրականացվող ջիհադական պայքարի

¹⁵ Zawahiri to Zarqawi, 9 July 2005, Global Security.org, http://www.globalsecurity.org/security/library/report/2005/zawahiri-zarqawi-letter_9jul2005.htm, Libi to Zarqawi, 10 December 2005, Combating Terrorism Center at West Point, <https://www.ctc.usma.edu/wpcontent/uploads/2013/10/Atiyahs-Letter-to-Zarqawi-Original.pdf> (մուսը՝ հունվարի 14, 2013թ.)

¹⁶ BBC Russian.com, Досье: Абу Мусаб Заркави, http://news.bbc.co.uk/hi/russian/news/newsid_3683000/3683384.stm (մուսը՝ փետրվարի 12, 2013թ.)

համակարգումն ու արդյունավետ կազմակերպումն էր: Աբու Մուսաբ ազ-Ջարկաուիի սպանությունից (2006թ. հունիսի 7) հինգ օր անց «Մաջլիս Շուրա Ալ-Մուջահիդին»-ի կողմից նոր առաջնորդ հայտարարվեց Աբու Համզա Ալ-Մուհաջիրը, իսկ 2006թ. հոկտեմբերի 13-ին, կառույցը վերանվանվեց «*Ղաուլա ալ-խլամիա Ֆի-լ-իրաք*» (Իրաքում իսլամական պետություն՝ ԻԻՊ), որի առաջնորդ հռչակվեց Աբու Ումար Ալ-Բադդադին¹⁷:

2006թ. վերջում ԻԻՊ-ն Իրաքում իր վերահսկողության տակ ուներ էներգակիրներով հարուստ զգալի տարածքներ: Այն վերածվել էր տարեկան 150-200մլն. դոլար շահույթ հետապնդող, ինքնաբավ ու ինքնաֆինանսավորվող մի կառույցի, որն իր ֆինանսական ռեսուրսները համալրում էր հիմնականում նավթամթերքի ապօրինի վաճառքից, պատանդների փրկագներից և այլ աղբյուրներից հավաքագրվող միջոցների հաշվին¹⁸: 2000-ականների ԻԻՊ-ը կանգնած էր Իրաքում ջիհադական պայքարի առաջնագծում, իր մեջ համախմբելով մի քանի սուննիական ծայրահեղ իսլամական արմատական խմբավորումների: Սակայն Իրաքում 2007թ. կոալիցիոն ուժերի և շիական իշխանությունների կողմից իսլամական ծայրահեղ արմատականության դեմ վարվող պայքարի և «Սուննիական վերափոխման խորհուրդների» ձևավորուման արդյունքում ԻԻՊ-ը զգալի վնասներ կրեց: Այդ համատեքստում Իրաքի իսլամական ծայրահեղ արմատական շրջանակներում մշակվեցին ռազմավարական և մարտավարական ուղենիշեր պարունակող գաղափարներ, որոնք «Իրաքում

¹⁷ Naval Postgraduate School, Al-Qaida in Iraq (AQI), Archived from the original, on 1 April 2007, <http://web.archive.org/web/20070401114027/http://www.nps.edu/Library/Research/SubjectGuides/SpecialTopics/TerroristProfile/Current/AlQaidaIraq.html>.

(մուսք՝ հոկտեմբերի 19, 2013թ.)

¹⁸ Levitt M., Declaring an Islamic State, Running a Criminal Enterprise, The Hill, 7 July 2014, <http://thehill.com/blogs/pundits-blog/211298-declaring-an-islamic-state-running-a-criminal-enterprise> (մուսք՝ հուլիսի 10, 2014թ.).

խլամական պետության քաղաքական դիրքը բարելավելու ռազմավարական ծրագիր»

վերտառությամբ հրապարակայնվեցին 2010թ. մայիսին՝ ԻԻՊ-ի առաջնորդ Աբու Ումար Ալ-Բադդադիի և նրա ռազմական թևի ղեկավար Աբու Համզա Ալ-Մուհաջիբի սպանությունից մեկ ամիս անց¹⁹: Ծրագրում առաջ քաշվեց 5 կետ, որոնցով առաջնորդվելով՝ ԻԻՊ-ը կունենար էլ ավելի ամուր դիրքեր և Իրաքից կռախցիոն ուժերի հեռանալուց հետո պատրաստ կլիներ կյանքի կոչել իսլամական պետություն հիմնելու սեփական նկրտումները: Դրանք էին՝

1. *Համախմբում*՝ համախմբել Իրաքում իսլամականների ջանքերը՝ ապացուցելու համար, որ Իսլամական պետությունը իրականություն է: Աստիճանաբար ամրապնդել սեփական դիրքերը Ալ-Ֆալուջա և Մոսուլ քաղաքներում:

2. *Ռազմական պլանավորման հավասարակշռում*՝ այն ուներ 3 բաղկացուցիչ՝

ա) *9 փամփուշտ ուղղված «անհավատներին» և 1 փամփուշտ՝ «խաչակիրներին»*՝ այն նպատակ էր հետապնդում ավելացնել վախի մթնոլորտը իրաքյան հասարակական շրջանակներում, քանզի Իրաքում հաճախակի էին դարձել իրավապահ մարմիններին և ուժային կառույցներին իրաքցիների անդամակցության դեպքերը:

բ) *Մաքրագերծում*՝ որի նպատակն իսլամականների կողմից այն տարածքների զբաղեցումն էր, որտեղ գտնվում էին իրաքյան ուժային ստորաբաժանումները: Իսլամականներն աստիճանաբար ռազմական բախումների բռնվելով վերջիններիս հետ, կփորձեին հեռացնել նրանց այդ վայրերից:

¹⁹ Տե՛ս Դիռասա սու-Մթրաթիջիա: Դաուլա ալ-Իրաք ալ-Իսլամիա ուս Իսթրաթիջիա ալ-Մարհալա ալ-Գադիմա, <http://www.hanein.info/vb/showthread.php?t=158433>, (մուտք՝ մարտի 23, 2013թ.)

զ) *Իրաքյան քաղաքական և ռազմական առանցքային պաշտոնյաների սպանություն*

3. **Ջիհադական վերափոխման խորհուրդների ձևավորում.** դա տեղացի աունիներին հնարավորություն էր տալիս ստեղծել մարտական խմբեր իրաքյան ուժային կառույցներից սեփական տարածքները պաշտպանելու համար՝ աստիճանաբար ավելացնելով սեփական վերահսկողությունն այդ տարածքների նկատմամբ:

4. **Քաղաքական խորհրդանշան.** դրա հիմնական իմաստը քաղաքական և կրոնական առաջնորդի հռչակման անհրաժեշտությունն էր, ինչը կարևոր քայլ էր իսլամական պետություն ստեղծելու համար:

5. **Ոչ մուսուլմանների պաշտպանություն.** այս բաղկացուցիչը ենթադրում էր, որ իսլամական պետության կազմում հայտնված ոչ մուսուլմանները գտնվելու են իսլամականների պաշտպանության ներքո՝ շարիաթում ամրագրված սկզբունքներին համապատասխան՝ հաշվի առնելով այն բացասական կարծիքը, որը տիրապետում էր ՋԼՄ-ում իսլամականների վերաբերյալ²⁰:

Չնայած 2009-2010թթ. իրաքյան կենտրոնական իշխանությունների կողմից ԻԻՊ-ի դեմ ճնշումներին ու աճող ծայրահեղ իսլամական դրսևորումների դեմ հետևողական պայքարին՝ իսլամանականների ակտիվությունն Իրաքում չնվազեց²¹: Ավելին, ԻԻՊ-ի բռնի գործողություններն էլ ավելի լայն թափ ստացան, որոնք իրակակացվեցին 2 փուլով՝

²⁰ Տե՛ս նույն տեղում:

²¹ Դրանք արտահայտվում էին ԻԻՊ-ի կողմից մարտավարական նոր գործողությունների տեսքով՝ սկսած Իրաքի տարբեր հատվածներում առկա բանտերի վրա հարձակումներից, մինչև իրաքյան մի քանի շրջաններում միևնույն ժամանակ (մեկ ժամվա տարբերությամբ) տասնյակ ահաբեկչական պայթյունների կիրառումը, որոնց հետևանքով հարյուրավոր զոհեր էին գրանցվում Տե՛ս FACTBOX, Security Developments in Iraq, August 15, Reuters, 15 August 2011,

1. 2012թ. հուլիսից մինչև 2013թ. հուլիս: Նշված ժամանակահատվածում ԻԻՊ-ի զինյալների հարձակման թիրախ էին Իրաքի տարբեր հատվածներում գտնվող բանտերը, որտեղից իսլամականներն ազատագրում էին կառույցի անդամներին ու այլ դատապարտյալներին:

2. 2013թ. հուլիսից մինչև 2014թ. հուլիս: Այդ ժամանակահատվածում ԻԻՊ-ի զինյալների հարձակման կիզակետում էին իրաքյան իրավապահ մարմինների, անվտանգության ուժերի ու իշխանական շրջանակների ներկայացուցիչները:

2010թ. վերջից մուսուլմանական աշխարհում ծայր առած ընդվզումներն անտարբեր չթողեցին նաև ԻԻՊ-ին: Սկսած 2012թ. կեսերից ԻԻՊ-ը սկսեց ակտիվություն ցուցաբերել նաև սիրիական հակամարտությունում: Մակայն հակամարտության սկզբնական շրջանում ԻԻՊ-ը Սիրիայում ներկայացված էր իր ճյուղավորման («Ջաբհաթ Ալ-Նուսրա»-ի) տեսքով²²: 2013թ. ապրիլին կառույցի առաջնորդ Աբու Բաքր Ալ-Բադդադին հանդես եկավ հայտարարությամբ, որտեղ նշվում էր, որ ԻԻՊ-ի ճյուղավորումները միավորվում են մեկ կառույցի մեջ՝ վերանվանվելով «Իրաքում և Շամում իսլամական պետություն» (ԻՇԻՊ)²³: 2013թ.-ի սկզբից ԻՇԻՊ-ի ուղերձներում Աբու Բաքր Ալ-Բադդադին հաճախ էր ներկայացվում որպես սուննի առաջնորդ՝ ընդունելով Ալ-Կուրայշի «տիտղոսը» (դրանով

<http://www.trust.org/item/?map=factbox-security-developments-in-iraq-august-15/>.

(մուսք՝ մարտի 12, 2014թ.).

²² Karam Z., Abdul-Zahra Q., Al Qaeda's Nusra Front Leader Stays in Syria Shadows, Associated Press, 4 November 2013, <http://www.thenational.ae/world/middle-east/al-qaedas-nusra-front-leader-stays-in-syrias-shadows> (Մուսք՝ մայիս 2, 2014թ.).

²³ Cailet R, The Global Think Tank, The Islamic State: Leaving Al-Qaeda behind, December 27, 2013, <http://carnegieendowment.org/syriaincrisis/?fa=54017>, (մուսք՝ հունվարի 24, 2014թ.).

շեշտվում է Աբու Բաքր Ալ-Բադդադիի Մուհամմադ մարգարեի ցեղակից լինելու հանգամանքը): Դրանից բացի, Սիրիայի որոշ հատվածներում ԻՇԻՊ-ի վերահսկողության տակ անցած տարածքներում ԻՇԻՊ-ը փորձեց ինքնուրույն քաղաքականություն իրականացնել՝ ի ցույց դնելով պետական միավոր ստեղծելու Աբու Բաքր Ալ-Բադդադիի նկրտումները²⁴: Նման վարքագիծն ու սիրիական հակամարտությունում տարվող ինքնուրույն մարտավարությունը հարուցեցին ընդդիմադիր ճամբարի զայրություն ու թշնամանքը՝ հանգեցնելով ԻՇԻՊ-ին ու նրա առաջնորդին ուղղված սուր քննադատության և բացահայտ ռազմական բախումների այլ ընդդիմադիր խմբավորումների հետ:

Ոգեշնչվելով 2012-2013թթ.-ի ընթացքում Սիրիայում ձեռք բերած որոշ ռազմական հաջողություններից և համալրվելով տարբեր իսլամական խմբավորումներով ու անհատ ջիհադականներով՝ ԻՇԻՊ-ը գնաց ռազմական առճակատման ինչպես կառավարական ուժերի, այնպես էլ իսլամական ծայրահեղ արմատական խմբավորումների հետ²⁵:

Որոշ մուսուլմանական արմատական խմբավորումների կողմից սուր քննադատության արժանացավ ԻՇԻՊ-ի նման վարքագիծը՝ սկսած կառույցի առաջնորդի՝ Աբու Բաքր Ալ-Բադդադիի ատրիբուտների շարքում Ալ-Կուրայշի տիտղոսի չարաշահումից մինչև սիրիական ներկա իշխանությունների կողմից հովանավորվելու մեղադրանքները: ԻՇԻՊ-ին

²⁴ Տե՛ս <http://azelin.files.wordpress.com/2014/01/abc5ab-bakr-al-e1b8a5ussaync4ab-al-baghdc481dc4ab-22god-knows-and-you-do-not-know22.mp3>.

²⁵ Նույնիսկ 2013թ. փետրվարի 3-ին «ալ-Կաիդա»-ի առաջնորդ Այման ալ-Ջաուսհիին ուղերձով հանդես եկավ առ այն, որ «Իրաքում և Շամում իսլամական պետությունը՝ չի հանդիսանում «ալ-Կաիդա»-ի ճյուղավորումը Սիրիայում՝ կոչ անելով իսլամական խմբավորումներին դադարեցնել պայքարը միմյանց միջև, Տե՛ս http://azelin.files.wordpress.com/2014/02/al-qc481_idah-22on-the-relationship-of-qc481dat-al-jihc481d-and-the-islamic-state-of-iraq-and-al-shc481m22.pdf, (մուսը՝ հուլիսի 6, 2014թ.):

հասցեագրված քննադատություններով հանդես եկավ սիրիական հակամարտությունում «Ալ-Կաիդա»-ն ներկայացնող Աբու Խալիդ ա-Սուրիին: Մասնավորապես վերջինիս կողմից 2014թ. հունվարի 21-ին տարածված ուղերձում շեշտվեց, որ ԻՇԻՊ-ը Սիրիայում պայքարող իսլամական արմատական խմբավորումներից մեկն է, այլ ոչ թե պետություն է՝ մատնանշելով վերջինիս դերն ու կարգավիճակը տարածաշրջանում վարվող ջիհադական պայքարում²⁶:

Դրան զուգահեռ իսլամական արմատական շրջանակներում ներքին բախումների դադարեցմանը միտված այլ մտահղացումներ ու նախաձեռնություններ ի հայտ եկան²⁷, որոնք մերժվեցին ԻՇԻՊ-ի կողմից: Ավելին՝ 2014թ. հունվարի 27-ին կառույցը հանդես եկավ հայտարարությամբ, որտեղ մերժեց բոլոր նախաձեռնությունները, պահանջեց, որ Սիրիայում կռվող բոլոր իսլամական ուժերը կտրեն իրենց կապերը Հորդանանի, Կատարի, Սաուդյան Արաբիայի, Թուրքիայի և այլ երկրների, ինչպես նաև Արևմուտքի կողմից աջակցություն ստացող ընդդիմադիր աշխարհիկ խմբերի հետ՝ հայտնելով, որ եթե դա տեղի չունենա, կառույցը շարունակելու է իր պայքարն այդ ուժերի դեմ²⁸:

²⁶ Заявление Абу Халида ас Сури касательно ИГИШ, 21 января, 2014.

www.youtube.com/watch?v=YiD0vQgyIxg. (մուտք՝ հունվարի 23, 2014թ.)

²⁷ Մասնավորապես հեղինակավոր շեյխ Աբդալլահ իբն Մուհայսինին հունվարի 23-ին նոր «Ումմայի նախաձեռնությամբ» հանդես եկավ, որտեղ հակամարտող կողմերին կոչ արվեց դադարեցնել բախումներն ու վեճերի լուծման համար ստեղծել շարիաթական կոմիտե, որը պետք է կազմված լինի կողմերի համար ընդունելի ու այդ բախումներից հեռու մնացած փոքր իսլամական արմատական խմբերի կողմից առաջ քաշված 10 անդամներից և այլն: Տես Մուբադառա ալ-Ումմա, Բի Աբդալլահ իբն Մուհամմադ ալ-Մուհայսինի, 21 января, 2014., <https://www.youtube.com/watch?v=rmYu5kr2zS0&feature=youtu.be>. (մուտք հունվարի 23, 2014թ.)

²⁸ New statement from the Islamic State of Iraq and al-Shām: Position on the Initiative of Shaykh al-Muhāyisīnī, 27 January, 2014., <http://jihadology.net/2014/01/27/new->

2013թ. կեսերից ԻՇԻՊ-ն ընդլայնեց իր կողմից վերահսկվող տարածքները Սիրիայում, որի սահմանները ձգվում էին Սիրիայի հյուսիսային շրջաններից մինչև սիրիա-իրաքյան սահմանը: 2013թ. կեսերից սիրիական Ալ-Ռակկա քաղաքն ընկավ իսլամականների վերահսկողության տակ՝ դառնալով Սիրիայում ԻՇԻՊ-ի կենտրոնը: Կառույցն աստիճանաբար վերածվելով ազդեցիկ գործոնի քայլ առ քայլ ընդլայնեց իր կողմից վերահսկվող տարածքները ոչ միայն Սիրիայում, այլև 2014թ.-ի սկզբից նաև հարևան Իրաքում:

2014թ. սկզբից իսլամականների վերահսկողության տակ անցան իրաքյան Ալ-Անբար նահանգի որոշ հատվածներ, իսկ 2014թ. հունիսի սկզբից լայնամասշտաբ ռազմական գործողությունների դիմեց Իրաքի հյուսիսում. հունիսի 10-ին ԻՇԻՊ-ին հաջողվեց ամբողջությամբ իրեն ենթարկել Իրաքի հյուսիսային Մոսուլ քաղաքը, փախուստի մատնել իրաքյան կառավարական ուժերին, շարժվել դեպի հարավ, կարճ ժամանակում նվաճել մի շարք քաղաքներ, ընդհուպ մոտենալով մայրաքաղաք Բաղդադին:

Սադամ Հուսեյնի իշխանության տապալումից հետո Իրաքի սուննիաբնակ արևմտյան շրջաններում ավելացող հակաշիական տրամադրությունները, իսկ 2014թ. սկզբից իսլամական արմատական գաղափարների արմատավորումը, ավելին՝ որոշ իրաքյան բնակավայրեր իսլամական ծայրահեղ արմատական խմբավորումների վերահսկողության տակ անցնելը պայմանավորված էին նաև Նուրի Ալ-Մալիքիի գլխավորած իրաքյան շիական վարչակարգի ձախողված քաղաքականությամբ հատկապես՝ իրաքյան սուննիաբնակ տարածքներում: Շիայական իշխանությունների անհեռատես քաղաքական վարքագիծը

սուննիներով բնակեցված արևմտյան տարածքների նկատմամբ (այս տարածքներում խասացված հակաահաբեկչական օրենքները, էթնո-դավանաբանական կոչերով միախառնված կառավարական ուժերի հակաահաբեկչական ռազմարշավները, սուննի բնակչության նկատմամբ ճնշումներն ու հալածանքները և այլն), հանգեցրեց նրան, որ ԻՇԻՊ-ի զինյալների առաջխաղացումը 2014թ. հունիսից դեպի Իրաքի խորքերը տեղաբնիկների մոտ դիտվեց նաև որպես շիայական իշխանություններից ազատվելու միջոց:

ԻՇԻՊ-ի գործողություններում նկատվող նպատակայնացումն ու գաղափարական հիմնավորումները նույնպես կարևոր դեր խաղացին: Մինչ տարածաշրջանային իսլամական շատ ուժեր հայտարարում էին, որ պայքարում են իսլամական պետություն ստեղծելու համար, ԻՇԻՊ-ն իր անվանումով («Իրաքում և Շամում իսլամական պետություն») ենթադրում էր արդեն «Իսլամական պետության» գոյություն, որին կարող են միանալ մուսուլմանները, իսկ իր առաջնորդի՝ Աբու Բաքր Ալ-Բադդադիի ատրիբուտների շարքում Մուհամմադ մարգարեի ցեղանվան ու առաջին իսլիֆ Աբու Բաքրի անվան վկայակոչումը (Աբու Բաքր Ալ-Բադդադի Ալ-Կուրայշի Ալ-Մամարի) նպատակ էր հետապնդում ընդգծել մարգարեի ցեղին պատկանող ԻՇԻՊ-ի առաջնորդի անձի կարևորությունն ու առանձնահատուկ վերաբերմունքը մուսուլմանների կողմից²⁹: ԻՇԻՊ-ի վերահսկողության տակ էին էներգակիրներով հարուստ սիրիական որոշ տարածքներ, որտեղ կառույցը զբաղվում էր նավթա-գազային պաշարների վաճառքով,

²⁹ Նման ատրիբուտներով վկայակոչվում էր նաև Աբու Բաքր ալ-Բադդադիին նախորդած ԻՊ-ի առաջնորդ Աբու Ումար ալ-Բադդադին, ինչը խոսում է այն մասին, որ կառույցը դեռ Իրաքում իր ակտիվ գործունեության ժամանակ հեռու գնացող նպատակներ ուներ (St. u Fishman B., Redefining the Islamic State: The Rise and Fall of Al-Qaeda in Iraq, National Security Studies Program Policy Paper, New America Foundation, August 2011, http://security.newamerica.net/sites/newamerica.net/files/policydocs/Fishman_Al_Qaeda_In_Iraq.pdf). (մուտք՝ հուլիսի 3, 2013թ.):

ինչպես նաև, կարողանում էր որոշակի օգուտներ քաղել հարակից սիրիական տարածքներով անցնող նավթամուղերով և գազամուղերով փոխադրվող էներգետիկ ռեսուրսների ապահով տեղափոխումից, ինչը ևս լրացուցիչ ֆինանսական հոսքեր էր ապահովում կառույցին³⁰: ԻՇԻՊ-ի ֆինանսական ռեսուրսները իսլամականներին սպառազինվելու, նոր անդամներ հավաքագրելու և ռազմական գործողությունների վրա զգալի միջոցներ ծախսելու համար հնարավորություն էին տալիս:

Իրաքում տեղի ունեցող զարգացումներում մի բան ևս հստակ էր դառնում: ԻՇԻՊ-ը միակ ուժը չէր, որը կանգնած էր այս հարձակումների հետևում: ԻՇԻՊ-ի զինյալների հետ միասին իրաքյան ուժերի դեմ պայքարում էին նաև այլ ուժեր: Մասնավորապես իրաքյան կառավարական ուժերի դեմ պայքարում նկատվեցին Իրաքի նախկին նախագահ Սադամ Հուսեյնի զինակիցներից բաղկացած սուննիական աշխարհիկ ստորաբաժանումներ, ինչպես նաև որոշ իսլամական կրոնական ուժեր, մասնավորապես սուֆիական «Նակշբանդիա» միաբանության զինյալ խմբերը և որոշ ցեղերից բաղկացած խմբավորումներ³¹: Վերջիններն առաջնային դերակատարում են ունեցել Մոսուլի, Թիքրիթի և այլ ուղղություններով ԻՇԻՊ-ի զինյալ խմբավորումների հարձակումների մարտավարության ժամանակ:

2014թ. հունիսի 29-ին ԻՇԻՊ-ի կողմից հայտարարություն տարածվեց առ այն, որ կառույցը այսուհետ կոչվելու էր

³⁰ ԻՇԻՊ-ը դրախտ է «Սև շուկայի» համար՝ վաճառելով Իրաքի և Սիրիայի նավթը, վաստակելով 3մլն. դոլար օրեկան շահույթ, Ալ-Միսր ալ-Յոում, Ջայն ադ-Դին, ապրիլի 8, 2014թ., <http://m.almasryalyoum.com/news/details/494565> (մուսը՝ օգոստոսի 23, 2014թ.):

³¹ "Baath" and "Naqshbandi" Militants wage assassinations campaign against leaders of ISIL organization in Diyala, 09 July 2014, <http://english.shafaaq.com/index.php/security/10463-baath-and-naqshbandi-militants-wage-assassinations-campaign-against-leaders-of-isil-organization-in-diyala>, (մուսը՝ օգոստոսի 23, 2014թ.)

«Իսլամական պետություն» (ԻՊ), իր կողմից վերահսկվող տարածքներում հռչակվում էր խալիֆայություն՝ հայտարարելով նոր խալիֆի անունը՝ դա կառույցի առաջնորդ Աբու Բաքր Ալ-Բադդադին էր³²: Հուլիսի 5-ին Իրաքի Մոսուլ քաղաքի մեծ մզկիթում ուրբաթ օրվա խուտբայի³³ ժամանակ մուսուլմաններին ներկայացավ ԻՊ-ի նորահռչակ խալիֆան (Աբու Բաքր Ալ-Բադդադի Ալ-Կուրայշի Ալ-Սամարրին)՝ կոչ հղելով մուսուլմաններին հավատարմության երդում տալ իրեն³⁴:

«Իսլամական պետության» խմբավորման ակունքները գնում են դեպի 1990-ական թթ. վերջ, երբ Աֆղանստանում դրվեցին կառույցի հիմքերը: Սադամ Հուսեյնի իշխանության տապալումից և Իրաքում արևմտյան ուժերի հաստատումից հետո, երկրում ձևավորվեցին նախադրյալներ իսլամական արմատականության գաղափարների տարածման և դրանց հիման վրա իսլամական ծայրահեղ արմատական դրսևորումների խորացման համար: Այդ զարգացումների առաջնագծում կանգնեց Աբու Մուսաբ ազ-Զարկաուին և նրա կողմից ղեկավարվող «Աթ-թաուհիդ ուս ալ-ջիհադ» կառույցը, որը հետագայում դարձավ «Ալ-Կաիդա»-ի ճյուղավորումներից մեկը: 2000-ական թթ. կեսերից կառույցն իր ակտիվությամբ ու ջիհադական պայքարում մոլեռանդ կեցվածքով արժանացավ նույնիսկ «Ալ-Կաիդա»-ի ղեկավար շրջանակի քննադատությանը, իսկ Արևմուտքի դեմ ուղղված գործողություններով ամենավտանգավոր իսլամական կառույցներից մեկի համբավ վաստակեց: Նման վարքագիծը չխանգարեց կառույցին հեռու գնացող նպատակներ ունենալ և

³² <https://www.youtube.com/watch?v=BTiqYjulJik&feature=youtu.be>

³³ Մզկիթում ուրբաթօրյա կեսօրի աղոթքի ժամանակ իմամի կողմից արտասանվող ճառ:

³⁴ First Appearance of ISIS leader Abu Bakr Al Baghdadi (English Subtitles), 5 июля 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=VOORW63ioY0>. (Մուսուլմանները՝ հուլիսի 6, 2014թ.)

հանդես գալ սեփական դիրքերն Իրաքում ամրապնդելու նախաձեռնություններով, որոնք դրսևորվեցին ինչպես պայքարի գաղափարական, այնպես էլ՝ գործնական կիրառման լայն հնարավորություններով: 2011թ. վերջից ներգրավվելով սիրիական հակամարտության մեջ՝ ԻՊ-ը նոր թափ հաղորդեց Բաշար Ալ-Ասադի վարչակարգի դեմ իրականացվող ջիհադական պայքարին: 2013թ. կեսերից իր վերահսկողությունը հաստատեց Սիրիայի զգալի հատվածի նկատմամբ, իսկ 2014թ. սկզբից ընդլայնեց իր ազդեցության տակ գտնվող տարածքներն Իրաքում:

Մերձավորարևելյան տարածաշրջանում ի հայտ եկավ մի ուժ, իսլամական ծայրահեղ արմատական մի կառույց, որը մարտահրավեր նետեց գոյություն ունեցող կարգերին: ԻՊ-ի կողմից խալիֆայության ստեղծման վերաբերյալ հունիսի 29-ի հայտարարությունը, փաստորեն, արձանագրեց իրողությունը, այն է՝ արդեն փաստացի առկա իսլամական պետության գոյությունը: Այս համատեքստում կարելի է առանձնացնել մի քանի գործոններ, որոնք ԻՊ-ն օժտում են որոշակի առանձնահատկություններով՝

1. «Իսլամական պետությունը» հանդես է գալիս որպես նոր պետական միավոր, ասել է թե՛ իսլամական խալիֆայություն, որը կառուցվել, կամ կառուցվում է իսլամական աշխարհի սրտում: Նոր ժամանակներում արաբական աշխարհում նման պետություն գոյություն չի ունեցել: Բացի այդ, մուսուլմանական աշխարհի կենտրոնում ստեղծված խալիֆայության առաջնորդի Մուհամմադ մարգարեի ցեղակից լինելու հանգամանքի շեշտումը, բարձրացնում է նորահռչակ խալիֆի հեղինակությունն իսլամական աշխարհում:

2. ԻՊ-ն ունի որոշակի ռազմական ներուժ, որը գործնականում ընդլայնում է ԻՊ-ի տարածքները, և որտեղ ավելանում է ռազմական փորձ ունեցող զինյալների թվաքանակը: Վերջինները պատրաստ են իրենց ունակություններով աչքի ընկնել աշխարհի

այլ հատվածներում արդեն գոյություն ունեցող իսլամական ծայրահեղ արմատական ցանցերի միջոցով:

3. ԻՊ-ն ունի ֆինանսական ռեսուրսներ, և ըստ տարբեր փորձագիտական գնահատականների՝ ԻՊ-ի ինքնաֆինանսավորման գործակիցը բավական բարձր է, հետևաբար, միայն արտաքին դոնորներից կառույցի ֆինանսավորման դադարեցումը չի կազմալուծի կառույցը ֆինանսական առումով:

4. ԻՊ-ը մեծ գումարներ է ներդնում գաղափարական-քարոզչական ոլորտում: ԻՊ-ն իր գաղափարները քարոզելու և գրավիչ դարձնելու համար օգտագործում է ժամանակակից տեխնոլոգիաներ, SS ոլորտի մասնագետներ, համացանց, բարձր որակի գովազդային ու տեղեկատվական տեսահոլովակներ և այլն, որոնք նախկինում չեն կիրառվել այլ իսլամական ծայրահեղ արմատական կառույցների կողմից:

Վերոնշյալի համագումարը ԻՊ-ը վերածում է նոր իրողության ոչ միայն մերձավորարևելյան, այլև համաշխարհային աշխարհաքաղաքական ու աշխարհատնտեսական զարգացումներում: 2014թ. վերջի դրությամբ այն ամենահարուստ իսլամական ծայրահեղ արմատական կառույցն ու ջիհադական պայքարի առաջամարտիկն է դարձել՝ ստվերելով անգամ «Ալ-Կաիդա»-ին:

“ISLAMIC STATE” FROM THE ORIGIN TO THE DECLARATION OF THE CALIPHATE

Summary

Sargis Grigoryan

The organization which is known as “Islamic State” was founded in early 1990s. In the mid of 2000s, the organization with its military activity, rigid posture and struggle against the West, became one of the

most dangerous Islamist organization. In the end of 2011 this organization took part in Syrian conflict, which increased the activity of jihadist movements against Syrian president Bashar al-Assad. In the middle of 2013 ISIS established its control over a large part of Syria. From the beginning of 2014 ISIS expanded its territories in Iraq. The establishment of the Caliphate by ISIS in June 29, 2014 created a new reality of the existence of the Islamic State. Nowadays, its ideological, military, financial and other features make IS as factor not only in the Middle East, but also in the world.

ՇԵՂԻՆԱԿԱՎՈՐ ՄՈՒՍՈՒԼՄԱՆ ԿՐՈՆԱԳԵՏ-
ԻՐԱՎԱԳԵՏՆԵՐԻ ԱՐՁԱԳԱՆՔԸ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ
ԽԱԼԻՖԱՅՈՒԹՅԱՆ ՀՈՉԱԿՄԱՆԸ

Մոնա Տոնիկյան

Բանալի բառեր՝ Իսլամական պետություն, խալիֆայություն, կրոնագետ-իրավագետ, ֆաթվա, Աբու Բաքր ալ-Բադդադի

2014 թվականի հունիսի 29-ին¹ Իրաքի և Շամի իսլամական պետության (ԻՇԻՊ) խոսնակ Աբու Մուհամմադ ալ-Ադնանին հայտարարեց «Իսլամական Պետություն» անունը կրող իսլամական խալիֆայության (այսուհետ ԻՊ) ստեղծման և Իբրահիմ Ավվադ Իբրահիմ Ալի ալ-Բադրիին, ով հայտնի է նաև որպես Աբու Բաքր ալ-Բադդադի, խալիֆ հռչակելու մասին²: Ալ-Ադնանին հայտարարության մեջ նշել էր, որ այդուհետ հավատարմությունն ալ-Բադդադիին պարտադիր է դառնում բոլոր մուսուլմանների համար, քանի որ, շարիաթի համաձայն, բոլոր նահանգները, էմիրություններն ու այլ պետական կազմավորումները դադարում են գործել:

Առաջին հայացքից կարող էր թվալ, որ մուսուլմաններն, ընդհանուր առմամբ, պետք է դրական արձագանքեին իսլամական

¹ Այս ամսաթվի ընտրությունը պատահական չէ. ԻՊ հետևորդներից շատերը վերջին Օսմանյան խալիֆայության անկումը կապում են առաջին աշխարհամարտի հետ, որի համար պատրվակ դարձավ 1914 թվականի հունիսի 28-ին ավստրոհունգարական գահի ժառանգորդ Ֆրանց Ֆերդինանդի և նրա կնոջ սպանությունը, չնայած խալիֆայությունը պաշտոնապես վերացվել է 1924 թվականի մարտի 3-ին: Նրանց պատկերացմամբ, հունիսի 29-ին նոր խալիֆայության հռչակումը վերջ էր դնում ուղիղ հարյուր տարի տևած աղետին, և նշանավորում էր արժանապատվության վերադարձը *ուսմային*՝ իսլամական համայնքին:

2 كلمة للشيخ المجاهد أبي محمد العنتاني الشامي بعنوان - هذا وعد الله إعلان قيام الخلافة الإسلامية

<https://www.youtube.com/watch?v=y9E0EjCEqY>

խալիֆայության վերականգնմանը, սակայն այս լուրը խիստ հակասական արձագանք առաջացրեց իսլամական աշխարհի տարբեր հատվածներում:

Խալիֆայության հռչակումից անմիջապես հետո³ բազմաթիվ մուսուլման կրոնագետ-իրավագետներ հանդես եկան հայտարարություններով և ֆաթվաներով⁴, որոնցում իրենց վերաբերմունքն էին արտահայտում՝ հիմնավորելով այն Ղուրանի այաթներով և հադիսներով:

Ստորև կներկայացվի խալիֆայության հռչակման վերաբերյալ առավել հեղինակավոր մուսուլման կրոնագետ-իրավագետների արձագանքը:

Եգիպտացի հայտնի *մուֆթի*⁵ Շաուկի Ալամը օգոստոսի 12-ին իր գրասենյակում Լիբանանի նախկին վարչապետ Ֆուադ Սենյորայի հետ հանդիպման ժամանակ ասել է, որ շատ վտանգավոր է ԻՇԻՊ ահաբեկչական կառույցի մեջ «իսլամական պետություն» տեսնելը, քանի որ այդ կառույցը հեռացել է իսլամական արժեքներից և շարիաթի դրույթներից: Նա գտնում է, որ նմանատիպ արյունարբու կազմակերպությունները աղավաղում են իսլամի և մուսուլմանների մասին իրական պատկերացումները, արյուն և ավերածություն են տարածում,

³ Արդեն հուլիսի չորսին Ալ-Ջազիրա հեռուստաընկերության կայքում հրապարակվեց մի շարք հեղինակավոր մուսուլման գիտնականների խիստ բացասական կարծիքը խալիֆայության հռչակման վերաբերյալ: *Stu Muslim leaders reject Baghdad's caliphate* <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2014/07/muslim-leaders-reject-baghdadi-caliphate-20147744058773906.html>

⁴ *Ֆաթվան* կրոնական կամ քաղաքացիական կոնկրետ և պրակտիկ տարբեր իրողությունների հետ կապված իսլամական տեսակետը ներկայացող եզրահանգում է, որն ունի խորհրդակցական բնույթ և կատարման համար պարտադիր չէ:

⁵ Արաբ. *mufti*՝ կրոնա-իրավական հարցերով եզրահանգում (*ֆաթվա*) տվող անձ

ինչով առիթ են տալիս «մեր հակառակորդներին ահաբեկչության դեմ պայքարի անվան տակ միջամտել մեր ներքին գործերին»⁶:

Մառուդյան Արաբիայի գլխավոր *մուֆթի* շեյխ Աբդ ալ-Ազիզ Ալ ալ-Շեյխը օգոստոսի 19-ին «Շրջահայացություն և հիշողություն» վերնագրված հայտարարության մեջ ասում է, որ ԻՇԻՊ-ը իսլամի թիվ մեկ թշնամին է, քանի որ ծայրահեղականության և ահաբեկչության գաղափարները ոչ միայն որևէ առնչություն չունեն իսլամի հետ, այլև հակասում են նրան, և հենց մուսուլմաններն էլ դրանց առաջին զոհերն են: Շեյխը ԻՇԻՊ-ի և ալ-Կաիդայի հետևորդներին համարում է *խարիջիներ*⁷, որոնք հեռացել են իսլամից և հավատարիմ չեն նրա դրույթներին, քանի որ իրենց թույլ են տալիս թափել մուսուլմանների արյունը և տիրանալ նրանց ունեցվածքին⁸:

2014թ. սեպտեմբերի 19-ին հատուկ ստեղծված <http://lettertobaghdadi.com> կայքում 126 մուսուլման կրոնագետ-իրավագետ, գիտնական, հասարակական գործիչ բաց նամակով⁹ դիմեցին «խալիֆ» Ալ-Բադդադիին, որում 24 կետերով՝ Ղուրանից և հադիսներից մեջբերումներ կատարելով, հիմնավորել էին «Իսլամական խալիֆայության» հռչակման և նրա անդամների

⁶ شوقي علام: داعش مفسدون في الأرض

<http://gololy.com/2014/08/12/142127/%D8%B4%D9%88%D9%82%D9%8A-%D8%B9%D9%84%D8%A7%D9%85-%D8%AF%D8%A7%D8%B9%D8%B4-%D9%85%D9%81%D8%B3%D8%AF%D9%88%D9%86-%D9%81%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%B1%D8%B6.html#>

⁷ Արաբ. *xawārij* (հեռացածներ)՝ իսլամական համայնքից առաջինն առանձնացած կրոնաքաղաքական խմբավորում

⁸ مفتي السعودية: "داعش" العدو الأول للإسلام

<http://www.alarabiya.net/ar/saudi-today/2014/08/19/%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%81%D8%AA%D9%8A-%D9%8A%D8%AF%D8%B9%D9%88-%D8%B9%D8%A8%D8%B1-%D8%A8%D9%8A%D8%A7%D9%86-%D8%A5%D9%84%D9%89-%D9%88%D9%82%D9%88%D9%81-%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%B9%D8%A8-%D9%85%D8%B9-%D8%A7%D9%84%D9%82%D9%8A%D8%A7%D8%AF%D8%A9-.html>

⁹ Open letter to Baghdadi <http://lettertobaghdadi.com/arabic2.php>

վարքի՝ իսլամի դրույթներին հակասելը: Ստորև համառոտ կերպով ներկայացվում են վերոնշյալ կետերը.

1. Իսլամում ֆաթվա կարելի է արձակել միայն իսլամական իրավունքի հիմքերում հիշատակված անհրաժեշտ բոլոր պահանջերի կատարման դեպքում: Ինչպես նաև չի կարելի իրավական նորմ դուրս բերել Ղուրանի որևէ այսօր հատվածաբար մեջբերելով՝ առանց հաշվի առնելու բոլոր գրավոր (իրավական-Ս) տեքստերը¹⁰:

2. Չի կարելի իրավական նորմ դուրս բերել առանց արաբերենին կատարելապես տիրապետելու¹¹:

3. Իսլամում չի թույլատրվում իրավական խնդիրները հեշտացնել կրոնաիրավական գիտությունների անտեսմամբ¹²:

¹⁰ Խոսքը, մասնավորապես, վերաբերում է Աբու Մուհամմադ Ալ-Ադնանիի ելույթին, որում ասվում է. «Թո՛ղ Աստված աղոթի մեր տեր Մուհամմադի համար, որն ուղարկվել է թրով՝ որպես բարեգոյություն աշխարհներին» (տես.

وليمكنن لهم دينهم الذي ارتضى لهم) للشیخ أبي محمد العدناني الشامي

<https://www.youtube.com/watch?v=FAgi2DSa7ro>): Մուսուլման կրոնագետներն այստեղ իսլամի հիմքերին հակասող առնվազն երկու դրույթ են տեսնում: Ինչպե՛ս կարող է Աստված Մուհամմադին ուղարկել որպես բարեգոյության ապացույց՝ նրան թրով զինելով, և ինչպե՛ս կարող է Աստված թուր ուղարկել այն աշխարհները, որոնցում թրեր չկան, օրինակ բույսերի կամ ջինների աշխարհները:

¹¹ «Խալիֆայություն» հռչակող հայտարարության մեջ թույլ է տրվել եզրերի կիրառման երկու սխալ.

ա) վերնագրում ասվում է. *hāda waed Allah* (սա Աստծո խոստումն է), ինչը, մուսուլման կրոնագետ-իրավագետների կարծիքով անթույլատրելի է: Նրանք մեջբերելով Ղուրանի 24:55 այսօր, որում թվարկվում են Աստծո խոստումներից մի քանիսը, նշում են, որ պետք է ասել «Աստծո խոստումներից մեկը», և ոչ թե «Աստծո խոստումը», քանի որ այն միակը չէ,

բ) *istixlāf* (փոխարինողի, իրավահաջորդի նշանակում) եզրը հայտարարության մեջ կիրառվում է Խալիֆայության առնչությամբ, մինչդեռ այն կարող է կիրառվել միայն մարդկանց վերաբերյալ:

¹² 2014 թվականի հունիսի 19-ին ԻՇԻՊ-ի անդամ Աբու Բառա ալ-Հինդին իր տեսաելույթում հայտարարել էր. «Բացե՛ք Ղուրանը և կարդացե՛ք ջիհադի (սրբազան պատերազմի) մասին բոլոր այսօրները, և ամեն բան պարզ կդառնա: Ինձ գիտնականներն ասում են. «Սա պարտականություն է, իսկ դա

4. Իսլամում տարածայնությունը թույլատրվում է բոլոր հարցերում՝ բացառությամբ կրոնում պարտադիր համարվող դրույթներից:

5. Իսլամում չի թույլատրվում անտեսել իրավական նոր իրողությունը:

6. Իսլամում չի թույլատրվում սպանել անմեղներին:

7. Իսլամում չի թույլատրվում սպանել պատվիրակներին, դեսպաններին և դիվանագետներին, հետևաբար չի թույլատրվում սպանել լրագրողներին:

8. Ջիհադն իսլամում պաշտպանողական բնույթ ունի և կախված է օրինական պատճառից, օրինական մեթոդից և օրինական նպատակից:

9. Չի թույլատրվում մարդուն ոչ մուսուլման համարել, քանի որ նա բացեիբաց չի հայտարարել իր անհավատության մասին¹³:

10. Չի թույլատրվում որևէ կերպ վնաս հասցնել քրիստոնյաներին կամ այլ «Գրքի մարդկանց»¹⁴:

11. Եզդիներին պետք է «Գրքի մարդ» համարել¹⁵:

պարտականություն չէ, հիմա ջիհադի ժամանակը չէ»: Թողե՛ք ամենն ու Ղուրան կարդացե՛ք և կիմանաք, թե որ՝ն է ջիհադը» (Տե՛ս Abu Bara'a al Hindi <https://www.youtube.com/watch?v=ecD6ahZ7E7s>)

¹³ 2014 թվականի հունիսին ԲՇԻՊ–ի անդամ Շաքիր Վահիբը կանգնեցրել էր երկու անգն քաղաքացիների, որոնք հայտարարել էին, որ մուսուլման են: Նա հարցեր է տալիս նրանց երեկոյան աղոթքի կարգի մասին և՛ պատասխանում սխալներ գտնելով, սպանում նրանց: (Տե՛ս

بالفيديو تنظيم القاعدة يقتلون سائتين بعد سؤالهم عن عدد ركعات الفجر

<https://www.youtube.com/watch?v=oKRrLnESvKI>)

¹⁴ Ղուրանում «Գրքի մարդիկ» են համարվում նրանք, ում տրվել է աստվածային հայտնությունը՝ հրեաներն ու քրիստոնյաները: Ավելի ուշ շրջանում իսլամական ավանդույթը այս եզրի տակ սկսեց հասկանալ *զհիմիների* (իսլամական իրավունքով պաշտպանության տակ գտնվող ոչ մուսուլմաններին), այդ թվում՝ բողոքականություն, հինդուիզմ և զրադաշտականություն դավանողներին:

¹⁵ Եզդիների՝ «գրքի մարդիկ» լինելը միանշանակ չի ընդունվում մուսուլման կրոնագետ–իրավագետների կողմից:

12. Իսլամում ստրկությունը չի թույլատրվում դրա՝ իջմայով¹⁶ արգելվելուց ի վեր¹⁷:

13. Իսլամում չի թույլատրվում հարկադրել կրոնափոխության¹⁸:

14. Իսլամում չի թույլատրվում անտեսել կանանց իրավունքները:

15. Իսլամում չի թույլատրվում անտեսել երեխաների իրավունքները:

16. Իսլամում չի թույլատրվում օրենսդրական պատիժներ իրականացնել առանց արդարություն և գթասրտություն ապահովող միջոցառումների:

17. Իսլամում չի թույլատրվում տանջանքների ենթարկել:

18. Իսլամում չի թույլատրվում դիակները այլանդակել:

19. Իսլամում չի թույլատրվում Աստծուն արգելված և անվայել արարքներ վերագրել:

20. Իսլամում չի թույլատրվում ավերել մարգարենների և զինակիցների գերեզմաններն ու սրբատեղիները:

21. Իսլամում չի թույլատրվում դուրս գալ կառավարչի դեմ ցանկացած պատճառով, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ նա բացահայտ անհավատություն է ցուցաբերում և չի թույլատրում մարդկանց ադոթել:

22. Իսլամում չի թույլատրվում խալիֆայություն հռչակել՝ առանց իսլամական համայնքի միաձայն համաձայնության:

¹⁶ Հեղինակավոր կրոնագետ-իրավագետների միաձայն համաձայնություն, իսլամական իրավունքի չորս հիմքերից մեկը:

¹⁷ Դեռևս 20-րդ դարասկզբից առանձին իսլամական պետություններ միացել են ստրկությունն արգելող միջազգային համաձայնագրերի, սակայն չկա որևէ հստակ փաստաթուղթ, որը վկայի իսլամում ստրկության բացարձակ արգելքի մասին:

¹⁸ Ղուրանի 2:256 այաթում ասվում է. «Հավատի հարցում պարտադրանք չկա»:

23. Մարդու քաղաքացիությունը հարգելը պարտադիր է իսլամում:

24. Մարգարեի մահից հետո իսլամը ոչ մեկի չի պարտադրում գաղթել¹⁹:

Նամակի տակ ստորագրել էին կրոնական հեղինակություններ Եգիպտոսից, Նիգերիայից, Հորդանանից, Չադից, Թուրքիայից, Եմենից, ԱՄՆ-ից, Մալազիայից, Պորտուգալիայից, Ֆրանսիայից, Պաղեստինից, ԱՄԷ-ից, Ինդոնեզիայից, Մաուրյան Արաբիայից, Թունիսից, Մարոկկոյից²⁰, Բուլղարիայից, Շվեդիայից, Մեծ Բրիտանիայից, Գամբիայից, Աֆղանստանից, Բոսնիա-Հերցեգովինայից, Հոլանդիայից, Իրաքից, Հնդկաստանից, Սուդանից, Պակիստանից, Լիբանանից, Կոսովոյից, Իսլանդիայից, Մավրիտանիայից, Սիրիայից և Ուզբեկստանից:

Նման աշխարհագրությունը վկայում է այն մասին, որ մուսուլման գիտնականներն ու գործիչները ԻՊ-ի հռչակման մեջ վտանգ են տեսնում ոչ այնքան տարածաշրջանային խնդիրներից ելնելով, որքան ընդհանրապես իսլամի հեղինակությանը հասցվելիք անխուսափելի վնասի տեսանկյունից:

Ավելի վաղ, օգոստոսի 31-ին նմանատիպ նախաձեռնությամբ էին հանդես եկել Մեծ Բրիտանիայում բնակվող մի խումբ մուսուլման կրոնական առաջնորդներ և գիտնականներ, ովքեր

¹⁹ Խոսքը վերաբերում է Ալ-Բադդադիի 2014 թվականի հուլիսի մեկին ունեցած տեսաուղերձին, որում նա կոչ էր անում աշխարհի տարբեր ծայրերում ապրող բոլոր մուսուլմաններին՝ գաղթել և բնակություն հաստատել «Իսլամական Խալիֆայությունում», քանի որ դեպի «Իսլամի տուն» գաղթը պարտադիր է մուսուլմանի համար: Մանրամասն տես՝

شاهد .. "الخلافة ابراهيم" زعيم "الدولة الاسلامية" يدعو المسلمين للهجرة الى دولته
<https://www.youtube.com/watch?v=-oFf4TGJiPA>

²⁰ Հարկ է նշել, որ նամակի հրապարակումից մոտ տաս օր անց «*Թաուհիդ ուս իսլախ*» շարժման ղեկավար, մուսուլման կրոնագետ Մուհամմադ ալ-Տալաբին Մարոկկոյից հայտարարեց, որ նա չի տեսել նամակի վերջնական տեքստը և չի ստորագրել այն, չնայած նախապես տեղյակ է եղել, որ նման նամակ է պատրաստվում:

նորահռչակ «Իսլամական Խալիֆայության» առնչությամբ իրենց պարզաբանումներն էին ներկայացրել յոթ կետից կազմված ֆաթվայի տեսքով²¹.

1. Կասկածից վեր է, որ նախագահ Ասադի վարչակարգը Սիրիայում ռեպրեսիվ է, անարդար և դաժան, և բազմաթիվ չարագործություններ է իրականացրել սեփական ժողովրդի նկատմամբ:

2. Նույնը կարելի է ասել նաև այսպես կոչված Իսլամական Պետությանը կամ ինքնահռչակ «խալիֆայության» մասին, որը նախկինում հայտնի էր «Իրաքի և Շամի իսլամական պետություն» անվամբ. այն բռնակալական ճնշող խմբավորում է:

3. Սպանելով ռազմագերիներին, լրագրողներին և խաղաղ բնակիչներին, այդ թվում մզկիթի իմամներին, ուլքեր հրաժարվել են ներգրավվել իրենց արշավի մեջ, և իրենց ընդդիմախոսների կանանց ու երեխաներին գերության վերցնելով՝ ԻՇԻՊ-ը խախտել է միջազգային այնպիսի պայմանագրեր, ինչպիսիք են Ժնևի կոնվենցիան և ստրկությանն առնչվող կոնվենցիաները, որոնք ստորագրել են բոլորը, այդ թվում՝ մուսուլմանները: Աստված ասում է Ղուրանում. «Հավատացյալներ, կատարե՛ք ձեր ուխտերը» (5:1):

4. Իսլամական Պետության կողմից իրականացվող շիա մուսուլմանների, քրիստոնյաների և եզդիների հետապնդումներն ու ջարդերը զզվելի են և դեմ իսլամական ուսմունքին, իսլամական հանդուրժողականությունը դրսևորվել է մեծ կայսրություններում, ինչպիսիք են Մոդալների կամ Օսմանյան կայսրությունը.

5. Ելնելով վերոշարադրյալից՝ Իսլամական Պետությունը հերետիկոսական, ծայրահեղական կազմակերպություն է, և կրոնի

²¹ Fatwa on the so-called “Islamic state” (formerly “Islamic state in Iraq & Syria”) http://www.thesundaytimes.co.uk/sto/multimedia/archive/01091/Fatwa_on_ISIS_1091394a.pdf

տեսանկյունից արգելվում (*հարսալ*) է դրան աջակցելը կամ միանալը: Բացի այդ, Բրիտանական մուսուլմանները պարտավոր են ակտիվորեն հակազդել դրա թունավոր գաղափարախոսությանը, հատկապես, երբ դրան նպաստում են Մեծ Բրիտանիայում:

6. Մեծ Բրիտանիայի և ԵՄ-ի մյուս քաղաքացիները իրենց երկրներում իրենց պարտականությունները պետք է կատարեն իսլամական աստվածաբանության և (տեղական-US) օրենսդրության նորմերի համաձայն, այդ պատճառով արգելվում (*հարսալ*) է մեկնել պայքարելու Սիրիայում կողմերից որևէ մեկի կազմում, այդ թվում՝ ոչ պետական միավորումների, քանի որ դա արգելված է ԵՄ երկրներում գործող օրենքով:

7. Բրիտանական մուսուլմանների բարոյական պարտականությունն է առանց սեփական հասարակություններին դավաճանելու օգնել Սիրիայի և Իրաքի ժողովրդներին՝ «Եթե նրանք ձեր օգնությունն են խնդրում կրոնում, դուք պետք է օգնեք նրանց, սակայն ոչ նրանց դեմ, ում հետ դուք պայմանագիր ունեք» (Ղ. 8:72):

Հատկանշական է, որ ԻՊ-ի գործողությունների խիստ քննադատությամբ հանդես եկան ոչ միայն չափավոր կրոնագետ-իրավագետներ, այլև ջիհադական գաղափարախոսության առաջամարտիկ հանդիսացող գործիչներ: Մասնավորապես, Ալ-Կաիդայի հոգևոր հայրերից մեկը՝ հորդանանյան բանտերում երկար տարիներ անցկացրած Աբու Մուհամմադ Ալ-Մակդիսին, շատերի համար խիստ անսպասելի, նույնպես խիստ քննադատեց²² խալիֆայության հռչակումը՝ նշելով, որ ԻՊ-ի գործողությունները լուրջ վտանգ են ներկայացնում Սիրիայում գործող ջիհադական

²² أبو محمد المقدسي يبطل "خلافة" داعش مستندا على فتوى "مالك" ببطلان طلاق المكره وبيعته.. الخلافة يجب أن تكون أمنا لكل مسلم

<http://arabic.cnn.com/middleeast/2014/07/12/maqdisi-isis-islamic-state-calls>

խմբավորումների համար: Խալիֆայությունը պետք է ցանկացած մուսուլմանի համար անվտանգ ապաստան լինի, ինչպիսին, ըստ Ալ-Մակդիսիի, չի կարող լինել նորահռչակ խալիֆայությունը: Նա կոչ արեց Ալ-Բադդադիին դիմել վստահելի գործիչներից կազմված չեզոք դատարանի՝ ծագած վեճերն ու կոնֆլիկտները լուծելու համար:

Ալ-Կախդայի նախկին մուֆթի Աբու Հաֆս Ալ-Մաուրիտանին նույեմբերի 8-ին մի հեռուստահաղորդման ժամանակ²³ հայտարարեց, որ Ալ-Բադդադիի հռչակած ԻՊ-ն այն խալիֆայությունը չէ, որի ստեղծմանն անհամբեր սպասում են բոլոր մուսուլմանները և որտեղ իրականացվում են այն բոլոր դրույթները, որոնք պարտադիր են խալիֆայության և խալիֆի համար: Առանց իսլամական համայնքի հեղինակավոր գիտնականների և գործիչների համաձայնության չի կարող խալիֆայություն ստեղծվել:

Ճաթվանների եվրոպական խորհրդի և Մուսուլման աստվածաբան-գիտնականների միջազգային ասոցիացիայի համահիմնադիր, հայտնի եգիպտացի իմամ Յուսուֆ ալ-Կարադաուին, ով համարվում է նաև «Մուսուլման եղբայրներ» կազմակերպության ոչ պաշտոնական գաղափարախոսը, «Իսլամական պետության» հռչակման խնդրին անդրադարձել է իսլամական իրավունքի տեսանկյունից: «Չի կարող որևէ անջատ խումբ իսլամական խալիֆայություն հռչակել, քանի որ դա ողջ իսլամական համայնքի և կրոնագետ-իրավաբանների գործառույթն է: Խալիֆայության հռչակումը չի համապատասխանում շարիաթի չափանիշներին և նրա հասցրած

²³ أبو حفص الموريتاني مفتي القاعدة سابقاً لأخبار الآن: خلافة البغدادي تقوم على أسس فاسدة

<http://www.alaan.tv/programs/news-and-info/moukabala-khassa/117634/abu-hafs-the-mauritanian-mufti-of-al-qaeda-a-succession-of-al-baghdadi-is-based-on-foundations-of-a-corrupt>

վնասն ավելի շատ է, քան օգուտը»: Շարունակելով թեման՝ Ալ-Կարադաուին հավելել է. «Մենք բոլորս ողջ հոգով երագում ենք խալիֆայության՝ օր առաջ ստեղծման մասին, սակայն իսլամն է մեր գիտությունն ու կյանքի դպրոցը, որը սովորեցնում է մեզ: Մեծ նախագծերը երկար մտորում և ծանր նախապատրաստական աշխատանք են պահանջում»:

Ալ-Կարադաուին պնդում է, որ իսլամական խալիֆայության կենտրոնը Ստամբուլն է, իսկ առաջնորդը Ռեջիբ Թայիբ Էրդողանը, «ուն սատարում են Աստված և Մուհամմադ մարգարեն»: Ըստ նրա՝ «Իսլամական պետության» հռչակումը ոչ միայն չի ունենա որևէ իրավական հետևանք, այլև մեծ վտանգ է ներկայացնում Իրաքի սուննի մուսուլմանների և սիրիական հեղափոխության համար»²⁴:

Ամփոփելով՝ կարելի է առանձնացնել, որ հեղինակավոր սուննի կրոնագետ-իրավագետների տեսակետից.

1. անընդունելի է Իսլամական Խալիֆայության հռչակումը առանձին անհատների կամ խմբավորումների կողմից, դա ողջ իսլամական համայնքի՝ *ումմայի* մենաշնորհն է,

2. խալիֆայությունը պետք է միավորի, ոչ թե բաժանի, իսկ ԻՊ-ի հռչակումը ջիհադական ուժերի մասնատման պատճառ հանդիսացավ,

3. անընդունելի է ի շահ առանձին ուժերի շարիաթի նորմերի աղավաղումն ու խախտումը: ԻՊ-ի հետևորդները շարիաթի նորմերի հաստատման անվան տակ հաշվեհարդար են տեսնում իրենց քաղաքական, գաղափարական հակառակորդների հետ:

4. անթույլատրելի է Ղուրանի առանձին հանգատողերի՝ այաթների կիրառումը և նմանատիպ մյուս այաթների անտեսումը,

²⁴ شتعال حرب الفتاوى بين الإخوان وداعش.. القرضاوي ينزع غطاء الشرعية عن البغدادي خليفة الدولة الإسلامية
إرضاء لأمريكا وينصب أردوغان أميراً للمؤمنين.. والشنقيطي يرد بتكفير الجماعة ومرسي ويصفهم بالمتخاذلين
<http://www.albawabhnews.com/748771>

ինչպես նաև այաթի կամ առանձին բառերի իմաստի աղավաղումը, առանց համատեքստը հաշվի առնելու:

5. անընդունելի են ծայրահեղականության և ահաբեկչության գաղափարները, որոնք տարածում է ԻՊ-ը,

6. անընդունելի են ահաբեկչական այն մեթոդները, որոնց դիմում է ԻՊ-ն: Դրանցից առավել կարևոր են անմեղ մարդկանց, ընդ որում ոչ միայն մուսուլմանների, այլև «Գրքի մարդկանց» արյուն թափելը, նրանց տեղահանելն ու ունեցվածքին տիրանալը,

7. պարտադիր է մարդկանց իրավունքները հարգելը, այդ թվում՝ կանանց և երեխաների: Անթույլատրելի է վերջիններիս ռազմական գործողությունների մեջ ներքաշումը: Անընդունելի են այն պատժամիջոցներն ու տանջանքները, որոնք կիրառվում են գերիների նկատմամբ,

8. անթույլատրելի է նաև լրագրողների սպանությունը, քանի որ կրոնն արգելում է սպանել պատվիրակներին, իսկ լրագրողները, «...եթե իհարկե լրտես չեն, ճշմարտության առաքյալներն են, քանի որ նրանց առաքելությունը ճշմարտությունը հասարակ մարդկանց հասու դարձնելն է»²⁵,

9. ԻՊ-ի գործունեությունը վարկաբեկում է իսլամը:

Մակայն, արդյո՞ք նմանատիպ արձագանքները որևէ ազդեցություն ունեցան ԻՊ-ի ղեկավարության, անդամների և համակիրների վրա: Կարելի է փաստել, որ նշված նամակներից և ելույթներից հետո որևէ դրական տեղաշարժի մասին խոսք լինել չի կարող:

ԻՊ ներկայացուցիչները շարունակում են ռազմական գործողությունները, դրանցում ներգրավում են ոչ միայն կանանց,

²⁵ Open letter to Baghdadi <http://lettertobaghdadi.com/arabic2.php>

այլև երեխաներին: Գնալով աճում է օտար, այդ թվում նաև եվրոպական, երկրներից ԻՊ-ի ուժերին միացողների թիվը²⁶:

Սեպտեմբերի 4-ին, այնուհետև սեպտեմբերի 22-ին Իրաքում նրանց կողմից սպանվել են մոտ հազար իրաքցի զինվորականներ:

Արտասահմանցի լրագրողներին և մարդասիրական առաքելությունների ներկայացուցիչներին սպանում էին թե՛ հնչած քննադատություններից առաջ, թե՛ դրանցից հետո: Առաջին լրագրողը սպանվել է օգոստոսի 19-ին²⁷, երկրորդը՝ սեպտեմբերի 2-ին²⁸, երրորդը՝ սեպտեմբերի 24-ին²⁹: Սեպտեմբերի 13-ին տարածված տեսանյութում ԻՊ-ի անդամները հաշվեհարդար են տեսնում բրիտանական մարդասիրական առաքելության ներկայացուցչի հետ³⁰, հոկտեմբերի 3-ին տարածված տեսանյութում՝ մարդասիրական օգնություն բաժանող մեքենայի բրիտանացի վարորդի հետ³¹, նոյեմբերի 16-ին լրատվամիջոցները հայտնեցին բարեգործական կազմակերպության ամերիկացի ներկայացուցչի մահապատժի մասին³², և այսպես շարունակ:

²⁶ UN Report On 15,000 Foreigners Joining ISIS Fighters In Syria And Iraq Will Shock You http://au.ibtimes.com/un-report-15000-foreigners-joining-isis-fighters-syria-iraq-will-shock-you-1384796#.VKen3PldXC_

²⁷ James Foley: the photojournalist killed by Islamic State militants <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iraq/11045978/James-Foley-the-photojournalist-killed-by-Islamic-State-militants.html>

²⁸ Islamic State 'kills US hostage' Steven Sotloff <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-29038362>

²⁹ Jund al-Khilafah in Algeria Beheads French Hostage in Video <http://www.webcitation.org/6Spb0m0sx>

³⁰ David Haines video: Full transcript of ISIS footage that allegedly depicts beheading of British aid worker <http://www.nydailynews.com/news/world/transcript-isis-video-alleged-beheading-david-haines-article-1.1938691>

³¹ Alan Henning 'killed by Islamic State' <http://www.bbc.com/news/uk-29485405>

³² U.S. confirms Islamic State beheading of American <http://www.usatoday.com/story/news/world/2014/11/16/peter-kassig-islamic-state-claims-beheading-syria/19128067/>

2014 թվականի օգոստոսի ընթացքում հազարավոր ասորիներ և եզդիներ են տարհանվել, գերության վերցվել³³ կամ սպանվել³⁴ Իրաքի հյուսիսում գտնվող մի շարք բնակավայրերում՝ ԻՊ-ի ձեռքն անցնելուց հետո 2015 թվականի հունվարի ընթացքում ԻՊ-ն ազատ է արձակել մոտ 550 ազգությամբ եզդի գերիների, ինչը, սակայն, նույնպես պետք չէ կապել վերոնշյալ արձագանքների հետ: Ազատ արձակվածները հիմնականում ծերեր են և հիվանդներ: Գերության մեջ դեռևս մնում են երեք հազարից ավելի եզդիներ³⁵:

ԻՊ-ն, կրոնական գաղափարներով քողարկվելով, իրականում քաղաքական խնդիրներ է լուծում: Այստեղ կարևոր է հաշվի առնել նաև, որ ալ-Բադդադին ինքն էլ իսլամական իրավունքի գիտակ է, քաջ տիրապետում է իսլամական իրավունքի հիմքերին և կարողանում է իր մտքերն ու գործողությունները հիմնավորել՝ Ղուրանից, *հադիսներից*³⁶ և միջնադարյան հեղինակավոր կրոնագետների կարծիքներից մեջբերումներ անելով: Նա սովորել է Բադդադի իսլամական համալսարանում՝ ստանալով բակալավրի, մագիստրոսի, այնուհետև գիտությունների դոկտորի աստիճան իսլամական իրավունքի ոլորտում: Մեծ հավանականությամբ մինչև 2003 թվականին ԱՄՆ զորքերի՝ Իրաք ներխուժումը, զբաղվել է իրավաբանական գործունեությամբ, այնուհետև օգնել է հիմնել «*Միլ ալ-սուննա վա-լ-ջամաա*»

³³ Iraq Christians flee as Islamic State takes Qaraqosh <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-28686998>

³⁴ بالصور.. داعش تقتل أكثر من 500 من اليزيديين وتشرّد الآلاف
<http://www.albawabhnews.com/726956>

³⁵ Isis mysteriously releases hundreds of Yazidis in Iraq after five months of 'abuse and neglect'

<http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/isis-mysteriously-releases-hundreds-of-yazidis-in-iraq-after-five-months-of-abuse-and-neglect-9985929.html>

³⁶ Մուհամմադ մարգարեի գործողությունների և խոսքերի մասին պատմող պատմություններ

խմբավորումը, որում ստանձնել է շարիաթի խորհրդի ղեկավարի պաշտոնը: 2010 թվականի մայիսին նա գլխավորել է «Իրաքում իսլամական պետությունը», որը հայտնի է նաև որպես ալ-Կաիդայի իրաքյան ճյուղ: Որպես այս կառույցի ղեկավար՝ նա պատասխանատու է Իրաքում կառույցի իրականացրած բազմաթիվ ահաբեկչական գործողությունների համար, որոնց գոհ են դարձել հարյուրավոր մարդիկ³⁷: Նմանատիպ կենսագրություն ունեն նաև ԻՊ-ն ղեկավարող մյուս գործիչները:

Միամիտ է ակնկալել, որ նման ճանապարհ անցած ահաբեկիչները կանսան իրենց ուղղված կոչերին և կփոխեն իրենց գործելաճը՝ ելնելով իսլամական իրավունքի տարբեր աղբյուրներում նշված դրույթներից, որոնց նրանք քաջ ծանոթ են, որոնք, սակայն, չեն բխում նրանց քաղաքական շահերից: Առավել ևս, որ կրոնական տեքստերը շատ հաճախ տարբերացումների և հակադիր մեկնաբանությունների հնարավորություն են տալիս:

2014 թվականի հուլիսի 4-ին Ալ-Բադդադին Մոսուլում՝ Ան-Նուրի մզկիթում, խուտբայի³⁸ ժամանակ ասել էր³⁹. «Եթե այն, ինչ ես ասում և անում եմ ճշմարիտ է, ապա օգնե՛ք ինձ: Եթե այն, ինչ ես ասում և անում եմ, սխալ է, ապա խորհուրդ տվե՛ք և ուղղե՛ք ինձ»⁴⁰: Սակայն, թե՛ ալ-Բադդադին, թե՛ ԻՊ-ի մյուս ղեկավարները ոչ միայն չեն ընդունում հնչած քննադատությունը, այլև ամեն անգամ հանդես են գալիս պատասխան հայտարարություններով՝

³⁷ How ISIS leader Abu Bakr al-Baghdadi became the world's most powerful jihadist leader <http://www.washingtonpost.com/news/morning-mix/wp/2014/06/11/how-isis-leader-abu-bakr-al-baghdadi-became-the-worlds-most-powerful-jihadi-leader/>

³⁸ Մզկիթում ուրբաթօրյա կեսօրի աղոթքի ժամանակ իմամի կողմից արտասանվող ճառ

³⁹ Islamic State leader Abu Bakr al-Baghdadi addresses Muslims in Mosul <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iraq/10948480/Islamic-State-leader-Abu-Bakr-al-Baghdadi-addresses-Muslims-in-Mosul.html>

⁴⁰ Այս խոսքերով նա կրկնօրինակում էր առաջին բարեպաշտ Խալիֆ Աբու Բաքր աս-Սիդդիկի՝ խալիֆ հռչակվելուց հետո արտասանած կարճ ճառը:

խորհուրդ տալով ընդդիմախոսներին զբաղվել սեփական սխալներով և չխառնվել ԻՊ-ի գործերին⁴¹:

Ալ-Բադդադին իր՝ որպես խալիֆի առաջին ելույթում հուլիսի 30-ին դիմեց համայն աշխարհի մուսուլմաններին՝ ջիհադի կոչ անելով նրանց: «Ահաբեկե՛ք Ալլահի թշնամիներին և փնտրե՛ք ձեր մահն այնտեղ, որտեղ ակնկալում եք (գտնել այն-Մ.Տ.), քանի որ աշխարհիկ կյանքն ավարտվելու է, իսկ հանդերձալը՝ տնելու է հավերժ: ... Ես ընտրվել եմ ձեզ առաջնորդելու համար, չնայած ես լավագույնը չեմ ձեր մեջ և առավել չեմ ձեզանից»⁴²:

Ինչպես վերը նշվեց, ԻՊ-ի անդամները Իսլամական խալիֆայությունը նախկին խալիֆայությունների ժառանգն են համարում և վստահ են, որ իրենց հաջողվել է անել այն, ինչ չեն կարողացել անել մյուս իսլամական կազմակերպությունները մեկ դարի ընթացքում՝ իրականացնել իսլամական վերածնունդ՝ լցնելով Օսմանյան խալիֆայության վերացումից հետո առաջացած մեկդարյա բացը: ԻՊ-ի առաջնորդ Ալ-Բադդադին և խոսնակ Ալ-Ադնանին իրենց ելույթներում անընդհատ շեշտում են նորաստեղծ խալիֆայության ընդհանրությունը բարեպաշտ խալիֆների՝ հատկապես Աբու Բաքրի և Օմարի ստեղծած խալիֆայության, խալիֆների գործողությունների և նպատակների հետ: Նրանք նպատակ ունեն չեղյալ հայտարարել Մայքս-Պիկոյի⁴³ համաձայնագրով հաստատված սահմանները և վերականգնել խալիֆայության նախկին սահմանները՝ Իսպանիայից մինչև Հնդկաստան:

⁴¹ داعش يعلن مسؤوليته عن هجمات الجمعة بشرق ليبيا والتي أودت بحياة 30 شخصا على الأقل
<http://arabic.cnn.com/%D8%AF%D8%A7%D8%B9%D8%B4>

⁴² أبو بكر البغدادي أمير الدولة الإسلامية بعد اعلان الخلافة الإسلامية يدعو المسلمين للهجرة والجهاد
https://www.youtube.com/watch?v=IU_CjMnhdMM

⁴³ Գաղտնի համաձայնագիր է Մեծ Բրիտանիայի և Ֆրանսիայի միջև՝ Օսմանյան կայսրության ասիական տիրույթների բաժանման մասին: Ստորագրվել է Լոնդոնում, 1916-ի մայիսին:

Ալ-Բադդադին 2014 թվականի նոյեմբերի 13-ին ունեցած ելույթում հայտարարեց, որ ԻՊ-ի զորքերը չեն լքի ռազմի դաշտը, նույնիսկ եթե նրանցից ընդամենը մեկ զինվոր մնա: Աստծո օգնությամբ նրանք կշարունակեն պատերազմը մինչև հասնեն Հռոմ⁴⁴: ԻՊ-ի խոսնակ Ալ-Ադնանին 2014 թվականի սեպտեմբերի 21-ին մոտ մեկժամանոց աուդիո ելույթում դիմում է ԱՄՆ նախագահ Բարաք Օբամային. «Մենք զգուշացրել էինք, որ այսօր մենք նոր դարաշրջանում ենք, դարաշրջան, որում (Իսլամական-Ս.Տ.) պետությունը, նրա զինվորները և որդիները առաջնորդներ են, ոչ թե՛ ստրուկներ: Նրանք մարդիկ են, ովքեր երկար դարեր չգիտեն, թե պարտությունն ինչ է: Դուք կովում եք մի ժողովրդի հետ, որին անհնար է հաղթել, նրանց հետ, ովքեր կա՛մ հաղթում են, կա՛մ զոհվում: Ո՛վ, Օբամա, դու ասում ես, որ Ամերիկայի ձեռքը երկար է և կարող է հասնել այնտեղ, որտեղ ցանկանա: Դե իմացի՛ր, որ մեր դանակը սուր է, այն կտրում է ձեռքեր ու վզեր»: Նա կոչ արեց համայն աշխարհի մուսուլմաններին դուրս գալ «խաչակիրների» ու հրեաների դեմ և սպանել բոլոր անհավատներին՝ աշխարհի որ ծայրում էլ, որ լինի: «Անհավատների արյուն թափելն արդար է, իսկ նրանց ունեցվածքը՝ թույլատրելի մուսուլմանների համար: ... Սպանի՛ր անհավատին որտեղ էլ, որ նա լինի, զինվորական, թե քաղաքացիական...»⁴⁵: Ալ-Ադնանին իր ելույթն ավարտեց կոչ անելով բոլոր մուսուլմաններին՝ սատարել ԻՊ-ին «խաչակիրների վերջին արշավին» դիմակայելու և վերջնական հաղթանակի

⁴⁴ Islamic State leader says military campaign against his group was failing: social media website <http://www.reuters.com/video/2014/11/13/islamic-state-leader-says-military-campa?videoId=347486731>

⁴⁵ كلمة الشيخ ابو محمد العدناني الى مسلمين العالم ووعيد الى بغل اليهود اوباما
<https://soundcloud.com/syriaupdate/lardzyqa3s0v>

հասնելու՝ հանուն խալիֆայության նախկին փառքի վերականգնման:

Սա այն գերնպատակն է, որի համար ԻՊ-ի հետևորդները պատրաստ են մեռնել, դրա իրագործմանը չի կարող խանգարել և ոչ մի հեղինակության կարծիք, ոչ մի գրավոր կամ բանավոր խոսք՝ թեկուզև հիմնված Ղուրանի և իսլամական իրավունքի մյուս աղբյուրների վրա:

THE REACTION OF FAMOUS MUSLIM EXPERTS IN ISLAMIC LAW ON PROCLAMATION OF ISLAMIC STATE

Summary

Sona Tonikyan

On 29 June 2014, Abu Muhammad al-Adnani, the spokesman of The Islamic State of Iraq and the Levant (ISIL) proclaimed Islamic Caliphate named "Islamic State" and declared Ibrahim Awwad Ibrahim Ali al-Badri, who is also known as Abu Bakr al -Baghdadi, as caliph.

At first glance it would seem that Muslims generally responded positively to the restoration of the Islamic Caliphate, but right after the proclamation of the Caliphate, Muslim lawyers made statements and fatwas, in which they expressed their harsh treatment towards the proclamation of the Islamic state, its ideology and terrorist activities.

However, despite the fact that all these opinions were based on the numerous citations from Quran and hadiths, it can be stated they did not have any effect on IS leaders, members and supporters, and after all these letters and speeches we can state that there is no any positive change.

«ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ» ԵՎ ԱՄՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ. ՎԵՐԼՈՒԾԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆՆԵՐԻ
ԱՐՁԱԳԱՆՔՆԵՐԸ

Տաթևիկ Մկրտչյան

Բանալի բառեր՝ Մերձավոր Արևելք, Իրաք, Սիրիա, «Իսլամական պետություն» խմբավորում, իսլամական ծայրահեղականություն, ահաբեկչական խմբավորումներ, ԱՄՆ արտաքին քաղաքականություն, ահաբեկչության դեմ պայքար, հակաահաբեկչություն

«Իրաքի և Շամի իսլամական պետություն»-ը իսլամական չէ: Ոչ մի կրոն չի թույլատրում սպանել անմեղներին: ԻՇԻՊ-ի գոհերի մեծամասնությունը հենց մուսուլմաններն են: ԻՇԻՊ-ը, միանշանակ, պետություն էլ չէ: Դրանք Իրաքում նախկին ալ-Կաիդայի անդամներն են, որոնք իրաք-սիրիական սահմանների երկու կողմերում էլ տարածքներ ձեռք բերելու համար օգտվեցին միջհամայնքային հակասություններից և Սիրիայի քաղաքացիական պատերազմից: Այն չի ճանաչել և ոչ մի կառավարություն, չեն ճանաչել նաև այն մարդիկ, ում նրանք հնազանդեցնում են:

ԻՇԻՊ-ը պարզապես մի ահաբեկչական կազմակերպություն է: Այն չունի ոչ մի տեսլական՝ բացի իր դեմ դուրս եկողներին սպանելուց:

Բարաք Օբամա¹

2014թ. հունիսի 29-ին «Իրաքի և Շամի իսլամական պետություն» (ԻՇԻՊ) խմբավորումը հռչակում է իրեն «Իսլամական

¹ Տե՛ս՝ Statement of the President on ISIL, September 10, 2014, տես՝ <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/09/10/statement-president-isil-1> (մուտք՝ 15.10.14):

պետություն» (այսուհետ՝ ԻՊ)²: Սա նոր երևույթ էր իսլամիստական ահաբեկչական կազմակերպությունների գործողություններում, որն իր հերթին նաև նոր մարտահրավեր դարձավ ԱՄՆ արտաքին քաղաքականության մշակման և ձևավոխման համար:

Հոդվածում քննարկվելու են Իրաքում և Սիրիայում ԻՊ-ի գործողություններին առնչվող ամերիկյան քաղաքական գործիչների ելույթները, այդ գործողությունների գնահատականները, ինչպես նաև մերձավորարևելյան համատեքստում «Իսլամական պետությանը» պարտության մատնելու ամերիկյան ռազմավարությունը: Միաժամանակ վերլուծության են ենթարկվելու ամերիկյան հայտնի և հեղինակավոր վերլուծական կենտրոնների հրապարակումները և արձագանքները³, որոնք չափազանց կարևոր են ԱՄՆ ներկա գործողությունները հասկանալու և հետագա քայլերը կանխատեսելու համար:

Նախ, ամփոփ կերպով կներկայացվեն մերձավորարևելյան խնդիրների և հատկապես ահաբեկչության դեմ պայքարի հարցում ամերիկյան քաղաքական որոշումների կայացման և

² Այս խմբավորումն ունեցել է բազմաթիվ ինքնանվանումներ՝ Իրաքի իսլամական պետություն (անգլերեն հապավումը՝ ISI), Իրաքի և Շամի իսլամական պետություն (անգլերեն հապավումը՝ ISIS), Իրաքի և Լևանտի իսլամական պետություն (անգլերեն հապավումը՝ ISIL), իսկ այժմ այն անվանվում է պարզապես «Իսլամական պետություն» (անգլերեն հապավումը՝ IS): Հոդվածում այս խմբավորման անվանվումը օգտագործվելու է «Իսլամական պետություն» ձևով, իսկ մեջբերումներում և ուղիղ խոսքում՝ տվյալ աղբյուրի օգտագործած տարբերակով:

³ Վերլուծության են ենթարկվելու 2014թ հունիս-դեկտեմբեր ամիսներին ԱՄՆ քաղաքական գործիչների ելույթները (օգտվելով Սպիտակ տան և Պաշտպանության նախարարության պաշտոնական կայքէջից), ինչպես նաև մի շարք հեղինակավոր վերլուծական կենտրոնների և քաղաքականության մշակման կարևոր ինստիտուտների (Council of Foreign Relations, Brookings Institute, Carnegie Endowment, Middle East Institute, RAND Corporation, The Washington Institute of Near East Policy, Congressional Research Service (CRS) Reports և այլն) հրապարակումները:

ռազմավարության առանձնահատկությունները և տարբեր բովանդակային քննարկումների համատեքստերը: Այս ամենից հետո վեր կհանվի վերլուծական կենտրոններում «Իսլամական պետության» ստեղծման պատճառների և ակունքների, այդ խմբավորման դեմ պայքարի ռազմավարության շուրջ առավել տարածված դիսկուրսը:

2001թ. սեպտեմբերի 11-ի ահաբեկչական գործողությունից հետո *ահաբեկչության դեմ պայքարը* սահմանվեց ամերիկյան արտաքին քաղաքականության առաջնահերթություն: Բարաք Օբամայի պաշտոնավարման առաջին իսկ շրջանից այս պայքարի մարտավարությունը շարունակաբար փոփոխվում է, իսկ այժմ այն նոր մարտահրավերների առջև է: Ցանցային խմբավորումների ահաբեկչական գործողությունները «Իսլամական պետության» ստեղծմամբ վերածվում են տեքստ ունեցող ցանցային համակարգից կենտրոն ունեցող ցանցային համակարգի գործողությունների⁴, որոնք նոր մոտեցումների և նոր պայքարի միջոցներ են ենթադրում: Ի տարբերություն նախկինում իրականացվող մարտավարության՝ այժմ ահաբեկչական գործողությունները որոշակի աշխարհագրական տարածքների վրա են իրագործվում՝ ընտրված թիրախներով և սահմանված նպատակներով, կառավարման որոշակի լծակներով և տվյալ տարածքների ենթակառուցվածքների որոշակի շահագործմամբ և տնօրինմամբ: Այս ամենը թեև փոխում է «կենտրոն» հասկացությունը, սակայն, այնուամենայնիվ, դրանք իրենց բնույթով շարունակում են մնալ ցանցային խմբավորումների գործողությունների համատեքստում: Դեռ ավելին, ամերիկյան

⁴ Ցանցերի երեք տեսակների մասին մանրամասն տես՝ Դ. Ա. Հովհաննիսյան, Պետությունը էլեկտրոնային-թվային դարաշրջանում. Հայաստանը և հայությունը որպես ցանցապետություն, Աշխատանքային տեղեր, Հայկական բանակ ռազմագիտական հանդեսի հավելված, 4 (16), 2010, էջ 46-58:

ներկա վարչակազմը և հեղինակավոր վերլուծական կենտրոնները համարում են, որ այն ցանցայնացման տեսանկյունից առավել վտանգավոր է դարձել, քանի որ ԻՊ-ն իր շարքերում ընդգրկում է մեծ թվով օտարերկրյա գրոհայինների/անդամների, որոնց աշխարհագրական ընդգրկունությունը լայն է. նրանք կարող են վերադառնալ իրենց հայրենիք և արդեն այնտեղ իրագործել ահաբեկչական գործողություններ⁵:

ԻՊ-ի դեմ պայքարը միայն ԱՄՆ արտաքին քաղաքականության մշակման հարց չէ: Այն ուղղակիորեն և անմիջականորեն առնչվում է ամերիկյան հետախուզական և ռազմական պաշտպանական գործողությունների և անվտանգության խնդիրների հետ՝ դիտարկվելով ամերիկյան շահերի պաշտպանության համատեքստում: Իսկ ահաբեկչության դեմ պայքարը կամ հակաահաբեկչական նախկին միջոցառումները ամերիկյան «շահերը» և անվտանգությունը (արտաքին, և, հատկապես, ներքին) ապահովելու հարցում չեն կարողանում արդյունավետ հակահարվածներ ապահովել ԱՄՆ-ի

⁵ Այս մասին խոսում է նաև ԱՄՆ նախագահ Բ. Օբաման սեպտեմբերի 10-ի իր ելույթում: Տե՛ս՝ <http://www.whitehouse.gov/blog/2014/09/10/president-obama-we-will-degrade-and-ultimately-destroy-isis>: Ամերիկյան հետազոտական կազմակերպություններից Ռենդ Բորվորեյշնի (Rand Corporation) 2014թ. մի քանի հետազոտություններ վերաբերում են հենց այս խնդիրներին: Տե՛ս՝ Perspective: When Jihadis Come Marching Home: The Terrorist Threat Posed by Westerners Returning from Syria and Iraq, Brian Mickael Jenkins, 2014, http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/perspectives/PE100/PE130/RAND_PE130.pdf, (մուտք՝ 15.10.14), Research Report: Spillover from the Conflict in Syria, An Assessment of the Factors that Aid and Impede the Spread of Violence, William Young, David Stebbins, Bryan A. Frederick, Omar Al-Shahery, 2014, http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR600/RR609/RAND_RR609.pdf, (մուտք՝ 14.10.14), Research Brief: The Conflict in Syria; Understanding and Avoiding Regional Spillover Effects, 2014, http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_briefs/RB9700/RB9785/RAND_RB9785.pdf, (մուտք՝ 14.10.14), Testimony: Jihadist Sanctuaries in Syria and Iraq, Implications for the United States, Seth G. Jones, July 2014, http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/testimonies/CT400/CT414/RAND_CT414.pdf, (մուտք՝ 15.10.14):

սահմաններից դուրս և հատկապես առավել պայթյունավտանգ և դինամիկ զարգացումներ ապրող մերձավորարևելյան տարածաշրջանում:

Կարևոր է նշել, որ ամերիկյան հետազոտական կենտրոններից մեկի՝ Արտաքին հարաբերությունների խորհրդի (Council on Foreign Relations (CFR)) կողմից իրականացված 2015թ. հակամարտությունների կանխարգելիչ առաջնահերթությունների վերաբերյալ հետազոտության (Preventive Priorities Survey: 2015⁶) մեջ⁷ Իրաքյան ճգնաժամում ԻՊ-ի վտանգը հայտնվել է կարևորագույն խնդիրների տասնյակում:

Մերձավոր Արևելքում տիրող իրավիճակի և հատկապես «Իսլամական պետության» ստեղծումից հետո ԱՄՆ արտաքին քաղաքականության շուրջ ամերիկյան հետազոտական կենտրոնների և հեղինակավոր ՋԼՄ-ների շրջանում վերլուծություններն անդրադառնում են մի շարք խնդիրների: Դրանք են՝

⁶ Հետազոտությունը ամբողջությամբ կարելի է ներբեռնել հետևյալ կայքից՝ http://www.cfr.org/peace-conflict-and-human-rights/preventive-priorities-survey-2015/p33990?cid=nlc-news_release-news_release-preventive_priorities_survey-link2-20141215 (մուտք՝ 16.12.2014):

⁷ 2015թ. ԱՄՆ-ի կողմից կանխարգելման ենթակա կոնֆլիկտների առաջնահերթությունների տասնյակը հետևյալն է՝ Իրաքում ճգնաժամի ինտենսիվությունը, ԱՄՆ-ի և նրա դաշնակիցների նկատմամբ լայնամասշտաբ հարձակումները, ԱՄՆ-ի կարևորագույն ենթակառուցվածքների նկատմամբ կիբերհարձակումները, Հյուսիսային Կորեայի ճգնաժամի սաստկացումը, Իրանի վրա Իսրայելի նոր հարձակումների հնարավորությունը, Հյուսիս-չինական ծովում ռազմական բախումները, Սիրիայի քաղաքացիական պատերազմի էսկալացիան, Աֆղանստանում աճող անկայունությունը և բռնությունները, Արևելյան Ուկրաինայում ռազմական գործողությունները, իսրայելա-պաղեստինյան լարվածության աճը: Տե՛ս՝ <http://www.cfr.org/peace-conflict-and-human-rights/cfr-survey-ranks-isis-threat-iraq-top-conflict-prevention-priority-2015/p33996> (մուտք՝ 16.12.2014):

- մերձավորարևելյան տարածաշրջանում տիրող իրավիճակի ակունքները,
- «Իսլամական պետության» ստեղծման պատճառները և հետևանքները,
- ամերիկյան արտաքին քաղաքականության ուղենիշները (այդ թվում ահաբեկչության դեմ պայքարի ռազմավարությունը),
- «Իսլամական պետության» դեմն առնելու ծրագիր «ունենալ-չունենալու» կամ այդ ծրագրի արդյունավետության քննարկումը,
- ամերիկյան գործողությունների գնահատականները և հետագա առաջարկությունները:

Մի կողմից, արտաքին քաղաքականության հարցերը վերլուծում են ներքաղաքական տեսանկյունից, և հատկապես հանրապետականների և դեմոկրատների մրցակցության համատեքստում: Դա են վկայում բազմաթիվ սոցիոլոգիական հարցումները, որոնք անցկացվում են Բ. Օբամայի արտաքին քաղաքականության մեջ ունեցած հաջողությունների և անհաջողությունների շուրջ՝ ահաբեկչության դեմ պայքարի արդյունավետության մասին հասարակական կարծիքը պարզելու և դրանք հանրայնացնելու համար⁸: Մյուս կողմից, ԱՄՆ արտաքին քաղաքականության ուղենիշների քննարկումը ընթանում է առավել հայեցակարգային և աշխարհակարգային խնդիրների,

⁸ Stu` Americans not happy with Obamas handling of ISIS, 8 October, 2014, <http://www.cbsnews.com/news/americans-not-happy-with-obamas-handling-of-isis/> (մուտք՝ 12.10.2014); Fox News Poll: Voters say Obama waited too long to act against ISIS, approve of airstrikes, <http://www.foxnews.com/politics/2014/10/15/fox-news-poll-voters-say-obama-waited-too-long-to-act-against-isis/> (մուտք՝ 20.10.2014); Huffpollster: Rising Approval for Obama's Handling of ISIS, http://www.huffingtonpost.com/2014/10/01/obama-approval-isis_n_5912652.html (մուտք՝ 11.12.2014); 2014 Midterms: ISIS and the Campaign Trail, <http://www.brookings.edu/blogs/fixgov/posts/2014/10/30-2014-midterms-isis-campaign-mccants> (մուտք՝ 12.11.2014) և այլն:

ԱՄՆ-ի համաշխարհային դերակատարության և դրա փոփոխությունների համատեքստում:

Սկսենք ԱՄՆ-ի համաշխարհային դերակատարության շուրջ ընթացող քննարկումներից: Այս առումով շատ բնորոշ և կարևոր մի բանավեճ է տեղի ունեցել Բրուքինգս ինստիտուտի՝ Միջազգային կարգի և ռազմավարության ծրագրի (Project on International Order and Strategy)⁹ շրջանակներում ամերիկյան վերլուծաբաններ՝ Ռոբերտ Քեյզանի և Բարի Փոզենի միջև (2014թ. հոկտեմբերի 17): Նրանք ցույց են տալիս այսօր միջազգային կարգում ամերիկյան դերակատարության մասին շրջանառվող մոտեցումներն այն հարցի շուրջ, թե ԱՄՆ պետք է արդյոք շարունակի մնալ միջազգային ներգրավվածության իր մոտեցման շրջանակներում, թե այն պետք է ադապտացնի ավելի քիչ լարվածություն ենթադրող ռազմավարություն¹⁰:

Մասնավորապես, Ռ. Քեյզանը համարում է, որ միջազգային կարգը ձևավորելու համար ԱՄՆ-ն ունի մշտական պարտականություն, պատասխանատվություն և կարողություն և պետք է շարունակի ակտիվորեն ներգրավված լինել արտասահմանում՝ համաշխարհային կարգի փլուզումը կանխելու համար: Իսկ Բ. Փոզենը նախազգուշացնում է արտաքին քաղաքականության մեջ ամերիկյան «սահմաններից շատ դուրս գալու» վտանգավորության մասին և առաջարկում Վաշինգթոնին զսպել նկրտումները՝ կենտրոնանալով իր սեփական անվտանգության շահերի վրա և սահմանափակելով իր

⁹ Այս ծրագրի մասին տես՝ <http://www.brookings.edu/about/projects/international-order-strategy/about>, (մուտք՝ 10.09.2014):

¹⁰ Տես՝ Restraint or Preeminence in U.S. Grand Strategy? Discussion held by Katherine Elgin, 23, October 2014, <http://www.brookings.edu/blogs/iran-at-saban/posts/2014/10/23-us-strategy-intervention-or-restraint-middle-east-isis> (մուտք՝ 24.10.2014):

արտասահմանյան ներգրավվածությունը, մասնավորապես ռազմական ոլորտում¹¹:

Ինչպես արդեն նշվեց, ներքաղաքական երկկուսակցական մրցակցությունը նույնպես մեծ ազդեցություն ունի ԱՄՆ թե՛ ներքին, և թե՛ արտաքին քաղաքականության (այդ թվում նաև ահաբեկչության դեմ պայքարի) առանձնահատկությունները և մոտեցումները վերլուծելու հարցում:

Բ. Օբաման իր նախորդից՝ հանրապետական Ջորջ Բուշ Կրտսերից հետո, հայտարարել էր, որ անհրաժեշտ են փոփոխություններ (այդ թվում և ահաբեկչության դեմ պայքարում): Հիշենք, որ Բ. Օբամայի կողմից իր պաշտոնավարման հենց սկզբից՝ 2009թ. մարտին, «ահաբեկչության դեմ համաշխարհային պատերազմ» (Global War on Terror) տերմինը փոխարինվեց «արտասահմանյան ռազմական գործողություններով» (Overseas Contingency Operation)¹²՝ դեռևս Ջորջ Բուշ Կրտսերի նախագահության օրոք սահմանած քաղաքական ուղենիշները «մեղմելու» և դրանց մեջ «փոփոխություններ» իրականացնելու համատեքստում: Իրաքից ամերիկյան զորքերի դուրսբերումը նույնպես պետք է դիտարկել որպես «մեղմացման» քաղաքականության շարունակություն¹³: Ներկայում ԻՊ-ի դեմ պայքարում ընտրած ռազմավարությունը նույնպես այս քաղաքականության տրամաբանության շրջանակներում է: Բ. Օբաման պարբերաբար հայտարարում է «ոչ մի ամերիկյան

¹¹ Նույն տեղում:

¹² Անվան փոփոխության հետ կապված հետաքրքրական մանրամասներ տես՝ 'Global War On Terror' Is Given New Name, Scott Wilson and Al Kamen, March 25, 2009, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2009/03/24/AR2009032402818.html> (մուտք՝ 15.09.2014):

¹³ Այս նույն քաղաքականության մաս է համարվում նաև Աֆղանստանում 2001թ.-ից սկսված և 2014 թ. վերջին ամերիկյան ռազմական առաքելության/պատերազմի ավարտը:

զինվոր Իրաքում»՝ ի նկատի ունենալով ցամաքային ռազմական գործողություններ իրականացնող զինվորներ¹⁴: Փոխարենը առաջարկում է տարածաշրջանում ահաբեկչական խմբավորումների դեմ պայքարում, հատկապես ԻՊ-ը ոչնչացնելու քաղաքականության հարցում հենվել կոալիցիոն դաշնակիցների վրա¹⁵:

Նման քաղաքականություն վարելը Բ. Օբամայի վարչակազմի կողմից որդեգրած փոփոխությունների քաղաքականության կարևորագույն մասերից է: Բնական է, որ ներքին և հատկապես արտաքին քաղաքականության մոտեցումներում իր իսկ առաջարկած և իրականացրած «փոփոխություններից» զիջումներ անելու դեպքում, համարվում է, որ նա ավելի է մոտենում իրեն նախորդած հանրապետական վարչակազմի մոտեցումներին: Որոշ վերլուծություններում նույնիսկ նշվում է. «Դա պարզապես

¹⁴ Թեպետ ըստ պաշտոնական տեղեկատվության՝ 2014թ. դեկտեմբեր ամսին Իրաքի տարածքում 2600-ի է հասնում ամերիկյան ռազմական ներկայացուցիչների թիվը, թեև նրանց նպատակը ուղղակիորեն ռազմական գործողություններում մասնակցությունը չէ, այլև ուսուցանումը, խորհրդատվությունը, հետախուզական տեղեկատվության հավաքագրումը և այդ տեղեկատվության առավել արդյունավետ և կոալիցիոն ուժերի միջև օգտագործումը: Այս մասին մանրամասն տես՝ Obama Sends Resolution for Use of Force Against ISIL to Congress, By Jim Garamone,

<http://www.defense.gov/news/newsarticle.aspx?id=128167> (մուտք՝ 28.12.2014):

¹⁵ Իր ելույթներից մի քանիսում Օբաման նշում էր, որ 40-ից ավելի երկիր իրենց աջակցությունն են առաջարկել ԻՇԻՊ-ի դեմ լայնամասշտաբ գործողությունների մասնակցության համար, ուսուցանման, զենք մատակարարելու, հումանիտար աջակցության, օդային հարվածներ իրականացնելու համար և, որ ԱՄՆ-ը դաշնակիցների ներգրավման ուղղությամբ անընդհատ աշխատանքներ է իրականացնելու: Տես՝ Weekly Address: The World Is United in the Fight Against ISIL, September 20, 2014, <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/09/20/weekly-address-world-united-fight-against-isil>, (մուտք՝ 15.10.14); Statement by the President on Airstrikes in Syria, September 23, 2014, <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/09/23/statement-president-airstrikes-syria>, (մուտք՝ 15.10.14):

Բուշ Կրտսերի կողմից վարած քաղաքականության շարունակությունն է»¹⁶:

Այս համատեքստում դիտարկենք գործող վարչակազմի՝ դեմոկրատների և ընդդիմադիր հանրապետականների ձևակերպումների տարբերությունները: Հանրապետականների կողմից ԻՊ-ի դեմ պայքարը համարվում է «պատերազմ», ինչը հասկանալի է. այն հստակ համապատասխանում է իրենց «ահաբեկչության դեմ համաշխարհային պատերազմ» (Global war on terror) գաղափարախոսությանը: Իսկ Բ. Օբամայի վարչակազմի անդամների կողմից նմանօրինակ արտահայտությունները ցույց են տալիս, որ ամերիկյան ներկա վարչակազմը այժմ իր վարած նոր քաղաքականությունը ձևակերպելու և ամրապնդելու ճանապարհին է, որի ընթացքում էլ հնարավոր են իրարամերժ կամ հակասական ձևակերպումներ: Նշված ներքին հակասականության վառ օրինակ է, սեպտեմբերի 12-ին Սպիտակ տան մամուլի քարտուղար Ջոշ Իրնեսթի կողմից արված հայտարարությունը: Նա ԻՊ-ի դեմ ամերիկյան գործողությունները դիտարկում է «ԱՄՆ-ը պատերազմի մեջ է ԻՊ-ի դեմ» տեսանկյունից, այնպես «ինչպես պատերազմի մեջ է և էր պլ-Կաիդայի դեմ»¹⁷: Իսկ ԱՄՆ պետքարտուղար Ջոն Քերրին գրեթե համաժամանակյա նույն գործողությունների մասին ասում է հետևյալը. «Մեր արածը շատ կարևոր հակաահաբեկչական գործողության մեջ ներգրավվելն է, ինչը դեռ կշարունակվի որոշ ժամանակ: Եթե որևէ մեկը ցանկանում է այդ ամենը համարել պատերազմ ԻՊ-ի դեմ, կարող է այդպես համարել, սակայն փաստն

¹⁶ Տես՝ Obama's ISIS Strategy: Doomed Failure, <http://nationalinterest.org/feature/obamas-isis-strategy-doomed-failure-11585>(մուտք՝ 02.11.2014):

¹⁷ Տես՝ Press Briefing by Press Secretary Josh Earnest, 9/12/2014, <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/09/12/press-briefing-press-secretary-josh-earnest-9122014>(մուտք՝ 13.09.2014):

այն է, որ դա կարևորագույն և գլխավոր հակաահաբեկչական գործողություն է, որը կունենա տարբեր գործող ուժեր»¹⁸:

Ըստ հանրապետականամետ շրջանակների՝ Բ. Օբաման իր պաշտոնավարման երկրորդ փուլի ավարտին կարող է հայտնվել հենց այն նույն տեղում, որտեղ որ եղել է Բուշ Կրտսերը իր պաշտոնավարման ավարտին՝ ի նկատի ունենալով ռազմական մեծ ներդրումները Մերձավոր Արևելքում, ահաբեկչության դեմ պատերազմը և անվտանգությունը որպես արտաքին քաղաքականության առաջնահերթություն սահմանելը, հակաահաբեկչությունը որպես այդ տարածաշրջանի երկրների հետ հարաբերությունների հիմք ընդունելը և այլն: Հիշենք, որ ահաբեկչության դեմ պայքարը ամերիկյան արտաքին քաղաքականության առաջնահերթություններից էր և շարունակում է մեծ կարևորություն ներկայացնել: Բ. Օբաման 2014թ. մայիսի 28-ին Ուեստ Փոյնթի իր ուղերձում, նշելով ահաբեկչության դեմ պայքարի անցած ուղին և կարևորությունը, հայտնում է, որ ինքը Կոնգրեսից խնդրում է պաշտպանել նոր Հակաահաբեկչական համագործակցության ֆոնդին (Counterterrorism Partnerships Fund) հինգ միլիարդ դոլար հատկացնելու իր նախագիծը¹⁹: Ամերիկյան ներկա վարչակազմը մի կողմից փորձում է ամրապնդել իր քաղաքականությունը, սեփական գաղափարներին և նպատակներին հավատարիմ

¹⁸ Տես՝ Kerry: U.S. not at war with ISIS, September, 11, 2014,

<http://edition.cnn.com/2014/09/11/world/meast/kerry-mideast-visit-isis/> (մուտք՝ 12.09.2014); Kerry: Not a 'War,' But a 'Counter-Terrorism Operation'; Typical, Say Republicans, September, 12, 2014,

<http://www.cnsnews.com/news/article/susan-jones/kerry-not-war-counter-terrorism-operation-typical-say-republicans>, (մուտք՝ 12.09.2014):

¹⁹ Բ. Օբամայի Ուեստ Փոյնթի ուղերձը տես՝ <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/05/28/remarks-president-united-states-military-academy-commencement-ceremony> (մուտք՝ 18.09.2014), <http://www.brookings.edu/events/2014/06/19-iraq-in-crisis> (մուտք՝ 18.09.2014):

մնալու ենթատեքստում, իսկ մյուս կողմից, կարծես համեմատության մեջ հայտնվելով նախկին վարչակազմի վարած քաղաքականության հետ, փորձում է այդ մոտեցումների տարբերություններն ու յուրահատկություններն ընդգծել: Այս ամենն առավել սուր բնույթ է ստանում հատկապես 2014թ. նոյեմբերի սկզբին կայացած այսպես կոչված միջանկյալ ընտրությունների²⁰ հետո: Ներկայացուցիչների պալատում և Սենատում հանրապետականների հաղթանակը²¹ վկայում է այն մասին, որ առաջիկա երկու տարիները լինելու են Օբամայի նախագահության թերևս ամենադժվարին տարիները և դրանով նախագահի վարչակազմը կկորցնի քաղաքական նախաձեռնության իրականացման հնարավորությունը:

«Իսլամական պետության» ստեղծման պատճառները՝ ըստ ամերիկյան հետազոտական կենտրոնների վերլուծությունների

Մերձավորարևելյան հարցերով զբաղվող ամերիկյան վերլուծական կենտրոնների վերլուծաբանների շրջանում մշտապես քննարկվող թեմաներից են ԻՊ-ի ստեղծումը և դրա պատճառները: «Իսլամական պետության» ստեղծման և

²⁰ Ընտրությունները կոչվում են միջանկյալ, որովհետև անցկացվում են հերթական նախագահական ժամկետի կեսերին: Այսինքն, Բ. Օբաման կշարունակի նախագահել ևս երկու տարի՝ անկախ ընտրությունների արդյունքներից, սակայն դեմոկրատների մեծամասնություն լինելու պայմաններում Բ. Օբաման իր գործողությունների հաստատման առավել մեծ հնարավորություններ կունենա: Այս ընտրությունների արդյունքները նաև համարվում են գնահատական նախագահի պաշտոնավարման առաջին կեսի համար:

²¹ Ընտրությունների արդյունքում Հանրապետական կուսակցությունը Ներկայացուցիչների պալատում ստացել է 244 ձայն (հաղթանակի համար անհրաժեշտ է 218), իսկ դեմոկրատները՝ 180, իսկ Սենատում մեծամասնության համար նախատեսված 51-ի փոխարեն ստացել են 54:

առաջացման մի շարք պատճառներ են շրջանառվում, որոնցից մի քանիսը ներկայացվում է ստորև՝

- ԻՊ-ը՝ որպես Արաբական գարնան արդյունք,
- ԻՊ-ը՝ որպես ավելի հին իրադարձությունների՝ ԱՄՆ-ի Իրաք ներխուժման հետևանք,
- Սիրիայում և Իրաքում քաղաքացիական պատերազմների թոհուրթոհում առաջացած մի երևույթ,
- քաղաքական իշխանությունների ձախողումների հետևանք, որոնք չկարողացան ապահովել և վերահսկել իրենց երկրների տարածքային ամբողջականությունները և ապահովել հասարակությունների համար քաղաքական անհրաժեշտ միջավայր,
- կենտրոնական իշխանությունների թուլացման և բացակայության պայմաններում կոնֆեսիոնալ, էթնիկ, ցեղային և տարածաշրջանային տարբեր ուժերի և խմբավորումների ակտիվացման հետևանք, որոնք լրացնում էին կենտրոնական իշխանության բացերը,
- Ալ-Կաիդայի նման ուժեղ ահաբեկչական կազմակերպության թուլացումը նույնպես լավ հնարավորություն էր նոր կազմակերպության ստեղծման կամ տարանջատման համար: Ալ-Կաիդայի «բացը» լրացնելու առաքելությամբ ստեղծված այս նոր կառույցը, սակայն, ունի իր առանձնահատկությունները, սեփական տեսլականներն ու գաղափարները:
- ԻՊ խմբավորումը համարվում է «բացառիկ», քանի որ այս խմբավորումը չուներ/չունի անմիջական և ուղղակի «հոգաբարձու» պետություն իր թիկունքում, չնայած այն հանգամանքին, որ ԻՊ խմբավորումը սիրիական կոնֆլիկտի ժամանակահատվածում

օգտվել է (հիարկե ոչ ուղղակիորեն) և երբեմն էլ շատ հաջող²² տարբեր երկրների՝ ԱՄՆ, Մաուրյան Արաբիա, Կատար, Իրան, Թուրքիա, և այլ ներգրավված պետության գործողություններից, «ներարկումներից», տարբեր աջակցություններից²³ և այլն:

ԻՊ-ի ստեղծման, դրա պատճառների և ամերիկյան գործողությունների տեսակետից դիտարկենք Հիլարի Քլինթոնի հայտարարությունները՝ ինչպես պաշտոնավարման, այնպես էլ արդեն պաշտոնաթող շրջանում: «Արաբական գարնան» իրադարձություններին հաջորդեց Հ. Քլինթոնի այն գնահատականը, թե «արաբական գարունն» իր տրանսֆորմացիաներով հնարավորություն կտա Վաշինգթոնին «անվտանգությունը, կայունությունը, խաղաղությունը և ժողովրդավարությունը տարածել և ամրապնդել Մերձավոր Արևելքում»²⁴:

Ավելի ուշ, արդեն 2012թ. փետրվարի 26-ին ՍիԲիԷս Նյուզ-ին (CBS News) տված հարցազրույցում պետքարտուղար Հ. Քլինթոնը սիրիական ընդդիմադիր ուժերին անմիջականորեն չզինելու կամ այդ խնդրում թերանալու և ունեցած վախերի ու վտանգների մասին հարցերին ի պատասխան ասել է հետևյալը. «Մենք հստակ չգիտենք՝ ու՞մ ենք զինում և ինչի համար. ալ-Կաիդայի ղեկավար

²² Այս մասին տես՝ ISIS and the New Middle East Cold War, August 25, 2014.

<http://www.brookings.edu/blogs/iran-at-saban/posts/2014/08/25-isis-new-middle-east-cold-war>(մուտք՝ 15.10.2014):

²³ Այս տեսակետի կողմնակիցները համարում են, որ սիրիական ընդդիմադիր խմբավորումները, որոնք ընդդիմադիր էին ալ-Ասադի կառավարությանը շատ տարբեր գաղափարախոսական տեսականներ են ունեցել իրենց հակասաստիական գործողությունները իրականացնելու հարցում. յուրաքանչյուրն ունեցել է իր սեփական նպատակները՝ բռնության դեմ պայքար, սեփական իրավունքների պաշտպանություն, ինչպես նաև էմիրայություն կամ խալիֆայություն ստեղծելը:

²⁴ The Mirage of the Arab Spring, Deal With the Region You Have, Not the Region You Want, Seth G. Jones, January/February, 2013, Foreign Affairs, <http://www.foreignaffairs.com/articles/138478/seth-g-jones/the-mirage-of-the-arab-spring>(15.10.2014):

Ալ-Չաուահիրին նույնպես պաշտպանում է Սիրիայի ընդդիմադիրներին, մենք նրանց էլ ենք զինելու, ավելին, Համասը նույնպես պաշտպանում է սիրիական ընդդիմադիր ուժերին, մի թե մենք նրանց էլ ենք զինելու...»²⁵:

2014թ. արդեն նախկին պետքարտուղար Հ. Քլինթոնը և բազմաթիվ վերլուծաբաններ²⁶ համարում են, որ Բ. Օբամայի վարչակազմի կողմից սկզբնական շրջանում արված «սխալների» արդյունքում է «ստեղծվել» ԻՊ-ը²⁷: Այդ սխալների շարքում են վարչակազմի պասիվությունը Սիրիայի ընդդիմադիրներին զինելու և համապատասխան աջակցություն չցուցաբերելու հարցում, երբ արմատական կամ ջիհադական խմբավորումների ազդեցությունը զգալի չէր: Ավելին, այդ խմբավորումները, մի քանի տարի շարունակ տեսնելով Արևմուտքի անգործությունը և դանդաղկոտությունը Սիրիայի ճգնաժամի լուծման հարցում, հնարավորություն ստացան ուժերի կոնսոլիդացիայի և ուժեղացման համար, և արդյունքը եղավ ԻՊ-ը²⁸: Ավելորդ է նշել, որ յուրաքանչյուր կարևոր պաշտոնյայի հայտարարությունից հետո վերլուծությունները անդրադառնում են այդ հայտարարություն–

²⁵ Տես՝ Hillary Clinton: Assad regime dishonors Syria. February 26, 2012, <http://www.cbsnews.com/news/hillary-clinton-assad-regime-dishonors-syria/> (մուտք՝ 19.09.2014):

²⁶ Տես՝ Yasin K. Fawaz, In combating ISIS, Obama risks repeating Iraq mistakes, September 23, 2014, <http://thehill.com/blogs/congress-blog/foreign-policy/218535-in-combating-isis-obama-risks-repeating-iraq-mistakes>, (մուտք՝ 15.10.2014); Robert W. Merry, Who Is More Responsible for the Rise of ISIS? Bush or Obama?, September 17, 2014, <http://nationalinterest.org/feature/who-more-responsible-the-rise-isis-bush-or-obama-11296>, (մուտք՝ 15.10.2014):

²⁷ Տես՝ Hillary Clinton: 'Failure' to Help Syrian Rebels Led to the Rise of ISIS, Interview by Jeffrey Goldberg, August 10, 2014, <http://www.theatlantic.com/international/archive/2014/08/hillary-clinton-failure-to-help-syrian-rebels-led-to-the-rise-of-isis/375832/> (մուտք՝ 15.09.2014):

²⁸ Նույն տեղում:

ների բովանդակային քննարկմանը՝ դրանց շուրջը բանավեճ ծավալելով:

Հետաքրքրական է, որ 2013թ. հունվար-փետրվար ամիսներին արդեն վերլուծությունները 2011թ. սկսված «Արաբական գարունը» որպես ժողովրդավարացման հնարավորություն չէին դիտարկում, այլև համարվում էր, որ Մերձավոր Արևելքը չի կարողանում կողմնորոշվել կառավարման համակարգի իր ձևերում, իսկ ԱՄՆ պետք է այնպիսի քաղաքականություն ունենա, որը կհամապատասխանի և կարձագանքի այդ իրականությանը²⁹: Իսկ 2013թ. նոյեմբեր և դեկտեմբեր ամիսներին Արտաքին հարաբերությունների խորհրդի (CFR) արխիվում մերձավորարևելյան թեմաներով արված քանակական և բովանդակային վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ տվյալ ժամանակահատվածում Իրաքի թեման բացարձակ արդիական չի եղել. առավել շատ վերլուծություններ են արվել Եգիպտոսում տիրող իրավիճակի, Իրանի շուրջ, Իսրայել-ԱՄՆ հարաբերությունների, այնինչ Սիրիային առնչվող հոդվածներն ընդամենը մի քանիսն են³⁰:

²⁹ The Mirage of the Arab Spring, Deal With the Region You Have, Not the Region You Want, Seth G. Jones, January/February, 2013, Foreign Affairs, <http://www.foreignaffairs.com/articles/138478/seth-g-jones/the-mirage-of-the-arab-spring>(15.10.2014):

³⁰ Մերձավոր Արևելքի և Հյուսիսային Աֆրիկայի բաժնում արխիվային որոնման արդյունքում 2013 թ. նոյեմբեր ամսվա CFR-ի հրապարակումները և այլ կայքերից վերլուծությունների հղումների քանակը կազմում է 28, որից միայն մեկն է անդրադառնում Իրաքում քրդական իշխանությունների արձագանքին սիրիական քաղաքացիական պատերազմին, երեք հոդված՝ Իսրայելի շուրջ, մեկը՝ Եգիպտոսի, մեկը՝ Քաթարի, հինգը՝ Սիրիայի, և 17-ը Իրանի մասին, մասնավորապես միջուկային հարցի ենթատեքստում: Ըստ դեկտեմբեր ամսվա տվյալների՝ 18 հրապարակում է եղել, որից մեկական նյութ Լիբիայի և Կատարի մասին, երկուսը՝ Իսրայել-պաղեստինյան հակամարտության, հինգը՝ Սիրիայի, երեքը՝ Իրանի, իսկ յոթը (ամենաշատը դեկտեմբեր ամսվա մեջ)՝ Եգիպտոսի մասին:

Ինչպե՞ս պայքարել «Իսլամական պետության» դեմ

Այժմ ժամանակագրորեն ներկայացնենք, թե ինչ տեղի ունեցավ ԱՄՆ քաղաքական շրջանակներում 2014թ. հունիսի 29-ին «Իսլամական պետության» ինքնահռչակումից հետո: Այս համատեքստում ներկայացնում ենք ԱՄՆ նախագահ Բ. Օբամայի կարևոր ելույթներն ու հայտարարությունները 2014թ օգոստոս-դեկտեմբեր ընկած ժամանակահատվածում:

2014 թ. օգոստոսի 7-ին ԱՄՆ-ի նախագահ Բ. Օբաման հայտարարեց Իրաքում ԻՊ-ի դեմ ռազմական գործողություններ թույլատրելու մասին³¹: Եզդի փախստականների դեմ գործողությունները նկարագրելով որպես ցեղասպանության վտանգ՝ նա հայտարարում է, որ ռազմական գործողությունների իրականացումը Իրաքի ուժերին աջակցելու նպատակ ունի: Բ. Օբաման իր ելույթում ասում է՝ «*Երբ մենք բախվում ենք նման իրավիճակի, որն այժմ ստեղծված է այդ լեռան վրա*³², *անմեղ մարդիկ, որոնք սահմուկեցուցիչ չափերի հասնող բռնության առջև են, և մենք մանդատ ունենք օգնելու, այն է՝ Իրաքի կառավարության խնդրանքը, և երբ մենք ունենք բացառիկ հնարավորություններ գործելու և կանխելու այս սպանդը, ես*

³¹ Բ. Օբամայի հայտարարությունը Իրաքի մասին տե՛ս՝ <http://www.whitehouse.gov/photos-and-video/video/2014/08/07/president-obama-makes-statement-iraq> (մուտք՝ 14.10.2014):

³² Խոսքը Իրաքի Մինջար լեռան մասին է, որտեղ 2014թ. օգոստոսի 3-ից սկսած սկսում են կուտակվել Մինջար նահանգում բնակվող եզդի փոքրամասնության ներկայացուցիչները (մոտավորապես 50000-60000) ԻՇԻՊ-ի հարձակումներից խուսափելու նպատակով, սակայն նրանք շրջափակման մեջ են հայտնվում ԻՇԻՊ-ի կողմից մատնվելով սովի և ծարավի: Այս մասին տե՛ս տեսաձայնային տեղեկատվությունը՝

<http://www.cnn.com/2014/08/10/world/meast/iraq-crisis/> (մուտք՝ 11.09.2014):

հավատում եմ, որ ԱՄՆ-ը չի կարող անտեսել այս ամենը»³³: Փաստորեն, 2011թ. Իրաքից դուրս գալուց հետո Օբամայի 2014-ի օգոստոսի 7-ի հայտարարությունը նշանավորվում էր Իրաքի ներքին իրավիճակի կայունացումն ապահովելու համար ամերիկյան «օգնության» ավելացման մասին, այս անգամ, իհարկե, որպես թիրախ համարելով ԻՊ-ը և նրա գործողությունները:

Միայն սեպտեմբեր ամսին Բ. Օբաման չորս կարևոր ուղերձ-ելույթ³⁴ է հրապարակել ԻՊ-ի դեմ գործողությունների ռազմավարությունը հստակեցնելու և հանրությանը ներկայացնելու նպատակով:

Սեպտեմբերի 10-ի ելույթում Բ. Օբաման որպես նպատակ նշում է. «Մենք արմատախիլ կանենք և կոչնչացնենք ԻՇԻՊ-ը հակաահաբեկչական համընդգրկուն և կայուն ռազմավարության միջոցով»: Նա նպատակին հասնելու համար առանձնացնում է չորս ոլորտ՝

1. Օդային հարվածների անհրաժեշտություն (և՛ Իրաքում, և՛ Սիրիայում),

2. ԻՇԻՊ-ի դեմ կովոդ բոլոր ուժերի համար աջակցության ավելացում՝ ուսուցանում, զինամթերքի ապահովում, հետախուզական տեղեկատվության տրամադրում/փոխանակում,

³³ Բ. Օբամայի հայտարարությունը Իրաքի մասին տես՝ <http://www.whitehouse.gov/photos-and-video/video/2014/08/07/president-obama-makes-statement-iraq> (մուտք՝ 11.09.2014):

³⁴ Տես՝ Statement of the President on ISIL, September 10, 2014, տես՝ <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/09/10/statement-president-isil-1> (մուտք՝ 15.10.14); Weekly Address: We Will Degrade and Destroy ISIL, September 13, 2014, տես՝ <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/09/13/weekly-address-we-will-degrade-and-destroy-isil> (մուտք՝ 15.10.14); Weekly Address: The World Is United in the Fight Against ISIL, September 20, 2014, տես՝ <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/09/20/weekly-address-world-united-fight-against-isil> (մուտք՝ 15.10.14); Statement by the President on Airstrikes in Syria, September 23, 2014, տես՝ <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/09/23/statement-president-airstrikes-syria> (մուտք՝ 15.10.14):

3. Հակաահաբեկչական կարողությունների կիրառում ԻՇԻՊ-ի նոր ահաբեկչական գործողությունների դեմն առնելու նպատակով՝ դաշնակիցների հետ լայն համագործակցություն ԻՇԻՊ-ի ռեսուրսների նվազեցման ուղղությամբ (ն՝ ֆինանսական, ն՝ օտարերկրյա անդամների ներգրավվածություն), հետախուզության բարելավում, պաշտպանական միջոցառումների ուժեղացում, ԻՇԻՊ-ի գաղափարախոսության դեմ գործողությունների ավելացում³⁵:

4. Կռալիցիոն դաշնակիցների կողմից անմեղ քաղաքացիների համար հումանիտար աջակցության ապահովում:

Սեպտեմբերի 10-ին Բ. Օբաման նաև նշում է, որ ներկա քաղաքականությունը դեռ տարեսկզբին իր կողմից հայտարարած մոտեցման շարունակությունն է՝ «Ուժ օգտագործել բոլոր նրանց դեմ, ովքեր կվտանգեն ամերիկյան հիմնական շահերը, միննույն ժամանակ մոբիլիզացնել բոլոր դաշնակից-գործընկերներին հնարավոր ամեն տեղ, որպեսզի դիմակայեն միջազգային կարգի մեծ մարտահրավերներին»³⁶:

Սեպտեմբերի 20-ին «Աշխարհը միասնական է ԻՇԻՊ-ի դեմ պայքարում» վերնագրված իր ուղերձում Բ. Օբաման ասում է. «Լոկ Ամերիկան չէ ընդդեմ ԻՇԻՊ-ի: Այդ տարածաշրջանի մարդիկ են, նաև աշխարհն է ընդդեմ ԻՇԻՊ-ի»³⁷: Սրանով ԱՄՆ-ի նախագահը

³⁵ Ամերիկյան պայքարը գաղափարական ոլորտում ենթադրում է ԻՊ-ի իրական բնույթը բացահայտող գործողությունների ավելացում, հատկապես համագործակցություն կրոնական հեղինակությունների հետ, որոնք կաշակցեն ԻՊ-ի ոչ կրոնական հիմքերը բացահայտելու և աշխարհին հասանելի դարձնելու համար:

³⁶ Տես՝ Statement of the President on ISIL, September 10, 2014, տես՝ <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/09/10/statement-president-isil-1> (մուտք՝ 15.10.2014):

³⁷ Տես՝ Weekly Address: The World Is United in the Fight Against ISIL, September 20, 2014, տես՝ <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/09/20/weekly-address-world-united-fight-against-isil>, (մուտք՝ 15.10.2014):

կրկին ցույց է տալիս ԻՇԻՊ-ի դեմ պայքարում գլոբալ համագործակցության կարևորությունը և այդ պայքարի կոալիցիոն բնույթը:

Այժմ անդրադառնանք «Իսլամական պետության» դեմ պայքարի ռազմավարության և գործողությունների քննարկումներին ԱՄՆ վերլուծական կենտրոնների դիտանկյունից:

Մերձավորարևելյան խնդիրներով զբաղվող ամերիկյան հեղինակավոր վերլուծական կենտրոնների և քաղաքականության մշակման հարցում մեծ դերակատարություն ունեցող թինքթանքների քննարկման և ուսումնասիրության թեմաները անմիջականորեն արձագանքում են ԱՄՆ վարչակազմի կողմից արված հայտարարություններին, Իրաքում և Սիրիայում ամերիկյան գործողություններին, ընդդիմադիր ուժերի հետ կոալիցիոն համագործակցության հնարավորություններին և դրանց արդյունավետությանը և այլ նման հարցերին:

2014թ օգոստոսին Բ. Օբամայի կողմից «հարձակվողական» քաղաքականության մասին արված ելույթից հետո ամերիկյան վերլուծաբաններն անդրադառնում են ԻՊ-ի նկատմամբ ամերիկյան քաղաքականության արդյունավետությունը քննարկելու և հետագա քայլերը վերլուծելուն, որոնք հիմնական գծերով ընթանում էին հետևյալ հարցերի շուրջ.

- Ամերիկյան առաջնորդությամբ կոալիցիոն ուժերի ռազմական գործողությունների սկզբնավորումից անմիջապես հետո Իրաքում և Սիրիայում իրականացվող ռազմավարության քննարկումը:

- Վերլուծությունների զգալի մասը վերաբերում էր ռազմական գործողություններին, դրանց քանակական և որակական արդյունքներին, նպատակայնության համատեքստի վերհանմանը, այն է՝ արդյոք զինավարժությունները և հենարան ուժերին աջակցելու և պատրաստելու գործընթացը բավականին

արագ կամ արդյունավետ կլինի³⁸, սիրիական և իրաքյան առանձնահատկությունների շուրջ քննարկումներին, և նման այլ հարցեր: Այս ռազմավարության գնահատականները տատանվում են՝ ընդգրկելով տարբեր մեկնաբանություններ՝ սկսած «չմշակված»-ից մինչև «անցումային» և «չավարտված»: Բայց և այնպես, գերակշռում է ռազմավարության «ռիսկային» լինելու մասին գնահատականը³⁹:

• Ամերիկյան ռազմական մարտավարությունը կառուցվում է կոալիցիոն գործողությունների շրջանակում, որը կշարունակի լինել ԻՊ-ի դեմ ռազմավարության անկյունաքարը: Պաշտպանության քարտուղար Չակ Հագելը հայտարարել է. «Ընդարձակ կոալիցիան եղել է և դեռ կշարունակի լինել ԻՇԻՊ-ի դեմ մեր ռազմավարության անկյունաքարը»⁴⁰: Այս առումով հետաքրքիր է դեկտեմբերի 17-ին Ռոյթերս (Reuters) գործակալության կողմից հրապարակած մի տեղեկատվություն՝

³⁸ Տես՝ Jeffrey White, Syrian Air Force Operations: Strategic, Effective, and Unrestrained, 11 December, 2014, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/syrian-air-force-operations-strategic-effective-and-unrestrained>, (մուտք՝ 15.12.2014); Jeffrey White, Train and Equip Not Enough for U.S.-Backed Syrian Rebels, 21 January 2015, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/train-and-equip-not-enough-for-u.s.-backed-syrian-rebels>, (մուտք՝ 22.01.2015):

³⁹ Տես՝ Max Boot, Defeating ISIS, Policy Innovation Memorandum No 51, <http://www.cfr.org/iraq/defeating-isis/p33773> (մուտք՝ 05.12.2014); Assessing the Obama Administration's Iraq-Syria Strategy, September 26, 2014, <http://www.brookings.edu/blogs/markaz/posts/2014/09/26-pollack-assessing-obama-administration-iraq-syria-strategy>(մուտք՝ 28.09.2014), Testimony: Defeating the Islamic State, Ben Connable, September 2014, http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/testimonies/CT400/CT418/RAND_CT418.pdf (մուտք՝ 05.12.2014):

⁴⁰ Պաշտպանության քարտուղար Չակ Հագելի և ԱՄՆ Շտաբերի պետերի միացյալ կոմիտեի նախագահ՝ (Chairman of the Joint Chiefs of Staff) գեներալ Մարտին Դենփսիի մասնուլի բրիֆինգը, տես՝ Department of Defense Press Briefing by Secretary Hagel and Gen. Dempsey in the Pentagon Briefing Room, September 26, 2014, <http://www.defense.gov/Transcripts/Transcript.aspx?TranscriptID=5508> (մուտք՝ 28.09.2014):

դեկտեմբեր ամսին ԱՄՆ և «կոալիցիոն» ուժերի կողմից իրականացված ռազմական գործողությունների քանակական տվյալների վերաբերյալ՝ դրան նախորդած երեք ամիսների տվյալների համեմատությամբ⁴¹: Ամերիկյան ռազմական տվյալների բազայի հիման վրա արված Ռոյթերսի վերլուծությունը ներկայացնում է, որ դեկտեմբեր ամսվա մեջ⁴² Սիրիայի նկատմամբ ռազմական գործողությունների 97 տոկոսը (62 օդային հարված) իրականացրել է ԱՄՆ, և միայն երեք տոկոսը (2 օդային հարված)՝ կոալիցիոն ուժերը: Մինչդեռ նախորդ երեք ամիսներին ամերիկյան կողմի հարձակումների տոկոսային տվյալները հետևյալն են՝ սեպտեմբեր՝ 38 տոկոս, հոկտեմբեր՝ 8 տոկոս, նոյեմբեր՝ 9 տոկոս: Նկատում ենք, որ ամերիկյան կողմից իրականացված հարձակումների զգալի և կտրուկ աճ է նկատվում դեկտեմբեր ամսին:

• ԻՊ-ին պարտության մատնելու համար միայն օդային հարվածները արդյունավետ չեն կարող լինել, նույնիսկ կարճաժամկետ տեսանկյունից⁴³: Դրանք կարող են արդյունավետ լինել, եթե ռազմական պատրաստվածություն իրականացվի քրդական Փեշմերգայի⁴⁴, Իրաքի անվտանգության ուժերի,

⁴¹ Տես՝ Phil Stewart, Exclusive: As easy targets thin, Syria air strikes by U.S. allies plunge, December 17, 2014, <http://www.reuters.com/article/2014/12/17/us-mideast-crisis-syria-strikes-exclusiv-idUSKBN0JV2JB20141217> (մուտք՝ 18.12.2014):

⁴² Նշենք, որ այս տվյալները վերաբերում են դեկտեմբեր ամսվա առաջին կեսին, քանի որ տվյալները հրապարակվել են դեկտեմբերի 17-ին:

⁴³ Այս մասին տե՛ս Մերձավոր Արևելքի քաղաքականության մշակման Վաշինգտոնի ինստիտուտի (The Washington Institute for Near East Policy) վերլուծաբաններ Ջեֆֆրի Ուայթի <http://www.washingtoninstitute.org/experts/view/white-jeffrey>, (մուտք՝ 20.12.2014), Մայքլ Այզենշտադի <http://www.washingtoninstitute.org/experts/view/eisenstadt-michael> (մուտք՝ 21.12.2014), Մայքլ Նայդսի <http://www.washingtoninstitute.org/experts/view/knights-michael> (մուտք՝ 20.12.2014) և այլոց վերլուծությունները:

⁴⁴ Քրդական փեշմերգայի ռազմական միավորներին զինելու, ռազմական և խորհրդատվական աջակցության ծավալների մասին տես՝ The “Islamic State”

սուննիական ցեղերի և ազատ սիրիական բանակի հետ, որոնք պրոքսի/հենարան ուժեր են ԻՊ-ին պարտության մատնելու համար⁴⁵:

• Իրաքում ամերիկյան ուժերի/գորքերի նոր ներկայության հարցը քննարկվում է գորքերի դուրսբերման և Բ. Օբամայի կողմից անընդհատ կրկնվող «ոչ մի զինվոր» Իրաքում համատեքստերում և դրանց արդյունավետության և գաղափարական բեռնվածքների շուրջ: Հետաքրքրական է այս համատեքստում 2014թ. սեպտեմբերի 16-ին գեներալ Մարթին Դեմփսիի հետևյալ հայտարարությունը. «Եթե մենք հասնենք այն կետին, երբ Իրաքի գորքերի հետ ռազմական գործողություններին մեր խորհրդականների մասնակցելու անհրաժեշտություն լինի, ապա ես նման առաջարկությամբ հանդես կգամ նախագահի առջև»⁴⁶, ինչն առաջին հայացքից ուղղակիորեն հակասում է Բ. Օբամայի կողմից հռչակած՝ «ոչ մի զինվոր» քաղաքականությանը: Սակայն սա ամենևին էլ օտար երևույթ չէ ամերիկյան քաղաքականության համար. իրավիճակի փոփոխությունը միշտ էլ նոր առաջարկություններով հանդես գալու հնարավորություն է նախատեսում և, այս երկու մտքերը, միմյանց կողքին հայտնվելով, ցույց են տալիս ներկա-ապագա գործողություններում հնարավոր փոփոխությունների դիապագոնը/տիրույթը:

• Իրաքյան ճգնաժամում քրդերի և քրդական դերակատարության շուրջ վերլուծություններ, որոնք հիմնականում հանգեցնում են Իրաքի տարածքում (և ոչ միայն)

Crisis and U. S. Policy, CRS Report, January 8, 2015, <http://fas.org/sgp/crs/mideast/R43612.pdf>, (մուտք՝ 15.01.2015):

⁴⁵ Նույն տեղում

⁴⁶ Stu Dempsey Discusses Anti-ISIL Strategy at Senate Hearing, September 16, 2014, <http://www.defense.gov/news/newsarticle.aspx?id=123175>, (մուտք՝ 15.10.2014):

երեք հիմնական շահառուների՝ քրդերի, սուննիների և շիաների⁴⁷ մասնատման անխուսափելիության մասին եզրահանգումներին⁴⁸:

- Վաշինգթոնի ռազմավարությունը ոչ միայն ԻՊ-ին պարտության մատնելու հարց է, այլև Իրաքում և Սիրիայում առկա այլ խնդիրների լուծում է նախատեսում, և ընդհանրապես դիտարկում են որպես Մերձավոր Արևելքում զարգացումների և խնդիրների «ախտանիշներ»⁴⁹:

- Միջհամայնքային քաղաքացիական պատերազմները, մասնավորապես Իրաքում և Սիրիայում, դիտարկվում են ամերիկյան ռազմավարության մշակման համար կարևորագույն խնդիրներ, որոնց լուծումը կարող է նպաստել ԻՊ-ի և նման այլ կազմակերպությունների պարտության մատնելու գործին⁵⁰:

- Սիրիայում և Իրաքում քաղաքացիական պատերազմը համարելով խնդիր, այնուամենայնիվ ամերիկյան քաղաքականությունը նույն մեթոդները չի կիրառելու այդ կոնֆլիկտների լուծման համար⁵¹: Իրաքում և Սիրիայում

⁴⁷ Մանրամասների համար տես՝ Shi'astan 1, Kurdistan 1, Sunnistan 0, Daniel Serwer, June 20, 2014, <http://www.mei.edu/content/article/shiastan-1-kurdistan-1-sunnistan-0> (մուտք՝ 22.10.2014)

⁴⁸ Բրուքինգսում պարբերաբար իրականացվող քննարկումներից մեկի ժամանակ քաղաքական խորհրդական և վերլուծաբան Քենեթ Փոլակի խոսքերը կարևոր են այս համատեքստում, «Եթե հանում եմ քաղաքական խորհրդականի իմ գլխարկը և հագնում եմ վերլուծաբանի գլխարկս, ապա տեսնում եմ, որ իրականում ականատես եմ լինելու Իրաքի մասնատմանը»: Տես՝ Iraq in Crisis: What Options Does Washington Have? <http://www.brookings.edu/events/2014/06/19-iraq-in-crisis> (մուտք՝ 02.12.2014):

⁴⁹ Տես՝ Kenneth M. Pollack, September 26, 2014, Assessing the Obama Administration's Iraq-Syria Strategy, տես՝ <http://www.brookings.edu/blogs/iran-at-saban/posts/2014/09/26-pollack-assessing-obama-administration-iraq-syria-strategy> (մուտք՝ 27.09.2014):

⁵⁰ Տես՝ Perspective: Getting to Negotiations in Syria, the Shadow of the Future and the Syrian Civil War, Paul D. Miller, 2014, http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/perspectives/PE100/PE126/RAND_PE126.pdf (15.11.2014):

⁵¹ Տես՝ Will it Work? Examining the Coalition's Iraq and Syria Strategy, October 8, 2014, <http://www.brookings.edu/events/2014/10/08-iraq-syria-strategy>, (մուտք՝ 12.10.2014):

ամերիկյան ռազմավարությունը տարբեր միջոցներ է ենթադրում՝ հաշվի առնելով տարբեր քաղաքական և ռազմական պայմանները, որոնք առկա են այդ երկու երկրներում: 2014թ. նոյեմբերի 5-ին նախագահ Բ. Օբաման ասում է՝ «Մեր առաջին թիրախը այստեղ ԻՇԻՊ-ին Իրաքից դուրս հանելն է: Այն, ինչ մենք անում ենք Սիրիայում, նախ և առաջ, ԻՇԻՊ-ի հնարավորությունները Իրաքի տարածքում մատակարարման տեսանկյունից նվազեցումն է և ուժերի հետ մղումն է դեպի սիրիական սահմաններ, արդյունքում կվերահաստատվեն Իրաքի և Սիրիայի միջև սահմանները, որպեսզի Իրաքը վերջապես վերականգնի իր անվտանգության և տարածքների նկատմամբ վերահսկողությունը: Դա է մեր առաջին առաքելությունը: Սա է մեր համար առաջին խնդիրը»: Սիրիայում պայքարի առանձնահատկությունը համարվում է այն, որ ըստ ամերիկյան ներկա վարչակազմի համոզմունքի՝ Բաշար ալ-Ասադը երբեք չի կարող վերականգնել իր օրինականությունը: Այս մասին են վկայում Բ. Օբամայի կողմից ԷնԲիՍի Նյուզին (NBC News) տված հարցազրույցի ժամանակ հետևյալ արտահայտությունը. «Մեր վերաբերմունքը Ասադի նկատմամբ շարունակում է մնալ նրա գործողություններից բխող հետևանք, նրա կողմից իր ժողովրդի նկատմամբ քիմիական զենքի օգտագործման, նետած ռումբերի արդյունքում անմեղ երեխաների սպանության միջոցով է, որ նա կորցրել է իր օրինականությունը: Սակայն, երբ հարցը վերաբերում է մեր ռազմավարությանը և կոալիցիոն գործողություններին, դրանք նեղացվում են և վերաբերում են միայն ԻՇԻՊ-ին»⁵²: Իսկ Ջոն Քերրին ՍիԷնԷն-ին (CNN) տված իր հարցազրույցներից մեկում նույն միտքն այլ կերպ է

⁵² Տես՝ President Obama interview with NBC News Meet the Press, September 6, 2014 <http://fas.org/sgp/crs/mideast/R43612.pdf>

արտահայտում. «Այն մարդիկ, որոնք դեմ էին Ասադին հենց սկզբից, չեն դադարի պայքարել նրա դեմ»⁵³:

• Կռալիցիոն գործողությունների համատեքստում քննարկվող թեմաներից է Իրանի հարցը: Ի՞նչ դերակատարություն կարող է ունենալ Իրանը ԻՊ-ի դեմ պայքարում, ի՞նչ համագործակցության հնարավորություններ կան ԱՄՆ-ի և Իրանի միջև կռալիցիոն գործողությունների⁵⁴ և Իրանի միջուկային հարցի համատեքստերում⁵⁵:

• Ամերիկյան ռազմավարության համաձայն՝ պետք է պարտության մատնել ԻՊ-ին, Բաշար ալ-Ասադի կառավարությանը և ծայրահեղական թե՛ շիական, թե՛ սուննիական խմբավորումներին⁵⁶:

• Ամերիկյան վերլուծական կենտրոնների ուշադրության կենտրոնում է նաև ԻՊ-ի կողմից Սիրիայի և Իրաքի տարածքում նավթային և գազային ենթակառուցվածքների տիրապետության հարցը, դրանց շահագործման հնարավորությունները, «սև շուկա»-յում դրանց վաճառքի ծավալները, որոնք ուղղակիորեն

⁵³ Տես՝ Kerry: U.S. not at war with ISIS, September, 11, 2014, <http://edition.cnn.com/2014/09/11/world/meast/kerry-mideast-visit-isis/> (մուտք՝ 12.09.2014):

⁵⁴ Տե՛ս՝ Suzanne Maloney, In Obama's ISIS Speech, Iran Goes Unspoken: Ally, Adversary or Both? Septembet 11, 2014, <http://www.brookings.edu/blogs/markaz/posts/2014/09/10-us-iran-isil-isis-coalition-obama-speech> (մուտք՝ 15.11.2014); Iran's Supreme Scorn: True to Form, Khamenei Blasts US-Led Campaign against ISIS, Suzanne Maloney, September 16, 2014, <http://www.brookings.edu/blogs/markaz/posts/2014/09/15-khamenei-supreme-leader-isis-us-iran-cooperation> (մուտք՝ 18.09.2014),

⁵⁵ Տես՝ Shibley Telhami, Linking Iran and ISIS: How American Public Opinion Shapes the Obama Administration's Approach to the Nuclear Talks, December 5, 2014, <http://www.brookings.edu/blogs/markaz/posts/2014/12/05-iran-america-isis-nuclear-deal-public-opinion-linkage> (մուտք՝ 15.12.2014):

⁵⁶ Տես՝ Brookings Scholars Examine US Intervention in Iraq and Syria, October 13, 2014 <http://www.brookings.edu/blogs/markaz/posts/2014/10/09-us-intervention-in-iraq-syria-against-isis> (մուտք՝ 18.10.2014);

հնարավորություններ են ստեղծում այս կազմավորման հետագա գործունեության ուժեղացման համար⁵⁷:

Այսպիսով, Մերձավոր Արևելքում տեղի ունեցող իրադարձությունները համաշխարհային նշանակություն և ընդգրկում են ստանում ահաբեկչության ցանցային գործողությունների նորանոր դրսևորումների արդյունքում: Այս ամենին արձագանքելու և հատկապես ԻՊ-ը «ոչնչացնելու» ճանապարհին ամերիկյան ներկա վարչակազմը մշակում և փոփոխությունների է ենթարկում հակաահաբեկչական քաղաքականությունը: Գլոբալ ահաբեկչության դեմ պայքարը միջազգային կոալիցիոն հարթակ դուրս բերելու ուղղությամբ տարվող ամերիկյան քաղաքականությունը դեռ դժվար ճանապարհ պետք է անցնի, հաշվի առնելով ամերիկյան պաշտոնական տվյալներով մոտ 60 երկրի կողմից այդ կոալիցիոն գործողություններին մասնակցության հայտը: Այսօր ամերիկյան քաղաքական դաշտում շարունակվում են քննարկումները ԻՊ-ի դեմ պայքարում ամերիկյան ներկա վարչակազմի կողմից որդեգրած կոալիցիոն քաղաքականության արդյունավետության շուրջ, որը պետք է ապացուցի իր կայունությունն ու հաջողությունը և՛ ամերիկյան ներքաղաքական դաշտում, և՛ միջազգային հարթակում: Դրանք առավել լայն թափ ստացան

⁵⁷ Stu` Luay al-Khateeb, How Iraq's black market in oil funds ISIS, August 22, 2014, <http://edition.cnn.com/2014/08/18/business/al-khatteeb-isis-oil-iraq/> (մուտք՝ 25.10.2014), Luay al-Khateeb and Eline Gordts, How ISIS uses oil to fund terror, September 27, 2014, <http://www.brookings.edu/research/interviews/2014/09/27-isis-oil-funds-terror-alkhatteeb> (մուտք՝ 25.10.2014, Charles Lister, Cutting off ISIS' cash flow, October 24, 2014, <http://www.brookings.edu/blogs/markaz/posts/2014/10/24-lister-cutting-off-isis-jabhat-al-nusra-cash-flow> (մուտք՝ 25.10.2014): ԻՊ-ի կողմից Իրաքի և Սիրիայի տարածքներում նավթային և գազային ենթակառուցվածքների սնօրինման և շահագործման խնդիրների վերաբերյալ տե՛ս Հայկ Քոչարյանի հոդվածը սույն տեղեկագրում:

հատկապես Ներկայացուցիչների պալատում և Կոնգրեսում հանրապետականների հաղթանակից հետո:

ISLAMIC STATE AND U.S. POLICY: ASSESSMENTS AND PERSPECTIVES OF AMERICAN RESEARCH INSTITUTIONS

Summary

Tatevik Mkrtchyan

Islamic state of Iraq and Syria (ISIS) proclaimed itself as The Caliphate (shortening the title to Islamic State (IS)) over the areas of two countries Syria and Iraq on 29th of June, 2014. It threatens not only both countries but also potentially several other countries in the region. It creates new challenges for the U.S. foreign policy and need to transform and refresh the counterterrorism plans to defeat this new type transnational Sunni Islamist insurgent and terrorist group. There is debate over the degree to which the Islamic State organization might represent a direct terrorist threat to the U.S. homeland or to U.S. facilities and personnel in the region. U.S.-led international response emerged to the threat, which is multifaceted and includes coalition military strikes and assistance plans.

This article shows the shifts and developments of US national security strategy in terms of counterterrorism and defeating the Islamic State group which emerged after the proclamation of the Islamic State through analyses of the US official statements and showing the popular and important research centers debate over the issue.

**«ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ» ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ
ԼՈՒՍԱԲԱՆՈՒՄԸ ՌՈՒՍԱԿԱՆ ՋԼՄ-ՆԵՐՈՒՄ**

Սեակ Քարամյան

Բանալի բառեր՝ *Իսլամական պետություն, ահաբեկչություն, ահաբեկչական գործողություն, պայքար ահաբեկչության դեմ, ռուսական դիրքորոշում, ռուսաստանյան ՋԼՄ, Հյուսիսային Կովկաս*

«Իսլամական պետության» (այսուհետ՝ ԻՊ) գործունեությունն իր իրական քաղաքական, տնտեսական, ռազմական դաշտում դրսևորվելու պահից բավականին մեծ արձագանք գտավ ինչպես ռուսական ՋԼՄ-ներում, այնպես էլ փորձագիտական շրջաններում¹: Սկսած 2014թ. հունիս ամսից, գրեթե ամեն օր, ԻՊ-ի գործունեությունը լուսաբանվում և քննարկվում է տարատեսակ հոդվածներում, լուրերի թողարկումներում, քաղաքական հեռուստաբանավեճերում և այլն: Ընդհանուր առմամբ՝ ռուսական ՋԼՄ-ները և դրանցում հնչող կարծիքները պայմանականորեն կարող ենք բաժանել երեք խմբի:

Առաջին խումբը, որն ամենամեծն է, այն ՋԼՄ-ներն են, որոնք հեռարձակում և հիմնավորում են Ռուսաստանի պաշտոնական տեսակետը², ինչը բնութագրվում է մի քանի «կաղապար» գաղափարներով. 1) «Իրաքում տիրող իրավիճակի գլխավոր

¹ Սույն վերծրությունն ընդգրկում է 2014 թ-ի հունիս-դեկտեմբեր ընկած ժամանակահատվածը

²Выступление и ответы на вопросы СМИ Министра иностранных дел России С.В.Лаврова от 25 августа 2014 года http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/2A77D086E591A7BA44257D3F00452286, (մուտք՝ 29.08.2014)

պատասխանատուն ԱՄՆ-ը և նրա դաշնակիցներն են³», 2) «ԻՊ-ը հանդիսանում է Արևմուտքի՝ Սիրիայի նկատմամբ վարած քաղաքականության արդյունք⁴», 3) «ԻՊ-ի հիմնական հովանավորն է ԱՄՆ-ը, որն իր արաբ բարեկամների միջոցով ֆինանսավորել և ռազմամթերք է մատակարարել ԻՊ-ին՝ Բաշար ալ-Ասադի վարչակարգի տապալման նպատակով⁵», 4) «Ռազմական ներխուժման կամ գունավոր հեղափոխությունների միջոցով իշխանափոխության պրակտիկան անխուսափելիորեն բերում է քաոսի», 5) «Ռուսաստանը բազմիցս հայտարարել է միջազգային իրավունքի շրջանակներում գործելու անհրաժեշտության մասին»:

Սկզբնական շրջանում պետական ՋԼՄ-ներով հնչում էին ինչպես քննադատություններ Արևմուտքի մերձավորարևելյան քաղաքականության վերաբերյալ, այնպես էլ դատապարտող հայտարարություններ ԻՊ-ի գործունեության մասին: Հատկանշական է, որ թե՛ սկզբնական շրջանում, և թե՛ հետո ԻՊ-ի շուրջ ստեղծված իրավիճակը հանրային ՋԼՄ-ները մեկնաբանում են դիտորդի դիրքերից՝ ընդգծելով, որ ռուսական միջամտությունը հնարավոր է միայն Սիրիայի և Իրաքի օրինական իշխանությունների հետ համագործակցության համատեքստում: «Ռուսաստանը գլոբալ քաղաքականությունում» հանդեսի գլխավոր խմբագիր Ֆ. Լուկյանովը Ռուսաստանի նման դիրքորոշումը համարում է տրամաբանական՝ միաժամանակ հույս հայտնելով, որ ԻՊ-ի սպառնալիքը Ռուսաստանին կարող է

³Программа Новости Первого канала, <http://www.1tv.ru/newsvideoarchive/pd=23.06.2014> (մուտք՝ 25.06.2014)

⁴ Программа Новости Первого канала, <http://www.1tv.ru/newsvideoarchive/pd=24.08.2014> (մուտք՝ 26.08.2014)

⁵ Программа Новости Первого канала <http://www.1tv.ru/newsvideoarchive/pd=28.09.2014>(մուտք՝ 29.09.2014)

ԱՄՆ-ի հետ համագործակցության պատճառ հանդիսանալ⁶: ԻՊ-ի թեման ռուսական հանրային ՋԼՄ-ներում մինչ օրս էլ շարունակում է երկրորդական մնալ: Չնայած եզրինների և ոչ մուսուլման խմբերի նկատմամբ ԻՊ-ի իրականացրած ոճրագործություններին և միջազգային հանրության դրան հետևած արձագանքին՝ ռուսական պաշտոնական դիրքորոշումը մնաց անփոփոխ: Համաձայն ՌԴ ԱԳՆ լրատվական բաժնի ներկայացուցչի՝ «Ամերիկյան հերթական անգամ ցանկանում է ռմբակոծել (ինքնիշխան պետությունների տարածքները-Ս.Ք.) շրջանցելով միջազգային իրավունքն իր համաքաղաքացիների և կրոնական բազմազանության պաշտպանության պատրվակով (ընդգծումը՝ Ս.Ք.)»⁷:

Նման մոտեցումը մնաց անփոփոխ նույնիսկ այն բանից հետո, երբ ԻՊ-ի կողմից հնչեցին հակառուսական հայտարարություններ. մասնավորապես հունիսի 29-ին տեղի ունեցած ԻՊ-ի առաջնորդների հավաքի ժամանակ, որոնց թվում է նաև չեչեն Օմար Ալ-Շիշանին, Ռուսաստանը հայտարարվել է որպես գլխավոր թշնամի⁸: Մեպտեմբերի 3-ին տեսահոլովակ տարածվեց համացանցում, որտեղ ԻՊ-ի ներկայացուցիչները սպառնում են Ռուսաստանին Կովկասում պատերազմական գործողություններով՝ Բաշար ալ-Ասադին զենք տրամադրելու համար⁹: Ինչպես իր հարցազրույցներից մեկում լրագրողի այն

⁶ Лукьянов Ф., Невозможность коалиции, //Россия в глобальной политике//, 27.10.2014, <http://www.globalaffairs.ru/redcol/Nevozmozhnost-koalicii-17057> (մուտք՝ 30.10.2014)

⁷ Экспертно-аналитическая сеть Politrus //«Демократизаторы» оказались террористами// <http://www.politrus.com/2014/08/08/iraq-isis/> (մուտք՝ 12.08.2014)

⁸ Люлько Л., Россия - главный враг нового Халифата, Электронная газета Pravda.ru, <http://www.pravda.ru/world/asia/middleeast/03-07-2014/1214653-halifat-0/> (մուտք՝ 10.07.2014)

⁹ Выходцы с Кавказа в рядах ИГ (ИГИЛ), 1 февраля 2015, <http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/251513/> (մուտք՝ 10.02.2015)

հարցին, թե արդյո՞ք Ռուսաստանը պետք է մասնակցի ԻՊ-ի դեմ պայքարին, Մեծավոր Արևելքի ինստիտուտի տնօրեն Ե. Սատանովսկին պատասխանեց. «Մենք զբաղված ենք սեփական անվտանգության ապահովմամբ, Ռուսաստանը ԻՊ-ի դեմ պայքարի գործում արել է զգալիորեն ավելին, քան ԱՄՆ-ը, մասնավորապես մատակարարել է զինամթերք այն երկրներին (Սիրիա, Իրաք, Իրան), որոնք պատերազմում են ԻՊ-ի դեմ: Ռուսաստանը պարտավոր չէ և հավանաբար չի ընդգրկվի ԱՄՆ-ի գլխավորած կոալիցիայի մեջ, որն իրականում ԱՄՆ նախագահի համար քաղաքական գովազդի նպատակ է հետապնդում»¹⁰:

2014թ. դեկտեմբերի 4-ին Գրոզնիում տեղի ունեցած ահաբեկչական հարձակման մասնակիցների՝ ԻՊ-ի հետ որևէ առնչության մասին ռուսական պաշտոնական ՋԼՄ-ներում խոսք անգամ չկար, փոխարենը բարձրաստիճան տարբեր պաշտոնյաներ, մասնավորապես Չեչնիայի նախագահ Ռամզան Կադիրովը, առաջ քաշեցին տվյալ ահաբեկչական գործողության ուկրաինական կամ արևմտյան հետքերի վարկածը¹¹:

Հատկանշական է, որ 2001թ. սեպտեմբերի 11-ի ահաբեկչական գործողությունից¹² հետո ռուսական ՋԼՄ-ներով հեռարձակվում էր ռուսական պաշտոնական տեսակետն, ըստ որի՝ թե՛ սեպտեմբերի 11-ի հեղինակները, և թե՛ Հյուսիսային Կովկասում գործող ահաբեկիչները ներկայացնում են նույն ուժերը, հետևաբար նրանց դեմ պայքարը նույնպես պետք է լինի աներկբա, առանց երկակի

¹⁰ Еженедельник Аргументы и Факты от 10.10.2014

¹¹ Рамзан Кадыров обвинил "комитет против пыток" в получении денежных средств от Запада на финансирование терроризма на Северном Кавказе, <http://topwar.ru/65101-ramzan-kadyrov-obvinil-komitet-protiv-pytok-v-poluchenii-denezhnyh-sredstv-ot-zapada-na-finansirovanie-terrorizma-na-severnom-kavkaze.html> (մուտք՝ 19.01.2015)

¹² Stu՝ Thomson P., The Terror Timeline: Year by Year, Day by Day, Minute by Minute: A Comprehensive Chronicle of the Road to 9/11 and America's Response, NY, 2004.

ստանդարտների¹³: Ի տարբերություն վերը նշվածի՝ վերջին շրջանում ահաբեկչական ակտիվության դրսևորումները Ռուսաստանում գլոբալ սպառնալիքի հետ չասոցացնելու միտում է նկատվում: Ավելին, կարծիքներ են հնչում ԻՊ-ի հետ համագործակցության հնարավորության մասին: Մերձավոր Արևելքի և Միջին Ասիայի ուսումնասիրության կենտրոնի տնօրեն Ս. Բադդասարովը նշում է, որ «պետք է իրերը կոչել իրենց անուններով, ԻՊ-ը կայացած պետություն է, բաց է մնում միայն սահմանների հարցը: Իրավիճակը հիշեցնում է բոլշևիկներին, երբ բոլորը մտածում էին, որ նրանք ժամանակավոր են վերցրել իշխանությունը և կանհետանան: Չեմ բացառում ԻՊ-ի որոշակի զարգացումը»¹⁴:

Պետական լրատվամիջոցներով երբեմն մատնանշում են ԻՊ-ի կազմում առկա Ռուսաստանի բազմաթիվ քաղաքացիների, ինչպես նաև Միջին Ասիայի ներկայացուցիչների առկայությունը՝ մտահոգություն հայտնելով, որ նրանք վաղ թե ուշ կվերադառնան: Ե. Սատանովսկին իր բազմաթիվ հարցազրույցներում մատնանշում է հենց այս մտահոգությունը¹⁵: ԻՊ-ի կազմում գործող Ռուսաստանի և Միջին Ասիայի երկրների քաղաքացիների քանակը նշվում է համապատասխանաբար 2000-3000 և 1000-5000

¹³ Stu՝ Совместное заявление по международному терроризму Президента РФ В.Путина, Председателя Европейского совета Г. Верхофстадта, при содействии Генерального секретаря Совета ЕС/Высокого представителя по вопросам общей внешней политики и политики безопасности ЕС Х. Соланы, и Председателя Комиссии Европейских сообществ Р. Проди, http://kremlin.ru/ref_notes/3267 (մուտք՝ 24.12.2014)

¹⁴ <http://sabagdasarov.ru/> (մուտք՝ 20.12.2014)

¹⁵ Программа «Новости» на телеканале «МИР» от 23.09.2014; Программа «Воскресный вечер с Владимиром Соловьевым», на телеканале «Россия1» от 14.09.2014

մարդ¹⁶: Ռուսաստանյան իրավապաշտպան «Մեմորիալ» կենտրոնը 2014թ. Հյուսիսային Կովկասում իրավապահ մարմինների շրջանում զոհերի թվի կրճատումը կապում է Հյուսիսային Կովկասում գործող ծայրահեղականների մի մասի Սիրիա տեղափոխմամբ¹⁷: Հաճախ խոսվում է նաև ԻՊ-ի շարքերում բազմաթիվ եվրոպական անձնագրերով մարդկանց (այդ թվում նաև հյուսիսկովկասյան ծագմամբ¹⁸) առկայության մասին, ինչը ռուսական ՋԼՄ-ներում եվրոպական մուլտիկուլտուրալիզմի քաղաքականության քննադատության հավելյալ առիթ է դառնում¹⁹:

Երկրորդ խումբը ներկայացնում են դավադրության տեսության կողմնակիցները, որոնց կարծիքը կարելի է ձևակերպել հետևյալ կերպ. իրավիճակի գլխավոր ճարտարապետը ԱՄՆ-ն է, սա պազապես պատրվակ է տվյալ տարածաշրջանում, մասնավորապես Սիրիայում, հաստատվելու համար: Սա նաև որոշակի հնարք է Ռուսաստանին ներքաշելու տվյալ հակամարտության մեջ և նրա հետ համագործակցության եզրեր գտնել: Ուղիղ կապ կա ուկրաինական իրադարձությունների և ԻՊ-ի ակտիվության միջև: Ինչպես նշում է լրագրող Մ. Շևչենկոն «Էխո Մոսկվի» ռադիոկայանին տված հարցազրույցում. «Մենք չպետք է կուրորեն հետևենք Արևմուտքի կողմից պարտադրվող կարծիքին: Չի բացառվում, որ ոչ մի ԻՊ գոյություն չունի և մենք գործ ունենք

¹⁶ Программа «Есть такая тема» интерактивного телеканала OnlineTV.ru от 19.09.2014, <http://www.onlinetv.ru/video/1861/?autostart=1> (մոււոք՝ 20.10.2014)

¹⁷ ПЦ «Мемориал»: снижение потерь у силовиков на Северном Кавказе связано с отъездом радикально настроенных добровольцев в Сирию, 19 июля 2014, <http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/246062/> (մոււոք՝ 29.07.2014)

¹⁸ Ситуация в зоне конфликта на Северном Кавказе: оценка правозащитников. Лето 2014 г., 08 октября 2014, http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/250365/#note_13 (մոււոք՝ 29.10.2014)

¹⁹ Гашков И., Халифат подрывает мультикультурализм, Ежедневник «Новая газета», http://www.ng.ru/problems/2014-09-03/4_halifat.html (մոււոք՝ 20.09.2014)

հատուկ ծառայությունների կողմից բեմադրված սպառնալիքի հետ: Լրագրողների գլխատման տեսանյութերը հավանաբար լավ բեմադրված հոլիվուդյան տեսահոլովակներ են՝ դատելով հոլովակների թե՛ գեղարվեստական, և թե՛ տեխնիկական որակից, ինչպես նաև այն փաստից, որ գլխատված լրագրողներին այդպես էլ չցուցադրեցին»²⁰: Նմանատիպ կարծիք է հայտնում նաև «Իսլամական Կոմիտեի» ղեկավար Հ. Ջեմալը՝ ԻՊ-ի, ինչպես նաև նախկինում Օսամա բեն Լադենի բոլոր հոլովակները որակելով որպես Մոսադի կողմից կազմակերպված պրովոկացիա²¹:

Հրապարակախոս Ե. Խոլմոգորովը, վերը նշված տրամաբանության շրջանակներում գրում է. «Գլոբալ սպառնալիքների միֆոլոգիզացիան վերջին տասնամյակում դարձել է ԱՄՆ-ի գլոբալ առաջնորդության հիմքը և ԱՄՆ-ի առաջնորդությունը պայմանավորված է նաև նրանով, որ ԱՄՆ-ը լավ, թե վատ փրկում է աշխարհը այդ սպառնալիքներից»²²: Հնչում են նաև կարծիքներ, որ Մերձավոր Արևելքում ԱՄՆ գլխավորած գործողությունը կարող է Ռուսաստանի դեմ ռազմական գործողությունների նախապատրաստություն լինել²³: Այսպիսի կարծիք է հայտնում Աշխարհաքաղաքական խնդիրների ակադեմիայի ղեկավար գեներալ գնդապետ Ա. Իվաշովը:

Կարծիքների երրորդ խումբը կարելի է անվանել իրատեսական (որոնց Ռուսաստանում հիմնականում կոչում են լիբերալ), որը կարելի է ձևակերպել հետևյալ կերպ՝ «ԻՊ-ը իրենից ներկայացնում է գլոբալ սպառնալիք»: Սիրայում, Իրաքում և այլուր նման խմբավորումների ծայրահեղականացումը պայմանավորված

²⁰ Программа «Особое мнение» радиостанции Эхо Москвы от 10.09.14

²¹ Информационно-аналитический портал Голос Ислама.ru, <http://goloslama.ru/news.php?id=25456>, (մուտք՝ 26.11.2014)

²² Холмогоров Е., Сердце тьмы, Ежедневник «Известия», 28.09.2014, <http://izvestia.ru/news/577283#ixzz3ICNnhX00>, (մուտք՝ 29.09.2014)

²³ <http://sabagdasarov.ru/publications/97> (մուտք՝ 26.10.2014)

Է ոչ այնքան արտաքին գործոններով, որքան տվյալ երկրներում գործող բռնապետական վարչակարգերի առկայությամբ, որոնք քաղաքական պայքարի այլընտրանք չեն թողնում: ԻՊ-ը սպառնալիք է Ռուսաստանի համար, հետևաբար Ռուսաստանը պետք է մասնակցի ԻՊ-ի դեմ պայքարին: Ի տարբերություն առաջին խմբի կարծիքների, որոնք ԻՊ-ի առաջացման հիմնական պատճառ համարում են ամերիկյան գործերի ներխուժումը Իրաք²⁴, ինչպես նաև ԱՄՆ-ի կողմից սիրիական ընդդիմությանը ցուցաբերած աջակցությունը²⁵, լիբերալներն իսլամի ծայրահեղականացման պատճառը ժամանակագրորեն համարում են ավելի վաղ, այն է՝ Աֆղանստան խորհրդային գործերի ներխուժումը, մասնավորապես ՌԴ Գիտությունների ակադեմիայի Համաշխարհային տնտեսության և միջազգային հարաբերությունների ինստիտուտի առաջատար մասնագետ պատմագիտության դոկտոր Գ. Միրսկին նշում է. «Իսլամիզմի-ջիհադիզմի սկիզբը պետք է համարել ոչ թե 2003թ., այլ 1979թ.²⁶»: Գ. Միրսկին իր վերջին հարցազրույցում Գրոզնիում տեղի ունեցած ահաբեկչական գործողության կապակցությամբ կարծիք հայտնեց, որ տեղի ունեցած ահաբեկչական գործողությունն իրականացրել են իսլամիստ ծայրահեղականները, որոնք այսպես թե այնպես կապված են ԻՊ-ի հետ, հետևաբար իսլամիստ ծայրահեղականների դեմ պայքարի գործում Ռուսաստանին անհրաժեշտ է ամուր դաշինք արևմտյան երկրների և ԱՄՆ-ի հետ²⁷:

²⁴ Мнение депутатов Государственной Думы РФ А. Пушкова и В. Никонова, Информационное агентство РИАНовости, <http://ria.ru/world/20140829/1021915437.html>, (մուտք՝ 30.08.2014)

²⁵ Նույն տեղում

²⁶ Мирский Г., Воевать за Ирак ?, Блог на странице радиостанции «Эхо Москвы», http://www.echo.msk.ru/blog/georgy_mirsky/1379048-echo/ (մուտք՝ 14.08.2014)

²⁷ Интервью Г. Мирского радиостанции Эхо Москвы от 04.12.2014

Հետաքրքիր է լիբերալ հատվածի կողմից ԻՊ-ի համեմատությունը Ուկրաինայի հարավ-արևելքում գործող անջատողականների հետ՝ որակապես բնութագրելով նրանց որպես նույնական²⁸:

Ի տարբերություն նախորդ տարիների, երբ Ռուսաստանում միջազգային ահաբեկչության դատապարտումը միանշանակ էր և անվիճելի, ներկա պահին նշմարվում է որակումների և գնահատականների բավական զգուշավորություն:

Ընդհանրականը կարծիքների բոլոր երեք խմբերում թերևս այն է, որ այսպես, թե այնպես ԻՊ-ի նկատմամբ Ռուսաստանի դիրքորոշումը պայմանավորվում է առաջին հերթին Արևմուտքի հետ հարաբերություններով:

Հատկանշական է, որ 2014թ. դեկտեմբերի 4-ի իր ուղերձում Վ. Պուտինը ոչ միայն ոչինչ չասաց ԻՊ-ի վերաբերյալ, այլ, խոսելով Չեչնիայում տեղի ունեցած ահաբեկչական հարձակման մասին, հիշեցրեց Արևմուտքին, որ այդ մարդկանց Արևմուտքը ժամանակին աջակցում էր և անվանում էր ազատամարտիկներ և այլն²⁹: Դեկտեմբերի 26-ին ընդունված Ռուսաստանի անվտանգության նոր հայեցակարգում նույնպես ոչինչ չի ասվում «Իսլամական պետության» մասին: Նշենք, սակայն, որ որպես հիմնական սպառնալիք թե՛ արտաքին, և թե՛ ներքին սպառնալիքների ցանկում մատնանշվում է ահագնացող գլոբալ էքստրեմիզմը՝ ահաբեկչական կազմակերպությունների գործունեությունն ուղղված Ռուսաստանի տարածքային

²⁸ Программа «Код доступа» с Ю. Латыниной, радиостанции Эхо Москвы, 14.06.2014

²⁹Послание Президента РФ Федеральному Собранию <http://news.kremlin.ru/news/47173> (մուտք՝ 12.12.2014)

ամբողջականության դեմ³⁰: ՌԴ-ի ռազմական հակամարտությունների զսպման և կանխարգելման գործունեության հիմնական խնդիրների շարքում ի թիվս այլ խնդիրների նշվում է նաև միջազգային ահաբեկչության դեմ պայքարին մասնակցության անհրաժեշտությունը:

«Գրական թերթի» (Литературная газета) գլխավոր խմբագիր Յ. Պոլյակովը, մեկնաբանելով անվտանգության նոր հայեցակարգում սպառնալիքների հաջորդականությունը, որտեղ ՆԱՏՕ-ն հանդիսանում է գլխավոր սպառնալիք, նշեց, որ «Հնարավոր է՝ ԻՊ-ն ավելի վտանգավոր է, սակայն ի տարբերություն ԻՊ-ի՝ հենց ՆԱՏՕ-ն է այսօր Ռուսաստանի և նրա շահերի նկատմամբ ցուցաբերում հանդուգն վարքագիծ»³¹:

Զնայած վերը նշվածին՝ դեկտեմբերի 29-ին ՌԴ-ի Գերագույն դատարանը ԻՊ-ը ճանաչեց որպես ահաբեկչական կազմակերպություն³²: Նման որոշման ընդունումը տեղի ունեցավ այն բանից հետո, երբ Հյուսիսային Կովկասում գործող 6 դաշտային հրամանատարներ պաշտոնապես իրենց հավատարմությունը հայտնեցին ԻՊ-ի առաջնորդ Աբու Բաքր Ալ-Բադդադիին³³: Այս մասին ռուսական պաշտոնական ՋԼՄ-ներում ոչ մի տեղեկություն չի հայտնվել, իսկ բոլոր այն կայքերը, որոնք տեղադրել են համապատասխան տեսահոլովակները, ՌԴ-ի տարածքում պարզապես արգելափակվել են: Փորձագետների գնահատմամբ՝ ՌԴ-ի Գերագույն Դատարանի որոշումը ստեղծում է իրավական

³⁰ Военная доктрина Российской Федерации, <http://news.kremlin.ru/media/events/files/41d527556bec8deb3530.pdf>, (մուտք՝ 31.12.2014)

³¹ Программа «Особое Мнение» радиостанции Эхо Москвы, 30.12.2014

³² Верховный суд РФ признал ИГИЛ террористической организацией, 29 декабря 2014, <http://pravo.ru/news/view/114235/>, (մուտք՝ 30.12.2014)

³³ Radio Free Europe Radio Liberty, *Six North Caucasus Insurgency Commanders Transfer Allegiance To Islamic State*, <http://www.rferl.org/content/islamic-state-north-caucasus-insurgency-commanders-allegiance/26773615.html> (մուտք՝ 02.01.2015)

հիմք Ռուսաստանի տարածքում քրեորեն հետապնդելու բոլոր նրանց, ովքեր համերաշխություն կհայտնեն ԻՊ-ին³⁴:

Մոսկովյան Կարնեգի կենտրոնի փորձագետ Ա. Մալաշենկոն նշում է՝ «չպետք է բացառել, որ Արևմուտքի հետ իր հակամարտության համատեքստում Ռուսաստանի մոտ առաջանում է իսլամիզմի խաղաքարտի օգտագործման գայթակղություն: Նախ, Ռուսաստանը կարող է պնդել, որ իսլամիզմը հանդիսանում է իսլամական աշխարհի արձագանք բացառապես Արևմուտքի էքսպանսիայի նկատմամբ: Նման մոտեցում 80-ականներին դրսևորվել է Խորհրդային Միության քաղաքականության մեջ Իրանի Իսլամական Հեղափոխությունից հետո: Վերջին հաշվով «Իսլամական պետության» ստեղծման մտադրությունը համադրելի է ռուսական էլիտայի ցանկությանը՝ երկիրը տանել իր սեփական զարգացման ուղով»³⁵:

Ամփոփելով վերը նշվածը կարող ենք արձանագրել հետևյալը.

Ընդհանրականը կարծիքների բոլոր երեք խմբերում թերևս այն է, որ այսպես, թե այնպես ԻՊ-ի նկատմամբ Ռուսաստանի դիրքորոշումը պայմանավորվում է առաջին հերթին Արևմուտքի հետ հարաբերություններով, ինչը և բացատրում է Ռուսաստանի բավական պասիվ կեցվածքը ԻՊ-ի դեմ պայքարի հարցում:

Մի կողմից առկա է ԻՊ-ի որպես սպառնալիքի ընկալումը, մյուս կողմից հստակ դրսևորվում է Արևմուտքի հետ համագործակցելու հարցում վստահության պակասը (կամ նույնիսկ բացակայությունը):

³⁴ Юристы назвали присягу "Исламскому государству" основанием для уголовного преследования в России, 30 декабря 2014, <http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/254935/> (մուտք՝ 30.12.2014)

³⁵ Малащенко А., Как победить «Исламское государство» и можно ли его победить?, <http://carnegie.ru/2014/12/17/как-победить-исламское-государство-и-можно-ли-его-победить/hwq8>, (մուտք՝ 22.12.2014)

Եթե սեպտեմբերի 11-ի ահաբեկչական գործողությունից հետո ՌԴ-ի նահագահն առաջինն էր աշխարհի առաջնորդների շարքում, ով զանգահարեց ԱՄՆ-ի նախագահ Բուշ Կրտսերին՝ իր ցավակցությունն ու զորակցությունը հայտնելով, ապա Ուկրաինայի շուրջ ստեղծված լարված իրավիճակի համատեքստում ակնկալել նման համերաշխություն Ռուսաստանի կողմից քիչ հավանական է:

Եթե նախկինում Ռուսաստանը ամեն կերպ փորձում էր միջազգային հանրությանը ներկայացնել Հյուսիսային Կովկասում գործող անջատողականների ուղղակի կամ անուղղակի կապը միջազգային իսլամական ծայրահեղականների հետ, դրանով իսկ Չեչնիայի էթնիկ անջատողական հակամարտությունը բնութագրելով որպես միջազգային ահաբեկչության անբաժան մաս, ապա տվյալ պահին նկատվում է հակառակ միտում:

THE COVERAGE OF “ISLAMIC STATE” ACTIVITY IN RUSSIAN MASS-MEDIA

Summary

Sevak Karamyan

This article represent a review of the main opinions of Russian experts and mass media concerning Islamic State which are conditionally divided to the following types: Official, which transmits official position of Russian authority that accuses West for IS origin, conspiracy that consider IS as a Western project against Russia, and Liberal which find IS as a threat for Russia therefore Russia must cooperate with the West in the fight against IS.

There is also comparative analysis of Russian reaction to September 11 attacks and IS issue.

**ԻՐԱՆԻ ԱՐՁԱԳԱՆՔԸ «ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ»
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՆ**

Աննա Գևորգյան

Բանալի բառեր՝ *Իրան, Իսլամական խալիֆայություն, քաղաքական միջեր, այաթոլլահներ, ԻԻՀ արտաքին քաղաքականություն*

Արաբական երկրներում տեղի ունեցող իրադարձությունները մշտապես գտնվել են Իրանի ուշադրության կենտրոնում, քանի որ տարածաշրջանի երկրներում տեղի ունեցող զարգացումներն անմիջական ազդեցություն ունեն Իրանի՝ ինչպես տարածաշրջանային, այնպես էլ ներքին քաղաքականության վրա: Արաբական երկրներից Սիրիան ու Իրաքը Իրանի գլխավոր դաշնակիցներն են տարածաշրջանում իրենց՝ շիա՝ մուսուլմանների կողմից ղեկավարվող իշխանություններով: Իրանի համար Սիրիայի և Իրաքի շիական համայնքներն ու այդ երկրների իշխանությունները «Շիական ցանցի» գլխավոր բաղադրիչներն են. Շիական ցանցի, որի կենտրոնի դերակատարությունը Իրանն իրեն է վերագրում ու հաջողությամբ կատարում այն: Այս համատեքստում, Սիրիայի և Իրաքի իսլամական պետության, իսկ հիմա արդեն «Իսլամական խալիֆայության» գործողությունները հարվածում են Իրանի՝ Իրաքում ունեցած ազդեցության լծակների վրա, լուրջ սպառնալիք են Իրանի և՛ արտաքին, և՛ ներքին քաղաքականության համար:

¹ Սիրիայի դեպքում՝ ալավի

Սույն հոդվածը վերլուծում է Իրանի ղեկավարության ու շիա հոգևորականների արձագանքները «Իսլամական Պետություն» ահաբեկչական կազմակերպության գործողություններին:

Իրանի Իսլամական Հանրապետության իշխանության ղեկավարները իսլամական աշխարհում տեղի ունեցող իրադարձությունները մեկնաբանելիս հակված են այդ իրադարձություններին ու Իրանի դերին այդ իրադարձությունների համատեքստում դիցաբանական նշանակություն հաղորդել: Այս միտումը, որ առկա էր դեռևս այաթոլլահ Ռուհոլլահ Խոմեյնիի հռետորաբանության մեջ, իրագործվում է երկու կարևոր միջի շրջանառության միջոցով.

1. Գոյություն ունի համաշխարհային դավադիր ուժերի միասնականություն՝ Արևմուտքի գլխավորությամբ ու հակաիսլամական գաղափարախոսությամբ,

2. Իրանը առանձնահատուկ՝ կարևոր ու գլխավոր տեղ ու դեր ունի այդ ուժերի դեմ պայքարում:

Դիցաբաղաբանական այս մեկնաբանությունների ու մոտեցումների արդյունքում ձևավորվել են դիցաբաղաբանական կաղապարներ, որոնք տարբեր ուժերին ու երևույթներին վերագրելիս նրանց է հաղորդվում նաև այդ կաղապարի ստեղծմանը նպաստած դիցաբանական հենքի ողջ բովանդակությունը: Այսպես, Արևմուտքի գլխավորությամբ դավադրական հակաիսլամական վերացական կառույցի խորհրդանիշը դարձած «շեյթան»՝ սատանա բառը որևէ խմբին նկարագրելիս օգտագործելու դեպքում, այդ խմբին է փոխանցվում նաև դավադրական տեսության ողջ բովանդակությունը: Պատահական չէ, որ Իրանի իշխանությունները «շեյթանի» մասնակցությունն են տեսնում նաև «Իսլամական պետության»

(այսուհետ՝ ԻՊ)² գործողություններում՝ այսպիսով նրանց դնելով դավադրաբանական միֆոլոգեմի համատեքստում, որի չեզոքացման, ոչնչացման ճանապարհին Իրանին վերագրում են առանցքային դեր: ԻՊ-ին «դաեշ» ու «անհավատ ահաբեկիչներ» անվանելը նշանային համակարգի տեսանկյունից կարևոր դեր է խաղում Իրանի իշխանությունների ուղերձը հասանելի ու հասկանալի դարձնելու համար. «դաեշ»-ը մի «հրեշ» է, որ կապ չունի իսլամի ու իսլամականի հետ, նրանք ոչ միայն ահաբեկիչներ են, այլև «անհավատ ահաբեկիչներ», ինչը մեկ անգամ ևս ընդգծում է Իրանի կողմից նրանց անընդունելի, մերժելի, դատապարտելի լինելու հանգամանքը:

Իրանի Իսլամական Հանրապետության արտաքին քաղաքականության վերլուծություն անելիս պետք է հաշվի առնել, որ շատ հաճախ թեև նրա հարաբերությունները այլ երկրների հետ դեկավարվում են պրագմատիկ քաղաքականության ու ռեալպոլիտիկի միջոցով, սակայն այդ քաղաքականության համատեքստն ու ազգային խոսույթը ձևավորվում է որոշակի միֆերի³ շնորհիվ⁴:

Ժամանակակից պատմագիտությունն ու քաղաքագիտությունը այսօր առաջնորդվում են այն տեսությամբ, ըստ որի՝

² «Իրաքի ու Սիրիայի իսլամական պետության» ներկայացուցիչները իրենց վերահսկողության տակ գտնվող տարածքներում խալիֆայություն հռչակեցին 2014 թվականի հունիսի 29-ին, http://www.slate.com/articles/news_and_politics/war_stories/2014/07/iraq_isis_leader_abu_bakr_al_baghdadi_names_himself_caliph.html.

³ Վենդի Դոնիգեր Օֆլահերթիի ձևակերպմամբ՝ «Միֆը պատում է, որ ընդհանուր ու սուրբ է մի խումբ մարդկանց համար, որոնք իրենց ամենակարևոր իմաստներն են գտնում դրա մեջ. դա մի պատում է, որը համարվում է, որ ստեղծվել է անցյալում անցյալի կամ շատ հազվադեպ սպագայի որևէ իրադարձության մասին: Իրադարձություն, որ շարունակում է իմաստ ունենալ նաև ներկայում, քանի որ հիշվում է»: Տե՛ս՝ Mali J., *Mythistory: The Making of a Modern Mythistory*, University of Chicago, 2003, p. 4.

⁴ Rieffer-Flanagan B. A., *Islamic real politic: two-level Iranian Foreign policy*, *International Journal on World Peace*, Vol. 26, No. 4 (DECEMBER 2009), p. 8.

որպեսզի իմանաս, թե ովքեր են օրինակ իրանցիները, պետք է իմանալ, թե իրենք ինչ են մտածում իրենց՝ ով լինելու, իրենց ծագման ու իրենց առաքելությունների մասին: Իսկ այդպիսի գիտելիքներին տիրապետելու լավագույն ուղին նրանց պատմական միջերի իմացությունն է⁵:

Գրականագետ, մշակութաբան Յուրի Միխայիլի Լոտմանը իր «Միֆ, անուն, մշակույթ» հոդվածում գրում է. «...Կարևոր է տարբերակել այն մշակույթները, որոնք հակված են միֆոլոգիական մտածողության այն մշակույթներից, որոնք հակված են ոչ միֆոլոգիական մտածողության»⁶: Իրանի մշակույթը՝ որպես արևելյան մշակույթ, միֆոլոգիական մտածողությամբ մշակույթ է. մշակույթ, որում միջերը կարևոր ու առանցքային տեղ ու նշանակություն ունեն, որում միջերը մարդու, քաղաքացու առօրեականության մի մասն են և ոչ առանձին մի աշխարհ⁷: Իրանական քաղաքական ու հանրային մշակույթում⁸ միջերը միշտ իրենց ուրույն տեղն են ունեցել, ավելին, այդ մշակույթների հիմքն են հանդիսանում: Իրանական քաղաքական խոսույթում միջերի դերակատարությանն է անդրադարձել քսաներորդ դարի իրանցի մտավորական Ջալալ Ալե Ահմադը: Նրա խոսքերով՝ իրանական քաղաքական մշակույթում «միջերը իրականությունից ավելի իրական են»⁹:

⁵Նույն տեղում, էջ 4:

⁶ Лотман Ю. М., Миф, имя, культура,

http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/Lotm/mif_im.php .

⁷ Hofeyda F., The shah and the Ayatollah, Westport, Connecticut, London, 2003, p. iii.

⁸ Քաղաքական մշակույթը «էմպիրիկ հավատալիքների, էքսպրեսիվ խորհրդանիշների ու արժեքների համակարգ է, որ կանխորոշում է այն իրավիճակը, որում տեղի է ունենում քաղաքական գործողությունը»: Տե՛ս՝ Lucian W. Pye, Political Culture and Political Development, Princeton University Press, 1965.

⁹ Al-e Ahmad, *Kar-nameh-ye Seh Saleh*, Tehran, 1979, p. 183.

Ինչպես նշում է Ֆերեյդուն Հովեյդան՝ «շարունակակա-նությունը Իրանի պատմության տարբերակիչ պիտակն է»¹⁰ և միֆերի ու միֆական մտածողության մեծ դերակատարումը այդ պատմության կերտման մեջ նույնպես շարունակական ավանդույթ է: Միֆոլոգիական մտածողության արդյունքում իրանական մշակույթը ծնում է միֆերով կառուցակցված հանրային ու քաղաքական խոսույթներ: Միֆերով կառուցակցված քաղաքական խոսույթները գերակշռում էին ինչպես Իրանի մինչհեղափոխական, այնպես էլ հեղափոխական ու ետհեղափոխական ժամանակշրջանում: Հեղափոխական խոսույթի կառուցակցումը անխուսափելիորեն հանգեցրել է ապստամբության միֆոլոգիայի կոլեկտիվ կառուցակցման¹¹: Իրանի Իսլամական հեղափոխության քաղաքական խոսույթի հիմքում ընկած միֆի լեզուն դժգոհության լեզու է, որը կարիք ունի «վիրավորված» ԵՄ-ի ու թշնամական ԱՅԼ-ի: «Արևմուտք» կոչված թշնամական այս ԱՅԼ-ի դեմ պայքարը հեղափոխության գլխավոր շարժիչ ուժերից մեկն էր ու շարունակում է այդպիսին լինել նաև այսօր, երբ ժամանակշրջանը, թեև ետհեղափոխական է կոչվում, բայց հեղափոխությունը դեռ շարունակվում է¹²: ԱՅԼ-ի դեմ պայքարի, ընդվզման լեզուն աստվածաբանական լեզու է՝ իր միֆական կերպարներով ու նրանց միֆոլոգիական մտածելակերպով լեզուն:

Կարելի է պնդել, որ գոհի մասին միֆը, բոնաճնշվածներիև օգնելու կրոնական մոլեռանդության հետ միաձուլվելով, դարձել է

¹⁰ Hofeyda F., *The shah and the Ayatollah*, Westport, Connecticut, London, 2003, p. xxxii.

¹¹ Dabashi H., *Theology of discontent: The ideological foundation of the Islamic revolution in Iran*, New-York, 1993, p. 5.

¹² Houglond E., *Twenty years of Islamic revolution: Political and social transition in Iran from 1979*, New York, 2002.

ԻԻՆ-ի արտաքին քաղաքականության ուղենիշը:¹³ Չոհերին օգնելու աներկբա առաքելության մասին այս միջի արմատները սերում են շիական իսլամից. փոքրամասնություն լինելով՝ շիաները միշտ հետապնդումների ու բռնաճնշումների են ենթարկվել սուննիների կողմից: Ու թեև Իրանում շիաները մեծամասնություն են կազմում ու Իրանի Իսլամական Հանրապետությունն էլ շիական պետություն է, բայց պետության քաղաքական խոսույթը շարունակում է մնալ զոհի մասին միջական պատումներով հյուսված խոսույթ: Չոհի մասին այս միջը, սակայն, երկշերտ, երկիմաստ միջ է՝ միջ է Իրանի մասին՝ որպես զոհի ու Իրանի մասին՝ որպես զոհերին օգնող ուժի: Այս միջը հիմքում ունենալով են կառուցակցվում Իրանի արձագանքները արտաքին աշխարհում տեղի ունեցող իրադարձություններին: Յուրաքանչյուր նոր իրադարձության դեպքում զոհերին օգնության հասնող Իրանի մասին միջը վերափոխվում, փոխակերպվում է ու ադապտացվում է՝ նոր միջերի ստեղծման կամ հին միջերի վերաիմաստավորման միջոցով: Տեղի է ունենում քաղաքական միջաստեղծում, որ օգնում է բացատրել, արդարացնել ու իրանական հանրության համար ըմբռնելի դարձնել Իրանի արտաքին քաղաքականությունը: Իսկ միջերի ստեղծումը ոչ այլ ինչ է, քան արխետիպերի վերափոխում արտաքին աշխարհի օբյեկտների լեզվով բնութագրվող կերպարների¹⁴ կամ միջոլոգեմների¹⁵ ադապտացում որևէ

¹³ Ansari A., *Confronting Iran: The Failure of American Foreign Policy and the Roots of Mistrust*, London: C Hurst & Co Publishers Ltd, 2006, p. 5.

¹⁴ Аверинцев С., «Архетипы», в «Мифы народов мира», *Энциклопедия*. М., 1980. - Т. 1. с. 110-111, <http://philologos.narod.ru/myth/archetype.htm>

¹⁵ Միջոլոգեմը և՛ միջոլոգիական նյութն է, և՛ հիմք՝ նոր միջոլոգիական նյութի համար: Յունգը գրում է. «Միջոլոգեմ՝ ահա լավագույն հինհունական բառը նկարագրելու համար այն իրադարձությունները, որոնք բոլորին լավ հայտնի են, բայց հեռու են վերջնական ձևավորումից ու շարունակում են հիմք ծառայել նոր ստեղծագործությունների համար»: Տես՝, Юнг К. Г., *Душа и миф: шесть архетипов*. М., 1997, с. 13.

կոնկրետ իրադրության: Այսպես, արտաքին թշնամու դեմ պայքարող իրանցիները դառնում են «հուսեյններ» ու «հասաններ», իսլամական պետությունների «զոհերին» օգնության ձեռք մեկնած իրանական ուժերը դառնում են «ալիներ», որ մեկնում են «քուֆացիներին» օգնելու¹⁶: Արխետիպերի վերակենդանացման, ժամանակակից լեզվով բնութագրման գործընթացը տարածվում է նաև թշնամու վրա ու «ծնվում են» նոր «մուավիաներ», «խարիջիներ» ու «քուֆացիներ»¹⁷: Զոհի մասին այս միֆոլոգեմը օգտագործում էր նաև այաթոլլահի իմամ Խոմեյնին՝ իրան-իրաքյան պատերազմին մասնակցության կոչեր անելիս: Նրա պնդմամբ. «Սա պատերազմ չէ երկու կառավարությունների միջև, սա սրբապղծության ու չարքի պատերազմն է ընդդեմ իսլամի»¹⁸:

¹⁶ Ալ-Հուսեյնը (626-680թթ.) Մարգարեի դուստր Ֆաթիմայի ու Ալի իբն Աբի Տալիբի կրտսեր որդին է, շիական երրորդ իմամը: Քուֆայի շիաները Հուսեյնին՝ որպես երրորդ իմամ ընդունելով, նրան հորդորում են Քուֆա մեկնել ու առաջնորդել նրանց ապստամբությունը ընդդեմ Յազիդ խալիֆի (680-683թթ.)՝ նրան լայն ժողովրդական աջակցություն խոստանալով: Հուսեյնը ընդառաջում է նրանց խնդրանքին, փոքրիկ մի ջոկատով մեկնում Քուֆա, սակայն աջակցություն չստանալով ու թշնամու դեմ փոքրաքանակ իր զորքով մնալով, նահատակվում է: Տես՝ ալ-Хусейн, Ислам. Энциклопедический словарь. М.: «Наука», Главная редакция восточной литературы, 1991, стр. 285.

Ալ-Հասան (մահ. 669թ.) Ալիի և ֆաթիմայի ավագ որդին, Մարգարեի թոռը, շիական երկրորդ իմամը: Տես՝ ալ-Хасан, Ислам. Энциклопедический словарь. М.: «Наука», Главная редакция восточной литературы, 1991, стр. 276.

Ալի իբն Աբի Տալիբը (656-660թթ.) չորրորդ ուղղադավան խալիֆն է, Մուհամմադ մարգարեի եղբորորդին ու փեսան: Ալիի անվան հետ է կապված իսլամում շիական ուղղության ծագումը:

¹⁷ Մուավիան (605-680թթ.) առաջին Օմայյան խալիֆն է, որը Օսման (644-656թթ.) խալիֆի սպանությունից հետո հրաժարվում է Ալի իբն Աբի Տալիբին (656-660թթ.) խալիֆ ընդունել ու նրան մեղադրում է սպանության մեղաակից լինելու մեջ: Խարիջիները իսլամի պատմության ամենավաղ կրոնա-քաղաքական խմբավորման հետևորդներն են: Խմբավորումը ձևավորվել էր Ալի իբն Աբի Տալիբի ու Մուավիայի միջև հանուն խալիֆայությունում գերագույն իշխանության ընթացող պայքարի համատեքստում:

¹⁸ Rieffer-Flanagan B. A., Islamic realpolitik: two-level Iranian Foreign Policy, *International Journal on World Peace*, Vol. 26, No. 4 (DECEMBER 2009), p. 12.

Իրան-իրաքյան պատերազմին այսպիսի դիցաբանական մոտեցման արդյունքում է, որ այսօր իրանցիները հակասություն չեն տեսնում իրաքցիների կողքին կանգնելու ու նրանց օգնելու մեջ այն դեպքում, երբ ընդամենը երեք տասնամյակ առաջ կռվում էին նրանց դեմ: Պատերազմն ու «թշնամու» էությունը չեն փոխվել. նրանք այսօր էլ, ինչպես երեսուն տարի առաջ կռվում են սրբապիղծների ու իսլամն անարգողների դեմ: Հատկանշական է, որ Իրաքում կռվող իրանական ստորաբաժանումների հրամանատարը Իրան-իրաքյան պատերազմի վետերան Ղասեմ Մուլեյմանին է¹⁹: Իսկ «Արբայինի»²⁰ ծիսակատարությունների ժամանակ Քերբալայի ժամանակավոր քաղաքապետ նշանակված Թեհրանի քաղաքապետը նույնպես Իրան-իրաքյան պատերազմի վետերան Մուհամեդ Բադեր Ղալիբաֆն էր²¹:

Չնայած այն հանգամանքին, որ ԻՊ-ը իր գործողությունները մեկնաբանում ու բացատրում է բացառապես կրոնական ելակետից, Իրանի ղեկավարությունը նրանց համարում է ԱՄՆ գործակալներ ու Արևմուտքի շահերի պաշտպաններ, ահաբեկչական տարրեր, որոնք որևէ առնչություն չունեն իսլամի ու իսլամականի հետ:

Իրանի ղեկավարության ու շիա հոգևորականների այս մոտեցումը բնորոշ էր նաև նրանց արձագանքներին Սիրիայում ու Բահրեյնում տեղի ունեցող բախումներին: Թեև երկու երկրներում էլ կրոնական հողի վրա՝ սուննի-շիա մուսուլմանների միջև

¹⁹ حضور سردار سلیمانی در عراق مایه دلگرمی مبارزان عراق است

<http://www.irna.ir/fa/News/81421205/>, (մուտք՝ 10.12.2014)

²⁰ Աշուրայից հետո քառասուներորդ օրը՝ իմամ Հուսեյնին նվիրված սգո օրերից մեկը, որ ընդունված է անցկացնել նրա գերեզմանի (Քերբալայում) մոտ սզալով:

Տես՝ M. Ayoub, ARBA 'ĪN, Encyclopædia Iranica, online edition, 2012,

<http://www.iranicaonline.org/articles/arbain-fortieth-day-after-asura-q>

²¹ قالیباف شهردار کربلا می شود

<http://rasad.irna.ir/fullnews/FFFC33994074.html>, (մուտք՝ 10.12.2014)

բախումներ էին տեղի ունենում, բայց Իրանի հոգևորականները այդ բախումների դրդապատճառ էին համարում այն հանգամանքը, որ վերոնշյալ երկրներում հասարակությունները բաժանվում են երկու մասի՝ նրանց, ովքեր ազատ երկիր ունենալու կողմնակիցներ են ու նրանց, ովքեր ԱՄՆ-ի կամակատարներն են: Այս բախումների, իսկ Սիրիայի դեպքում նաև պատերազմի՝ ոչ թե կոնֆեսիոնալ, այլ հակաիսլամական բնույթը շեշտելու համար, շիա հոգևորականները խռովարարներին բնորոշում են «ֆեթնեգյարան» (խռովարարներ) և «թաքֆիր» (անհավատ, ուրացող) կրոնական տերմիններով: Այս տերմինների գործածությունը մատնանշում է այսօրվա իրադարձությունների և շիաների առաջին իմամ Ալիի դեմ դուրս եկած խռովարարների միջև նմանությունը, ըստ էության նույնականացումը:

ԻՊ-ի ստեղծման հենց սկզբից Իրանի ու Իրաքի շիա հոգևորականները դատապարտում էին նրանց գործողություններն ու միջազգային հանրության ուշադրությունը հրավիրում այն փաստի վրա, որ անհրաժեշտ է միջոցներ ձեռնարկել նրանց ընթացքը կասեցնելու համար: Ի տարբերություն Սիրիայի, որտեղ կա Բաշար ալ-Ասադ և շիական-ալավիական համայնք, Իրաքում ոչ միայն մեծաքանակ շիական համայնքն է կարևոր գործոն Իրանի ու շիաների համար, այլև Իրաքի շիական սրբավայրերը՝ Քերբալան ու Նաջաֆը, որոնց պաշտպանության համար պատասխանատվություն են կրում ոչ միայն Իրաքի, այլև համայն աշխարհի և հատկապես Իրանի շիաները:

2014 թվականի հունիսի 10-ին Իրաքի Մոսուլ քաղաքը ԻՊ-ի կողմից գրավվելուց ու ավերվելուց անմիջապես հետո, Իրանում Սիրիայի դեսպանի հետ հանդիպման ժամանակ Իրանի Ազգային անվտանգության գերագույն խորհրդի քարտուղար Ալի Շամխանին կարծիք հայտնեց, որ «ահաբեկչական տարրերի նվաճումներն ու նրանց կատարած դաժան գործողություններն

Իրաքում զգուշացում են տարածաշրջանի երկրների համար»: Նրա խոսքով. «Կառավարություններն ու միջազգային հանրությունը պետք է համապատասխան քայլեր ձեռնարկեն «դաեշ»-ի չարիքը կասեցնելու համար»²²:

Նույն օրը Իրանի արտաքին գործերի նախարարության մամլո խոսնակ Մարզիե Աֆիսամը իր հերթական մամլո ասուլիսի ժամանակ անդրադարձավ նաև Իրաքում տեղի ունեցող դեպքերին ու նշեց, որ «Իրանը զգուշացնում էր, որ ահաբեկչությունը մի երկրի ու մի տարածաշրջանի խնդիր չի և որ այն տարածվելու է նաև այլ երկրներ, ինչի ականատեսն ենք այսօր»²³: Նա նույնպես իր խոսքում կարևորեց բոլոր երկրների և միջազգային հանրության միասնականության անհրաժեշտությունը՝ ահաբեկչության դեմ հաջող պայքար իրականացնելու համար²⁴:

Իսկ հունիսի վերջին արդեն, երբ ԻՊ-ի գործողությունների արդյունքում նորանոր իրաքյան քաղաքներ էին գրավվում, Իրանի զինված ուժերի հրամանատարի տեղակալ Մասուդ Ջազայերին հայտարարեց, որ Իրանը պատրաստ է օգնել Իրաքին՝ պայքարել ահաբեկիչների դեմ: Նրա խոսքով «այնպես, ինչպես Սիրիայում, Իրաքում նույնպես Իրանը թույլ չի տա, որ ահաբեկիչները հասնեն իրենց նպատակներին»²⁵:

²² شمخانی: توسعه حضور تروریست های داعش در عراق زنگ خطری برای منطقه است

http://irna.ir/fa/News/81196655/%D8%B3%D8%A7%DB%8C%D8%B1/%D8%B4%D9%85%D8%AE%D8%A7%D9%86%DB%8C__%D8%A7%D9%86%D8%AA%D8%AE%D8%A7%D8%A8%D8%A7%D8%AA_%D8%A2%D8%B2%D8%A7%D8%AF_%D9%BE%D8%A7%DB%8C%D8%A7%D9%86%DB%8C_%D8%A8%D8%B1_%D8%A8%D9%87%D8%A7%D9%86%D9%87_%D9%87%D8%A7%DB%8C_%D8%A8%D8%AD%D8%B1%D8%A7%D9%86_%D8%A2%D9%81%D8%B1%DB%8C%D9%86_%D8%AF%D8%B1_%D8%B3%D9%88%D8%B1%DB%8C%D9%87_%D8%A7%D8%B3%D8%AA, (մուտք՝ 11.06. 2014):

²³ اظهارات سخنگوي وزارت امور خارجه در جمع خبرنگاران داخلي وخارجي

[http://mfa.gov.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=1&pageid=2121&newsview=294358,](http://mfa.gov.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=1&pageid=2121&newsview=294358) (մուտք՝ 11.06.2014):

²⁴ Նույն տեղում:

²⁵ سردار جزایری: عربستان از مجریان طرح در منطقه است

Իրաքի ժողովրդին օգնելու ու շիական սրբավայրերը պաշպանելու վերաբերյալ իրանական ղեկավարության հայտարարությունները կառուցվում էին չափազանց զգուշավոր բառապաշարով ու հռետորաբանությամբ: Մի կողմից, Իրանի ղեկավարությունը, ի դեմս, երկրի նախագահ Հասան Ռուհանիի իր պարտքն էր համարում «լինել Նաջաֆի, Քերբալայի ու Սամարայի կողքին», մյուս կողմից շեշտվում էր այն հանգամանքը, որ Իրանը երբևէ չի միջամտել այլ երկրի ներքին գործերին և որ Իրաքին պատրաստ է օգնել միայն անհարաժեշտության ու Իրաքի կողմից հավանական նախաձեռնության դեպքում²⁶:

Այլ երկրների ներքին գործերին չմիջամտելու և այլ երկիր գործ չուղարկելու քաղաքականությունը Իրանի ղեկավարությունը շեշտում է հատկապես այն պատճառով, որ նրա համար անընդունելի է ԱՄՆ-ի ցանկությունը՝ մուտք գործել Իրաք՝ ահաբեկիչների դեմ պայքարելու համար: ԱՄՆ-ի այս ցանկությունը Իրանում մեկնաբանում են որպես փորձ՝ Իրաքը «վերածել Պակիստանի, որտեղ նա (ԱՄՆ-ն) ոմբակոծում է ինչ ուզում է և երբ ուզում է²⁷»: Իրանի համար անընդունելի է ցանկացած արտաստարածաշրջանային ուժի միջամտությունն ու մասնակցությունը տարածաշրջանի իրադարձություններին: Պաշտոնական Թեհրանը բազմիցս հայտարարել է, որ եթե չլինեն

<http://www.persian.rfi.fr/%D8%A8%D9%87-%DA%AF%D9%81%D8%AA%D9%87-%D8%B3%D8%B1%D8%AF%D8%A7%D8%B1%D8%AC%D8%B2%D8%A7%DB%8C%D8%B1%DB%8C-%D8%B9%D8%B1%D8%A8%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%A7%D8%B2%D9%85%D8%AC%D8%B1%DB%8C%D8%A7%D9%86-%D8%B7%D8%B1%D8%AD-%D8%AF%D8%B1%D9%85%D9%86%D8%B7%D9%82%D9%87-%D8%A7%D8%B3%D8%AA-20140629/%D8%AE%D8%A7%D9%88%D8%B1-%D9%85%DB%8C%D8%A7%D9%86%D9%87,> (մուսնք՝ 01.07.2014):

²⁶ متن کامل سخنان رییس‌جمهور در جمع مردم لرستان/ قول روحانی برای تکمیل سدهای استان

[http://yaftenews.ir/index.php/newss/political/4580-alexa-google-yahoo2171,](http://yaftenews.ir/index.php/newss/political/4580-alexa-google-yahoo2171) (մուսնք՝ 20.06.2014):

²⁷ کری شخصاً از ظریف درخواست همکاری کرده بود/ آمریکا میخواد عراق را تبدیل به پاکستانی دیگر کند

[http://www.ettehadjonoub.ir/fa/posts/34603,](http://www.ettehadjonoub.ir/fa/posts/34603) (մուսնք՝ 20.09.2014):

արտաքին ուժերի ֆինանսական ու ռազմական աջակցությունները, ապա տարածաշրջանի երկրներն ինքնուրույն կկարողանան լուծել իրենց երկրների ներքին խնդիրները, այդ թվում հաղթահարելով նաև ահաբեկիչների մարտահրավերները: Հատկապես Սիրիայի ու Իրաքի իրադարձությունները մեկնաբանելիս Իրանը շեշտում է, որ «կոնֆեսիոնալ բախումները» հրահրված են բացառապես Արևմուտքի ու նրա հովանավորյալ Սաուդյան Արաբիայի կողմից և որ նրանց նպատակը տարածաշրջանում բախման նոր օջախներ ու ռազմական միջամտության նոր առիթներ ստեղծելն է:

Մինչ Իրանի ուժային կառույցների ու դիվանագիտական շրջանակների ներկայացուցիչները միջազգային հանրության ուշադրությունը սևեռում էին Իրաքի խնդրի վրա, երկրի հոգևոր առաջնորդ այաթոլլահ Ալի Խամենեին դատապարտում էր ԱՄՆ-ի նպատակը՝ միջամտել Իրաքի հիմնախնդրին: Նա իր ելույթներից մեկում շեշտեց, որ Իրաքում չկա սուննի-շիա հակամարտություն, այլ կա ազատատենչների ու ԱՄՆ-ի դաշնակիցների միջև պայքար²⁸: Ըստ Խամենեիի՝ «Իրաքում ծայրահեղականները պայքարում են և՛ սուննիների, և՛ շիաների դեմ, բոլոր նրանց դեմ, ովքեր անկախ ու ազատ Իրաքի կողմնակիցներն են»²⁹: Իրանի հոգևոր առաջնորդը վստահություն հայտնեց, որ Իրաքի ժողովուրդն ու ղեկավարությունը ի վիճակի են սեփական ուժերով պայքարելու ահաբեկիչների դեմ: Նա իր ելույթում ընդգծեց Իրաքի ժողովրդի համախմբման ու չարիքի դեմ համատեղ ուժերով պայքարելու անհրաժեշտությունը:

²⁸ وضعیت فعلی منطقه و عراق نتیجه سیاست های غیرمسئولانه برخی کشورها در سوریه است/ اعتمادی به صداقت مدعیان مبارزه با داعش نداریم ۱۳۹۳/۰۷/۲۹ - ۱۱:۱۸

<http://www.leader.ir/langs/fa/index.php?p=contentShow&id=12508>, (մուտք՝ 22.10.2014):

²⁹ Նույն տեղում:

Հոգևոր առաջնորդն իր տարբեր ելույթներում անդրադարձել է նաև ԱՄՆ-ի կոչերին՝ Իրանի հետ համատեղ պայքարել ԻՊ-ի դեմ: հոգևոր առաջնորդն ընդգծում է, որ Իրանի Իսլամական Հանրապետության արտգործնախարար Մուհամադ Ջարիֆի ու այլ պաշտոնյաների միջոցով փոխանցել է իր բացասական պատասխանը: «Ես հենց սկզբից «ո՛չ» ասացի միասնական ուժերով ահաբեկիչների դեմ պայքարին, որովհետև նրանց (ԱՄՆ-ի) ձեռքերը կեղտոտ են: Նրանք ահաբեկիչների դեմ պայքարի քողի ներքո իրենց շահերն են առաջ տանում»:³⁰

Իրաքի շիաներին համախմբվելու ու Իսլամական պետության ահաբեկիչների դեմ պայքարելու կոչով հանդես եկավ նաև Իրաքի ամենաազդեցիկ շիա հոգևորական Ալի Միսթանին: Պետք է ընդգծել Ալի Միսթանիի անառարկելի հեղինակությունը շիա մուսուլմանների շրջանում: Շիա մուսուլմանների շրջանում Ալի Միսթանիից ավելի ազդեցիկ համարվում է միայն Իրանի հոգևոր առաջնորդ Ալի Խամենեին՝ հաշվի առնելով նրա՝ ոչ միայն հոգևոր, այլև քաղաքական իշխանությունը: Միսթանին, որ հայտնի է իր «քաղաքականությունից հեռու» ու լռակյաց բնավորությամբ, խաղաղասիրության մարմնացում է ոչ միայն մուսուլմանների և հատկապես շիաների, այլև այլադավանների համար: Պատահական չէ, որ տարիներ առաջ ԱՄՆ Կալիֆոռնիայի նահանգի բնակիչները ստորագրահավաք էին կազմակերպել

³⁰ انعكاس بیانات مقام معظم رهبری درباره مبارزه با داعش در رسانه‌های خارجی

<http://www.isna.ir/fa/news/93062414628/%D8%A7%D9%86%D8%B9%DA%A9%D8%A7%D8%B3-%D8%A8%DB%8C%D8%A7%D9%86%D8%A7%D8%AA-%D9%85%D9%82%D8%A7%D9%85-%D9%85%D8%B9%D8%B8%D9%85-%D8%B1%D9%87%D8%A8%D8%B1%DB%8C-%D8%AF%D8%B1%D8%A8%D8%A7%D8%B1%D9%87-%D9%85%D8%A8%D8%A7%D8%B1%D8%B2%D9%87>, (մուտք՝ 04.11.2014):

նրան Խաղաղության նոբելյան մրցանակի թեկնածուների ցանկում ընդգրկելու համար³¹:

Իրաքում տեղի ունեցող դեպքերին արձագանքելիս շիա հոգևորականները ջանում էին ընդգծել ու կարևորել երկու բան. նախ, որ ԻՊ-ի սպառնալիքը պետք է խթան դառնա բոլոր շիաների միախմբման ու միասնության համար, և երկրորդ, որ ԻՊ-ն, իրականում, ոչ թե սուննիական, այլ հակաիսլամական ահաբեկչական տարր է՝ սիոնիստական ուժերի կողմից հովանավորվող և որ նրա ու առհասարակ իսլամի դեմ կռվող բոլոր ուժերի դեմ հաղթական պայքարի համար անհրաժեշտ է բոլոր մուսուլմանների համախմբումը:

Պատահական չէ, որ այն օրերին, երբ համաշխարհային հանրության ուշադրությունը սևեռված էր Իրաքում ԻՊ-ի դաժան գործողությունների վրա, Իրանի հոգևոր առաջնորդ այաթոլլահ Ալի Խամենեին Հոգաբարձուների խորհրդի անդամների հետ հանդիպումներից մեկի ընթացքում հնչեցրած իր ելույթում ծավալուն անդրադարձ կատարեց «համաշխարհային կարգի» փոփոխությունների ժամանակակից միտումներին, արևմտյան ուժերի ազդեցությանն ու նպատակներին այդ միտումների հետ կապված և Իրանի ու աշխարհի շիաների դերակատարությանը ստեղծվող նոր իրականության մեջ³²:

Իր ելույթում, որ կառուցված էր ավանդական դարձած հակաամերիկյան հռետորաբանությամբ, Ալի Խամենեին ընդգծեց այն հանգամանքը, որ ԱՄՆ-ն նպատակներին հասնելու ու աշխարհը միաբնեռ, իր կողմից կառավարվող օբյեկտ դարձնելու համար կիրառում է երկու մարտավարություն:

³¹ Խաղաղասերի նրա կերպարը, սակայն, բացասական նրբերանգներ ստացավ նրա այն ֆեթվայից հետո, որը վերաբերում էր միասեռականներին առանձնահատուկ դաժանությամբ սպանելու կոչին:

³² بیانات در دیدار با اعضای مجلس خبرگان رهبری

<http://www.leader.ir/langs/fa/index.php?p=bayanat&id=12216>, (մուսոք՝ 15.07.2014):

Մի դեպքում նա փորձում է իր արժեքները, գաղափարները պարտադրել ու մշակութային էքսպանսիայի միջոցով հասնել իր քաղաքական նկրտումներին, իսկ մյուս դեպքում, մեծամասամբ առաջին մարտավարության ձախողման պատճառով, կիրառում է քաղաքական ու ռազմական միջոցներ³³: Միրիայում ու Իրաքում տեղի ունեցող գործողությունները Իրանի հոգևոր առաջնորդը բացատրում է ԱՄՆ-ի կողմից վերոնշյալ երկրորդ մարտավարության կիրառման օրինակ: Այաթոլլահ Խամենեյի համար կասկած անգամ չկա, որ ԻՊ-ն ԱՄՆ-ի ու ԱՄՆ-ի դաշնակից Մաուդյան Արաբիայի կողմից հովանավորվող ահաբեկչական կազմակերպություն է, որի միջոցով «մեծ շեյթանը» միջկոնֆեսիոնալ բախումներ ու դաժան պատերազմներ է հրահրում մի տարածաշրջանում, որտեղ իսլամն է իշխում և որտեղ «սուննի ու շիա մուսուլմանները դարեր շարունակ ապրել են կողք-կողքի՝ խաղաղ ու ներդաշնակ»³⁴:

Աշխարհաքաղաքականության այս նոր իրավիճակի մասին խոսելիս այաթոլլահ Խամենեյին Իրանի Իսլամական Հանրապետության ու շիաների իրավիճակն ու դերակատարությունը համեմատեց Մուհամմադ մարգարեի դերակատարության հետ՝ շեյթանի դեմ պատերազմում: Ըստ նրա՝ ժամն օրհասական է իրական մուսուլմանի համար. համախմբման ու համատեղ ուժերով շեյթանի դեմ պայքարելուն այլընտրանք չկա³⁵: Հետաքրքիր է, որ «Շեյթանի դեմ պայքարի» այս միջոցները օգտագործում էր նաև Իմամ Խոմեյնին՝ իրանցիներին Իրան-իրաքյան պատերազմին մասնակցելու կոչ անելիս: Իր ճառերում

³³ Նույն տեղում:

³⁴ Նույն տեղում:

³⁵ Նույն տեղում

նա նշում էր պատերազմի էության վերաբերյալսական լինելն ու դրա կրոնական երանգները³⁶:

Իրաքի շիական սրբավայրերի պաշտպանությունն ու այդ պաշտպանությունը կազմակերպելու համար ժողովրդական ռազմուժի կիրառումը շիա հոգևորականների ուղերձների կարևոր բաղկացուցիչներից մեկն է: Մեծն այաթոլլահ Ալի Միսթանին Իրաքում սկսված ահաբեկչական գործողությունների հենց սկզբից ֆաթվա³⁷ հրապարակեց առ այն, որ «բոլոր իրաքցիները հնարավորության դեպքում զինվորագրվեն իրենց երկիրը, իրենց ժողովրդին ու սրբավայրերը *պաշտպանելու* համար³⁸»: Թեև արևմտյան ու արաբական մի շարք երկրների մամուլը ֆաթվան ներկայացրեց որպես կոչ շիաներին՝ պայքարել ընդդեմ սուննիների³⁹, սակայն ֆաթվան, իրականում, շիական աշխարհընկալմանը չհակասող՝ պաշտպանական գործողությունների կոչ պարունակող ուղերձ էր՝ այն էլ ոչ միայն շիաներին ուղղված, այլև Իրաքի ողջ բնակչությանը: Թյուրքնկալումներից խուսափելու համար Միսթանիի ներկայացուցիչներից մեկը ֆաթվան հրապարակելուց մի քանի օր հետո պարզաբանում տվեց և բացատրեց ֆաթվայի իմաստն ու նշանակությունը: Զինվելու ուղերձ պարունակող ֆաթվաները

³⁶ Rieffer-Flanagan B. A., Islamic realpolitik: two-level Iranian Foreign Policy, *International Journal on World Peace*, Vol. 26, No. 4 (DECEMBER 2009), p.12.

³⁷ Ֆաթվան կրոնական կամ քաղաքացիական կոնկրետ և պրակտիկ տարբեր իրողությունների հետ կապված իսլամական տեսակետը ներկայացող եզրահանգում է, որն ունի խորհրդակցական բնույթ և կատարման համար պարտադիր չէ:

³⁸ تازہترین فتویٰ آیت الله سیستانی درباره جهاد در عراق

<http://www.khabaronline.ir/detail/361725/World/middle-eas>, (մուտք՝ 01.07.2014).

³⁹ Տես օրինակ՝ Iraqi Shiite Cleric Issues Call to Arms

http://www.nytimes.com/2014/06/14/world/middleeast/iraq.html?_r=0, (մուտք՝

14.07.2014), After years off-stage, Iraq's Sistani takes charge,

<http://www.reuters.com/article/2014/06/29/us-iraq-security-clerics-insight-idUSKBN0F30KX20140629>, (մուտք՝ 30.06.2014):

հաճախ մեկնաբանվում են որպես շիաներին ուղղված ջիհադի կոչեր: Սակայն պետք է ընգծել, որ շիաները, ի տարբերություն սուննիների, այն համոզմունքն ունեն, որ ջիհադի կոչ կարող է անել միայն ժամանակի իմամը: Իսկ ժամանակակից «ժամանակի իմամը»՝ Մահդին, թաքուցման մեջ է արդեն տասներկու դար: Իմամ Մահդիի բացակայության պայմաններում շիաներին առաջնորդող այաթոլլահները միայն պաշտպանական ջիհադի կոչ կարող են հղել, ինչն էլ արել էր այաթոլլահ Միսթանին: Հասկանչական է նաև, որ թեև Իրանի ղեկավարությունը առանձնապես չարձագանքեց Միսթանիի ֆաթվային, բայց Իրանի փոքրաթիվ ընդդիմադիր հայացքներ ունեցող այաթոլլահներից մեկը՝ մեծն այաթոլլահ Յուսեֆ Սանային ուրբաթօրյա աղոթքներից մեկի ժամանակ ողջունեց Միսթանիի նախաձեռնությունը⁴⁰: Միաժամանակ, այաթոլլահ Սանային էլ իր ճառում ընդգծեց, որ ահաբեկչական տարրերի գործողություններն Իրաքում ոչ միայն շիաների ու սուննիների, ոչ միայն ամբողջական ու միասնական Իրաքի, այլև ողջ աշխարհի մարդկության դեմ է, և որ նրանց դեմ պետք է պայքարեն բոլորն անխտիր⁴¹: «Ես, որ իսլամի արժեքներն ու գաղափարները սերտելով եմ ճերմակել, վստահեցնում եմ՝ սրանց ու սրանց նմանների արարքները որևէ կապ չունեն իսլամի հետ: Իսլամը նրանց համար միջոց ու գործիք է իրենց նպատակներին հասնելու համար»⁴²:

Մեծն այաթոլլահ Նասեր Մաքարեմ Շիրազին հանդես եկավ կարծիքով, որ «Իրաքում տեղի ունեցող իրադարձությունները «լավ առիթ» հանդիսացան աշխարհագոր ստեղծելու ու Իրաքի բանակի

⁴⁰ حمایت آیت الله العظمی صانعی از مواضع آیت الله العظمی سیستانی در قبال تحولات عراق

<http://saanei.org/?view=01,00,00,00,0#01,01,01,131,0>, (մուսը՝ 10.09.2014):

⁴¹ Նույն տեղում

⁴² Նույն տեղում

կողքին ահաբեկիչների դեմ պայքարելու համար»⁴³: Այաթոլլահ Մաքարեմ Շիրազին առանձնակի ուշադրություն է դարձնում այն հանգամանքի վրա, որ անընդունելի է իսլամական եզրը կցել մի կազմակերպության անվանը, որը բացի վնասից, ահ ու սարասափից, վախից ու մահվան սպառնալիքից, ուրիշ ոչինչ չի տալիս իսլամին ու մուսուլմանին: Նրա համոզմամբ ահաբեկչական այդ կազմակերպությանը «Իսլամական պետություն» կոչելը նույնպես Արևմուտքի՝ հակաիսլամական քաղաքականության տարրերից մեկն է. այդպիսով իսլամի թշնամիները վարկաբեկում են իսլամն ու մուսուլմաններին⁴⁴: Իր ելույթներում մեծն այաթոլլահ Մաքարեմ Շիրազին աշխարհաքաղաքական իրադրությունները ներկայացնում է փոխաբերական կերպարների ու իրադրությունների վառ համեմատություններով. ԱՄՆ քաղաքականությունը ԻՊ-ի առնչությամբ այաթոլլահը համեմատում է մեղադրյալի հետ, որ նստել է դատավորի աթոռին: «Իրենք ստեղծեցին այդ ահաբեկչական տարրը, իրենք ֆինանսավորեցին ու զինեցին, այսօր էլ տպավորություն են ուզում ստեղծեն, թե պայքարում են ահաբեկիչների դեմ»⁴⁵:

Ոչ միայն բոլոր մուսուլմանների, այլև աշխարհի ողջ ողջամիտ հանրության ուշադրությունը ահաբեկիչների գործողությունների վրա սևեռելու ու համատեղ ուժերով դրանց դեմ պայքարելու անհրաժեշտությունը կարևորելով ու ընդգծելով՝ այաթոլլահ Մաքարեմ Շիրազին բաց նամակով դիմել է Հռոմի Պապ Ֆրանցիսկոսին: Նամակում այաթոլլահը շեշտում է, որ երբ Վատիկանն ու քրիստոնեական տարբեր կազմակերպություններ

⁴³ در انتلاف ضد داعش جای مجرم و قاضی عوض شده

<http://makarem.ir/news/?typeinfo=4&lid=0&mid=326445&catid=0&start=1&PageIndex=0>, (մուտք՝ 01.10.2014):

⁴⁴ Նույն տեղում:

⁴⁵ Նույն տեղում:

Միավորված ազգերի կազմակերպությանն են դիմում Իրաքում ու Սիրիայում քրիստոնյաների անվտանգության մտահոգությամբ, պիտի տեղյակ լինեն, որ ահաբեկչական կազմակերպությունները, որ վտանգ ու սպառնալիք են ոչ միայն քրիստոնյաների, այլև այդ երկրների ողջ բնակչության համար, որևէ առնչություն չունեն իսլամի հետ: «Իսլամի մարգարեն իր առաքելությունն էր համարում խաղաղություն բերել աշխարհի ողջ մարդկությանը, իսկ Արևմուտքի որոշ երկրների քաղաքական առաջնորդները ոչ միայն լռում էին, երբ խախտվում էր այդ խաղաղությունը, այլև հաճախ աջակցում ու սնում էին ահաբեկչական տարրերին»⁴⁶:

ԻՊ-ի ստեղծման ու աջակցման գործում Արևմուտքի դերակատարության մասին խոսել է նաև ԻԻՀ-ն հոգևոր առաջնորդ Ալի Խամենեյի աշխատակազմի ղեկավար *«հոջաթ ուլ էսլամ վա մուսլիմին»* Մոհամեդի Գոլփայեգանին:

Նրա խոսքով՝ անկասկած է, որ ԻՊ-ի արմատները թաքնված են Արևմուտքում. այդ է վկայում հատկապես այն փաստը, որ շիաները «քյաֆիր» են հայտարարվել ԻՊ-ի կողմից՝ նպատակ ունենալով ոչնչացնել Իրաքի շիա բնակչությանը⁴⁷: Մոհամեդի Գոլփայեգանին անդրադարձավ նաև ԻՊ-ի այն հայտարարությանը, թե նրանք այսօր Քերբալան ու Նաջաֆն են ազատագրում, վաղը Մաշհադն են ազատագրելու: Սրան Գոլփայեգանին պատասխանում է, որ «քանի դեռ Իրանը այսօրան հզոր ու ուժեղ է, ոչ ոք չի համարձակվի ոտնձգություն կատարել նրա հողերի ու նաև շիաների սրբավայրերի նկատմամբ»⁴⁸:

Մահմանադրության համապատասխանությունը վերահսկող հանձնաժողովի նախագահ այաթոլլահ Հաշեմի Ռաֆսանջանին իր

⁴⁶ Նույն տեղում:

⁴⁷ محمدی گلپایگانی: داعش ریشه در خوارج دارد

<http://www.irna.ir/fa/News/81347191/>, (մուտք՝ 01.10.2014):

⁴⁸ Նույն տեղում

մամլո ասուլիսներից մեկի ժամանակ անդրադառնալով ԻՊ-ին նշում է, որ նրանք իրենց իսլամական կոչելով՝ ջանում են վարկաբեկել իսլամը, քանի որ ահաբեկչությունն ու մարդասպանությունը աշխարհին ներկայացնում են որպես իսլամ⁴⁹: Մեկ ուրիշ ելույթի համատեքստում այսթովաի Ռաֆասանջանին նշում է. «Բոլորն էլ գիտակցում են, որ «դաեշ»-ի չարիքից հնարավոր չէ ազատվել առանց Իրանի օգնության: Այնպես, ինչպես Իրանի օգնությամբ ազատագրվեց Մոսուլի ջրամբարը, այնպես էլ միայն Իրանի օգնությամբ հնարավոր է հաղթել «դաեշ»-ին»⁵⁰:

«Դաեշ»-ի դեմ պայքարելու քողի տակ, այդ ահաբեկչական կազմակերպությանը սատարելու, զինելու ու ֆինանսավորելու մեջ Արևմուտքին մեղադրող հայտարարությամբ է հանդես եկել նաև Իրանի Իսլամական Հանրապետության դատական համակարգի ղեկավար Սադեդ Լարիջանին: Նրա համար ևս, անկասկած է, որ «Արևմուտքը իսլամական աշխարհում երկպառակտություններ սերմանելու ու տարածաշրջանում իր շահերն առաջ տանելու համար է ստեղծել ահաբեկչական այդ կազմակերպությունը»⁵¹:

Իրանի հոգևորականների՝ ԻՊ-ի գործողությունների մեկնաբանման մեջ կարելի է տեսնել նաև մեկ այլ միջական

⁴⁹ هاشمی رفسنجانی: داعش به دنبال از بین بردن آبروی اسلام است

<http://isna.ir/fa/news/93042112371/%D9%87%D8%A7%D8%B4%D9%85%DB%8C-%D8%B1%D9%81%D8%B3%D9%86%D8%AC%D8%A7%D9%86%DB%8C-%D8%AF%D8%A7%D8%B9%D8%B4-%D8%A8%D9%87-%D8%AF%D9%86%D8%A8%D8%A7%D9%84-%D8%A7%D8%B2-%D8%A8%DB%8C%D9%86-%D8%A8%D8%B1%D8%AF%D9%86>, (մուտք՝ 25.10.2014):

⁵⁰ شرف داعش جز با کمک ایران از بین نمی رود

<http://www.hashemirafsanjani.ir/content/%D8%B4%D8%B1%D9%91-%D8%AF%D8%A7%D8%B9%D8%B4-%D8%AC%D8%B2-%D8%A8%D8%A7-%DA%A9%D9%85%DA%A9-%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D8%A7%D8%B2-%D8%A8%DB%8C%D9%86-%D9%86%D9%85%DB%8C-%D8%B1%D9%88%D8%AF>, (մուտք՝ 30.10.2014):

⁵¹ صادق لاریجانی: تجزیه هم به ضرر عراق و هم به ضرر کردهای این کشور است

<http://news.gooya.com/politics/archives/2014/07/182792.php>, (մուտք՝ 30.10.2014).

դրվագի ակտուալացում՝ Ալիի դեմ պայքարող «չար ուժերի» մասին միֆը: ԻՊ-ի գործողությունները Ալիի դեմ կատարված ոտնձգությունների հետ համեմատելով՝ այաթոլլահները նպատակ ունեն արթնացնել ու վերաիմաստավորել Ալիի հետևորդների՝ շիաների միասնական ոգին ու Ալիի հակառակորդների դեմ պայքարելու պատրաստակամությունը: Պատահական չէ, որ Մեծն այաթոլլահ Հաջեմի Շահրուդին, անդրադառնալով «դաեշ»-ին, նշում է, որ նրանք ժամանակի «խարիջիներն» են: Հաշվի առնելով, որ խարիջիները Ալիից երես թեքած ու այնուհետև նաև նրան սպանած կրոնական ուղղության հետևորդներն են, «դաեշին» խարիջիներ անվանելով՝ այաթոլլահ Շահրուդին նրանց կերպարում ընդգծում է հակաալիական, հակաշիական բնույթը՝ նրանց դարձնելով շիաների ատելության ու վրեժխնդրության օբյեկտ:

Այաթոլլահ Մոհամադ Թադի Մեգրահ-Յագդիի կարծիքով էլ «դաեշի» հետևորդները՝ «այդ մոլորյալ մարդիկ, երկնային այն կերպարների երկրային փոխանորդներն են, որոնց արարման ժամանակ հրեշտակները հակակրանք էին ապրում»⁵²:

Այսպիսով, Իրանի ղեկավարության ու շիա հոգևորականների արձագանքները ԻՊ-ի գործողություններին ունեն առանցքային երկու առանձնահատկություն: Նախ և առաջ, նրանք բոլորն իրենց ելույթներում շեշտում ու փաստում են, որ ԻՊ-ը որևէ կապ չունի իսլամի ու մուսուլմանների հետ և ընդգծում են ԻՊ-ի ստեղծման ու զարգացման գործում ԱՄՆ և Մաուդյան Արաբիայի դերն ու տարածաշրջանի երկրներին կոչ անում զգոն լինել ու թույլ չտալ այս երկրներին միջամտել իրենց ներքին հարցերին:

Եվ, երկրորդ, ընդգծում են Իրանի առանցքային ու կարևոր դերը ահաբեկչության ու հակաիսլամական կառույցների ու դրանց

⁵² ملانکه از خلقت گروهک تروریستی داعش بیزار بودند

<http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=13930502000032>, (մուտք՝ 30.10.2014)

հակամարդկային գործողությունների դեմ պայքարում: Այս ուղերձները իրանցիները, որպես կանոն, ձևակերպում են կրոնադիցաբանական կերպարների ու իրադարձությունների հետ համեմատություններ անելով՝ այդպիսով ավելի ակներև ու խորհրդանշական դարձնելով ԻՊ-ի հակաիսլամական, հակաշիական ու հակաիրանական բնույթը:

IRAN'S RESPONSE TO THE ACTIVITIES OF THE "ISLAMIC STATE"

Summary

Anna Gevorgyan

Article aims to analyze the mythological aspects of Iran's response to activities of "Islamic State" organization. The representatives of Islamic State of Iran often use mythological approach to the representation of the political processes in the Islamic world and to the role of Iran in those processes.

Thus, Iran sees the role of the "shaytan" in the activities of "Islamic State" organization and puts them in the context of conspirological mythologem and assigns a unique role to itself for the overcoming of the "shaytan".

**ԹՈՒՐԳԻԱՅԻ ԴԵՐԸ «ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ»
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԿԱՅԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ**

Վարուժան Գեղամյան

Բանալի բառեր՝ Թուրքիայի արտաքին քաղաքականություն, թուրքական մեդիա, Թուրքիա-ԻՊ հարաբերություններ, իսլամը Թուրքիայում

2014թ. սեպտեմբերին իր սյունակներից մեկում թուրքական «Հյուրիյեթ» (Hürriyet) թերթի սյունակագիր Բուրաք Բեքդիլը «Իսլամական պետություն» (նախկինում՝ «Իրաքի և Ասորիքի Իսլամական Պետություն») ահաբեկչական կազմակերպությունը որակեց որպես Թուրքիայի կողմից ստեղծված «ֆրանկենշտեյնյան հրեշ»՝ պնդելով, որ այդ կազմակերպության առաջացման և առաջխաղացման համար պատասխանատու է պաշտոնական Անկարան¹: Երբ «Իսլամական պետությունը» (այսուհետ՝ ԻՊ) իր ռազմական հաջողությունների ու լայն մեդիաքարոզչության շնորհիվ կարողացավ ողջ աշխարհի ուշադրությունը հրավիրել իր վրա և ինքնահռչակ խալիֆայության անունից սպառնաց Մերձավոր Արևելքի առանց այդ էլ գերանկայուն վիճակի ավելի վատթարացմամբ, պնդումներն այն մասին, որ ԻՊ-ն զարգացել է առաջին հերթին թուրքական կողմի թողտվության արդյունքում, դարձան աշխարհաքաղաքական օրակարգի ամենաքննարկվող հարցերից:

Հետահայաց դիտարկելով նախորդ երեք տարիների ընթացքում Թուրքիայի արտաքին քաղաքականությունը և

¹ Burak Bekdil, Turkey's Frankenstein Monster, 13 սեպտեմբերի, 2014, <http://www.gatestoneinstitute.org/4698/turkey-frankenstein-monster> .

հռետորաբանությունը մերձավորարևելյան ճգնաժամի համատեքստում՝ առաջարկվող հողվածում մենք կփորձենք ներկայացնել, թե ինչ դերակատարում է ունեցել ԻՊ-ի առաջացման և առաջխաղացման մեջ Թուրքիան: Որպես աղբյուր քննության են առնվել գլխավորապես թուրքական և միջազգային մամուլի հրապարակումները:

* * *

2011թ. այսպես կոչված «Արաբական գարնան» շրջանակներում Սիրիայում սկսված և մինչև օրս շարունակվող քաղաքացիական պատերազմն ու ճգնաժամը հանդիսանում են մերձավորարևելյան և տարածաշրջանային տարբեր ուժերի բախման կիզակետ: Այդ ուժերից առանձնանում է Թուրքիայի Հանրապետությունը, որի արտաքին քաղաքականության օրակարգը 2011-2014 թթ. ընթացքում սիրիական ճգնաժամի զարգացմանը զուգահեռ զգալիորեն ձևափոխվեց՝ նոր Օսմանյան կայսրությունն ստեղծելու մոդելից հասնելով մինչև քրդական հարցի սրացման և երկրի ներքին անվտանգությունն ապահովելու օրհասական խնդիրների լուծման փնտրտուքների:

Թուրք-սիրիական հարաբերություններ. «եղբայրությունից մինչև թշնամանք»

1990-ականների թուրք-սիրիական գերլարված հարաբերությունների ժամանակ, երբ երկու երկրները կանգնած էին պատերազմի շեմին, դժվար էր ակնկալել, որ 2000-ականների կեսերից հարևանների միջև կարող են հաստատվել բարիդրացիական, ավելին՝ եղբայրական հարաբերություններ: Թուրքիայի ժամանակի վարչապետ և իշխող «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության (ԱԶԿ) ղեկավար Ռեջեփ Թայիփ

Էրդողանը Սիրիայի նախագահ Բաշար ալ-Ասադին անվանում էր «եղբայր», իսկ Սիրիան՝ «եղբայրական պետություն»:²

Սակայն 2011թ. գարնանը Սիրիայում սկսված ճգնաժամը փոխեց երկու երկրների դեկավարների միջև հարաբերությունների բնույթը: Եղբայրական հարաբերությունների ֆոնին պաշտոնական Անկարան նախ կոչ արեց Բաշար ալ-Ասադին անհապաղ բարեփոխումներ իրականացնել՝ խուսափելով սիրիական իշխանությունը անմիջապես «թշնամական» որակելուց: Այս ընթացքում Թուրքիան ջանում էր զերծ մնալ Արևմուտքում սկսված հակասիրիական քարոզչությանը մասնակցելուց և փոխարենը Սիրիայի իշխանություններին առաջարկում էր բարեփոխումների իրականացման իր տարբերակները:³

Այս «յուրահատուկ» հարաբերությունները շարունակվեցին ևս մի քանի ամիս, երբ նույն տարվա սեպտեմբերին Էրդողանը հայտարարեց, որ «Բաշարը (*Բաշար ալ-Ասադը*-Վ.Գ.) շատ թանկ կվճարի իր վարչակարգի բռնարարքների համար»:⁴ Մեջբերված հայտարարությունը նշանավորեց թուրք-սիրիական հարաբերությունների վերջնական խզումը. Թուրքիան հռչակեց իրեն ալ-Ասադի վարչակարգի գլխավոր հակառակորդներից մեկը:

Սակայն անհրաժեշտ է նշել, որ դեռ 2011թ. հունիս ամսից Թուրքիան արդեն իսկ թույլատրել էր, որպեսզի իր տարածքում գործունեություն ծավալեն մի շարք սիրիական կարևոր

² Տե՛ս, օրինակ՝ Ռ. Էրդողանի ելույթը 2010թ, օգոստոսի 15-ին Այնթափ (Գազիանթեփ) քաղաքում՝ <http://www.youtube.com/watch?v=znE5pCx4DaE>, կամ «Թուրքիայի և Սիրիայի արձակուրդային եղբայրությունը»՝ http://www.radikal.com.tr/politika/turkiye_suriye_tatil_kardesligi-891994:

³ Turkey Calls for Syrian Reforms on Order of 'Shock Therapy', 25 մայիսի, 2011 <http://www.nytimes.com/2011/05/26/world/europe/26turkey.html?pagewanted=all>.

⁴ The Many Roles of Turkey in the Syrian Crisis, Asli Ilgit, Rochelle Davis, 04 հոկտեմբերի, 2012 <http://www.merip.org/mero/mero012813>.

ընդդիմադիր կազմակերպություններ (օրինակ՝ «Սիրիական Ազգային Խորհուրդ»-ը):

Բացի այդ, դարձյալ հունիս ամսին թուրք-սիրիական սահմանը սկսեցին հատել սիրիական բանակի դասալիքները, որոնք գնդապետ Ռիյադ ալ-Ասադի գլխավորությամբ ստեղծեցին «Ազատ Սիրիական Բանակ» կազմակերպությունը: Սա այն բանի խոսուն վկայությունն է, որ Թուրքիան նախապես արդեն իսկ որոշում էր կայացրել օժանդակել սիրիական ընդդիմությանն ու սիրիական վարչակարգի փոփոխությանը:

2011թ. նոյեմբերին Բաշար ալ-Ասադը հեռուստատեսային հարցազրույցի ժամանակ հայտարարեց. «Նա (*Էրդողանը*-Վ.Գ.) կարծում է, որ ինքը նոր օսմանյան սուլթան է և կարող է կառավարել ամբողջ տարածաշրջանը ինչպես Օսմանյան կայսրության ժամանակ: Հոգու խորքում նա ինքն իրեն խալիֆ է զգում»:⁵ Երկու երկրների միջև հարաբերությունները վերջնականապես դարձան թշնամական:

Թուրք-սիրիական հարաբերությունների ժամանակազրության մեջ կարևոր էր նաև 2012 թ., երբ Թուրքիայի Ազգային Մեծ Ժողովը որոշում ընդունեց, որով թուրքական զինված ուժերին թույլատրվեց, անհրաժեշտության դեպքում, ռազմական գործողություններ ծավալել օտար երկրներում: Այս որոշումը գլխավորապես ուղղված էր Սիրիայի դեմ:

Սիրիական ընդդիմությանը օժանդակելու Թուրքիայի որոշումն ուներ մի քանի հիմնական պատճառ: Առաջին հերթին, դա կապված էր Անկարայի աշխարհաքաղաքական կողմնորոշմամբ: Լինելով Հյուսիս-Ատլանտյան Դաշինքի անդամ՝ Թուրքիան չէր կարող չմիանալ արևմտյան ուժերի

⁵ Assad: Erdogan thinks he's Caliph, new sultan of the Ottoman, 09 նոյեմբերի, 2012 <http://rt.com/news/assad-interview-exclusive-syria-265/>

գործողություններին՝ տապալելու «բռնարար Ասադի արյունոտ վարչակարգը»: Այս դիրքորոշումից Թուրքիան ուներ իր սպասվելիք շահերը. հետ-ասադական Սիրիայում ունենալ գերակայություն և ազդեցություն, այսինքն՝ դարձնել նոր Սիրիան Թուրքիայից կախյալ երկիր: Սա թույլ կտար Անկարային մասամբ բավարարել տարածաշրջանային առաջատար լինելու իր ցանկությունը:

Մյուս հանգամանքը Թուրքիայի գաղափարական մերձությունն է սիրիական ընդդիմության հիմնական ուժերի հետ: Իսլամամետ թուրքական իշխանությունները շահագրգիռ են Դամասկոսում տեսնելու սուննի իսլամական ուժեր, որոնցից «Մուսուլման եղբայրներ» կազմակերպության ներկայացուցիչների հետ Անկարան ունի շատ ջերմ հարաբերություններ:

Երրորդ կարևոր հանգամանքը քրդական գործոնն է: Վտանգը, որ Սիրիայի հյուսիսի քրդաբնակ շրջանում (առավել հայտնի շրջանի քրդերեն անվամբ՝ Ռոժավա), կարող է ստեղծվել անկախ քրդական պետություն, որը կսպառնա Թուրքիայի տարածքային ամբողջականությանը, ստիպում է պաշտոնական Անկարային հնարավորինս մեծ դերակատարում ունենալ սիրիական քառսում:⁶ Թուրքիան ակտիվորեն օժանդակում է ԻՊ-ին և այլ ահաբեկչական խմբերի, որպեսզի վերջիններս պայքարեն սիրիական քրդերի դեմ:⁷

⁶ Քրդական գործոնը թուրք-սիրիական հարաբերություններում (2012-2013 թթ.), Էլբակյան է. 04 նոյեմբերի, 2013, <http://razm.info/24533>

⁷ What is Turkey's Role In Syria's Islamic Opposition?, 27 սեպտեմբերի, 2013 <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/09/turkey-syria-islamic-opposition-role.html>, Turkey's ISIL Dilemma: To Fight or Not to Fight, 3 հոկտեմբերի, 2014թ. <http://www.brookings.edu/blogs/up-front/posts/2014/10/03-turkey-isil-dilemma-kirisci>

Թուրքիան ու ԻՊ-ի ծնունդը

Ինչպես նշվեց վերը, Միրիայում ճգնաժամի գրեթե սկզբից Թուրքիան սկսեց անուղղակի օժանդակություն ցուցաբերել ընդդիմության ուժերին: Այդ օժանդակությունը չսահմանափակվեց միայն կազմակերպչական բնույթի օգնությամբ. շուտով այն ստացավ նաև նյութական տեսք: Թուրքիայի և այլ երկրների օգնությամբ Միրիայում գործող զինված ահաբեկչական այսպես կոչված «ընդդիմադիր» խմբերից վերջին շրջանում հզորացավ և միջազգային հանրության համար ճանաչում ձեռք բերեց «Իսլամական պետություն» ահաբեկչական կազմակերպությունը:

«Իսլամական պետություն» կազմակերպությունը ձևավորվել է դեռևս 2000-ականներին, սակայն հայտնի դարձավ և գրանցեց ռազմական մեծ հաջողություններ միայն 2013 թ.:

«Ջիհադի մայրուղին»

Թուրքիայի կողմից ցուցաբերված ամենամեծ օգնությունը Միրիայում և Իրաքում գործող ահաբեկչական կազմակերպություններին «բաց սահմանների քաղաքականությունն» է:

Թուրքիան Միրիայի հետ ունի 822 կմ սահման, Իրաքի հետ՝ 331 կմ: Միրիական ճգնաժամի սկզբից ի վեր Թուրքիան դարձավ հիմնական տարանցիկ այն ճանապարհը, որով Միրիա, այնուհետև Իրաք հասան իսլամիստ զինյալները:⁸

Արևմտյան պաշտոնյաները հաճախ են մեղադրում պաշտոնական Անկարային այն բանում, որ վերջինիս զիտությամբ ու թողտվությամբ, իսկ հաճախ նաև թուրքական հատուկ

⁸ Տե՛ս, օրինակ՝ The secret jihadi smuggling route through Turkey, <http://edition.cnn.com/2013/11/04/world/europe/isis-gaining-strength-on-syria-turkey-border/> կամ Turkey paying price for jihadist highway on border, Kadri Gürsel, 13 հունիսի, 2014: <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/06/gursel-al-qaeda-isis-turkey-mosul-iraq-syria-consulate.html>.

ճառայությունների օժանդակությամբ զինված ահաբեկիչները Թուրքիայով անարգել ներթափանցում են Սիրիա:⁹ Ժամանակի ընթացքում Թուրքիան դարձավ Եվրոպայից, Ասիայից և Ամերիկայից ժամանող զինյալների հիմնական մայրուղին, որով վերջիններս կարողանում էին հասնել Սիրիա: «Կոսովոյից, Մակեդոնիայից և Բոսնիայից ԻՊ-ին միացած հարյուրավոր մարդկանց համար Թուրքիան ճառայում է որպես հիմնական տարանցիկ ուղի»:¹⁰

Համաձայն գերմանական «ԱՌԴ» (ARD) հեռուստաընկերության՝ Եվրոպայից հավաքագրված զինյալները սկզբից մեկնում են Ստամբուլի Ֆաթիի թաղամաս, որտեղ ԻՊ-ի ոչ պաշտոնական գրասենյակում ստանում են առաջին վարձատրությունը (400 ԱՄՆ դոլլար), այնուհետև Սիրիա անցնելու համար նրանց օգնություն է ցուցաբերվում¹¹: Նկատենք, որ այս խնդիրը դարձավ 2014թ. սեպտեմբերին Ուելսում կայացած Էրդողան-Օբամա հանդիպման հիմնական հարցերից մեկը:¹²

Վարելի է ասել, որ Թուրքիան Սիրիայի համար այն նույն դերն է խաղում, ինչ որ 1990-ականներին Պակիստանը՝ Աֆղանստանի:¹³ Պատահական չէ նաև, որ ԻՊ-ի գլխավոր ճամբարներն ու

⁹After Opening Way to Rebels, Turkey Is Paying Heavy Price, Ben Hubbard, Ceylan Yeginsu, 24 հունիսի, 2014: <http://www.nytimes.com/2014/06/25/world/europe/after-opening-way-to-rebels-turkey-is-paying-heavy-price.html>

¹⁰ Albanian expert: Turkey waypoint for Balkan jihadists, 19 հուլիսի, 2014: http://www.todayozaman.com/interviews_albanian-expert-turkey-waypoint-for-balkan-jihadists_353477.html.

¹¹ Die EU als Rekrutierungszentrum für IS, Ralph Sina, 28 օգոստոսի, 2014, <http://www.tagesschau.de/ausland/is-terroristen-eu-101.html>

¹² Obama, NATO zirvesinde Türkiye'yi IŞİD için uyardı, 08 սեպտեմբերի, 2014 <http://www.taraf.com.tr/haber-obama-nato-zirvesinde-turkiyeyi-isisid-icin-uyardi-163295/>,

¹³ An Unhelpful Ally, Jonathan Schanzer, 25 հունիսի, 2014, <http://online.wsj.com/articles/how-turkey-is-exacerbating-the-mideast-crisis-1403722487>

ամբողջունների մի զգալի մասը գտնվում է թուրք-սիրիական սահմանի մերձակայքում:¹⁴

Ջիհադականների «թուրքական մայրուղով» են անցնում ոչ միայն զինյալները, այլև նրանց ուղարկվող զինամթերքի և այլ անհրաժեշտ իրերի մի մասը: Համաձայն թուրքական և միջազգային մամուլի հրապարակումների՝ Թուրքիան Ազգային հետախուզական ծառայության միջոցով 2012թ. ակտիվորեն ապահովում է սիրիական ապստամբներին, այդ թվում ԻՊ-ին, զինամթերքով ու թիկունքային օժանդակությամբ: Բնականաբար, փորձ է արվում այս ամենն իրականացնել հնարավորինս աննկատ: 2014թ. հունվարին Ադանայի մոտ ոստիկանները կանգնեցրին դեպի Սիրիա ուղևորվող բեռնատար, որը պատկանում էր «Մարդկային բարեգործության հիմնադրամին» (İnsani Yardım Vakfı, այս հիմնադրամը մերձիշխանական է): Բեռնատարը լի էր զենքով և զինամթերքով: Հաթայ նահանգի դատախազը փորձեց այս առթիվ գործ հարուցել, սակայն իշխանությունները կանխարգելեցին գործի հարուցումը, իսկ բեռնատարը կանգնեցրած և զննած ոստիկաններն ազատվեցին աշխատանքից: Հաթայի նահագնապետը նշեց, որ դեպքի մանրամասները «պետական գաղտնիք են» և գործը կոծկվեց: Նպանատիպ այլ դեպքեր ևս գրանցվել են¹⁵, ինչը վկայում է

¹⁴ Where ISIS Is Gaining Control in Iraq and Syria, 11 հունիսի, 2014
http://www.nytimes.com/interactive/2014/06/11/world/middleeast/isis-control-map.html?_r=0

¹⁵ Adana'da silah yüklü otobüs, 10 հունվարի, 2014,
<http://sozcu.com.tr/2014/gundem/adanada-silah-yuklu-otobus-439353/> կամ
Turkey's Ties With ISIL Continue to Arouse Suspicious, Dorian Jones, 27
հունիսի, 2014. <http://www.voanews.com/content/turkey-ties-with-isil-arouse-suspicious/1946718.html>.

Թուրքիայի կողմից սիրիական ապստամբներին անմիջական զինված օժանդակություն ցուցաբերելու մասին:¹⁶

Թուրքիան ԻՊ զինյալներին հնարավորություն է տալիս օգտագործել իր տարածքը ոչ միայն որպես տարանցիկ ուղի: Թուրքական տարածքը զինյալների համար ծառայում է որպես յուրատեսակ վերականգնողական գոտի. իսլամական ահաբեկիչները, անարգել անցնելով թուրք-սիրիական սահմանը, ազատորեն օգտվում են սահմանամերձ թուրքական բնակավայրերի քիչ թե շատ զարգացած ենթակառուցվածքներից:

Մասնավորապես, իսլամականները բուժում են ստանում թուրքական հիվանդանոցներում: Իսկ թուրք բնակիչների պնդումներով, թուրքական շտապ օգնության մեքենաները հաճախ ուղևորվում են Սիրիա և այնտեղից բերում վիրավոր ԻՊ-ականների:¹⁷ Այս տարվա հունիսին համացանցում լայնորեն տարածվեց մի նկար, որտեղ, ենթադրաբար, պատկերված էր ԻՊ-ի հրամանատարներից Աբու Մուհամմադը՝ Հաթայի նահանգի հիվանդանոցներից մեկում բուժում ստանալիս:¹⁸ Թուրքական «Թարաֆ» (Taraf) պարբերականի հաղորդմամբ, Շանլը Ուրֆա քաղաքում էր բուժում ստանում ԻՊ ղեկավար Ալ-Բադրադիի

¹⁶ Report: ISIL using ammunition produced by Turkey, 09 սեպտեմբերի, 2014 http://www.todayzaman.com/diplomacy_report-isil-using-ammunition-produced-by-turkey_358212.html.

¹⁷ Turkey Stands With al-Qaeda Against the Kurds, Youssef Sheikho, 23 սեպտեմբերի, 2013, <http://english.al-akhbar.com/node/17111> կամ Turkey Could Focus on ISIS Within Its Own Borders, 13 հոկտեմբերի, 2014 <http://www.nytimes.com/roomfordebate/2014/10/14/a-missing-ally-against-isis/turkey-could-focus-on-isis-within-its-own-borders>.

¹⁸ CHP lawmakers accuse Turkish government of 'protecting ISIL and al-Nusra militants', 13 հունիսի, 2014 <http://www.hurriyetdailynews.com/chp-lawmakers-accuse-turkish-government-of-protecting-isil-and-al-nusra-militants.aspx?pageID=238&nID=67750&NewsCatID=338>.

մերձավորներից Ահմեթ Էլ. Ն.-ն:¹⁹ Շատ խոսուն է ԱԶԿ նախկին ղեկավարներից մեկի՝ Աբդուլլաթիֆ Շեների վկայությունը, թե. «ԻՊ ահաբեկիչները Իրաքից և Սիրիայից գալիս են հարավային Թուրքիայի ճաշարանները՝ քյաբաբ ուտելու: Ապա, ընթրիքից հետո թեյում են ու դարձյալ վերադառնում այնտեղ, որտեղից եկել էին»:²⁰ Տեղին է մեջբերել նաև ԻՊ զինյալների խոսքերը: «Ջերուսալեմ Փոսթ» (Jerusalem Post) պարբերականը ներկայացնում է Անկարայում բուժօգնություն ստացած մի իսլամականի հետ հարցազրույց, որտեղ վերջինը պնդում է, թե. «Թուրքիան ճանապարհ հարթեց մեզ (ԻՊ-ի - Վ.Գ.) համար: Եթե Թուրքիան մեր հանդեպ այլ կերպ վարվեր, ապա ԻՊ-ը չէր հասնի նրան, ինչ որ ունի այժմ: Մեր մոջահեդների մի զգալի մասը բուժօգնություն է ստանում Թուրքիայում»:²¹

ԻՊ-ի ցանցը Թուրքիայում

Երբ ամերիկյան «Նյու Յորք Թայմզ» (New York Times) պարբերականը հրապարակեց թուրք լրագրող Ջեյլան Յեզինսուի հոդվածն այն մասին, որ ԻՊ-ն Թուրքիայում զինյալների

¹⁹ IŞİD militanları devlet kesesinden tedavi oldu, 11 սեպտեմբերի, 2014 <http://arsiv.taraf.com.tr/haber-isis-militanlari-devlet-kesesinden-tedavi-oldu-163522/>.

²⁰ ISIS, Erdogan and kidnapped Turks, Sayed Abdel-Meguid, 03 հուլիսի, 2014 <http://weekly.ahram.org.eg/News/6648/19/ISIS,-Erdogan-and-kidnapped-Turks.aspx>.

²¹ Islamic State fighter: 'Turkey paved the way for us', 30 հուլիսի, 2014 <http://www.jpost.com/Middle-East/Islamic-State-fighter-Turkey-paved-the-way-for-us-369443> : Նմանատիպ հայտարարություն էր արել ԻՊ զորականներից մեկը «Վաշինգթոն Փոսթին» (http://www.washingtonpost.com/world/how-turkey-became-the-shopping-mall-for-the-islamic-state/2014/08/12/5eff70bf-a38a-4334-9aa9-ae3fc1714c4b_story.html), 12 օգոստոսի, 2014.

հավաքագրման ամուր և կայուն ցանց ունի²², Թուրքիայի նախագահ Ռ. Էրդոդանը դա որակեց որպես «անամոթություն և սուտ», իսկ Ստամբուլում բնակվող թղթակցուհին սկսեց սպառնալիքներ ստանալ: Սակայն այն, ինչի մասին գրել էր Յեգինսուն, նորություն չէր. հողվածի հրապարակումից շատ առաջ էլ թուրքական և արտասահմանյան մամուլում հրապարակվել էին զանազան փաստեր, որոնք ապացուցում էին, որ Թուրքիայում գոյություն ունի ԻՊ-ի բավական զարգացած ցանց:

Այսպես, համաձայն թուրքական և արևմտյան մամուլի հրապարակումների, ԻՊ ջոկատներում կռվում է 1000-3000 Թուրքիայի քաղաքացի²³ (թուրքական ընդդիմադիր որոշ ուժերի պնդումներով, այդ թիվը հասնում է մինչև 5000 մարդ²⁴): Ջինյալների հավաքագրման համար ԻՊ-ն ոչ ֆորմալ գրասենյակներ է բացել Թուրքիայի մի շարք քաղաքներում (գլխավորապես Ստամբուլ, Անկարա, Քոնյա, Ադափազարը քաղաքներում): Դրանք հիմնականում տեղակայված են նշված քաղաքների աղքատ, աշխատավորական թաղամասերում: Հավաքագրվում են ոչ միայն ջիհադիստ մասնակցել ցանկացողները, այլև կանայք, երեխաներ, կամ ամբողջ ընտանիքներ, ովքեր

²² ISIS Draws a Steady Stream of Recruits From Turkey, Ceylan Yeginsu, 15 սեպտեմբերի, 2014, <http://www.nytimes.com/2014/09/16/world/europe/turkey-is-a-steady-source-of-isis-recruits.html>.

²³ More than 1,000 Turks fighting for the Islamic Caliphate, Serkan Demirtaş, 02 օգոստոսի, 2014 <http://www.hurriyetdailynews.com/more-than-1000-turks-fighting-for-the-islamic-caliphate-.aspx?PageID=238&NID=69867&NewsCatID=429>.

²⁴ St' u, օրինակ՝ CHP'LI ŞEKER: TÜRKİYE'DEN 5 BİN KİŞİ İŞİD'E KATILDI, 20 հուլիսի, 2014 <http://www.aktifhaber.com/chpli-seker-turkiyeden-5-bin-kisi-isis-katildi-1019396h.htm> կամ Families say 163 Turkish citizens have joined ISIL, Fevzi Kızılkoyun. 27 հունիսի, 2014 <http://www.hurriyetdailynews.com/families-say-163-turkish-citizens-have-joined-isis-.aspx?pageID=238&nID=68372&NewsCatID=341>.

մեկնում են «իսլամական դրախտ»՝ ԻՊ ստեղծած խալիֆայություն՝ մշտական բնակություն հաստատելու և «շարիաթի կանոններով ապրելու» համար:²⁵

ԻՊ-ի քարոզիչների թիրախում առաջին հերթին այն երիտասարդներն են, որոնք սերում են սոցիալապես անապահով խավից, հիմնականում գործազուրկ են և չունեն որևէ մասնագիտական կրթություն: Շատերը զբաղվում են թմրամոլությամբ և հարբեցողությամբ:²⁶

Քարոզչությունը հիմնականում իրականացվում է համացանցի, ԻՊ-ական քարոզչի՝ անմիջապես տեղում (հաճախ քաղաքային որևէ մզկիթի մերձակայքում) հավաքագրման, ինչպես նաև տարբեր իսլամական հիմնադրամների, կրոնական կրթական և դաստիարակչական կենտրոնների միջոցով: Վերջիններս գաղտնի կամ հաճախ բացեիբաց քարոզում են ԻՊ-ն և կոչ անում մարդկանց միանալ կամ օժանդակել ահաբեկչական այդ կառույցին: Այսպես օրինակ, թուրքական «Հաբերթուրք» (HaberTürk) պարբերականը հաղորդեց մի հիմնադրամի մասին, որը բացահայտ օգտագործում էր ԻՊ զինանշանը:²⁷ Իսկ 2014թ. հուլիսին համացանցում տարածվեցին նկարներ, որտեղ երևում էր, թե ինչպես են ԻՊ-ի մի քանի հարյուր կողմանակիցներ բացօթյա

²⁵ ISIS Starts Recruiting in Istanbul's Vulnerable Suburbs, Alev Scott, Alexander Christie-Miller, 12 սեպտեմբերի, 2014,

<http://www.newsweek.com/2014/09/19/exclusive-how-istanbul-became-recruiting-ground-islamic-state-269247.html> կամ The New Recruits, Emily Feldman, <http://mashable.com/2014/08/12/teenage-islamic-state-recruits/>

²⁶ ISIS Starts Recruiting in Istanbul's Vulnerable Suburbs, Alev Scott, Alexander Christie-Miller, 12 սեպտեմբերի, 2014,

<http://www.newsweek.com/2014/09/19/exclusive-how-istanbul-became-recruiting-ground-islamic-state-269247.html>.

²⁷ Güngören'de IŞİD tabelası!, Sorel DAğistanlı, 17 հունիսի, 2014

<http://www.haberturk.com/gundem/haber/958654-gungorende-isis-tabelasi>.

աղոթք կատարում Ստամբուլի մերձակայքում և ջիհադի կոչ անում:²⁸ Հետաքրքրական է, որ թե՛ առցանց, թե՛ կենդանի շփման ժամանակ ԻՊ-ի քարոզիչների կողմից օգտագործվում է նույն թաղամասից կամ քաղաքից նախկինում արդեն հավաքագրված և ԻՊ-ի կազմում «սուրբ պատերազմի» մեկնած երիտասարդների «հերոսական» կերպարները:

Իսլամական ծայրահեղականները քարոզչության համար օգտագործում են նաև ՋԼՄ-ները: Այսպես, հայտնի է, որ «Թաքվա Հաբեր» (Takva Haber) լրատվականը ԻՊ հիմնական խոսափողներից է Թուրքիայում: Հետաքրքրական է, որ Դիլովսար քաղաքում ԻՊ տեղական բջջի հիմնական կազմակերպիչներից մեկը վերոնշյալ լրատվականի տեղական թղթակիցն է:²⁹ Համաձայն թուրքական «Զաման» (Zaman) պարբերականի, Թուրքիայում բացվել է նաև արբանյակային հեռուստարևկերություն «ալ-Ռաֆիդայն Թիվի» (Al-Rafidain TV network) անունով, որը, թերթի պնդմամբ, կապված է ԻՊ-ի հետ:

Թուրքական մամուլի մեծագույն մասը կախման մեջ է իշխող կուսակցությունից: Ուստի պատահական չէ, որ թուրքական ՋԼՄ-ները «Իսլամական պետության»-ը առնչվող լրատվությունում հետևում էին իշխանության ցուցումին. ՋԼՄ-ները պետք է խուսափեին Մոսուլում գտնվող գերիների ու ԻՊ-ի վերաբերյալ այլակարծիք լրատվության պատրաստումից:³⁰ Թուրքական սակավ թվով անկախ ՋԼՄ-ներից անհրաժեշտ է առանձնացնել

²⁸ İstanbul'da piknik yapıp cihat çağrısında bulundular, 29 հուլիսի, 2014 <http://www.cnntrk.com/video/turkiye/istanbulda-piknik-yapip-cihat-cagrisinda-bulundular>

²⁹ Isis Recruitment In Turkey, Alexander Christie-Miller, 15 սեպտեմբերի, 2014 <http://turkeyetc.wordpress.com/2014/09/15/isis-recruitment-in-turkey/>

³⁰ Turkey's blackout on Mosul hostage crisis, Tulin Daloglu. 25 հունիսի, 2014 <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/06/daloglu-mosul-hostage-crisis-erdogan-isis-iraq-turkey.html>

ձախակողմյան «սոԼՀաբեր» (soLHaber) պարբերականը, որը հրապարակել է հոդվածների շարք, որոնք բացահայտում էին Թուրքիայում ԻՊ-ի կողմից զինյալների հավաքագրումը:³¹

Պետական դիրքորոշում

Թե՛ հավաքագրման ցանցի ձևավորման համար, թե՛ քարոզչական գործունեություն ծավալելու համար ԻՊ-ը պետք է ունենար թուրքական կառավարության՝ թեկուզ լուռ, համաձայնությունն ու թույլտվությունը: Անշուշտ, անհնար է պատկերացնել, որ «Իսլամական պետությունը» հարյուրավոր մարդկանց է հավաքագրում Թուրքիայի ամենամեծ քաղաքներում և դրա մասին տեղյակ չեն թուրքական ոստիկանությունում կամ Ազգային հետախուզական ծառայությունում: Դա թույլ է տալիս եզրահանգել, որ ԻՊ-ը ի սկզբանե գործել է Թուրքիայի վերահսկողության տակ: Ավելին, հաճախ Ազգային հետախուզական ծառայության «հետքը» երևում է ԻՊ-ի օժանդակության գործողություններում: Այսպես օրինակ, թուրքական «Այդլնլրք» (Aydinlik) թերթի փոխանցմամբ, իշխանության գիտությամբ՝ Հատուկ նշանակության զորքերի թոշակի անցած մի խումբ սպաներ մեկնել են Սիրիա և բարձր վարձատրության դիմաց կռվում են ԻՊ-ի շարքերում:³² Թերթի հետ զրույցում մեկ այլ թոշակառու սպա հայտնել է, որ այդ խմբի կազմակերպիչը Ազգային հետախուզական ծառայությունն է, որը

³¹ St' u օրինակ՝ IŞİD Türkiye'de nasıl örgütleniyor: Antep'te bir IŞİD'liyle görüşme. 23 oquunnuh, 2014

<http://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/isis-turkiyede-nasil-orgutleniyor-antepte-bir-isisliyle-gorusme-haberi-96184> կամ IŞİD Türkiye'de nasıl örgütleniyor: Kocaeli örneği, 18 oquunnuh, 2014, <http://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/isis-turkiyede-nasil-orgutleniyor-kocaeli-orneği-haberi-95976>:

³² MİT'ten IŞİD'e paralı asker, 07 hnuhuh, 2014, <http://www.aydinlikgazete.com/mansetler/45308-mitten-isode-parali-asker.html>

նման փորձառություն ունի դեռ Լիբիական ճգնաժամի օրերից:³³ Եգիպտոսի անվտանգության համակարգի բարձրաստիճան պաշտոնյաներից մեկը ամերիկյան «Վի-Էն-Դի» (WorldNetDaily) լրատվականին տված հարցազրույցում պնդում էր, որ թուրքական հետախուզությունը ԻՊ-ին է տրամադրում տարածքի արբանյակային լուսանկարները և այլ անհրաժեշտ տեղեկատվություն:³⁴

Հետաքրքրական է ԱԶԿ վերնախավի հռետորաբանությունը ԻՊ-ի վերաբերյալ: Թե՛ երկրի նախագահը, և թե՛ նորանշանակ վարչապետ Ահմեթ Դավութողլուն խուսափում են ԻՊ-ը «ահաբեկչական» որակելուց: Ավելին, նախագահ Ռ. Էրդողանը իր ելույթներից մեկում նշեց. «Մենք երբեք չենք ընդունի «խլամական ահաբեկչություն» դրույթը»:³⁵ Իսկ վարչապետը, խոսելով Մոսուլի հյուպատոսարանի անձնակազմի՝ ԻՊ-ի կողմից գերեվարվելու մասին, այնուամենայնիվ նշեց, որ «ԻՊ-ը կարող է ահաբեկչական կառույցի նմանվել, սակայն այն ծնվել է որպես պատասխան (ստեղծված հակախլամական իրավիճակին – Վ.Գ.)»:³⁶

³³ Նույն տեղում: Տե՛ս նաև՝ MIT Transporting Terrorists to Syria, 14 հուլիսի, 2014 <http://www.aydinlikdaily.com/Detail/M%C4%B0T-Transporting-Terrorists-To-Syria/3926#.VCII6haQmSp>:

³⁴ Turkey 'providing direct support' to ISIS, 10 սեպտեմբերի, 2014 <http://www.wnd.com/2014/10/turkey-providing-direct-support-to-isis/>

³⁵ Turkish President Erdoğan slams New York Times over ISIL story, 17 սեպտեմբերի, 2014, <http://www.hurriyetdailynews.com/turkish-president-erdogan-slams-new-york-times-over-isil-story.aspx?PageID=238&NID=71822&NewsCatID=338>

³⁶ Davutoğlu: IŞİD, terörize gibi görünebilir ama..., 08 oqustոսի, 2014 <http://www.taraf.com.tr/haber-davutoglu-isis-terorize-gibi-gorunebilir-ama-161085/>

«ՄեթրոՊոլլ» (metroPoll) հետազոտությունների կենտրոնի հրապարակած սոցիալական արդյունքներով թուրքերի միայն 30%-ն է ԻՊ-ը համարում ահաբեկչական կազմակերպություն:³⁷

Այս պայմաններում Թուրքիայում գործող ԻՊ-ի բջիջների դեմ ամենակտիվ հանդես եկող խումբը, թերևս, քրդերն են: Մասնավորապես, Հայրենասիրական հեղափոխական երիտասարդական շարժումը, որը կապված է Քրդական բանվորական կուսակցության հետ, Ստամբուլում հարձակումներ է գործել որոշ շենքերի վրա, որոնք ենթադրաբար պատկանում են ԻՊ-ին:³⁸ Իսկ երբ թուրքական ոստիկանությունը հայտարարեց, որ Ստամբուլում իրականացնում են հակաահաբեկչական գործողություններ, նրանց թիրախում հայտնվեցին վերոհիշյալ քրդական երիտասարդական կազմակերպությունն ու այլ ձախակողմյան ուժերի ներկայացուցիչներ:³⁹

Թուրքական ընդդիմությունն իր հերթին օգտագործում է ստեղծված իրավիճակը՝ Էրդոդանի իշխանությանը մեղադրանքներ ներկայացնելու առ այն, որ վերջինս և նրա ղեկավարած իշխանությունը Թուրքիան ներքաշում են Մերձավոր Արևելքի մեծ քաոսի մեջ:⁴⁰ Տեղին է մեջբերել թուրքական գլխավոր ընդդիմադիր Ժողովրդահանրապետական կուսակցության

³⁷ Türkiye'nin Nabızı Haziran 2014 "Radikal örgütler, Terör ve Türkiye", 30 հունիսի, 2014, <http://www.metropoll.com.tr/report/turkiyenin-nabzi-haziran-2014-radikal-orgutler-teror-ve-turkiye>.

³⁸ YDG-H Carry Out Operation Against ISIS In Istanbul, 30 օգոստոսի, 2014 <http://rojavareport.wordpress.com/2014/08/30/ydg-h-carry-out-operation-against-isis-in-istanbul/>.

³⁹ Police launch anti-terror operations in Istanbul, 12 սեպտեմբերի, 2014, <http://www.hurriyetdailynews.com/police-launch-anti-terror-operations-in-istanbul-.aspx?pageID=238&nID=71644&NewsCatID=341>.

⁴⁰ Turkish Opposition Slams Government for Supporting ISIL, 15 հունիսի, 2014 <http://larouchepac.com/node/31057>.

նախագահ Քեմալ Բըլըչդարողլուի մեղադրանքը՝ ուղղված իշխող կուսակցությանը. «Ամբողջ աշխարհը գիտի, որ ԻՊ-ին օգնություն էք ցուցաբերում: Փաստարկներ էք ուզում: Ահա դրանք՝ զենքերը տեղափոխող վարորդների ու դատախազների հայտարարություններ: ԻՊ-ի ձեռքում գտնվող զենքն այն զենքն է, որը Ռեջեփ Թայիփ Էրդոդանը Դավութօղլուի միջոցով ուղարկել է կազմակերպությանը: Բոլորը գիտեն այս մասին, սակայն մի մտահոգություն ունեն՝ Թուրքիայի քաղաքացիները չիմանան: ԻՊ-ը օրական 2 մլրդ դոլարի նավթ է ծախում: Ո՞ւմ է ծախում այդ նավթը: Անկարայում, Ստամբուլում ու Գազիանթեփում գրասենյակներ կան, որոնք ԻՊ-ի զինյալներ են հավաքագրում»:⁴¹

«Իսլամական Պետության» սև շուկան

«Իսլամական պետություն» կազմակերպության կենսունակության գլխավոր երաշխիքներից մեկը վերջինիս կողմից գրավված տարածքների նավթային ռեսուրսների անօրինական վաճառքն է:⁴² Իսկ անօրինական վաճառքի գլխավոր շուկան գտնվում է Թուրքիայում: Թուրքիայի հարավում գտնվող միջանցքը դառնում է այն սև շուկայի մի մասը, որը ֆինանսավորում է ԻՊ-ի փաստացի գոյությունը: Թուրք-սիրիական սահմանի երկայնքով կառուցվել են ինքնաշեն հարյուրավոր նավթատար խողովակներ: Այդ խողովակներով նավթը փոխադրվում է Թուրքիա, որից հետո բեռնատարներով հասցվում գնորդներին: Երբ 2014թ. օգոստոսին միջազգային ճնշման տակ Թուրքիան ստիպված էր ուժեղացնել սահմանի

⁴¹ Kılıçdaroğlu: İŞİD'e silah yardımına ilişkin belge mi istiyordun, işte belgeler!, 14 հոկտեմբերի, 2014 <http://t24.com.tr/haber/kilicdaroglu-bizim-tezkere-onerimiz-millidir-yabanci-asker-de-iscal-de-yok-icerisinde,273829>.

⁴² Fuelling Isis Inc, Borzou Daragahi, Erika Solomon, 21 սեպտեմբերի, 2014 <http://www.ft.com/intl/cms/s/2/34e874ac-3dad-11e4-b782-00144feabdc0.html>.

վերահսկողությունը և մասամբ կանխել նավթի անօրինական վաճառքը, Թուրքիայի Մաքսերի նախարարությունը հայտարարեց, որ միայն մեկ տարվա ընթացքում փակվել է 233 անօրինական լցակայան:⁴³

Ավելորդ չենք համարում նշել, որ ԻՊ-ի կողմից վաճառվող նավթի վերավաճառքով զբաղվում են ոչ միայն սահմանամերձ բնակավայրերի թուրք բնակիչները, այլև այդ գործարքների մեջ ընդգրկված են շատ թուրք բարձրաստիճան պաշտոնյաներ, ինչի պատճառով էլ թուրքական իշխանությունները աչք են փակում մաքսանենգության վրա:⁴⁴

«Մոսուլի հյուպատոսարանի առումը» և «բուֆերային գոտին»

Թուրքական պետությունը միակն էր, որ ԻՊ ռազմական առաջխաղացումների ժամանակ Մոսուլ քաղաքում շարունակում էր պահել հյուպատոսություն: Ի հակադրություն այն հորդորներին, որ դիվանագետների անվտանգությունից ելնելով, անհրաժեշտ է հյուպատոսության աշխատակիցներին տեղափոխել Թուրքիա, պաշտոնական Անկարան ոչ մի քայլ չձեռնարկեց: 2014թ. հունիսի 9-ին ԻՊ-ի զինյալները գրավեցին թուրքական հյուպատոսության շենքն ու գերեվարեցին 49 աշխատակցի՝ այդ թվում և հյուպատոսին և մանկահասակ երեխաների: Հյուպատոսարանի անձնակազմը և գերի վերցված ևս մոտ երեսուն թուրք վարորդները դարձան այն պատրվակը, որի հիման վրա Թուրքիան

⁴³Our hands and arms are tied, 16 սեպտեմբերի, 2014
http://www.foreignpolicy.com/articles/2014/09/16/our_hands_and_arms_are_tied_syria_turkey_islamic_state_coalition_america_obama_isis.

⁴⁴ Struggling to Starve ISIS of Oil Revenue, U.S. Seeks Assistance From Turkey, David E. Sanger, Julie Hirschfeld Davis, 13 սեպտեմբերի, 2014
<http://www.nytimes.com/2014/09/14/world/middleeast/struggling-to-starve-isis-of-oil-revenue-us-seeks-assistance-from-turkey.html>.

հրաժարվեց մասնակցել ԱՄՆ-ի կողմից ստեղծված ռազմական կոալիցիային՝ ընդդեմ «Իսլամական պետության»: Շատերը թե՛ Թուրքիայում, թե՛ արևմուտքում համարում են, որ Թուրքիայի և ԻՊ-ի միջև գործում է պայմանավորվածություն, և որ հյուպատոսության առումը նախապես ծրագրված էր ԱԶԿ իշխանության հետ միասին:

2014թ. սեպտեմբերի 20-ին թուրքական իշխանությունները պաշտոնապես հայատարարեցին թուրքական Ազգային հետախուզական ծառայության կողմից իրականացված «փայլուն գործողությունների» մասին, որոնց արդյունքում ազատ էին արձակվել և հայրենիք էին վերադարձվել ԻՊ-ի կողմից Մոսուլում գերեվարված թուրքերը (անհրաժեշտ է նկատել, որ իրականացված գործողության ոչ մի մանրամասն չի հրապարկվել, ինչը թույլ է տալիս ենթադրելու, որ ԻՊ-ի և Թուրքիայի միջև կան հստակ պայմանավորվածություններ):

Գերիների ազատումից հետո, երբ վերացավ ԻՊ-ի դեմ պայքարին չմասնակցելու հիմնական պատրվակը, Թուրքիան շարունակում է ոչ լիարժեքորեն մասնակցել հակա-ԻՊ-ական արևմտյան կոալիցիայի աշխատանքներին: Երկրի նախագահ Էրդոդանը հայտարարեց, որ Թուրքիան կմասնակցի ահաբեկչական խմբավորման դեմ գործողություններին, սակայն իր պայմաններով, որոնցից մեկն է՝ Սիրիայի նախագահ Բաշար Ալ-Ասադի հեռացումը: Անկարան ներկայացրեց ԻՊ-ի դեմ պայքարի սեփական տարբերակը. թուրք-սիրիական սահմանից հարավ՝ Սիրիայի հյուսիսում բուֆերային գոտու ստեղծում: Այդ գոտին, թուրքական կողմի հավաստիացմամբ, հնարավորություն կտար հաջողությամբ պայքարել ինչպե՛ս ԻՊ-ականների դեմ, այնպես էլ կօժանդակեր սիրիական ընդդիմությանը ալ-Ասադի վարչակարգի դեմ պայքարում (մասնավորապես, նախատեսվում է, որ այդ բուֆերային գոտում պետք է կազմակերպվեն և

վարժեցվեն ընդդիմության զինյալները):⁴⁵ «Եթե ԻՊ-ը հեռանա, մեկ այլ արմատական կազմակերպություն կարող է գալ: Այսպիսով՝ մեր մոտեցումը պետք է համապարփակ, ներառական, ռազմավարական և համակցված լինի. ոչ միայն պարզապես պատժել՝ բավարարել մեր հանրային կարծիքը և պատժել մեկ ահաբեկչական կազմակերպության, այլ արմատախիլ անել ապագայում բոլոր ահաբեկչական սպառնալիքները», - հայտարարեց Թուրքիայի վարչապետ Ահմեթ Դավլոթողլուն:⁴⁶

Բուֆերային գոտու ստեղծումը հնարավորություն կտա Թուրքիային պաշտոնապես և միանգամայն «արդարացված» ներխուժել Սիրիայի տարածք և հաստատել այնտեղ սեփական ռազմակայանները: Մա հիմք է հետձգնաժամային Սիրիայում ազդեցության տարածման համար: Միևնույն ժամանակ, Սիրիայի հյուսիսում բուֆերային գոտու ստեղծումը հնարավորություն կտա վերահսկողություն սահմանել Ռոժավայում փաստացի գոյություն ունեցող քրդական ինքնավարության նկատմամբ: Մա, իր հերթին, կթուլացնի քրդական անջատողականության վտանգը Թուրքիայում և միասնական քրդական պետության ստեղծման հիմքերը:

Եզրակացություն

Թուրքիան Բաշար ալ-Ասադի իշխանությունը տապալելու համար մեծ ջանքեր է գործադրում, ինչը նպատակ ունի

⁴⁵Turkey Seeks Buffer Zone on the Border With Syria, 09 հոկտեմբերի, 2014 http://www.nytimes.com/2014/10/10/world/middleeast/turkish-support-of-coalition-fighting-isis-centers-on-border-buffer-zone-.html?_r=0 , Թուրքիան Իրաքի և Սիրիայի հետ սահմանին կարող է բուֆերային գոտի ստեղծել, 17 սեպտեմբերի, 2014 <http://razm.info/53541>

⁴⁶ Turkey willing to put troops in Syria 'if others do their part,' Prime Minister says, 6 հոկտեմբերի, 2014 <http://edition.cnn.com/2014/10/06/world/meast/amanpour-davutoglu-interview/>

հետասադական Միրիայում գերիշխող դարձնել թուրքական ազդեցությունն և հնարավորինս լայնորեն ներկայացնել պաշտոնական Անկարայի շահերը: Այս համատեքստում Թուրքիայի կողմից հովանավորություն ու օժանդակություն վայելող «Իսլամական պետություն» կազմակերպությունը հետագոտվող շրջանում գրանցել է շոշափելի ռազմական հաջողություններ և սպառնում է ողջ Մերձավոր Արևելքի խաղաղությանն ու կայունությանը: Կարելի է պնդել, որ առանց թուրքական կողմի ֆինանսական, ռազմական, նյութատեխնիկական, քարոզչական օժանդակության, ԻՊ-ը չէր ունենա այն հզորությունը, որն ունի: ԻՊ-ը ի սկզբանե գործել է Թուրքիայի վերահսկողության տակ և ուստի պաշտոնական Անկարան կրում է ինչպես իրավաքաղաքական, այնպես էլ բարոյական պատասխանատվություն «Իսլամական պետություն» կազմակերպության ծավալած ահաբեկչական գործունեության համար:

Թուրքիայի «ֆրանկենշտեյնյան հրեշը» այնքան է հզորացել, որ սպառնում է նաև իր ստեղծողին՝ Թուրքիային: Սահմանների անկայունությունը, միլիոնավոր ներգաղթյալների առկայությունը, ԻՊ-ի կողմից ահաբեկչական գործողությունների կազմակերպման հնարավորությունը թուրքական բնակավայրերում, քրդական գործոնի ակտիվացումը և իշխող ԱԶԿ-ի ու ընդդիմադիր, ձախակողմյան ուժերի միջև աճող հակասությունները սիրիական ճգնաժամի վերաբերյալ պաշտոնական Անկարայի համար հղի են բազմաթիվ անկանխատեսելի զարգացումներով, որոնք կարող են սպառնալ Թուրքիայի տարածքային ամբողջականությանն ու ներքին կայունությանը:

THE ROLE OF TURKEY IN THE FORMATION OF ISIS

Summary

Varuzhan Geghamyan

In 2014, columnist of the Turkish daily newspaper “Hurriyet” Burak Bekdil described ISIS (ISIL) as “Turkey’s Frankenstein monster,” claiming that the Turkish state is responsible for the formation and development of ISIS.

Since ISIS managed to occupy vast territories of Syria and Iraq and threatened the security of the whole Middle East, allegations of collaboration between Turkey and ISIS became one the most discussed issues in geopolitics.

In this paper I have examined Turkish and international sources to assess the degree of Turkey-ISIS collaboration.

**«ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ» ԱՄԽԱԶՐԱՇՆԱՅԻՆ
ՀԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Հայկ Քոչարյան

Բանալի բառեր՝ Իսլամական պետություն, ածխաջրածնային պաշարներ, ենթակառուցվածքներ, խողովակաշարեր, նավթ, գազ, Սիրիա, Իրաք

Հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել «Իսլամական պետություն» կազմակերպության (ԻՊ) վերահսկողության տակ գտնվող տարածքներում ածխաջրածնային պաշարներն ու դրանք սպասարկող ենթակառուցվածքները¹ և վաճառքի շուկան:

2014 թ. հունիսի 29-ին ԻՊ-ը հայտարարեց իր վերահսկողության տակ գտնվող տարածքներում խալիֆայության ստեղծման մասին²: ԻՊ-ի հետագա ռազմական ակտիվությունը և հարձակումները հնարավորություն տվեցին նրան ընդլայնելու իր տարածքները՝ ընդգրկելով Սիրիայի հարավ-արևելքի և Իրաքի հյուսիս-արևմուտքի նշանակալի հատվածներ:

Հետազոտության արդյունքները ներկայացնելու համար անհրաժեշտ է առանձին անդրադարձ կատարել ԻՊ-ի վերահսկողության տակ անցած սիրիական և իրաքյան տարածքներում առկա ածխաջրածնային պաշարներին (նավթ և գազ), սպասարկող ենթակառուցվածքներին (խողովակաշարեր, վերամշակման գործարաններ և պոմպակայաններ) և ստեղծված «սև շուկային»:

¹ Հոդվածում քննարկվում են միայն վերամշակման գործարանները և մայրուղային խողովակաշարերը, քանի որ տեղեկատվության բացակայության պատճառով հնարավոր չէ ուսումնասիրել ավելի փոքր միավոր հանդիսացող բաշխիչ ցանցերի կարգավիճակը:

² كلمة للشيخ المجاهد أبي محمد العدناني الشامي بعنوان - هذا وعد الله إعلان قيام الخلافة الإسلامية

<https://www.youtube.com/watch?v=y9E0EjCEqY>

1. Նավթային պաշարներ

Սիրիական հատված

Սիրիայի հետազոտված նավթային հանքավայրերը, հիմնականում, գտնվում են երկրի արևելյան շրջաններում՝ իրաքյան սահմանի երկարությամբ և կենտրոնում՝ Հոմս քաղաքից դեպի արևելք (տե՛ս հավելվածում քարտեզ 1)³:

ԻՊ-ը վերահսկում է Դեյր Ալ-Զուրի շրջանում գտնվող սիրիական ամենախոշոր Ալ-Օմար⁴ և Ալ-Թանաք նավթային հանքավայրերը⁵: Ալ-Օմար նավթավայրի արտադրողականությունը գնահատվում է մոտ 75 հազ. տակառ/օր⁶, իսկ Ալ-Թանաք նավթավայրինը՝ համապատասխանաբար մոտ 18 հազ. տակառ/օր⁷: Այս նավթավայրերը նախկինում գտնվում էին

³ Պետք է նշել, որ 2010թ. «ԱՄՆ Երկրաբանական հետազոտություն» (USGS) կազմակերպության գեկոլոյի համաձայն Լևանտի ավազանում առկա են խոշոր նավթային և գազային չուսումնասիրված պաշարներ: Նավթային պաշարները ավելի մոտ են գտնվում սիրիական տարածքային ջրերին, իսկ գազային պաշարները՝ Իրաքյալի տարածքային ջրերին: Ավելի մանրամասն տե՛ս՝ USGS Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Levant Basin Province, Eastern Mediterranean, March 2010, <http://pubs.usgs.gov/fs/2010/3014/pdf/FS10-3014.pdf> (մուտք՝ 12.09.2014):

⁴ Rebels take largest Syria oilfield: activists, 22 November 2013, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2013/11/rebels-take-largest-syria-oilfield-activists-20131123151912731899.html> (մուտք՝ 12.09.2014):

⁵ Hadid D., Islamic State Militants Seize Syria's Al-Tanak Oil Field, 7 April, 2014 http://www.huffingtonpost.com/2014/07/04/islamic-state-al-tanak-oil-field_n_5557935.html (մուտք՝ 12.09.2014):

⁶ Abdelaziz S., Group: ISIS takes major Syrian oil field, 3 July, 2014 <http://edition.cnn.com/2014/07/03/world/meast/syria-isis-oil-field> (մուտք՝ 12.09.2014):

⁷ Սույն տվյալը ներառում է նաև հարակից նավթահորերի հզորությունները և հաշվարկված է 2006թ. դրությամբ, քանի որ լուրջ ներդրումներ հայտնի չեն այդ հանքավայրը ընդլայնելու վերաբերյալ, ապա կարելի է կիրառել այս տվյալը միայն մոտավոր հաշվարկի համար: Ավելի մանրամասն տե՛ս The Changing Dynamics of Energy in the Middle East, in Two Volumes, ed by Greenwood Publishing Group, 2006, p. 308.

սիրիական պետությանը պատկանող Ալ-Ֆուրատ նավթային ընկերության տնօրինության տակ:

Մինչև ԻՊ-ի տիրապետության տակ անցնելը Ալ-Օմարի հանքավայրը գտնվում էր Ջաբհաթ Ալ-Նուսրայի զինյալների վերահսկողության տակ, որոնք մոտ 10 հազ. տակառ/օր տրամադրում էին «տեղական ինքնավարության» մարմիններին, մինչդեռ, հարակից գյուղերի (Դառնաջ, Մուվայդան, Ջազիրա, Ալ-Ջուրդի, Ալ-Տայանա, Ջայբան և Ալ-Հավայիջ) աշիրեթների (ցեղերի) ներկայացուցիչները հանքավայրի հարավ-արևելյան հատվածից արդյունահանում էին մոտ 12 հազ. տակառ/օր, իսկ հարակից Շուհայլ քաղաքի ընտանիքներին բաժին էր հասնում մոտ 10 հազ. տակառ/օր, որը արդյունահանվում էր հանքավայրի արևմտյան հատվածից: Ամենաազդեցիկ ընտանիքներից կարելի է առաձնացնել Ալ-Սայադների ընտանիքը՝ 4 հազ. տակառ/օր, Ալ-Միզաալ ընտանիքը՝ 3,5 հազ. տակառ/օր և Ալ-Ֆայադ ընտանիքը՝ 1 հազ. տակառ/օր արդյունահանելու իրավունքով⁸:

Դամասկոսի իշխանությունից դուրս մնալով՝ նույն ճակատագրին է արժանանում նաև Ալ-Թանաք հանքավայրը և բաժանվում է տեղական աշիրեթների և ընտանիքների ազդեցության գոտիների միջև, ինչպես նաև տարբեր զինյալ խմբավորումների միջև (Ահրար Ալ-Շամ, Ահլ Ալ-Ասար, Ջաֆար Ալ-Տայարի ջոկատ և այլն): Ալ-Թանաք հանքավայրի զգալի հատվածը գտնվում է Ալ-Ղառանիջ աշիրեթի վերահսկողության տակ: Այս հանքավայրը շահագործող հիմնական ընտանիքներ են Ալ-Բահր՝ 4 հազ. տակառ/օր, Ալ-Նահր՝ 1,5 հազ. տակառ/օր, Ալ-Օմար՝ 1,5 հազ. տակառ/օր, և Ալ-Դուլայմի՝ 2 հազ. տակառ/օր մասնաբաժնով: Այս հանքավայրի խոշոր արդյունահանող է նաև

⁸ Մանրամասն տե՛ս

محمد بلوط, من ينتج النفط السوري.. ولمن يذهب ثمنه؟ 07/03/2014
<http://assafir.com/Article/1/359211> (մուտք՝ 12.09.2014):

Համիդ Չաալանը, որի նավթահորերից արդյունահանվում է մոտ 2,5 հազ. տակառ/օր և այլն⁹:

Ամբողջական պատկեր ստանալու համար նշենք, որ Դեյր Ալ-Զուրի շրջանում ԻՊ-ը վերահսկում է նաև Ալ-Խարատ, Ալ-Վարդ, Ալ-Թայիմ և Ալ-Ջաֆրա նավթի հանքավայրերը¹⁰: Մակայն հաշվի առնելով այդ շրջաններում ԱՄՆ գլխավորած միջազգային կոալիցիոն ուժերի ռազմական գործողությունները¹¹ և տեղեկատվության պակասն՝ արդյունահանվող նավթի վերաբերյալ, կարելի է ենթադրել, որ այս նավթավայրերի հանքահորերը կա՛մ քանդվել են և ենթակա չեն շահագործման, կա՛մ էլ շահագործվում են նվազագույն ծավալով և փոքր տոկոս են կազմում ԻՊ-ի վերահսկողության տակ գտնվող նավթահորերից արտահանվող նավթի ընդհանուր պատկերում:

Անդրադառնալով Սիրիայի կենտրոնում՝ Հոմս քաղաքից դեպի արևելք գտնվող նավթի հանքավայրերին՝ պետք է նշել, որ նավթի արդյունահանումն այս հատվածում նույնպես տեղի է ունենում ընդհատումներով՝ պայմանավորված կենտրոնական իշխանությունների, զինյալ խմբավորումների և ԻՊ-ի կողմնակիցների միջև ընթացող ռազմական գործողություններով, որոնց արդյունքում այս տարածքները հաճախակի ձեռքից ձեռք են անցնում¹²:

Ամփոփելով սիրիական տարածքներում ԻՊ-ի վերահսկողության տակ գտնվող նավթային պաշարների

⁹ Նույն տեղում:

¹⁰ The Oil Weapon in Syria, The Report of Syria Network For Human Rights, 17 September 2014 http://sn4hr.org/public_html/wp-content/pdf/english/Oil_fields.pdf (մուտք՝ 18.10.2014):

¹¹ U.S. led coalition warplanes attack oil sites in Deir Ezzor, <http://syriahr.com/en/2014/11/u-s-led-coalition-warplanes-attack-oil-sites-in-deir-ezzor/> (մուտք՝ 22.11.2014):

¹² The regime troops take control over an oil well in Homs, 24 October, 2014, <http://syriahr.com/en/2014/10/the-regime-troops-take-control-over-an-oil-well-in-homs/> (մուտք՝ 28.10.2014):

վերլուծությունը՝ կարելի է եզրակացնել, որ սիրիական նավթային հանքավայրերը, հիմնականում, գտնվում են ԻՊ-ի և նրանց հետ դաշնակցած ուժերի վերահսկողության տակ և շահագործվում են վերջինների կողմից: Սակայն հաշվարկները ցույց են տալիս, որ, ընդհանուր առմամբ, արդյունահանվում է մոտավորապես 75-78 հազ. տակաո/օր (Ալ-Օմար 45-50 հազ. տակաո/օր, Ալ-Թանաք 20-25 հազ. տակաո/օր և մոտավորապես 2-3 հազ. տակաո/օր այլ հանքավայրեր), ինչը կազմում է նախապատերազմյան Սիրիայի արտահանման ծավալների մոտ 19,5%-ը¹³:

Իրաքյան հատված

Իրաքի հետազոտված նավթային պաշարները 2013թ. հունվարի 1-ի դրությամբ կազմել են 144 մլրդ տակաո¹⁴: Իրաքյան հիմնական ածխաջրածնային պաշարները կենտրոնացված են երկրի հարավային շիաբնակ շրջաններում և քրդաբնակ հյուսիսում: Սակավաթիվ պաշարներ էլ գտնվում են սուննիաբնակ տարածքներում՝ երկրի կենտրոնում: Ածխաջրածնային պաշարները ձգվում են Իրաքի արևելյան սահմանագծի երկայնքով: Հետազոտված պաշարների մոտ 60 %-ը գտնվում է Իրաքի հարավում, իսկ 17 %-ը հյուսիսում՝ Քիրքուքի, Մոսուլի և Խանակիհի շրջակայքում, որոնց հանդեպ վերահսկողությունը պարբերաբար առճակատման պատճառ է դառնում քրդական ուժերի, ԻՊ-ի զինյալների և այլ խմբավորումների միջև¹⁵:

¹³ Սիրիայում նավթի արդյունաբերության միջին տվյալները 2008-2010թթ. ժամանակահատվածում կազմում է տարեկան 400 հազ. տակաո/օր: Տե՛ս ԱՄՆ Էներգետիկ Տեղեկատվության Ազգային ինստիտուտի տվյալները Սիրիայի վերաբերյալ <http://www.eia.gov/countries/country-data.cfm?fips=sy>: (մուտք՝ 12.09.2014):

¹⁴ Country Analysis Brief: Iraq, US Energy Information Agency, 30 January, 2015, <http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/Iraq/iraq.pdf> (մուտք՝ 02.02.2015):

¹⁵ Մանրամասն տե՛ս Country Analysis Brief: Iraq, US Energy Information Agency, 30 January, 2015, <http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/Iraq/iraq.pdf> (մուտք՝ 02.02.2015):

ԻՊ-ին 2014թ. հունիսյան առաջխաղացումն իրաքյան ճակատում հնարավորություն տվեց նվաճել Մոսուլը և հարակից տարածքները, ինչն իր հերթին խոչընդոտներ ստեղծեց Իրաքի հյուսիսում (բացառությամբ Իրաքի Քրդստանի) նավթարդյունաբերության ոլորտում: ԻՊ-ի առաջխաղացումն իրաքյան ճակատում մասնակիորեն խոչընդոտեց նավթարդյունաբերությանը Իրաքի Քրդստանում և շիման գիծը բավականին մոտեցրեց վերջինների վերահսկողության տակ գտնվող նավթավայրերին:

Իրաքյան ճակատում հուլիսյան հաջողությունների արդյունքում ԻՊ-ը վերահսկողություն սահմանեց մի շարք փոքր և միջին նավթային հանքավայրերի վրա, որոնցից կարելի է առանձնացնել Աջիլի (500 մլն. տակառ)¹⁶, Համրինի¹⁷, Կայառայի, Բալադի, Այն Ջահալի, Բաթմայի և Նաջմայի հանքավայրեր¹⁸: Հետագայում ԱՄՆ ղեկավարած միջազգային կոալիցիայի օդային հարվածների արդյունքում վերոնշյալ հանքավայրերի հիմնական մասը ուժեղացվեց և դուրս մնաց շահագործումից: ԱՄՆ Էներգետիկայի տեղեկատվական գործակալության՝ Իրաքի վերաբերյալ զեկույցի համաձայն՝ ուժեղացվածություններից հետո ԻՊ-ի նավթարդյունաբերական հզորություններն Իրաքում կազմում են

¹⁶ Barich A., ISIL's change of heart?, 12 November 2014

<http://www.energynewsbulletin.net/storyView.asp?StoryID=826938572>: Տե՛ս նաև

Marcel V., ISIS and the Dangers of Black Market Oil, 21 July 2014,

<http://www.chathamhouse.org/expert/comment/15203#sthash.8TFSFV5h9.dpuf> (մուտք՝ 10.12.2014):

¹⁷ 2009թ. Իրաքի իշխանություններն ավարտեցին մեծ ներդրումային ծրագիրը Համրինի հանքավայրում, որի հզորություններն այդ ժամանակ գնահատվում էին 276 մլն. տակառ: Ավելի մանրամասն տե՛ս

عبد الله أحمد, تأهيل حقل عجيل النفطي في صلاح الدين, 14.06.2009

<http://www.iraqhurr.org/content/article/1753984.html>, (մուտք՝ 10.12.2014):

¹⁸ Roggio B., ISIS advances on oil fields in Salahaddin, Diyala, June 26, 2014,

http://www.longwarjournal.org/threat-matrix/archives/2014/06/isis_advances_on_oil_fields_in.php (մուտք՝ 12.09.2014):

մոտ 15 հազ. տակառ/օր¹⁹: Ջեկույցում նշվում է նաև, որ ԻՊ-ի տնօրինության տակ է գտնվում մոտ 3 մլն տակառ նավթ, որը վերջինները բռնագավթել են իրենց վերահսկողության տակ անցած նավթային ամբարներից, նավթամուղներից և պոմպակայաններից²⁰:

2015 թ. հունվար-փետրվար ամիսներին Իրաքի հյուսիսում ԻՊ-ի զինյալների և իրաքյան իշխանությունների միջև ռազմական գործողությունների ակտիվացման արդյունքում ձեռքից ձեռք էին անցնում Խարազի նավթային հանքավայրը և օժանդակ ենթակառուցվածքները, ինչի արդյունքում այդ հանքավայրի շահագործման հզորությունները հասել են նվազագույնի²¹: Խարազի նավթային հանքավայրի հզորությունները գնահատվում են 30 հազ. տակառ/օր²²:

2. Գազային ռեսուրսներ

Միրիական հատված

Միրիական գազային հանքավայրերը, ինչպես նաև նավթայինները, հիմնականում, գտնվում են երկրի արևելյան և կենտրոնական հատվածներում: Մակայն, ի համեմատություն նավթային ոլորտի, գազային ոլորտը Միրիայում ավելի քիչ է տուժել ընթացող սիրիական ճգնաժամից: Բնական գազի

¹⁹ Country Analysis Brief: Iraq, US Energy Information Agency, 30 January, 2015, p. 6 <http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/Iraq/iraq.pdf> (մուտք՝ 02.02.2015):

²⁰ Նույն տեղում:

²¹ ISIS Targets Kurdish Forces in Iraq, Seizes Oil Station, <http://english.al-akhbar.com/node/23522>, հմ. Al-Najar K., Lando B., Workers, oil field survive IS assault, Iraq Oil Report, 3 February, 2015, http://www.iraqoilreport.com/news/workers-oil-field-survive-assault-14023/?utm_source=IOR%20Email%20Update%20Subscribers (մուտք՝ 05.02.2015):

²² Տես աղյուսակ 1, Country Analysis Brief: Iraq, US Energy Information Agency, 30 January, 2015, p. 5, <http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/Iraq/iraq.pdf> (մուտք՝ 02.02.2015):

արդյունահանումը նախաճգնաժամային տվյալների հետ համեմատ ընկել է մոտ 30%-ով²³: Պետք է նշել, որ սիրիական գազը օգտագործվում է բացառապես ներքին սպառման շուկայում: Արդյունահանված գազի սպառողներն են ինչպես մասնավոր սեկտորը, այնպես էլ էլեկտրաէներգիայի ստացման կայանները²⁴:

Դեռևս 2008թ. Սիրիան սկսել էր գազի ներմուծումը «Արաբական գազային խողովակաշարով», սակայն սիրիական ճգնաժամի սրացումից ի վեր՝ վերոհիշյալ խողովակաշարը հաճախակի դառնում էր տարբեր խմբավորումների համար թիրախ, ինչի արդյունքում սիրիական հատվածը չի շահագործվում:

Ի տարբերություն նավթային ենթակառուցվածքների հանդեպ վերահսկողության՝ ԻՊ-ը վերահսկում է սիրիական գազային ենթակառուցվածքների չնչին հատվածը: Մասնավորապես, Ջաբհաթ Ալ-Նուսրայի և ԻՊ-ի միջև 2014թ. մայիսյան բախումների արդյունքում վերջիններին հաջողվեց իրենց վերահսկողության տակ վերցնել Քոնիքոյի գազի վերամշակման կայանը²⁵, որը գտնվում է Դեյր Ալ-Ջուրից մոտ 20 կմ դեպի արևելք և գազ է մատակարարում Հոմս քաղաքում գտնվող էլեկտրակայաններին: Սակայն ԱՄՆ գլխավորած կոալիցիայի օդային հարվածների

²³ Stu Cordesman A. H., Syria and the Least Bad Option: Dealing with Governance, Economics, and the Human Dimension, February 24, 2014, http://csis.org/files/publication/140224_Syria_and_the_Least_Bad_Option_Report.pdf (մուտք՝ 12.09.2014):

²⁴ Տե՛ս ԱՄՆ Էներգետիկ Տեղեկատվության Ադմինիստրացիայի տվյալները Սիրիայի վերաբերյալ <http://www.eia.gov/countries/country-data.cfm?fips=sy>: (մուտք՝ 12.09.2014):

²⁵ داعش يسيطر على معمل غاز "كونيكو" في دير الزور

<http://www.alarabiya.net/ar/arab-and-world/syria/2014/05/09/%D8%AF%D8%A7%D8%B9%D8%B4-%D9%8A%D8%B3%D9%8A%D8%B7%D8%B1-%D8%B9%D9%84%D9%89-%D9%85%D8%B9%D9%85%D9%84-%D8%BA%D8%A7%D8%B2-%D9%83%D9%88%D9%86%D9%8A%D9%83%D9%88-%D9%81%D9%8A-%D8%AF%D9%8A%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D8%B2%D9%88%D8%B1.html> (մուտք՝ 10.05.2014):

արդյունքում այս կայանը նույնպես մասնակի ուժեղացվել է, սակայն շարունակում է շահագործվել²⁶:

Գազային ենթակառուցվածքների, այդ թվում նաև հանքավայրերի հանդեպ ԻՊ-ի պակաս հետաքրքրվածության պաճառներից նախ պետք է առանձնացնել այն հանգամանքը, որ գազի արդյունահանումն, ի տարբերություն նավթի մշակման, որը հնարավոր է իրականացնել տնայնական եղանակով, պահանջում է ինչպես մասնագիտական պատրաստվածություն, այնպես էլ մասնագիտական սարքավորումների առկայություն, որոնք չկան ԻՊ-ի տրամադրության տակ:

Իրաքյան հատված

Իրաքը հետազոտված գազային պաշարներով աշխարհում զբաղեցնում է 12-րդ տեղը²⁷: Երկրի հիմնական պաշարները (մոտավորապես 60%) կենտրոնացած են հարավում: Հյուսիսում գտնվող գազային հանքավայրերից կարելի է առանձնացնել Աջիլի, Բայ Հասանի, Ալ-Մանսուրիյայի և Աքասի հանքավայրերը, որոնք առնչվում են ԻՊ-ի վերահսկողության և ազդեցության գոտիներին:

ԻՊ-ի ազդեցության գոտում գտնվող իրաքյան հատվածի գազային ենթակառուցվածքները նույնպես հայտնվել են ռազմական բախումների ակտիվ շրջանում և գրեթե չեն շահագործվում²⁸՝ չապահովելով ֆինանսական ներհոսքեր դեպի ԻՊ-ի գանձարան: ԻՊ-ի ներկայությունն այս տարածքներում նաև

²⁶ Darwish M., IS-held oil fields in Syria targeted by international coalition's strikes September 30, 2014, <http://aranews.net/2014/09/held-oil-fields-syria-targeted-international-coalitions-strikes/> (մուտք՝ 12.11.2014):

²⁷ Mohamed Salih M.A., Economic Development and Political Action in the Arab World, Routledge, 2014, p 83.

²⁸ Country Analysis Brief: Iraq, US Energy Information Agency, 30 January, 2015, p. 15 <http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/Iraq/iraq.pdf> (մուտք՝ 02.02.2015):

հնարավորությունից զրկում է Իրաքի իշխանություններին և իր գործընկերներին արդյունահանել այդ հանքավայրերը:

3. Ենթակառուցվածքներ

Խողովակաշար

ԻՊ-ի վերահսկողության տակ անցած սիրիական և իրաքյան աշխաջրածնային ենթակառուցվածքները կարելի է դասակարգել երկու տեսակի՝ տեղական և միջազգային (միջպետական) նշանակության:

Տեղական նշանակության խողովակաշարեր են հիմնականում սիրիական հատվածի համապատասխան ենթակառուցվածքները, որոնք ի սկզբանե նախատեսված էին երկրի ածխաջրածնային հանքավայրերից հումքը վերամշակման գործարաններ և տերմինալներ հանձնելու համար: Խոսքը Դեյր Ալ-Զուրի մուհաֆազայի՝ նահանգի (Ալ-Օմար, Ալ-Թանաք և այլն) և երկրի հյուսիս-արևելյան՝ հիմնականում քրդաբնակ Ալ-Հասաբայի նահանգի ածխաջրածնային հանքավայրերը սպասարկող նավթի և գազի խողովակների մասին է: Դրանք բոլորն էլ հումքը մատակարարում էին Հոմսի ու Բանիասի վերամշակման գործարաններ և Լաթակիայի ու Տարտուսի տերմինալներ:

Սիրիական նավթային հիմնական խողովակաշարերից մեկը սկսում է երկրի հյուսիս-արևելյան ալ-Մալիքիյա շրջանից, անցնում է Ալ-Ռակկայի նահանգով դեպի Հոմսի վերամշակման գործարան, ապա՝ Տարտուս²⁹:

²⁹ «Հիմնական նավթամուղը» Քարա Շուկ նավթային հանքավայրից ձգվում է մինչև Տարտուս մոտ 663 կմ: Հզոր.՝ 250 հազ. տակառ/օր, խողովակների տրամաչափ.՝ 18" և 28": Խողովակաշարերին վերաբերող տվյալները վերցված են http://www.theodora.com/pipelines/middle_east_oil_gas_products_pipelines_map.html կայքից (մուտք՝ 12.09.2014):

Մյուս նավթամուղը Դեյր Ալ-Չուրի նահանգի հանքավայրերից հումքը Թադմուրի շրջանով մատակարարում է դեպի Հոմս՝ միանալով ընդհանուր ցանցին: Այս նավթամուղը Քիրքուք-Բանիաս-Տրիպոլի (Բանիաս-Հադիսա)³⁰ խողովակաշարի մի հատվածն է: Պետք է նշել, որ Քիրքուք-Բանիաս-Տրիպոլի խողովակաշարի իրաքյան հատվածը դեռ 2003թ. ԱՄՆ ղեկավարած կոալիցիոն ուժերի՝ Իրաք ներխուժման ժամանակ ավերածությունների էր ենթարկվել ռազմական գործողությունների արդյունքում³¹ և չի շահագործվում:

Դեյր Ալ-Չուրի նահանգի մյուս նավթամուղը Ալ-Թալիմ հանքավայրից ձգվում է T2 պոմպակայան³², վերջինս սպասարկող կայան է նաև Բանիաս-Հադիսա խողովակաշարի համար:

Միրիական գազատարերի հիմնական երկու ճյուղերը նախատեսված են համապատասխանաբար Ալ-Հասաքա նահանգից (Թիշրինի հանքավայր) և Դեյր Ալ-Չուրի նահանգից (Ալ-Օմարի հանքավայր) ածխաջրածնային հումքերը երկրի արևմտյան հատված տեղափոխելու համար և արտադրական հզորությունները և ջերմաէլեկտրակայանները սպասարկելու համար, այդ թվում նաև Դամասկոսը սպասարկող ենթակառուցվածքները (Նասերիյա և Թիշրինի էլեկտրակայանները):

Միրիական տարածքով անցնող միակ միջազգային կարգավիճակ ունեցող գազամուղը «Արաբական գազամուղն» է, որը սկիզբ է առնում եգիպտական Արիշից և Հորդանանի տարածքով հասնում է սիրիական Հոմս: Հետագայում

³⁰ Երկար.՝ 890 կմ, հզոր.՝ 1400 հազ. տակառ/օր, խողովակների տրամաչափ.՝ 12" և 16":

³¹ Dinucci M., Oil and Pipeline Geopolitics: The US-NATO Race for Syria's Black Gold, Global Research, April 07, 2013, <http://www.globalresearch.ca/oil-and-pipeline-geopolitics-the-us-nato-race-for-syrias-black-gold/5330216> (մուտք՝ 12.09.2014):

³² Երկար.՝ 92 կմ, հզոր.՝ 100 հազ. տակառ/օր, խողովակների տրամաչափ.՝ 30":

պլանավորված էր նաև շարունակել խողովակաշարը դեպի Թուրքիա³³: Այս գազամուղի սիրիական հատվածը չի շահագործվում, քանի որ հաճախակի դառնում է տարբեր զինյալ խմբերի հարձակման թիրախ:

Միջազգային նշանակության խողովակաշարեր են, հիմնականում, Իրաքի տարածքով անցնողները: Այս շարքում է Իրաք-Թուրքիա նավթամուղը, որը Քիրքուքից ձգվում է մինչև թուրքական Ջեյհան և նախատեսված էր հիմնականում հյուսիս իրաքյան նավթի արտահանման համար, սակայն 2014թ. ԻՊ-ի զինյալների ռազմական գործողությունների արդյունքում Քիրքուք-Ֆիշխաբուր հատվածը չի գործում, և նավթամուղը լցվում է հիմնականում քրդական տարածքներից արտահանվող նավթով³⁴:

Իրաքյան «Ռազմավարական նավթամուղն» ամբողջացնում է ներիրաքյան ցանցը, որը նախատեսված է նաև լրացնելու արտահանման համար նախատեսված խողովակաշարերի չբավարարող հզորությունները (օրինակ՝ Իրաք-Թուրքիա նավթամուղ): Այս նավթամուղը Ծոցի հանքավայրերը Հադիսայով կապում է Քիրքուքի վերամշակման գործարանի հետ: «Ռազմավարական նավթամուղը» երկկողմանի է, որի ծավալները գնահատված են 800 հազ. տակաո/օր³⁵: Սակայն շահագործվում է Բասրա-Քերբալա հատվածը, որը հումք է մատակարարում Բաղդադի վերամշակման գործարաններին, մնացած հատվածը չի շահագործվում կապված ԻՊ-ի ռազմական ակտիվության հետ:

Սույն հետազոտության համատեքստում իրաքյան ածխաջրածնային ենթակառուցվածքներից կարևոր է նաև

³³ Country Analysis Brief: Syria, US Energy Information Agency, February 18, 2014, <http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=SY> (մուտք՝ 12.09.2014):

³⁴ Country Analysis Brief: Iraq, US Energy Information Agency, 30 January, 2015, p. 9 <http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/Iraq/iraq.pdf> (մուտք՝ 02.05.2015):

³⁵ Նույն տեղում:

Քիրքուք-Բասրա խողովակաշարը, որը նախատեսված է պատրաստի նավթարդյունաբերական մթերքի տեղափոխման համար: Այս խողովակաշարը Քիրքուքի, Բայջիի և Հադիսայի նավթավերամշակման գործարանները կապում է Բասրայի հետ: Ըստ էության, այս խողովակաշարը նույնպես հատվածաբար է շահագործվում, քանի որ Հադիսայի վերամշակման գործարանը Անբարի նահանգում ԻՊ-ի և իրաքյան ուժերի միջև ռազմական բախումների արդյունքում ավերակների է վերածվել:

Վերամշակման հզորություններ

Միրիայի տարածքում գործում է երկու վերամշակման գործարան. մեկը՝ ծովափնյա Բանիասում (125 հազ. տակառ/օր)³⁶, իսկ մյուսը՝ Հոմսում (120 հազ. տակառ/օր)³⁷:

Բանիասի հզորությունները շահագործվում են բնականոն ռեժիմով, քանի որ գտնվում են համեմատաբար ավելի անվտանգ գոտում՝ սիրիական կառավարական ուժերի վերահսկողության տարածքում, ինչը չի կարելի ասել Հոմսում գտնվող հզորությունների մասին: Վերջինները շահագործվում են մասնակիորեն, քանի որ մոտ են Դամասկոսի և ԻՊ-ի շփման գծին և հաճախակի հարձակումների թիրախ են դառնում:

Հոմսի վերամշակման գործարանը հանգուցային նշանակություն ունի ածխաջրածնային հումքի բաշխման սիրիական ցանցում: Այստեղից ցանցը ճյուղավորվում է դեպի Հալեպի շրջան և միջերկրածովյան Բանիաս, Լաթակիա և Տարտուս հանգույցները:

³⁶ Մանրամասն տե՛ս <http://abarrellfull.wikidot.com/banias-refinery> (մուտք՝ 12.11.2014):

³⁷ Մանրամասն տե՛ս <http://abarrellfull.wikidot.com/homs-refinery> (մուտք՝ 12.11.2014):

2008թ. սիրիական իշխանությունները համաձայնագիր էին կնքել Չինական Ազգային Նավթային Գործակալության (CNPC) հետ Դեյր Ալ-Զուրի նահանգի Աբու Խաշաբ վայրում՝ 100 հազ. տակառ/օր (5 մլն. տոն/տար) հզորությամբ նոր վերամշակման գործարան կառուցելու վերաբերյալ³⁸: Սակայն սիրիական ճգնաժամի սրման և Դեյր Ալ-Զուրի նահանգում զինյալ խմբավորումների հետ բախումների պատճառով այս նախագծի իրականացումը դադարեցվեց³⁹:

Ի տարբերություն նավթավերամշակման ոլորտի՝ սիրիական գազի վերամշակման ենթակառուցվածքները գրեթե չեն վնասվել⁴⁰ և շարունակում են շահագործվել, չնայած այն հանգամանքին, որ գտնվում են ԻՊ-ի և նրան դաշնակցած աշիրեթների վերահսկողության տակ: Դեռ 2013թ. սիրիական խոշոր գազամշակման կայաններից Ալ-Տաբիան (12,95 մլն մ³/օր)⁴¹, որը հայտնի է նաև Քոնիքո անվամբ, անցել էր Ջաբհաթ Ալ-Նուսրայի զինյալների ձեռքը⁴², սակայն հետագայում վերանվանվեց Աբու Օմար Ալ-Շիշանիի կողմից և անցավ ԻՊ-ի ենթակայության տակ⁴³:

³⁸ CNPC reaches two agreements with the Ministry of Petroleum & Mineral Resources of Syria, 07 April 2008, <http://www.cnpc.com.cn/en/nr2008/201211/751131af392a4ea18a222c97b76fb4eb.shtml> (մուտք՝ 12.09.2014):

³⁹ Country Analysis Brief: Syria, US Energy Information Agency, February 18, 2014, <http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=SY> (մուտք՝ 12.09.2014):

⁴⁰ Ալ-Տաբիա գործարանը մասնակի ուրբահարվել էր ԱՄՆ գլխավորած կոալիցիոն ուժերի գործողությունների ընթացքում: Մանրամասն տե՛ս US-led Syria strikes on IS hit entrance to main gas plant: NGO, 28 September 2014, <http://www.dailystar.com.lb/News/Middle-East/2014/Sep-28/272296-us-led-syria-strikes-on-is-hit-entrance-to-main-gas-plant-ngo.ashx#axzz3Ee82gxQv> (մուտք՝ 12.09.2014):

⁴¹ Ministry Of Petroleum & Mineral Resources, Syrian Arab Republic, Public Private Partnership, October. 2009 <http://www.syrianpppconference.org/sp/HEEngSufianAlAlao.pdf> (մուտք՝ 12.09.2014):

⁴² Syria - Conoco Gas Plant under jihadist hands 22/11/13, http://www.liveleak.com/view/?i=0c6_1385242954#3tmp9BWQ9MoDLGt6.99 (մուտք՝ 12.09.2014):

07/03/2014 ؟ولمن يذهب النفط السوري.. ولمن ينتج النفط السوري. 43

Դեյր Ալ-Ջուրի նահանգի մյուս խոշոր Ալ-Օմարի գազամշակման կայանը (5մլն մ³/օր)⁴⁴ նույնպես գտնվում է ԻՊ-ի վերահսկողության տակ:

Սիրիական մյուս երկու՝ Հայանի և Էբլայի գազամշակման կայանները, որոնք տեղակայված են Հոմսի նահանգում, սիրիական ճգնաժամի ընթացքում պարբերաբար ձեռքից ձեռք են անցնում⁴⁵ և, չնայաց այդ հանգամանքին, դրանց շահագործումը շարունակվում է:

Պաշտոնական Դամասկոսի կախվածությունը գազային ենթակառուցվածքից (Էլեկտրակայանների հիմնական վառելիքը գազն է) ստիպում է վերջինին դրանց համար պայքարում խուսափել ծանր մարտերից, ինչից էլ օգտվում են զինյալները: Արդյունքում գրանցվում են դեպքեր, երբ մարտնչող կողմերը համաձայնության են գալիս և, օրինակ զինյալների վերահսկողության տակ գտնվող գազամշակման կայանից գազը մատակարարվում է իշխանություններին ենթակա էլեկտրա- և ջերմակայաններին⁴⁶:

ԻՊ-ի զինյալների վերահսկողության տակ է գտնվում նաև սիրիական խողովակաշարերի ցանցում հանգուցային T2 պոմպակայանը⁴⁷:

<http://assafir.com/Article/1/359211> (մուտք՝ 12.09.2014):

⁴⁴ Ministry of Petroleum & Mineral Resources, Syrian Arab Republic, Public Private Partnership, October. 2009

<http://www.syrianppconference.org/sp/HEEngSufianAlAlao.pdf> (մուտք՝ 12.10.2014):

⁴⁵ Syrian army regains control of oil wells captured by Islamic State, 06 November 2014
<https://www.middleeastmonitor.com/news/middle-east/15131-syrian-army-regains-control-of-oil-wells-captured-by-islamic-state> (մուտք՝ 08.11.2014):

⁴⁶ Butter D., Fueling Conflict: Syria's War for Oil and Gas, 2 APRIL 2014,
<http://carnegieendowment.org/syriaincrisis/?fa=55195> (մուտք՝ 12.09.2014):

⁴⁷ محمد بلوط, من ينتج النفط السوري... ولمن يذهب ثمنه؟ 07/03/2014
<http://assafir.com/Article/1/359211> (մուտք՝ 12.09.2014):

Իրաքյան ճակատում ԻՊ-ի զինյալները նույալես փորձեր են կատարում նավթավերամշակման հզորությունների հանդեպ վերահսկողություն սահմանելու ուղղությամբ: Հարձակումների հիմնական թիրախ են դառնում Բայջի (230 հազ. տակառ/օր), Հադիսայի (16 հազ. տակառ/օր) և Քիրքուքի (30 հազ. տակառ/օր)⁴⁸ վերամշակման գործարանները:

2014թ. հուլիսյան առաջխաղացումը ԻՊ-ին հնարավորություն տվեց կարճ ժամանակահատվածում վերահսկողություն հաստատել Բայջիի վերամշակման գործարանի հանդեպ, սակայն ծանր մարտերից հետո ստիպված էր զիջել այն Իրաքի կառավարական ուժերին⁴⁹: Արդյունքում Բայջիի վերամշակման գործարանը լուրջ վնասներ է կրել և այժմ չի շահագործվում:

Մյուս կարևոր հանգույցը՝ Հադիսայի վերամշակման գործարանը, իրաքյան ածխաջրածնային ենթակառուցվածքում նույնպես մարտերի և ուժակոծությունների արդյունքում ենթակա չէ շահագործման և փաստացի գտնվում է Իրաքի կառավարական ուժերի վերահսկողության տակ⁵⁰: Ինչ վերաբերում է Քիրքուքի վերամշակման գործարանին, ապա քրդական ուժերի հետ պայքարում ԻՊ-ի զինյալներին չի հաջողվել վերահսկողություն սահմանել այս կառույցի հանդեպ: Ստեղծված իրավիճակում Քիրքուքի գործարանը հիմնական վերամշակման հզորություն է Իրաքի հյուսիսի քրդաբնակ շրջաններում արդյունահանվող նավթի համար:

⁴⁸ Տե՛ս աղյուսակ 3, Country Analysis Brief: Iraq, US Energy Information Agency, 30 January, 2015, p. 11 <http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/Iraq/iraq.pdf> (մուտք՝ 02.02.2015):

⁴⁹ Iraq troops reach Baiji oil refinery besieged by IS, 18 November 2014, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-30103392> (մուտք՝ 22.11.2014):

⁵⁰ Iraqi forces foil ISIL attack on Haditha oil refinery, 21 November 2014, http://al-shorfa.com/en_GB/articles/meii/newsbriefs/2014/11/21/newsbrief-10 (մուտք՝ 22.11.2014):

Ամփոփելով պատկերը տեսնում ենք, որ նավթի արդյունաբերության ոլորտում ԻՊ-ը չի վերահսկում ոչ մի խոշոր նավթավերամշակման հզորություններ, ինչի հետևանքով իր ենթակայության տակ գտնվող նավթային հանքավայրերը շահագործում են տնայնական, պարզունակ և վտանգավոր եղանակներով, իսկ համացանցում ԻՊ-ի տարածած հայտարարություններն ամխաջրածնային ոլորտի մասնագետներին աշխատանքով ապահովելու վերաբերյալ⁵¹ վկայում են այդ մասնագետների խիստ պահանջարկի մասին:

4. Վաճառք

Ամխաջրածնային պաշարների հանդեպ վերահսկողություն սահմանելուն զուգահեռ անհրաժեշտ է նաև կազմակերպել դրանց վաճառքը: Կարևոր է հասկանալ ԻՊ-ի գործոնով պայմանավորված մերձավորարևելյան տարածաշրջանի այս հատվածում «նավթի սև շուկայի» աշխատանքը: Համացանցում հայտնված տեղեկատվությունը վերլուծելով՝ կարելի է առանձնացնել վաճառքի երկու հիմնական ուղղություն, որոնց մասին կխոսենք ստորև:

ԻՊ-ի վերահսկողության տակ գտնվող ամխաջրածնային պաշարների հիմնական սպառողն, ըստ էության, պաշտոնական

⁵¹ Մանրամասն տե՛ս <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2816755/Wanted-experienced-oil-plant-manager-pay-140-000-p-send-CV-ISIS-Jihadists-advertising-skilled-professionals-man-failing-oil-fields-string-fatal-accidents.html>: (մուտք՝ 12.11.2014):

ԻՊ-ի վերահսկողության տարածքներում գտնվող քաղաքացիական մասնագետների և բնակչության իրավական կարգավիճակի վերաբերյալ հարցերին մանրամասն կարելի է ծանոթանալ Watkin K., Targeting “Islamic State” Oil Facilities, International Law Studies, Vol. 90, 2014, pp. 508-517. <https://www.usnwc.edu/getattachment/4d347403-c433-4f63-838b-351ef2c79827/Targeting--Islamic-State-Oil-Facilities.aspx> (մուտք՝ 12.12.2014):

Դամասկոսն է⁵², որն էներգակիրների լուրջ պակաս է զգում. մի կողմից կորցրած պաշարների և ավերված ենթակառուցվածքների, մյուս կողմից իր հանդեպ կիրառվող պատժամիջոցների պատճառով: Այն, որ գազի պարագայում ԻՊ-ի զինյալները ստիպված են համագործակցել պաշտոնական Դամասկոսի հետ՝ կապված գազի արտահանման, տեղափոխման և շահագործման ենթակա ենթակառուցվածքների յուրահատկության հետ, մանրամասն խոսվել է վերևում:

Ըստ լիբանանյան տեղեկատվական կայքերից մեկի՝ պաշտոնական Դամասկոսի և ԻՊ-ի միջև նավթամթերքի առքուվաճառքում միջնորդ է հանդիսանում Ջորջ Հասվանի անունով մի հույն կաթոլիկ գործարար⁵³: Ջ. Հասվանին նախկինում եղել է Բանիասի վերամշակման գործարանի տնօրենի տեղակալ, Դամասկոսի համալսարանի դասախոս, իսկ ներկայում «Հեսքո» (HESCO) ինժեներական և շինարարական ընկերության սեփականատերն է⁵⁴: Սիրիական հակակառավարական կայքերից մեկի տեղեկատվության համաձայն՝ Ջ. Հասվանին կապված է ռուսական հետախուզական վերնախավի հետ: Նշվում է, որ ռուսանողական տարիներին (Ջ. Հասվանին Լենինգրադի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի շրջանավարտ է) ձեռք բերված ընկերական շրջապատից շատերը բարձր պաշտոններ են զբաղեցնում ռուսական քաղաքական դաշտում⁵⁵: Նշվածի

⁵² Տե՛ս Ջ. Լանդիսի հետ հարցազրույցը <http://www.pri.org/stories/2014-09-16/isis-selling-cheap-oil-its-enemies-syrias-government-kurds> (մուտք՝ 16.09.2014):

⁵³ Badran T., Minority report, 8 September 2014, <https://now.mmedia.me/lb/en/commentaryanalysis/562681-minority-report> (մուտք՝ 16.09.2014):

⁵⁴ HESCO-ի պաշտոնական կայքի նոր տարբերակում Ջ. Հասվանիի անունը բացակայում է, սակայն հին տարբերակում առկա էր: Մանրամասները տե՛ս [http://www.zoominfo.com/CachedPage/?archive_id=0&page_id=6973685900&page_url="//www.hescoco.com/owners/4&page_last_updated=2014-01-25T08:13:39&firstName=George&lastName=Heswani](http://www.zoominfo.com/CachedPage/?archive_id=0&page_id=6973685900&page_url=) (մուտք՝ 03.02.2015):

⁵⁵ من هو جورج حسواني الذي ساعد باطلاق الراهبات ؟ 2014/03/10

անուղղակի ապացույց կարելի է համարել այն, որ ըստ HESCO-ի պաշտոնական կայքի, վերջինի հիմնական գործընկերը ռուսական «Ստրոյտրանսգազ»-ն է⁵⁶: Վերոհիշյալ հակակառավարական կայքի գրառման համաձայն՝ Ջ. Հասվանին մոտ է կանգնած պաշտոնական Դամասկոսի ավափիական վերնախավին և նրա գործընկերներից է Ամջադ Դուբան՝ սիրիական ռազմական հետախուզության նախկին ղեկավար Ալի Դուբայի զարմիկը⁵⁷: Այս ուղղությամբ նավթի փոխադրման համար հիմնականում օգտագործվում են ավտոցիստերներ:

ԻՊ-ի նավթի վաճառքի մյուս մեծածավալ ուղղությունը Թուրքիան է: Պետք է նշել, որ այս ուղղությամբ վաճառքը տեղի է ունենում երկու տարբերակով: Մեկը անմիջականորեն ԻՊ-ից թուրքական կողմ, մյուսը՝ ԻՊ-ից քրդական կողմ-թուրքական կողմ տարբերակներով:

ԻՊ-ի և թուրքական կողմի միջև անմիջական վաճառքը կատարվում է ավտոցիստերների և պոլիվինիլթրոբիդե (ՊՎՔ) ինքնաշեն նավթամուղերով, որոնք անցնում են սիրիաթուրքական սահմանի տակով⁵⁸: Քրդական ուղղությամբ նավթը վաճառվում է հիմնականում ավտոցիստերների միջոցով, իսկ այնուհետև թուրք-իրաքյան նավթամուղի Խուրմալա Դոմե-Ֆիշխաբուր բանուկ հատվածով արտահանվում է Թուրքիա:

Պետք է նշել, որ այս սև շուկայում վաճառվող էժան նավթի հիմնական մասը, միանալով և միախառնվելով թուրքական

<http://all4syria.info/Archive/135879> (մուտք՝ 12.09.2014):

⁵⁶ Տես HESCO-ի կողմից իրականացվող նախագծերը

<http://www.hescoco.com/projects> (մուտք՝ 03.02.2015):

⁵⁷ من هو جورج حسواني الذي ساعد باطلاق الراهبات ؟ 2014/03/10

<http://all4syria.info/Archive/135879> (մուտք՝ 12.09.2014):

⁵⁸ Marcel V., ISIS and the Dangers of Black Market Oil, 21 July 2014

<http://www.chathamhouse.org/expert/comment/15203#sthash.LzAXAOXj.dpuf> (մուտք՝ 10.12.2014):

ենթակառուցվածքներից տեղափոխվող նավթի հետ օրինականացվում է և մտնում է շուկա՝ գերշահույթներ ապահովելով ներգրավված կողմերին⁵⁹:

Եզրակացություն

Ամփոփելով ԻՊ-ի անխաջրածնային հզորությունների ուսումնասիրությունը՝ տեսնում ենք.

- ԻՊ-ի վերահսկում է սիրիական նավթային հանքավայրերի գգալի մասը, այդ թվում նաև Ալ-Թանաք և Ալ-Օմար հանքավայրերը, ինչպես նաև Իրաքի հյուսիս-արևմտյան նավթային հանքավայրերը:

- Ենթակառուցվածքների տեսանկյունից ԻՊ-ը չի վերահսկում ոչ մի խոշոր նավթավերամշակման կայան: Ռազմական բախման գծում հայտնված վերամշակման կայանները հիմնականում ավերվել են և չեն շահագործվում: ԻՊ-ի վերահսկողության տարածքների մոտակայքում գտնվող խոշոր միակ գործող կայանը Քիրքուքի վերամշակման կայանն է: Այս հանգամանքը նկատի ունենալով, պետք սպասել, որ ԻՊ-ի ռազմական ակտիվությունը առաջիկայում ուղղված է լինելու քրդաբնակ տարածքներին, մասնավորապես, նպատակ ունենալով վերահսկողություն սահմանել Քիրքուքի և նրա նավթային ենթակառուցվածքների հանդեպ:

Պետք նշել նաև, որ ԻՊ-ի տարածքներում նավթը հիմնականում վերամշակվում է տնայնական եղանակով:

- ԻՊ վերահսկում է Դեյր Ալ-Զուրի նահանգի սիրիական գազային հանքավայրերը և գազավերամշակման խոշոր

⁵⁹ ԻՊ-ի վերահսկողության տարածքներից գնված նավթի տեղափոխման հարցում շրջանառվում է թուրք-ադրբեջանական «Պալմալի» ընկերության անունը: Sté Meyssan T., Jihadism and the Petroleum Industry, 23 June 2014, <http://www.voltairenet.org/article184382.html> (մուտք՝ 10.12.2014):

կայանները: Քանի որ գազի արդյունահանումը, ի տարբերություն նավթի արդյունահանման, հնարավոր չէ կազմակերպել տնայնական եղանակով և պետք է օգտագործել առկա ենթակառուցվածքները գազը տեղափոխելու համար, ապա ստեղծվում է մի իրավիճակ, երբ ԻՊ-ի արդյունահանված գազի հիմնական սպառողը դառնում է սիրիական կենտրոնական իշխանությունը: Գազային ենթակառուցվածքների համար պայքարում նկատվում է, որ թե՛ սիրիական իշխանությունները, և թե՛ ԻՊ-ի զինյալները գիտակցում են այդ համակարգերի վերականգման դժվարությունները և փորձում են վնասներ չհասցնել այդ համակարգերին:

- ԻՊ-ի վերահսկողության տակ գտնվող տարածքներում գրեթե բոլոր նավթային խողովակաշարերը ավերածությունների են ենթարկվել և ենթակա չեն շահագործման:

- Նավթի սև շուկան կազմակերպելու համար ԻՊ-ն օգտագործում է ինքնաշեն խողովակաշարեր և ավտոցիստերներ՝ վաճառելով նավթը ինչպես սիրիական կողմին, այնպես էլ քրդական և թուրքական: 2014թ. սեպտեմբերին ԻՊ-ը սև շուկայում նավթը վաճառել է 35-40 ԱՄՆ դոլար⁶⁰, իսկ հոկտեմբերին արդեն 20 ԱՄՆ դոլար գնով⁶¹: Միջին հաշվարկով ստացվում է, որ ԻՊ-ը սիրիական տարածքներից վաճառված նավթից ունենում է մոտ 2-2,3 մլն. ԱՄՆ դոլար օրեկան: Մոտ 1-1,5 մլն. ԱՄՆ դոլար օրեկան էլ ԻՊ-ի գանձարան է մտնում իրաքյան նավթի վաճառքից: Նշված դրամային շրջանառության մասին անուղղակի ապացույց է ԻՊ-ի

⁶⁰ Ghogomu M., ISIS Is Making Nearly \$100 Million Per Month Selling Oil. Who's Buying It? September 22, 2014, <http://thehigherlearning.com/2014/09/22/isis-is-making-nearly-100-million-per-month-selling-oil-whos-buying-it/> (մուտք՝ 15.11.2014):

⁶¹ Al-Khalid S., Here's How ISIS Keeps Selling So Much Oil Even While Being Bombed And Banned By The West, 25 October, 2014, <http://www.businessinsider.com/r-islamic-state-keeps-up-syrian-oil-flow-despite-us-led-strikes-2014-10#ixzz3QJH0qrWg> (մուտք՝ 10.11.2014):

հայտարարությունը 2 մլրդ. ԱՄՆ դոլար տարեկան բյուջե սահմանելու մասին⁶²:

- ԱՄՆ գլխավորած կոալիցիայի ոմբահարումները նշանակալի վնասներ են հասցրել ԻՊ-ի վերահսկողության տակ գտնվող տարածքների նավթային ենթակառուցվածքներին, ինչի արդյունքում նավթարդյունաբերությունը այդ տարածքներում նվազել է: ԻՊ-ի գազային ենթակառուցվածքները նույնպես թիրախ են դառնում, սակայն պետք է նշել, որ դրանք կրում են սաստող բնույթ, քանի որ կետային հարվածներ են և չեն խափանում այդ ենթակառուցվածքների աշխատանքը:

- Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Լևանտի ավազանում հայտնաբերվել են խոշոր ածխաջրածնային պաշարներ և այն, որ ԱՄՆ գլխավորած կոալիցիոն ուժերի հրթիռակոծությունները չեն վնասում սիրիական գազային ենթակառուցվածքները, կարելի է ենթադրել, որ դրանք ճգնաժամի հանգուցալուծումից հետո օգտագործել այս ենթակառուցվածքները Լևանտի ավազանի գազային նոր հանքավայրերը շահագործելու համար, որոնք հիմնականում գտնվում են Իսրայելի տարածքային շրջերում: Սա իր հերթին կարող է լրջորեն թուլացնել Եվրոպայի կախվածությունը ռուսական գազից՝ ստեղծելով Ռուսաստանը շրջանցող մատակարարման այլընտրանքային ճանապարհներ:

⁶² Islamic State group sets out first budget, worth \$2bn, Al-Araby al-Jadeed, 4 January, 2015, <http://www.alaraby.co.uk/english/news/cfcffec9-d966-4f3d-8ffc-aa2ef16f9a5d#sthash.rrREQaUM.dpuf> (մուտք՝ 05.01.2015): Ընդհանրապես ԻՊ-ի եկամուտների մասին ավելի մանրամասն տես Alami M., The Islamic State and the Cost of Governing, 4 September 2014, http://carnegieendowment.org/sada/index.cfm?fa=show&article=56534&solr_hilite= (մուտք՝ 10.11.2014):

THE HYDROCARBON FACILITIES OF THE ISLAMIC STATE

Summary

Hayk Kocharyan

The aim of the present article is to study the hydrocarbon resources (oil and gas), their infrastructure (main pipelines, refineries and pumping stations) and the created "oil black market" under "Islamic State" (IS) controlled territories in Syria and Iraq.

The research has shown that the main part of Syrian oil fields, including al-Omar and al-Tanak, as well as the north-western Iraq's oil fields are under IS control; IS has no control over the major oil refinery plant; refineries and pipelines in the struggle zone are destroyed. The only operating station in this area is the Kirkuk refinery, which means we will witness IS military activity towards the Kirkuk and its oil facilities. Moreover, IS controls gas fields and facilities in the Syrian Deir al-Zour province and continues to extract and supply the gas to al-Asad government. In order to organize the oil black market IS uses makeshift pipes and tank trucks and sells the oil to Al-Asad government, Kurds and Turks, which provide IS with 2-3 million USD daily. The US-led coalition air strikes significantly damage IS oil infrastructure reducing oil production in this area. In comparison, the gas facilities of IS are not a subject of the Coalition strikes. In the future Syrian gas infrastructure can be used in the development of Levant Basin's hydrocarbon reserves (i.e. gas, which are located mainly in the territory of Israel offshore). This, in turn, could seriously weaken Europe's dependence on Russian gas, creating an alternative supply routes bypassing Russia.

**ՄԻՋԻՆ ԱՐԵՎԵԼՔԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԸ
ՊԱՐՏԱՂԻՎԱԾ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՆՈՐՈՇ ԱՊԱԳԱՅԻ
ՄԻՋԵՎ**

Հրաչ Չիլինգիրյան

Բանալի բառեր՝ Մերձավոր Արևելք, հայկական սփյուռք, հայ եկեղեցի, փոքրամասնություններ, ինքնություն, կրոն, ռազմական հակամարտություններ

Միջին Արևելքում հայկական համայնքները սփռված են ավելի քան տաս երկրներում. հիմնականում՝ Լիբանանում, Սիրիայում, Թուրքիայում, Իրանում, Եգիպտոսում, Իսրայելում/Պաղեստինում, Հորդանանում, Քուվեյթում և Միացյալ Արաբական Էմիրություններում: Մոտավոր հաշվարկով ավելի քան 300000 լինելով (տե՛ս՝ Աղյուսակ 1)՝ հայերը փոքրամասնություն են կազմում այդ երկրներում ապրող դավանանքային, կրոնական և էթնիկ այլ փոքրամասնությունների լայն բազմազանության մեջ:

Հայերի ներկայությունը այդ տարածաշրջանում ունի հինավուրց պատմություն: Միջին Արևելքում ապրող հայերի բնօրրանը, որն այսօր հայտնի է որպես Արևմտյան Հայաստան, գտնվում է Թուրքիայի Հանրապետության տարածքում: Թեպետ բնիկներ լինելով միջինարևելյան որոշ տարածքներում՝ մի շարք պատմական իրադարձությունների պատճառով հայերը նույնպես գաղթել են այլ տարածաշրջաններ՝ այնտեղ համայնքներ կազմավորելով: Օրինակ՝ հայկական ներկայությունը Երուսաղեմում սկսվում է մեր թվարկության առաջին դարից: 11-րդ դարում՝ Բագրատունիների թագավորության անկումից հետո, մոտ 10000 հայ գաղթում է Ֆաթիմյան Եգիպտոս: 17-րդ դարի սկզբներին Շահ Աբբաս Մեծի կողմից հարյուր հազարավոր հայեր

Հայաստանի արևելյան շրջաններից բռնի ուժով վերաբնակեցվում են Պարսկաստանում: 15-րդ և 18-րդ դարերի միջև մեծ քանակությամբ հայեր ապրում էին Հալեպի և Ալեքսանդրետտայի միջև ընկած նշանակալից առևտրի ուղու վրա¹:

17-րդ դարի վերջում Բասրայում ապրում էին մոտ 800 հայ ընտանիք, որոնք եկել էին Օսմանյան կայսրության տարբեր քաղաքներից և գյուղերից, ինչպես նաև կային առևտրականներ Նոր Ջուղայից և հայեր հին պարսկական Համադան քաղաքից: Բաղդադ քաղաքի առաջին հայկական եկեղեցին կառուցվել է 1640 թ.-ին²:

19-րդ դարի սկզբում Եգիպտոսում մի շարք հայեր զբաղեցնում էին կարևոր առևտրական և քաղաքական պաշտոններ: Նրանց շարքերում էր Պողոս Յուսուֆյանը՝ հայ դրամատերը և գործարարը, որը Մոհամմեդ Ալիի՝ արդի Եգիպտոսի հիմնադրի խորհրդատուն էր: Յուսուֆյանը 1819 թ.-ին դարձավ առևտրի բյուրոյի ղեկավարը: Հայտնի հայերից է նաև Նուբար Նուբարյանը, որը 1876 թ.-ին դարձավ արդի Եգիպտոսի առաջին վարչապետը³:

19-րդ դարի վերջում Լիբանանի հայերը «պատկանում էին Օսմանյան կայսրության հասարակության ամենաառաջատար շերտերին: Ոմանք Օսմանյան վարչակազմի տարբեր բնագավառներում աշխատող պաշտոնյաներ էին, մյուսները

¹ Լևանտում 12-րդ և 13-րդ դարերում հայերի ներկայության մասին, տե՛ս Mutafian C., “Les princesses arméniennes et le Liban latin” in Aida Boudjikianian (ed) Armenians of Lebanon. Beirut: Haigazian University and Armenian Heritage Press, 2009, pp. 3-20. մեր ժամանակների պատմական տեսանկյան համար, տե՛ս `Sanjian A., “The Armenian Minority Experience in the Modern Arab World,” Bulletin of the Royal Institute for Inter-Faith Studies (Amman, Jordan), 3, 1 (Spring/Summer), 2001.

² Մուրադյան Ս., Իրաքի Հայ Համայնքը, Երևան, Պայքար, 1997:

³ Zohry A., “Armenians in Egypt”, International Union for the Scientific Study of Populations, XXF IUSSP International Population Conference. Tours, France, 18-23 July 2005. <http://iussp2005.princeton.edu/abstractViewer.aspx?submissionId=50135> (27 Սեպտեմբերի 2011).

պատկանում էին կիսակառավարական մարմինների աշխատակազմին, որոնք ստանում էին պետական նշանակություն, ինչպես, օրինակ՝ Օսմանյան Պետական Պարտքը (Ottoman Public Debt) կամ Ծխախոտ *Régie* -ին (Tobacco *Régie*)»⁴:

Միջին Արևելքում հայերը հիմնականում զբաղվում էին առևտրով և արհեստներով: Հալեպի հայ վարպետները՝ հատկապես ոսկերիչները, մեծ հռչակ ունեին 19-րդ դարում⁵:

1865 թ.-ի Համիդյան կոտորածներից հետո Ադանայից, Միսից, Մարաշից, Այնթափից, Ուրֆայից, Տիգրանակերտից և արևելյան Թուրքիայի այլ քաղաքներից բազմաթիվ հայ գաղթականներ գալիս են Բեյրութ և Լիբանանի այլ քաղաքներ: 1896 թ.-ին հայ որբ երեխաները Մարաշից և Ջեթունից տեղափոխվում են Բեյրութ: Աստիճանաբար նրանք ձուլվում են Լիբանանի Մարոնիների համայնքի հետ⁶: Սակայն այսօր Լևանտում ապրող հայերի ճնշող մեծամասնությունը 20-րդ դարի սկզբին Օսմանյան կայսրությունում տեղի ունեցած ցեղասպանությունից փրկվածների երրորդ և չորրորդ սերնդի հետնորդներն են: 1920-

⁴ Kaiser H., “The Armenians in Lebanon during the Armenian Genocide” in Aida Boudjikianian (ed) Armenians of Lebanon. Beirut: Haigazian University and Armenian Heritage Press, 2009, p. 35

⁵ հմմտ. Sanjian A. K., The Armenian Communities in Syria under Ottoman Dominion. Cambridge: Harvard University Press, 1965, pp. 53-56

⁶ Մինչև Առաջին համաշխարհային պատերազմը հայերի թիվը Սիրիայում և Լիբանանում կազմում էր մոտ 17-18 հազար: Սակայն համայնքները խստիվ մեծացան Առաջին համաշխարհային պատերազմի ընթացքում ցեղասպանությունից փրկվածների բազմաթիվ խմբերի ներգաղթից հետո: 1925-ին Խորհրդային Հայաստանում տպագրված թվերի համաձայն բնակչության քանակը հետևյալն է՝ Հալեպում և նրա շրջակայքերում՝ 90000, Բեյրութում՝ 18000, Դամասկոսում՝ 8000, Բսկենդերունում՝ 8000, Լիբանանի ուրիշ մասերում՝ 6000, Տրիպոլիում և Ջղարտայում՝ 5000, Բեյլիում՝ 6000, Պատրոսում 3000, Ջահլեհում և նրան մոտակա գյուղերում՝ 3000, Սայդայում և Սաուրում՝ 3000; Յունիեհում 2500, Տաղերում՝ 2500 (Հայաստանի Կոչնակ, 1925: 79: մեջ է բերված Աբրահամյան Ա. Կ., Համառոտ Ուրվագիծ Հայ Գաղթավայրերի Պատմության, Հտ. 2. Երևան, Հայաստան Հրատարակչություն, 1967, էջ 22).

ականների վերջում Միջին Արևելքում՝ հատկապես Սիրիայում, Լիբանանում, Եգիպտոսում և Իրաքում, մեծ քանակությամբ որբանոցներ և փախստականների ճամբարներ ընդունեցին ցեղասպանությունը վերապրած հայերին:⁷ Փախստականների մեկ այլ ալիք եկավ այն ժամանակ, երբ 1930-ական թ.-ին Ֆրանսիայի մանդատը Սիրիայում Ալեքսանդրետի նահանգը հանձնեց Թուրքիային: Մոտ 40000 հայ Կիլիկիայից ապաստանեց Սիրիայում և Լիբանանում:

21-րդ դարի սկզբում միջինարևելյան համայնքները դիմակայեցին կարևորագույն ներքին և արտաքին խնդիրների: Համայնքային կառույցների ինտեգրացումը, միաձուլման վտանգը և ինքնապահպանումը այն ներքին խնդիրներից են, որոնք մեծ բանավեճերի աղբյուր են Բեյրութից Հալեպ, Կահիրեից Թեհրան և Ստամբուլ: Արտաքին խնդիրներից են ներկայի անվտանգությունը և ընթացիկ հակամարտությունները, վերջին տարիների կրոնական ծայրահեղականությունը, պետականորեն սահմանված և պետականորեն հանդուրժելի փոքրամասնությունների «այլացումը» և սոցիալ-տնտեսական պայմանները, որոնք պատճառ են դարձել բազմաթիվ քրիստոնյաների՝ այդ թվում նաև հայերի արտագաղթին: Ինչպես նկարագրել է իրավիճակը Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոս Արամ Ա.-ը «այս տարածաշրջանը այժմ բնութագրվում է փոխադարձ հանդուրժողականությամբ և լարվածությամբ, միմյանց նկատմամբ դրսևորվող ըմբռնմամբ և նախապաշարմունքով»⁸:

⁷ 1920-ականներին Իրաքում կար 30000 հայ, Եգիպտոսում՝ 25000-28000, Սիրիայում՝ մոտ 150000 (60000՝ Հալեպում), և Լիբանանում՝ 35000-40000: Համապատասխան երկրների վերաբերյալ տվյալների համար տե՛ս Հայ Սփյուռք, Հանրագիտարան (Հայկական Սփյուռքի Հանրագիտարան), Երևան, Հայկական Հանրագիտարան Հրատարակչություն, 2003:

⁸ Catholicos Aram I, “The Armenian Church in the Middle East: Some Facts and Perspectives” in Seta Dadoyan (ed.) *The Contribution of the Armenian Church to the*

Հոդվածում համառոտ անդրադարձ է կատարվում Միջին Արևելքում հայկական համայնքը դիմագրավող ներքին և արտաքին խնդիրներին՝ այսպես կոչված *պարտադրված իրականությունը*, ինչպես նաև տեսական եզրակացություններ են կատարվում այն հանգամանքի վերաբերյալ, թե ինչպես են այս գործընթացներն ազդում ինքնության (identity) ձևավորման և պահպանման վրա, այսինքն՝ ներկայումս բավականին *անորոշ ապագայի* վերաբերյալ: Երեք կարևորագույն հաստատություններ կան Միջին Արևելքում, որոնցով պայմանավորվում է Միջուկի հայության ինքնության ձևավորումը և պահպանումը՝ եկեղեցին, դպրոցը և լրատվամիջոցները (լայն իմաստով՝ հաղորդակցության միջոցները):

Եկեղեցին

Նախ և առաջ, պատմականորեն, քաղաքականորեն և սոցիալապես նշանակալից է այն փաստը, որ Հայ Առաքելական Եկեղեցու երեք նվիրապետական Աթոռները գտնվում են Միջին Արևելքում: Դրանք են՝ Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսությունը՝ Լիբանանի Անթիլիաս քաղաքում, որը գոյություն ունի 1930 թ.-ից, բայց իր արմատները հասնում են 13-րդ դարի Կիլիկիա, Երուսաղեմի Հայոց Պատրիարքությունը, որը հիմնադրվել է 14-րդ դարի սկզբերում, և Կոստանդնուպոլսի Հայոց Պատրիարքությունը՝ հիմնադրված 15-րդ դարում: Ավելին, Հայ Կաթողիկե եկեղեցու Պատրիարքությունը գտնվում է Լիբանանի Բզումար գյուղաքաղաքում, ինչպես և Հայ Բողոքական եկեղեցու՝ Մերձավոր Արևելքի Հայ Ավետարանական Եկեղեցիների Միությունը:

Եկեղեցու պատմությունը զարգանում է զուգահեռ հայոց պատմության հետ: Թե՛ քաղաքական և սոցիալական հեղաջրումների, թե՛ օտարերկրյա ներխուժումների ժամանակ, եկեղեցին եղել է ազգային կյանքի առաջավոր մասնիկը՝ երբեմն փոխարինելով պետությանը: Սկսած 1375 թ.-ից՝ հայկական վերջին թագավորության անկումից ի վեր, հայոց եկեղեցին պահպանում է ազգի կրոնական, կրթական, մշակութային և նույնիսկ քաղաքական արժեքները, ինչպես նաև հանդիսանում է կրոնական-մշակութային հարստության ջատագովը: Նորագույն պատմության մեջ հայկական եկեղեցու ազգային դերն ու նշանակությունը ակնառու է Օսմանյան կայսրության (որպես *Միլլեթ* համակարգի մասնիկ), Ռուսաստանի Կայսրության և հետագայում նաև Խորհրդային Միության տիրապետության ժամանակ:

Միջին Արևելյան երկրներում սահմանադրությունները մեծ արժեք են տալիս կրոնին և կրոնական հաստատություններին (ի տարբերություն արևմտյան ժողովրդավարությունների), եկեղեցիները կամ փոքրամասնությունների կրոնական հաստատությունները մեծ հնարավորություններ են տրամադրում մարդկանց միմիանց հետ շփվելու և համագործակցելու համար: Հայ եկեղեցին Միջին Արևելքում, օրինակ, նշանակալից դեր է խաղում իսլամական հասարակության լայնածավալ շրջանակներում ինքնության կազմավորման և պահպանման մեջ: Բացի կրոնական ծիսակատարություններից, եկեղեցիները դեկավարում են դպրոցներ, բարեգործական կազմակերպություններ և աջակցում են մշակութային ստեղծագործմանը (cultural production): Ավելին, Հայ Եկեղեցին, և, ընդհանրապես, քրիստոնեական եկեղեցիները Միջին Արևելքում, ունեն պետականորեն ճանաչված լիազորություն ամուսնության վկայականներ տալու, ամուսնալուծության դատական նիստեր և

որոշումներ կայացնելու, ինչպես նաև ժառանգության և այլ ընտանեկան բանավեճերի խնդիրներով զբաղվելու իրավասություններ: Բազմաթիվ դեպքերում Հայ Եկեղեցին հանդիսանում է իրեն ժամանակի ընթացքում կտակված համայնքի ունեցվածքի օրինական պահապանը, ինչպես, օրինակ Եզիպտոսում, որտեղ եկեղեցին ունի հոգաբարձու հաստատություններ, անշարժ գույք, գյուղատնտեսական տարածքներ և այլ եկամտաբեր ունեցվածք:

Ըստ ավանդույթի և կառուցվածքի՝ աշխարհիկ մարդկանց ներգրավումը Հայ Եկեղեցու գործունեության մեջ նրա եզակի առանձնահատկությունն է⁹: Ի տարբերություն Հռոմեական Կաթոլիկ եկեղեցիներին և Բյուզանդական ավանդույթներով Ուղղափառ եկեղեցիներին՝ Հայ Եկեղեցում աշխարհիկ մարդիկ գործնականորեն մասնակցում են նրա վարչական, օրենսդրական և ֆինանսական գործունեությանը: Հասարակ մարդիկ ընտրում են գրեթե բոլոր եկեղեցական պաշտոնյաներին, որոնցից ամենանշանավորը կաթողիկոսն է: Մյուս կողմից՝ այս գործառնական ներգրավումը քաղաքականացման պատճառներից է՝ հատկապես Սառը պատերազմի տարիներին: Այդ ժամանակաշրջանում Հնչակյան և Ռամկավար կուսակցությունները ունեին խորհրդային դիրքորոշում, իսկ Դաշնակցական կուսակցությունը ամերիկամետ քաղաքականություն էր վարում: Այս քաղաքական տարաձայնությունները ներքին բախումների աղբյուր էին հանդիսանում՝ հատկապես Լիբանանում և Սիրիայում:

⁹ Երուսաղեմի Հայոց Պատրիարքությունը բացառություն է կազմում, քանի որ պատրիարքի ընտրությունը և պատրիարքարանի գործերի կառավարումը տեղի է ունենում միայն Սրբոց Հակոբյանց միաբանության անդամների (վանականների) կողմից՝ առանց աշխարհիկ մարդկանց մասնակցության:

Այսօր Միջին Արևելքում հայկական համայնքների կյանքը շարունակվում է հիմնականում համախմբվել հայկական եկեղեցու և իր հաստատությունների շուրջ և հատկապես այն երկրներում, որտեղ գերիշխում են իսլամական օրենքները: Երբ աշխարհիկ, քաղաքական, հասարակական և կրթական կազմակերպությունները ակտիվորեն մասնակցում են համայնքի գործունեությանը, եկեղեցու պաշտոնական և իրավական կարգավիճակը տալիս է մեծ նշանակություն համայնքների կրոնական պետին. օրինակ՝ Թուրքիայում, Եգիպտոսում, Լիբանանում, Քուվեյթում, Իրաքում, Իրանում, Հորդանանում, և այլն:

Ղպրոցները

Եկեղեցին և քաղաքական կուսակցությունները մեծ դեր են խաղացել հայկական կրթության զարգացման և Միջին Արևելքում դպրոցների տարածման մեջ: 1930-ական և 1940-ական թթ.-ին Սիրիայում և Լիբանանում «հայկական դպրոցներ գոյություն ունեին բոլոր քաղաքներում և գյուղերում, որտեղ կար հայերի զգալի առկայություն»¹⁰: 1980-ականներին Սիրիայում գործում էին 38 հայկական ամենօրյա դպրոց (դրանցից 24 Հալեպում և Հալեպի շրջակայքում էին) և ևս 60 դպրոց Լիբանանում: 1975թ.-ին՝ Լիբանանում քաղաքացիական պատերազմի սկսվելուց առաջ հայկական դպրոցներում սովորում էր մոտ 21000 աշակերտ:¹¹ Սակայն ներկա իրավիճակը Միջին Արևելքում արտացոլում է համայնքների անկումը (տե՛ս՝ Աղյուսակ 2): Միայն վերջին տասնամյակում Լիբանանում, Եգիպտոսում, Իրաքում, Իրանում և

¹⁰ Migliorino N., (Re)constructing Armenia in Lebanon and Syria: ethno-cultural diversity and the state in the aftermath of a refugee crisis. New York, Berghahn Books, 2008, p. 71.

¹¹ Տե՛ս՝ Սիրիայի և Լիբանանի վերաբերյալ համապատասխան բաժինները՝ Հայ Սփյուռք, Հանրագիտարան (Հայկական Սփյուռքի Հանրագիտարան), Երևան, Հայկական Հանրագիտարան Հրատարակչություն, 2003:

Թուրքիայում գտնվող դպրոցներում նշանակալիորեն նվազել է աշակերտների ընդունելության քանակը, ուսուցման որակը և ֆինանսական միջոցների առկայությունը: Օրինակ՝ 1991 թ.-ից մինչև 2001թ.-ը հայկական դպրոցների քանակը Լիբանանում նվազել է 45-ից մինչև 33, իսկ աշակերտների թիվը 12000-ից 4000-8000-ի սահմաններում է գտնվում¹²: Իրանում այս անկումը ավելի կտրուկ է. մինչև Իսլամական հեղափոդությունը հայկական դպրոցներում սովորում էին ընդհանուր առմամբ 17000 աշակերտ, մինչդեռ այսօր այդ թիվը հասել է մոտ 4000-ի¹³:

Այս խնդիրները չունեն միայն ներքին պատճառներ, այլ հիմնականում հանդիսանում են սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական պայմանների արգասիքը: Պետականության դերն այս հարցում ոչ պակաս նշանակալից է: «[Միջին Արևելքում] կառավարությունների կողմից պարտադրած սահմանափակումների պատճառով», ասում էր Արամ Կաթողիկոսը, «կրոնի, բարոյագիտության և կրթության հետ կապված առարկաներն աստիճանաբար մեկուսացվում են և նույնիսկ լիովին անտեսվում»¹⁴:

Սիրիայում, Եգիպտոսում, Հորդանանում, Իրաքում, Իրանում և Թուրքիայում (բացառություն է կազմում Լիբանանը) հայկական դպրոցները պարտավորված են իրականացնել պետական

¹² Հմնտ. Migliorino N., (Re)constructing Armenia in Lebanon and Syria: ethno-cultural diversity and the state in the aftermath of a refugee crisis. New York, Berghahn Books, 2008, p. 202 և Հայ Սփյուռք, Հանրագիտարան (Հայկական Սփյուռքի Հանրագիտարան), Երևան, Հայկական Հանրագիտարան Հրատարակչություն, 2003:

¹³ Հարցազրույց Կորյուն Արքեպս. Պապյանի՝ Իսֆահանի թեմի նախկին առաջնորդի հետ, 25 սեպտեմբերի 2008:

¹⁴ Catholicos Aram I, “The Armenian Church in the Middle East: Some Facts and Perspectives” in Seta Dadoyan (ed.) The Contribution of the Armenian Church to the Christian Witness in the Middle East. Antelias, Lebanon: Armenian Catholicosate of Cilicia, 2001, pp. 15-16.

ամբողջական ուսումնական ծրագիրը արաբերեն, պարսկերեն և թուրքերեն: Նրանց թույլ է տրվում միայն մի քանի ժամ հայերեն լեզվի և կրոնի դասաժամեր ունենալ: Օրինակ՝ հեղափոխությունից հետո իրանական օրենսդրությունը պարտադրում է, որ «միայն դպրոցական միջավայրից դուրս դասերը կարող են լինել հայերեն լեզվով»: Մոտ 17 հայկական դպրոց փակվեց այդ ժամանակ: Սիրիայի դպրոցներում թույլատրվում է դասավանդել շաբաթական երեք ժամ հայկական կրոնագիտություն և չորս ժամ կրոնի լեզու¹⁵: Հետաքրքիր է նշել, որ Սիրիայի սահմանադրությամբ նախատեսվում է, որ ազգային ուսումնական ծրագիրը պետք է «կերտի արաբական, ազգային, հասարակական սերունդ՝ գիտական ուսուցումով մարդկանց, որոնք սերտորեն կապված են իրենց հողի հետ, հպարտ են իրենց ժառանգությամբ, ոգեշնչված են այն պայքարով, որը տանում է դեպի միասնական ազգի նպատակների իրագործումը, դեպի ազատություն և սոցիալիզմ»¹⁶: Նույն սահմանադրությունը նույնիսկ պարտադրում է պետության կողմից նշանակված ոչ հայ տնօրեններ հայկական կրթօջախներում, որոնք ծառայում են որպես «պետության աչքերը» այդ հաստատություններում: Նմանատիպ իրավիճակ է նաև Թուրքիայում: Խոսելով փոքրամասնությունների դպրոցներում պետականորեն սահմանված այս գերհսկողության մասին՝ Հրանտ Դինքը գրել է. Թուրքիայի Ազգային կրթության նախարարության Ստամբուլի գրասենյակի փոխտնօրեններից մեկը, որը հետագայում

¹⁵ “The Current Situation of the Armenians in Lebanon, Turkey, Iran and the Soviet Union,” European Parliament, Session Documents, Series A. Document A 2-33/97, Part A, B + C. Strasbourg, 15 April 1987.

¹⁶ Սիրիայի սահմանադրություն, Գլուխ 4-րդ, Հոդված 21-րդ (1973), մեջբերված է Migliorino N., (Re)constructing Armenia in Lebanon and Syria: ethno-cultural diversity and the state in the aftermath of a refugee crisis. New York, Berghahn Books, 2008, p. 163.

դատապարտվեց կաշառակերության համար, ասել էր հետևյալը իր կողմից [հայկական կրթօջախներում] նշանակված «փոխսնօրեններին», որոնց փոքրամասնությունների դպրոցներում կոչում են «թուրք փոխսնօրեններ»: «Դուք եք մեր աչքերն ու ականջները... Դուք մեզ պետք է տեղեկացնեք նույնիսկ ամենափոքր վրիպումների մասին, որ այս մարդիկ անում են»: Եվ դա նա ասաց դպրոցների տնօրենների ներկայացուցչամբ՝ ոտնահարելով նրանց արժանապատվությունը և լիովին անտեսելով մարդկային քաղաքավարության օրենքները»¹⁷:

Թուրքիայում «խտրականությունը քրիստոնյա և այլ կրոնական փոքրամասնությունների նկատմամբ մնում է լուրջ խնդիր, հատկապես գյուղական տարածքներում»¹⁸: Երբ Թուրքիայի նախկին նախագահ Ահմեդ Նեջդեթ Սեզերը վետո դրեց փոքրամասնությունների հիմնադրամների վերաբերյալ օրենքի փոփոխության վրա, նա արդարացրեց իր որոշումը այն տեսակետով, որ դրանք «օտար հիմնադրամներ» են և «շատ վտանգավոր»¹⁹: Մեծամասնության հասարակական վերահսկումը փոքրամասնության անդամ լինելու «ծանր բեռն է»: «Ակօս» թերթի թղթակից Բերկուհի Բերբերյանի կարծիքով. «Ինչու՞ պիտի փնտրենք դժոխք բառի իմաստը սուրբ գրքերում կամ այլ աղբյուրներում: Մեր մեկուսացումը և միայնակությունը ճիշտ բնութագրում է «դժոխք» հասկացությունը, որը մի տեղ է, ուր մեզ այրող կրակը՝ մեր ցավն է, որը չի կիսվել և վերածվել է մոլեգնության. կամ այն մի վայր է, որտեղ ամբողջական գիտակցումը սառեցրել է արյունը մեր երակներում»²⁰:

¹⁷ Dink H., “Kinkel ve Valilik,” Ակօս, 21 Օգոստոսի, 1998:

¹⁸ CNEWA “Christians in the Middle East.” Special Edition of ONE, September, New York, 2010. <http://www.cnewa.org/default.aspx?ID=3483&pagetypeID=4&sitecode=HQ&pageno=2> (15 Օգոստոսի 2011).

¹⁹ Ertan Ö., “Foundations in search of justice”, *Ակօս*, 16 Նոյեմբերի, 2007:

²⁰ Berberyan B., “I know that suitcase!”, *Ակօս*, 16 Նոյեմբերի, 2007:

Ինչ վերաբերում է Միջին Արևելքում հայ մշակութային ստեղծագործությանը/ստեղծագործունեությանը՝ այստեղ նույնպես նկատվում է ահռելի անկում: Կահիրեն, Հալեպը և Բեյրութը համարվում էին կարևոր կենտրոններ գրականության և մշակույթի զարգացման համար: Այնտեղ մարդիկ վարում էին կենսունակ գրական և մտավոր կյանք: Լայն մշակութային ստեղծագործությունը, որն իր մեջ ներառում էր հայ թատրոնը, երաժշտությունը և ընդհանրապես արվեստը, լրացնում էր կրոնական և կրթական օջախների ծավալած գործունեությունը՝ ամրապնդելով ինքնությունը, լեզուն և ազգային արժեքները²¹:

Լրատվամիջոցները

Անցյալում, երբ Արևմուտքի հայկական համայնքներում մռայլ իրավիճակ էր տիրում, այդ համայնքները իրենց հայացքն էին սևեռում դեպի Միջին Արևելք, որպես հույսի աղբյուր, քանզի այնտեղ հայերը խոսում, գրում և կարդում էին հայերեն, և լեզվի ու մշակույթի պահպանումը երաշխավորված էր: Այսօր, հայկական թերթերի տպագրությունը ոչ ավելին է քան «ազգային պարտականություն՝ փոխանցված սերնդեսերունդ», ինչպես խորը

²¹ Օրինակ՝ տե՛ս Ռուբինա Արթինյանի (հայկական երգչախմբերի մասին) և Նոռա Սալմանյանի (երաժշտության մասին) հոդվածները (Boudjikianian A. (ed) *Armenians of Lebanon*, Beirut: Haigazian University and Armenian Heritage Press, 2009: Նույնպես, հայ նկարիչների մասին տե՛ս Tchilingirian H., “Master of Grand Theater. Gerard Avedissian in the Cultural Landscape of Lebanon”, *Armenian International Magazine (AIM)*, June, 1999, Tchilingirian H., “Looking to the East. Chant Avedissian rediscovers and redefines Egyptian visual art”, *Armenian International Magazine (AIM)*, August-September, 1999, Tchilingirian H., “Witness of His Time. The Oppressed and the Rejected Find Dignity and Respect in Norikian”, *Armenian International Magazine (AIM)*, March, 2000.

վշտով ասաց Կահիրեում լույս տեսնող *Ջահակիր* (հիմն. 1948 թ.-ին) թերթի խմբագիրը²²:

Տարածաշրջանում հայալեզու թերթերը, որոնց մեծամասնությունը ընդհանրապես հայ քաղաքական կուսակցությունների օրգաններն էին, այժմ կանգնած են երեք կարևորագույն և մշտնջենավոր խնդիրների առջև: Առաջին խնդիրը՝ ընթերցողների բացակայությունը, նոր է Միջին Արևելքի համար: Հայերեն լեզվով ընթերցողների քանակի կայուն և մտահոգիչ անկում է նկատվում: Նույնիսկ Լիբանանում, որը ժամանակին համարվում էր «Սփյուռքի Մայրը», արաբերենը և անգլերենը դարձել են երիտասարդության նախընտրելի լեզուները: 2010 թ.-ին UNESCO-ն դասակարգեց Միջին Արևելքում (ինչպես նաև արևմտյան սփյուռքում) խոսվող արևմտահայերենը որպես «միանշանակորեն անհետացող» լեզու: Համաշխարհային լեզուների քարտեզից²³: Երկրորդը՝ հայերեն լեզվով գրող լրագրողների, հեղինակների և ներդրողների ահռելի պակաս է զգացվում: «*Ազդակ*» օրաթերթի (հիմն. 1927 թ.-ին) խմբագիրներից մեկը բացատրեց, որ իր թերթի «ամենամեծ խնդիրն այն է, որ չկան բավական քանակությամբ լրագրողներ: Մենք չունենք մտավորականներ, որոնք կարող են գրել, վերլուծել և ներկայացնել տեղական, տարածաշրջանային և միջազգային խնդիրները հայերեն լեզվով: Ցավոք, սա վերաբերում է ոչ միայն լրատվամիջոցներին, այլ բոլոր մասնագիտություններին», ավելացրեց նա²⁴: Լրագրողների և ընթերցողների բացակայության հետ մեկտեղ, որը ենթադրում է նաև տնտեսական և վարչական

²² Tchilingirian H., “Crisis Without Borders. The Media in the Middle East”, *Armenian International Magazine (AIM)*, July, 1999.

²³ <http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/> (26 Մեպտեմբերի 2011):

²⁴ Tchilingirian H., “Master of Grand Theater. Gerard Avedissian in the Cultural Landscape of Lebanon”, *Armenian International Magazine (AIM)*, June, 1999.

խնդիրների մի շարք, այս թերթերից որևէ մեկը տնտեսապես ինքնաբավ չէ, ինչը հանդիսանում է նաև երրորդ խնդիրը, որն էլ իր հերթին բերում է կազմակերպչական ենթակառուցվածքի բացակայությանը: Հայալեզու լրատվամիջոցների ապագան Միջին Արևելքում լիովին կախված է ինչպես հասարակական-տնտեսական փոփոխություններից, որոնք համայնքների վերահսկողությունից դուրս են, այնպես էլ՝ մի բուռ մնացած հրատարակիչների, խմբագիրների և լրագրողների վճռականությունից ու նվիրվածությունից:

Համացանցը, էլեկտրոնային լրատվամիջոցները և սոցիալական ցանցերը ստեղծել են տեղեկատվության և հաղորդակցության նոր աղբյուրներ՝ հատկապես երիտասարդ սերնդի համար: Լրատվամիջոցների այդ աննախադեպ ընդլայնումը մի կողմից խրախուսեց անզլերեն և արաբերեն լեզուների լայնածավալ օգտագործումը որպես հիմնական լեզու, ի վնաս հայոց լեզվին, և մյուս կողմից էլ թուլացրեց համայնքային հաստատությունների հաղորդակցության և տեղեկատվության ավանդական միջոցները: Ամենակարևորն այն է, որ համացանցի շնորհիվ երիտասարդների համար բացվեց ընդարձակ մի աշխարհ՝ իրենց ծխական հաստատություններից այն կողմ, ինչպես նաև խրախուսվեց ինքնահրապարակումը և ինքնահեռարձակումը (broadcasting): Սա մարտահրավեր էր հայկական քաղաքական կուսակցությունների և համայնքային կազմակերպությունների հաղորդակցության ավանդական միջոցներին, որոնք դժվարանում են հետևել այդ արագընթաց և ծովածավալ համակարգչային աշխարհի զարգացումներին:

Բացառություն է կազմում «*Ակոս*» շաբաթաթերթը, որը հիմնվել է մի շարք մտավորականների կողմից 1996 թ.-ի ապրիլին Ստամբուլում: Ունենալով 5000-ից ավելի ընթերցող, «*Ակոսը*» ոչ միայն բավարարում է Թուրքիայում հայ՝ այլևս հայերեն

չկարդացող, նոր սերնդի պահանջները, այլ նաև փորձում է հասարակության մեջ հայերին և այլ փոքրամասնություններին վերաբերող նեղ խնդիրների շուրջ քննարկումներն ուղղել դեպի ավելի լայն դաշտ՝ կապելով այն Թուրքիայում ժողովրդավարության հարցի հետ: Այս դժվար գործընթացի արդյունքում թերթի համարձակ արտահայտվող խմբագիր՝ Հրանտ Դինքը հայտնվեց Թուրքիայի դատարաններում մեղադրյալի աթոռին և արժանացավ ազգայնականների թշնամական հարձակումներին: Դինքին սպանեցին 2007 թ.-ի հունվար ամսին²⁵: «*Ulyou*» թերթի մեկնաբանները և մտավորականները իրենք իրենց տեսնում են որպես Թուրքիայում ժողովրդավարության և ազատության ջատագովներ և ոչ միայն պարզապես մեկ ազգային փոքրամասնության և նրա «աննշան խնդիրների» արտահայտողներ: Նախքին խմբագիր էթյն Մահջուպյանի վկայությամբ՝ «*Ulyou*» Թուրքիայում համարվում է մի թերթ, որը «տարածում է ժողովրդավարական գաղափարներ և ոչ թե պարզապես հայկական մի թերթ է»: Նա բացատրեց, որ կրպակներից թերթի գնորդների 70-80 տոկոսը մուսուլման թուրքեր են²⁶: Այդուհանդերձ, հաշվի առնելով Թուրքիայի ներքին բարդությունները և գաղափարախոսական ու հասարակական շերտավորումները, դեռ պարզ չէ, թե արդյոք կհաջողվի էթնիկ փոքրամասնության ներկայացուցիչներին իրագործել Թուրքիայում ժողովրդավարության այս հսկայական ծրագիրը, որը հատկապես կնպաստի փոքրամասնությունների վիճակը բարելավելուն:

²⁵ հմմտ. Tchilingirian H., “Hrant Dink and Armenians in Turkey” in Turkey: Writers, Politics and Free Speech, Open Democracy Quarterly, 1, 2., 2007

http://www.opendemocracy.net/democracy-turkey/dink_armenian_4378.jsp

²⁶ Barsamian D., “An Interview with Etyen Mahcupyan,” *Armenian Weekly Online*, 73, 28, (14 Հունիսի 2007):

Արտաքին խնդիրները

Հասարակական գործոնները

Վերոհիշյալ ներքին գործընթացները զարգանում են արտաքին խնդիրներին կամ *պարտադրված իրողություններին* զուգահեռ: Պարբերական, սակայն շարունակական միջպետական և տարածաշրջանային ճգնաժամերը, չլուծված երկարատև հակամարտությունները, ընթացիկ պատերազմներն ու ապահովություն հաստատելու գործողությունները, բայց ամենակարևորը՝ սոսկալի տնտեսական դժվարությունները Միջին Արևելքում հայկական համայնքների դարավոր կենսունակությունը և ներկայությունը մեծ հարցականի տակ են դրել:

20-րդ դարի վերջին երկու տասնամյակի ընթացքում աշխատաշուկայի պառակտումը, որը հատկապես Լիբանանում, Իրաքում, Իսրայելում/Պաղեստինում և Սիրիայում շարունակական ներքին և տարածաշրջանային հակամարտությունների հետևանք է, մասնավորապես վնաս է հասցրել այդ երկրների միջին դասակարգերին: Օրինակ՝ Լիբանանում հայերին երբեմնի պատկանող կոշիկի արտադրության գերիշխանությունը այժմ անկում է ապրում և աստիճանաբար անցնում է շիա ձեռնարկատուների ձեռքը²⁷: Անցյալում հայերը մեծ դեր են ունեցել Լիբանանի տնտեսական զարգացման մեջ: «Պատերազմից առաջ գործարանների մեծամասնությունը պատկանում էր հայերին, բայց սա փոխվեց պատերազմից հետո», նկատում է Լիբանանի նախկին կառավարության և այժմ Ազգային ժողովի անդամ Արթուր

²⁷ Migliorino N., (Re)constructing Armenia in Lebanon and Syria: ethno-cultural diversity and the state in the aftermath of a refugee crisis. New York, Berghahn Books, 2008, pp. 198-199.

Նազարյանը²⁸: Հարյուրավոր հայ ձեռնարկատերեր գաղթեցին Լիբանանից կամ կորցրեցին իրենց սեփականությունները 1970-ականների կեսերից ի վեր: Երուսաղեմում «գործազրկության բարձր ցուցանիշները, հատկապես երիտասարդության շրջանակներում, և բնակարանով ապահովվելու անկարողությունը դատարկել են քաղաքի քրիստոնյա համայնքները»²⁹: Տնտեսական անկումը և միջին դասակարգի ազդեցության աստիճանաբար կորուստը նպաստեցին արտագաղթին և ընդհանուր առմամբ թուլացրին հայերի ներկայությունը Միջին Արևելքում: Իրոք՝ ապագան մնում է անորոշ:

Իսլամական մարտատենչությունը և պետական քաղաքականությունները

Արամ Կաթողիկոսը, երբ դեռ Լիբանանի Թեմի առաջնորդն էր, բացահայտորեն նկարագրել էր վերջին տասնամյակներում տիրող իրավիճակը հետևյալ բնութագրությամբ. «Քրիստոնեությունը իրենից ներկայացնում է մի խումբ փոքր կղզիներ՝ սփռված իսլամի մեծ օվկիանոսում»³⁰: Վերջին տարիների ընթացքում հայկական համայնքի, և ընդհանապես քրիստոնեական համայնքների բարձրաստիճան հոգևորականները և աշխարհիկ առաջնորդները խորապես մտահոգված են Միջին Արևելքում տարածվող իսլամական ծայրահեղականությամբ և մարդկանց անհատական և հավաքական կյանքի վրա դրա ունեցած ազդեցությամբ: Առաջնորդների մեծամասնությունը զգուշությամբ են անում որևէ

²⁸ Tchilingirian H., “Integration: The Point of No Return”, *Armenian International Magazine (AIM)*, December, 1999.

²⁹ CNEWA “Christians in the Middle East.” Special Edition of ONE, September, New York, 2010. (15 Օգոստոսի 2011).

<http://www.cnewa.org/default.aspx?ID=3490&pagetypeID=4&sitecode=HQ&pageno=1>

³⁰ Keshishian A., *The Christian Witness at the Crossroads in the Middle East*. Beirut: Middle East Council of Churches, 1981, p. 24.

պաշտոնական հայտարարություն, սակայն առանձնագրույցներում հայտնում են իրենց մտահոգությունները՝ ոչ մի ապագա լուծում չտեսնելով այդ խնդիրներին: Քրիստոնյաների դեմ հատուկ նպատակով ուղղված բռնության վառ օրինակներ են Իրաքում, Եգիպտոսում և Սիրիայում 2010, 2011, 2012, 2013 և 2014թթ.-ին տեղի ունեցած իրադարձությունները³¹: Բաղդադում Հայկական Կաթողիկե առաջնորդարանի և եկեղեցու առջև պայթեցված ռումբը 2004 թ.-ի օգոստոսի 1-ին վիրավորեց տասնյակ հավատացյալների, հիմնահատակ այրեց առաջնորդարանին պատկանող շենքի մի մասը և մեծ վնասներ հասցրեց եկեղեցու շինությանը:

Միջին Արևելքում իսլամական հասարակությունները հիմնականում հանդուրժողական են և հարգալից վերաբերմունք են ցուցաբերում դեպի քրիստոնյա համայնքները, բայց այդ հասարակության որոշ կրոնական շերտեր գերիշխանություն են հաստատում ոչ մուսուլման համայնքներին վերաբերող կարգախոսի (discourse) ձևավորման վրա: «Նույնիսկ եթե մարդկանց մեծամասնությունը զուսպ մուսուլմաններ են», ասել է Եգիպտացի իրավաբան Վազդի Հալֆան (Wagdi Halfa), «մի խումբ ծայրահեղականներ կարող են մեծ ազդեցություն ունենալ նրանց վրա և թունավորել նրանց միտքը»: Հալֆան արեց այդ հայտարարությունը այն բանից հետո, երբ Եգիպտոսի հարավում՝ Շեյխ Ֆադլ (Sheikh Fadl) գյուղում, 15-ամյա քրիստոնյա աղջկան

³¹ Տե՛ս, օրինակ, Steven Lee Myers, “More Christians Flee Iraq after New Violence,” *The New York Times*, 12 Դեկտեմբերի 2010.

<http://www.nytimes.com/2010/12/13/world/middleeast/13iraq.html> (13 Դեկտեմբերի 2010); և “Al-Azhar Condemns Violence against Christians” <http://asianews.it/news-en/Cairo.-Al-Azhar-condemns-violence-against-Christians-20996.html> (10 Մարտի 2011):

պարտադրեցին գլուխը կապել կամ հեռանալ դպրոցից³²: Քրիստոնյա համայնքների մեկուսացումը արաբական հասարակություններում աստիճանաբար դարձավ գերիշխող վերջին հինգ տասնամյակի ընթացքում: 2010 թ.-ին Քեմբրիջում ներկայացված մի գեկույց ավելի լայն հայացք է գցում իրականությանը:

1950 և 1960-ական թթ.-ին՝ օտարեկրյա զավթիչներից ձեռք բերած անկախությունից հետո, արաբական երկներում քրիստոնյաները մեծ դեր էին խաղում հասարակական կյանքում՝ որպես քաղաքագետներ, բարձրաստիճան պետական պաշտոնյաներ, մտավորականներ և մասնագետներ: Հիսուն տարի անց իրավիճակը փոխվեց: Քանի որ բազմաթիվ քրիստոնյաներ գաղթեցին դեպի արևմուտք, շատ քչերը մնացին ստանձնելու բարձր պաշտոններ պետական համակարգում: Իսլամական շարժումները արաբական երկրներում ստեղծեցին հավելյալ բարդություններ, մասնավորապես կապված ինքնության և քաղաքացիության իրավունքների հետ: Իսլամական տերմինաբանության օգտագործումը լրատվամիջոցներում, հասարակական հաղորդակցություններում և քաղաքական կյանքում ընդհանուր առմամբ խթանեցին օտարության զգացմունքը քրիստոնյա համայնքների մեջ³³:

Որպես հասարակության ոչ իսլամական միավորներ՝ ընդհանուր առմամբ բոլոր համայնքները, և հայկականը մասնավորապես, մի շարք ծայրահեղականների կողմից

³² “Christians Fear Islamist Pressure in Egypt,” *Associated Press (AP)* 4 Հոկտեմբերի 2011: <http://news.yahoo.com/christians-fear-islamist-pressure-egypt-164823245.html>

³³ “Christian Broadcasting in Arab Countries” in *Religious Broadcasting in the Middle East. Islamic, Christian and Jewish Channels: Programmes and Discourse*. Cambridge Arab Media Project (CAMP) and The Prince AlWaleed Bin Talal Centre of Islamic Studies, University of Cambridge (CIS), Սպրիլ 2010: <http://www.cis.cam.ac.uk/Cambridge%20Media%20Report.pdf> (18 Նոյեմբերի 2010):

սպառանալիքները համարում են մեծ մտահոգության աղբյուր և լուրջ գործոն, որը վտանգի տակ է դնում այդ համայնքների երկարաժամկետ գոյատևումը Միջին Արևելքում:

Տակավին պարզ չէ, թե ինչպես կփոփոխվի հասարակական-քաղաքական մթնոլորտը Միջին Արևելքում բռնավոր վարչակարգերի դեմ զանգվածային բողոքների և ռազմական գործողությունների արդյունքում, բայց 2003 թ.-ից մինչև 2006 թ.-ը Արաբական Բարոմետրի (Arab Barometer) հինգ երկրներում անցկացրած ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ «պատասխանողների 56 տոկոսը համաձայն է, որ «կրոնավոր անձինք պետք է ազդեցություն ունենան կառավարության որոշումների վրա»: 2003-2004թթ.-ի մեկ այլ ուսումնասիրություն եզրակացրեց, որ «չորս արաբական հասարակություններից կեսը և ավելին» համաձայնվել են, որ միայն շարիաթի օրենքը պետք է կիրառվի կառավարության կողմից: Համադրելով տվյալները՝ ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ «յուրաքանչյուր հասարակության անդամների 40-45 տոկոսը աջակցում է աշխարհիկ ժողովրդավարությանը, մինչդեռ մոտավորապես նույն համամասնությունը աջակցում է ժողովրդավարության իսլամական տարբերակին. միևնույն ժամանակ հասարակության 5-10 տոկոսը կողմ է աշխարհիկ ավտորիտարիզմին, և նույն համամասնությունը կողմ է իսլամական ավտորիտարիզմին: Ինչպես Լ. Դիամոնդը (L. Diamond) նշում է, «մենք դեռ չգիտենք, Արաբական Բարոմետրի այսօրվա տվյալների հիման վրա, թե «ժողովրդավարությանը» և կառավարության վրա իսլամական ազդեցությանը կողմ մարդկանց ո՞ր տոկոսն է իսկապես ընկալում ժողովրդավարությունը, որպես կարևոր սկզբունք ոչ միայն մեծամասնության իշխանության հաստատման համար, այլ նաև փոքրամասնությունների իրավունքները պաշտպանելու համար՝

ներառյալ փոքրամասնությունների իրավունքը դառնալ մեծամասնություն հաջորդ ընտրությունների ժամանակ»³⁴:

Պետությունը ավելի է բարդացնում այս հասարակական և կրոնական «լարվածությունները», ինչպես նաև իր իրավական և քաղաքական հարաբերությունները քրիստոնյաների և ընդհանրապես փոքրամասնությունների հետ: Ըստ էության բոլոր արաբական երկրները Միջին Արևելքում ունեն սահմանադրություններ, որտեղ հիմնականում գործում է շարիաթի օրենքը: Էթնիկ և կրոնական խմբերի ու փոքրամասնությունների նկատմամբ խտրականությունը սահմանված է այս սահմանադրություններով: Վերջին տարիներին, ինչպես նկատում է Միջին Արևելքում Կաթոլիկ բարեգործական միության (Catholic Near East Welfare Association (CNEWA)) նախագահ՝ Ռոբերտ Ստեռնը (Rev. Robert Stern). «Միջին Արևելքի համարյա բոլոր երկրներում, որտեղ ապրում են բնիկ կամ աշխատանքի նպատակով ժամանած քրիստոնյաներ, նրանց սովորաբար վերաբերվում են որպես երկրորդ կարգի քաղաքացիների և տարբեր տեսակի թաքնված կամ ակնհայտ խնտրականության են ենթարկում»³⁵: Ավելին՝ համակենտրոնացված ավտորիտար վարչակարգերը Միջին Արևելքում որոշակի սահմանափակումներ են կիրառում համայնքային գործունեության վրա, ինչպես նաև հայկական համայնքների ինքնավարության և մշակութային բազմազանության վրա: Նույնիսկ դավանանքային պայմանավորվածությունը, որով կառավարվում է հասարակական

³⁴ Diamond L., “Why are there no Arab democracies?”, *Journal of Democracy*, 21, 1, January, 2010, pp. 95-96.

³⁵ Stern, R. L.. ‘Perspectives: Caught in the Middle’, One (Catholic Near East Welfare Agency (CNEWA)), September 2010. Տես նաև <http://www.cnewa.org/default.aspx?ID=3495&pagetypeID=4&sitecode=HQ&pageno=1>. Perspectives

և քաղաքական կյանքը Լիբանանում՝ միակ բացառությունն արաբական աշխարհում, ունի մեծ քանակությամբ սահմանափակումներ և կարող է հանգեցնել վտանգավոր հետևանքների:

Բացառությամբ Լիբանանի և ինչ-որ չափով Սիրիայի՝ ըստ էության գոյություն չունեն հնարավորություններ ստանալ քաղաքական կամ քաղաքացիական պաշտոններ բարձրաստիճան կառավարական որոքում՝ ազգային և կրոնական պատկանելիության պատճառով³⁶: Միջին Արևելքում քրիստոնյաների նկատմամբ վերաբերմունքը «ինտեգրացմանը» նպաստելու փոխարեն, ընդհակառակը ամրապնդում է տարբերության և այլության գաղափարները, ինչի արդյունքում փոքրամասնություն կազմող խմբերի անդամները վարում են գուգահեռ ազգային կամ կրոնական կյանք իրենց համայնքներում: Օրինակ՝ հայկական համայնքը Թուրքիայում ստիպված է լինում անընդմեջ հավասարակշռություն պահել իրենց ազգային և պետական հավատարմությունների միջև: Ինչպես բացատրում է Պատրիարքը. «Ամեն հայ Թուրքիայում զարգացնում է երեք անհատականության գիծ՝ լինել Թուրքիայի քաղաքացի, լինել հայկական մշակութային հարստություն կրող, և մնալ քրիստոնյա մի երկրում, որտեղ 99 տոկոսով մարդիկ մահմեդականներ են»³⁷: Միացյալ Արաբական Էմիրություններում (ՄԱԷ) գոյություն ունեն իրավական, հասարակական և մշակութային պատճառներ, որոնք անընդմեջ «անցումային իրավիճակ» են ստեղծում: Օրենքով օտարերկրացին չի կարող դառնալ ՄԱԷ-ի քաղաքացի: Աբու Դաբիում

³⁶ Ըստ 1989 թ.-ի Թաիֆ Համաձայնության (Taif Accord), Լիբանանի Խորհրդարանի 128 տեղից 6-ը տրամադրվում է հայերին, որոնք կազմում են Լիբանանի բնակչության մոտ 9-ը տոկոսը:

³⁷ Tchilingirian, H., “The People’s Choice. Archbishop Mesrob Mutafyan Elected 84th Armenian Patriarchate of Turkey”, *Armenian International Magazine (AIM)*, December, 1998.

ապրող մի հայ բացատրում է. «Երբ որ կառավարությունը հրամայի քեզ լքել երկիրը, պետք է հեռանաս: Միակ նախապայմանը, որ պահում է մարդկանց այստեղ, դա նրանց աշխատանքն է և սեփական գործը: Եթե կորցնում ես աշխատանքդ, պիտի հեռանաս երկրից, կամ կնքես աշխատանքի նոր պայմանագիր»³⁸: Ինչպես գեկուցում է Կաթոլիկ բարեգործական միությունը Միջին Արևելքում (CNEWA), Եգիպտոսում քրիստոնյաների դեմ խտրականությունը շատ տարածված երևույթ է, հատկապես կրթական և աշխատանքային ոլորտներում: «Կառավարությունը դնում է սահմանափակումներ եկեղեցիների կառուցման կամ վերանորոգման վրա՝ սահմանափակումներ, որոնք չեն գործում մզկիթների դեպքում: Շրջանային կառավարիչը պետք է հատուկ թույլտվություն տա, եկեղեցին վերանորոգելու համար: Իսկ եկեղեցի կառուցելու թույլտվություն պետք է տրվի երկրի նախագահի կողմից, որը կարող է տևել մինչև տաս տարի: Նույնիսկ սկզբնական թույլտվությունը ստանալուց հետո, անվտանգության ծառայությունները պետք է հետաքննություն անցկացնեն, թե արդյոք հարակից մուսուլմանական համայնքները դեմ չեն նման շինությանը: Եթե դեմ են, ապա եկեղեցին կարող է այդպես էլ չկառուցվել»: Իսրայելում եկեղեցական առաջնորդներն անհագստացած են և մատնանշում են իսրայելական կառավարության կողմից հարկադրված սահմանափակումները, «ինչպիսիք են՝ գոյություն ունեցող բարդությունները կամ մերժումները բնակելի շենքեր կառուցելու իրավունք ստանալու, աշխատատեղեր ստեղծելու և Սուրբ Երկրի վրա քրիստոնյաների

³⁸ Tchilingirian H., “Instilling the Armenian Spirit. Armenian Education in a Transient Community”, *Armenian International Magazine (AIM)*, July, 1999.

իրավունքները պաշտպանելու»³⁹: Նմանատիպ բիրտ սահմանափակումներ գոյություն ունեն նաև Թուրքիայում:

«Արաբական գարնան» ամենամեծ մարտահրավերներից մեկը լինելու է փոքրամասնությունների հանդեպ դիրքորոշումը՝ լինի դա դավանական, կրոնական կամ ազգային, և նրանց կարգավիճակի փոփոխությունը Միջին Արևելքում: Պետություններն ու հասարակություններն այդ տարածաշրջանում արդեն վաղուց գործնական ուշադրություն չեն դարձրել փոքրամասնությունների դժգոհություններին և իրավական պահանջներին⁴⁰:

Անվտանգությունը և ռազմական հակամարտությունները

Անվտանգության մտահոգությունները և ռազմական հակամարտությունները Իրաքում, Լիբանանում և Իսրայելում/Պաղեստինում, ինչպես նաև Իրան-իրաքյան և Արաբական Ծոցի առաջին պատերազմները 1990-ականների սկզբին, նշանակալից ազդեցություն և հետևանքներ ունեցան Միջին Արևելքում հայկական համայնքների վրա: Մարդկային կորուստների առումով, հազարավոր հայեր՝ Լիբանանի, Իրաքի և Իրանի մնացած բնակիչների հետ մեկտեղ, կորցրեցին իրենց կյանքը պատերազմների ժամանակ: Իրան-իրաքյան ութնամյա պատերազմի ընթացքում միայն Զախո քաղաքում սպանվեցին

³⁹ CNEWA “Christians in the Middle East.” Special Edition of ONE, September, New York, 2010. <http://www.cnewa.org/default.aspx?ID=201&pagetypeID=3&sitecode=HQ&pageno=1> (15 Օգոստոսի 2011).

⁴⁰ Այս խնդիրների եռանդուն ջատագովն էր հանդիսանում Ղպտի Եկեղեցու նախկին Պապ Շենուդան (Pope Shenouda): Երբ 2011-ի հունվարին եկեղեցու տարածքում պայթած ռումբի հետևանքով 25 ղպտի զոհվեցին, նա կրկին դիմեց Եգիպտոսի կառավարությանը, ասելով որ, այն «պետք է սկսի լուծել ղպտիների խնդիրները», որոնք ընկած են կրոնական թշնամության հիմքում (*Los Angeles Times*, 7 Հունվարի 2011: A3):

ավելի քան 130 հայ զինվոր, որոնք կռվում էին Իրաքի բանակում⁴¹: Իրանական բանակ զորակոչված հարյուրավոր հայ զինվորներ իրենց կյանքը կորցրեցին սահմանի մյուս կողմում: Ինչպես 1970-ական ու 1980-ական թթ.-ի այս հակամարտությունները մեծ արտագաղթի պատճառ եղան, վերջին տարիների ընթացքում նյունպես հայկական համայնքներում, մյուս քրիստոնյա համայնքների նման, նկատվում է դեպի Արևմուտք դանդաղ արտագաղթի մի ալիք: Ներկայում «ընդհանուր առմամբ, եկեղեցիները, որոնք պատմականորեն ստեղծվել են Միջին Արևելքում, այժմ ավելի շատ հավատացյալներ ունեն Ամերիկյան մայրցամաքներում, արևմտյան Եվրոպայում և Ավստրալիայում, քան թե իրենց ծննդավայրում»⁴²:

Մեկ կարևոր համայնք, թակարդված երկարատև հակամարտությունների մեջ, Սուրբ Երկրում ապրող հայ համայնքն է և Հայոց Պատրիարքությունը, որոնք կանգնած են մեծ դժվարությունների առջև: Հայկական շահերը Երուսաղեմում միայն կրոնական չեն. պատրիարքությունը նաև ունի եկամտաբեր հսկա կալվածքներ: 28 ակր (150 dunum) հայկական մասը կազմում է Հին Քաղաքի մեկ վեցերորդը, իսկ վերջին տարիներին կարգավիճակի հետ կապված քննարկումները (սրանք վերաբերում են մոտ մեկ քառակուսի կիլոմետր հողատարածքի, որը դարձել է ամենաբարդ և խնդրահարույց հարցերից մեկը Միջին Արևելքում վերջին 60 տարվա ընթացքում) շատ կարևոր են և անմիջականորեն կապված են Իսրայելում/Պաղեստինում հայ համայնքի հետ: Մյուս կողմից՝ առաջին և երկրորդ

⁴¹ Fisk R., The Great War for Civilisation. The Conquest of the Middle East, London: Harper Perennial, 2005, p. 842.

⁴² Stern, R. L.. 'Perspectives: Caught in the Middle', One (Catholic Near East Welfare Agency (CNEWA)), September 2010. Տես նաև <http://www.cnewa.org/default.aspx?ID=3495&pagetypeID=4&sitecode=HQ&pageno=1>. Perspectives

ապստամբությունների (intifada) տնտեսական և քաղաքական հետևանքները ու չլուծված իսրայելա-պաղեստինյան հակամարտությունը հանգեցրեցին հայկական համայնքում հետագա գաղթերին և դժվարություններին⁴³:

Եզրակացություն

Հայկական համայնքների խնդիրները Միջին Արևելքում՝ որպես մի փոքրամասնություն փոքրամասնությունների մեջ, բացահայտում է իրականության մի ծալք, ըստ որի ինքնության կազմավորումը կամ «կառուցում»-ը, պահպանումը և ընդլայնումը միայն ներքին հավաքական ինքնասահմանման (internal group self-definition), արտաքնամարմնացման (externalisation) և ներմարմնացման (internalisation) արդյունք չեն: Միջին Արևելքում ինքնությունը նաև պարտադրված է՝ պետական և հասարակական կառույցների կողմից, քաղաքական գործընթացներով և կրոնական ու մշակութային պայմաններով: Մի կողմից՝ ինքնության ցուցիչները և՛ մեծամասնությունների, և՛ փոքրամասնությունների համար պետականորեն սահմանված, հասարակության կողմից ձևակերպված և ամրագրված են: Մյուս կողմից՝ այն ինչ անվանում են քրիստոնյաների և փոքրամասնությունների «մեղմ այլականացում»՝ ի հակադրություն Թուրքիայում կիրառվող «կոշտ այլականացմանը»⁴⁴, ըստ որի՝ պետական և կրոնական ատենախոսությունը լայն հասարակության աչքերում

⁴³ Tchilingirian H., “Dividing Jerusalem. Armenians on the line of confrontation.”

Armenian International Magazine (AIM) October, 2000

⁴⁴ օրինակ՝ հմմտ. Tchilingirian H., “Recognition or Reconciliation? Turkish-Armenian relations need untangling”, Aztag Daily (Special Edition), 24 April, 2006; Tchilingirian H., “Hrant Dink and Armenians in Turkey” in Turkey: Writers, Politics and Free Speech, Open Democracy Quarterly, 1, 2., 2007, http://www.opendemocracy.net/democracy-turkey/dink_armenian_4378.jsp և Fisk R., The Great War for Civilisation. The Conquest of the Middle East, London: Harper Perennial, 2005, pp. 388-436.

ամրապնդում է «տարբերությունները» և «այլ» լինելու «անհամատեղելիությունը»:

Այս հարցի կապակցությամբ հատկանշական է, որ Թուրքիայի Ազգային կրթության նախարարության կողմից Անկարայում 10-րդ դասարանցիների համար տպագրված պատմության դասագրքի 3-րդ հրատարակության մեջ քրիստոնյա ասորիները նկարագրված են որպես «դավաճաններ»⁴⁵: 2007 թ.-ի դեկտեմբերին Թուրքիայի Բողոքողականների միությունը բողոք ներկայացրեց Թուրքիայի Ռադիոյի և հեռուստատեսության բարձրագույն խորհրդին և Ստամբուլի Գլխավոր դատախազին ընդդեմ *Kurtlar Vadisi Pusu* (*Գայլերի Դարանակալության Դաշտավայր*) հեռուստատեսիվի պատասխանատուների, որոնք ներկայացրել են քրիստոնյաներին որպես «ահաբեկչական կազմակերպություններ»: Մի դրվագում, որը հեռարձակվել է 2007թ.-ի նոյեմբերի 8-ին Show TV ալիքով, ցուցադրվել են քրիստոնյա քարոզիչներ, որոնք ներգրավված էին օրգանների վաճառքի, մաֆիայի, մարմնավաճառության և այլ հակահասարակական գործունեության մեջ⁴⁶: Օրինակները շատ են՝ Թուրքիայի Աստվածաշնչային կազմակերպության ներկայացուցիչ Բեհնան Կոնուտգանը (Behnan Konutgan) մի հարցազրույցում նշում է. «Երբ ես քարոզում եմ (քրիստոնեություն-Հ.Հ.), մարդիկ մտածում են՝ ես երկրի թշնամին եմ»: Մեկ այլ քրիստոնյա թուրք՝ Իսա Կարատասը (Isa Karatas), Թուրքիայում Ավետարանչական Բողոքական եկեղեցիների խոսնակը, բացատրում է, որ թուրք համաքաղաքացիները հաճախ հարցնում են իրեն՝ «եթե պատերազմ լինի, ու՞մ կողմից ես կովելու: Ես պարզապես չեմ կարողանում բացատրել նրանց, որ չնայած՝ ես

⁴⁵ Abdulmesih BarAbraham, "Turkish High School History Book Portrays Assyrians As Traitors", <http://www.aina.org/releases/20111002110757.htm> (16 Դեկտեմբերի 2014).

⁴⁶ Տե՛ս «Նրանք Հարվածում են Եկեղեցիներին», *Այլու*, 14 Դեկտեմբերի 2007:

քրիստոնյա եմ, իմ զգացմունքը իմ երկրի հանդեպ նույնն է: Նրանք պարզապես դա չեն հասկանում»⁴⁷:

Պետությունը, թվում է, թե «ինտեգրացում» է՝ պարտադրելով, օրինակ, հայկական կամ փոքրամասնությունների դպրոցներում ազգային ուսումնական ծրագիրը, բայց միաժամանակ խրախուսում է «մեկուսացումը»՝ այդ համայնքների շուրջ ուրվագծելով սոցիալական, քաղաքական և իրավական սահմաններ: Մի կողմից՝ այն քաղաքացիություն և անձնագիր է տրամադրում, իսկ մյուս կողմից՝ սահմանափակում կամ արգելում է փոքրամասնությունների ներկայացուցիչներին հասարակական կառույցներում բարձր պաշտոնների հասնելը: Ազգային և կրոնական ինքնության պարտադրումը նույնպես համակարգված է: Փոքրամասնության անդամ լինելով՝ մարդիկ իրականում ոչ մի ընտրություն չունեն. նրանց ընդունում են որպես որևէ «խմբի ի ծնե» մի մասնիկ, այսինքն՝ որևէ ազգային և կրոնական համայնքի անդամ: Այսպիսով, նույնիսկ եթե ենթադրենք դու հայտարարում ես, որ դու այլևս սոցիալապես, մշակութային և կրոնով հայ չես, պետական կառույցները և հասարակությունը կպնդեն, որ դու «հայ» ես ծագումով: Դու «այլ» ես գերիշխող մի կրոնական և ազգային հասարակության մեջ:

Միջին Արևելքում հայկական համայնքներում իրականությունն այսօր, մեղմ ասած, անորոշ ապագա է խոստանում: Դարեր շարունակ հայկական Սփյուռքի համայնքները ողջ աշխարհով մեկ աշխարհագրապես, մշակութային, քաղաքականապես և տնտեսապես փոփոխությունների էին ենթարկվում, և Եղեռնից հարյուր տարի հետո հայերի աստիճանաբար դատարկումը Միջին Արևելքից վերջնականապես կբերի առնվազն այն հայերի հասարակական և

⁴⁷ Treviño J., “Turks and Tolerance. Putting Islamist Victory in Turkey in Context,” *National Review* (on-line edition) 27 Հունիսի 2007:

մշակութային կորստին, որոնց արմատները հասնում են մինչև Օսմանյան կայսրություն:

Աղյուսակ 1. Հայկական բնակչության մոտավոր հաշվարկները Միջին Արևելքում*

	1975 ⁽¹⁾		1985 ⁽²⁾	2003 ⁽³⁾	2008 ⁽⁴⁾		
	հազ.	Հայերի % ընդհ. քրիստ. քանակ	հազ.	հազ.	հազ.	Ընդհ. բնակչո ւթյունը (միլ)	Քրիս տոնյ աներ ի % ⁽⁵⁾
Իրան	200	87.5	202	80	75	65.8	2.0
Լիբանան	175	17.5	176	75	70	3.9	39.0
Սիրիա	150	26.8	136,5	70	70	19.7	10.0
Թուրքիա	60	43.0	89	80	75	71.9	0.2 ⁽⁷⁾
Եգիպտոս	10	0.5	12	6	6	81.7	10.0
Իրաք	20	3.4	16	10	8	28.2	3.0 ⁽⁸⁾
Իսրայել/ Պաղեստին	2,5	3.5	5	3	1,5	7.1	2.0
Քուվեյթ	2	76.0	3	5	4	2.6	15.0 ⁽⁹⁾
Հորդանան	2	1.9	4	3	4	6.2	6.0
ՄԱԷ	1		1,5	2	5	4.2	4.0 ⁽¹⁰⁾
	622,5		645	334	318,5		

*Հայերի ճշգրիտ քանակները Միջին Արևելքում և Սփյուռքում, ըստ էության գոյություն չունեն: Չկան ո՛չ պաշտոնական մարդահամարի տվյալներ, և ո՛չ էլ ուսումնասիրված ճշգրիտ վիճակագրական տվյալներ: Սակայն այս աղյուսակում ներկայացված մոտավոր հաշվարկը հիմնված է վերջին մի քանի տասնամյակներում տարբեր եկեղեցական ներկայացուցիչների և հրապարակությունների կողմից ներկայացված տվյալների վրա:

1. Այս թվերը ներկայացված են Լիբանանի Թեմի Առաջնորդ Արամ Քեշիշյանի՝ այժմ Կիլիկյո Կաթողիկոսի, կողմից հիմնված տարբեր մոտավոր հաշվարկների վրա (տե՛ս Keshishian A., The Christian Witness at the Crossroads in the Middle East. Beirut: Middle East Council of Churches, 1981): Այլ աղբյուրները տալիս են այլ թվեր: Օրինակ, Courbage-ը և Philippe-ն պնդում են, որ Սիրիայում,

ապրում են 130000 հայ, իսկ Լիբանոնում 200000 հայ (Youssef Courbage and Philippe Fargues, *Christians and Jews Under Islam*. I.B. Taurus, 1997):

2. Բացառությամբ Եգիպտոսի, Քուվեյթի և Արաբական Էմիրությունների համար ներկայացված մոտավոր հաշվարկներից, այս թվերը *Al Montada (The Forum)* ամսագրից են, Middle East Council of Churches, No. 116-117, Ապրիլ-Հունիս 1985: 25:

3. Ինչպես ներկայացված է համապատասխան համայնքի տեղեկատվական նյութում *Հայ Միջուկը, Հանրագիտարան*-ում (Երևան, Հայկական Հանրագիտարան Հրատարակչություն, 2003):

4. Մոտավոր հաշվարկներ նորությունների աղբյուրներից և Իրաքի ու Քուվեյթի Հայ Եկեղեցու թեմական առաջնորդների տրամադրած թվերից (հարցազրույցներ 25/27 սեպտեմբերի 2008):

5. Քրիստոնյաների տոկոսային հարաբերությունը երկրի ընդհանուր բնակչության, համեմատ. *The World Factbook*, <https://www.cia.gov/redirects/ciaredirect.html> (30 Հոկտեմբերի 2008):

6. Ներառյալ զրադաշտական, հրեական և բահայական (Baha'i) համայնքները:

7. Ներառյալ քրիստոնյա և հրեական համայնքները:

8. Սա չի ներառում այն հայերի քանակը, որոնք փախչել են Իրաքից վերջին տարիների ընթացքում, մասնավորապես Հորդանան և Սիրիա: Իրաքի թեմը դեռ հայկական համայնքում ապրող մարդկանց քանակը համարում է 17000 (*Նոր Գեանք* (Լոս Անձրև), 30 Օգոստոսի 2008):

9. Ներառյալ քրիստոնյա, հնդիկ և փարսի համայնքները:

10. Ներառյալ քրիստոնյա և հնդիկ համայնքները:

Աղյուսակ 2. Հայկական դպրոցները Միջին Արևելքում (2010-2011) ⁽¹⁾

		Դպրոցներ	Ուսանողներ
Լիբանան	Բեյրութ	23	6400 ⁽²⁾
	Տրիպոլի	1	-
	Անջար	3	-
Սիրիա	Հալեպ	12	6393
	Քամիշլի	1	700
	Քեսաբ	2	350
	Դամասկոս	3	490
	Լաթակիա	1	200
	Ռակկա	3	300
	Թուրքիա	Ստամբուլ	16
Իրան	Թեհրան	14	2800
	Նոր Ջուլֆա	5	400 ⁽³⁾
	Շահինշահեր	1	200 ⁽³⁾
	Թաբրիզ	1	100 ⁽³⁾
Քուվեյթ	Քուվեյթ	1	400
Եգիպտոս	Կահիրե	2	250 ⁽⁴⁾
	Ալեքսանդրիա	1	35
Իրաք	Բաղդադ	1	220
Իսրայել/Պաղեստին	Երուսաղեմ	1	110
Հորդանան	Ամման	1	88
		93	22,401

1. Աղբյուրներ՝ Հովսեփ Նալբանդյան, «Հայկական Ամենօրյա Դպրոցներու Իրավիճակը Սփյուռքի Տարածքին», *Նոր Յաւաջ* (Փարիզ) 12 մայիս 2011; Armenian Patriarchate of Jerusalem 2011: Հարցազրույց Իսֆահանի և Քուվեյթի թեմի նախկին առաջնորդ Գորյուն Արքեպիսկոպոս Պապյանի հետ, 30 սեպտեմբերի 2011: «Հանդիպում Իրաքի թեմի առաջնորդ, Ավագ Արքեպիսկոպոս Ասատուրեանի հետ», *Նոր Կեսնք* (Լոս Անճրլս) 30 օգոստոսի 2008:

2. Լիբանանում աշակերտների ընդհանուր քանակը:

3. Սոտավոր հաշվարկ, տրամադրված Իսֆահանի նախկին թեմակալ առաջնորդ Գորյուն Արքեպիսկոպոս Պապյանի կողմից, 30 սեպտեմբերի 2011:

4. Սոտավոր հաշվարկ:

ARMENIAN COMMUNITIES IN THE MIDDLE EAST: BETWEEN IMPOSED REALITIES AND UNCERTAIN FUTURE

Summary

Hratch Tchilingirian

This article discusses the contemporary internal and external critical issues facing the Armenian communities in the Middle East. With population estimates at about 300,000 spread in some 10 countries in the region, the Armenians are a minority within the wide spectrum of confessional, religious and ethnic non-Muslim communities in these countries. Internally, questions of integration, assimilation, preservation and maintenance of community institutions are among the most hotly debated issues. Externally, the security situation and ongoing armed conflicts, as well as the escalation of religious fundamentalism in recent years pose serious questions about the future viability of the Armenian communities in the Middle East. These processes are exacerbated by declining socio-economic conditions which have caused mass migration of Christians in general and the Armenians in particular. Over the last 100 years since the Armenian Genocide and dispersion throughout the Middle East, the Armenians have invested the equivalent of billions of dollars in money, labour and community efforts to establish and perpetuate their culture, language, and traditions. However, the continuing exodus of the Armenians out of the Middle East seems to speed up the socio-cultural demise of one of the most ancient Christian communities in the region.

**ԻԲՆ ԽԱԼԴՈՒՆԻ «ԱՍԱԲԻԱՅԻ» ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ 2011 Թ.
ՀՈՒՆՎԱՐԻ 25-Ի ԵԳԻՊՏՈՍԻ «ԱՆԱՎԱՐՏ» ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ**

Մարիետա Բազինյան

Բանալի բառեր՝ Իբն Խալդուն, ասաբիայի հայեցակարգ, քաղաքական իշխանության փուլային փոփոխման տեսություն, Եգիպտոս, անավարտ հեղափոխություն

Հոդվածում փորձ է կատարվում Իբն Խալդունի՝ քաղաքական իշխանության փուլային փոփոխման տեսության միջոցով վերլուծել «Ազատ սպաների» հեղաշրջումից ի վեր Եգիպտոսի քաղաքական պատմությունը, վեր հանել 2011 թ. հունվարի 25-ի Եգիպտոսի անավարտ հեղափոխության¹ մասնակից խմբերի «ասաբիայի» (‘aṣabiya)² դրսևորումները և արժեհամակարգային խորհրդանշանները:

¹ Հեղափոխությունը բնորոշում եմ անավարտ, քանի որ, չնայած այն հանգամանքին, որ 2011 թ. Հ. Մուբարաքը զրկվեց իշխանությունից, այնուամենայնիվ, ավտորիտար պետական ապարատը հիմնականում փոփոխություններ չկրեց:

² Է. Գելլները «ասաբիա» տերմինը թարգմանում է որպես հասարակական համերաշխություն՝ Իբն Խալդունի ասաբիայի հայեցակարգը կապելով Դուրհայմի համերաշխության տեսության հետ (տես՝ E.Gellner, Cohesion and Identity: the Maghreb from Ibn Khaldun to Emile Durkheim, Government and Opposition 10, 1975, p, 204), իսկ Ա. Ջ. Ֆրոմհերցը՝ որպես ցեղային համերաշխություն (տես՝ A. Fromhertz, Ibn Khaldun, Life and Times, Edinburgh, 2010 pp.2-3.): Ֆ. Ռոզենտալը ասաբիան ներկայացնում էր որպես խմբային զգացում կամ խմբային պատկանելության զգացում (տես՝ Ibn Khaldun, The Muqaddimah: An Introduction to History, translated by Franz Rosenthal, Princeton University Press, 2005): Ասաբիայի վերաբերյալ իմ տեսակետը կներկայացնեմ ստորև:

Միջնադարյան արաբամուսուլմանական քաղաքական, պատմագիտական մտքի մեծանուն ներկայացուցիչներից Իբն Խալդունը (1332-1406թթ.) արաբամուսուլմանական պատմագիտական մտքի շրջանակում պատմության ուսումնասիրման սկզբունքային նոր հայեցակարգ առաջարկեց՝ պատմական իրադարձությունները կապելով հասարակական զարգացումների հետ³: Որպես ուսումնասիրման մեթոդ Իբն Խալդունը ընտրեց հավաստի պատմական հաղորդումների (xabar)⁴ վերլուծությունը: Իր իսկ դիտարկումների հիման վրա նա փորձեց առանձնացնել մարդկային հասարակության զարգացման օրինաչափությունները: Այնուհետև համակարգելով այդ օրինաչափությունները, Իբն Խալդունը պատմական իրադարձությունների վերլուծության փորձ կատարեց:

Ըստ Իբն Խալդունի՝ հասարակական միասնության ձևավորումը անհրաժեշտ երևույթ է մարդկային բնությամբ պայմանավորված (al-ijtimā‘ al-īnsānī darūrī)⁵: Ընդ որում, նա համոզված էր, որ իշխանության (mulk) հիմնական գործառույթը հասարակական միասնություն ստեղծած մարդկանց անվտանգությունը նրանց համար բնութագրական ագրեսիվ վարքագծից ապահովելն է⁶:

Հասարակության մեջ միավորված մարդկանց անվտանգությունը ապահովող քաղաքական իշխանության ստեղծումը և հետագա գործունեությունը նկարագրելու և

³ С.М. Бациева, Историко-социологический трактат Ибн Халдуна «Мукаддима», М., 1965.

⁴ Գրադարձական-հնչույթագրական այբուբենն ըստ EALL-ի (Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics):

⁵ Muqaddimah, գլուխ 3, ենթագլուխ 58, Իբն Խալդունի Մուկադդիմայից հղումները արվում են ըստ Է.Մ. Քաթրմերի խմբագրությամբ արաբերեն տեքստի Quatremere E. M., Muqaddima: texte arabe, Duprat, 1858.

⁶ Նույն տեղում, 1/1:

վերլուծելու համար Իբն Խալլունը առաջ է քաշել քաղաքական իշխանության փուլային փոփոխման տեսությունը և առանձնացրել իշխանության գոյության հինգ փուլ (taūr), որոնց ընթացքում տեղի է ունենում քաղաքական իշխանության (daūla) հաստատումը, զարգացումն ու կործանումը:

Առաջին փուլի ընթացքում տեղի է ունենում իշխանության ձգտող խմբի «ասաբիայի» հիման վրա նոր քաղաքական իշխանության հաստատում և ընդդիմության վերացում:

Երկրորդ փուլի համար բնութագրական է իշխանության հասած խմբի ղեկավարի կողմից իշխանության յուրացումը, կամ, ավելի ճիշտ՝ ղեկավարի կողմից իշխանական մենաշնորհի ձևավորումը (infirād bi-l-malak)⁷:

Երրորդ փուլը կարելի է ներկայացնել որպես համեմատական կայունության ժամանակաշրջան: Վերլուծելով Իբն Խալլունի կողմից այս փուլի նկարագրությունը՝ կարելի է եզրակացնել, որ վերջինիս համար բնութագրական են հարկային հավասարակշռված քաղաքականությունը, տնտեսական զարգացումը և մոնումենտալ շինարարությունը:

Չորրորդ փուլը համեմատական խաղաղության փուլ է: Այս փուլի ընթացում իշխանության ղեկավարը շարունակում է հետևել իր նախորդների ավանդույթներին՝ գտնելով, որ ամրապնդված ավանդույթից հրաժարումը կարող է հանգեցնել իր իշխանության կործանմանը:

Հինգերորդ փուլում իրականացվող քաղաքականությունը առաջացնում է տվյալ իշխանության «ասաբիայի» թուլացում, ինչն էլ իր հերթին հանգեցնում է քաղաքական իշխանության կործանմանը⁸:

⁷ Նույն տեղում, 3/17:

⁸ Muqaddimah, 3/48:

Իբն Խալդունի քաղաքական իշխանության փուլային փոփոխման տեսության շրջանակում անկյունաքարային դեր է հատկացված «ասաբիայի» հայեցակարգին: Իբն Խալդունի Մուկադդիմայի տեքստի վերլուծությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ քաղաքական իշխանության փուլային փոփոխման մասին նրա տեսության համատեքստում «ասաբիայի» հայեցակարգը ենթադրում է ցեղային պատկանելությամբ կամ արյունակցական կապերով չսահմանափակվող խմբի անդամների միջև այնպիսի փոխադարձ կապերի առկայություն, որոնք ապահովում են խմբի անդամների՝ միմյանց համար պայքարելու և ինքնագոհողություն իրականացնելու պատրաստակամություն, իսկ իշխանության հասնելը դրա գոյության անհրաժեշտ նախապայմանն է (*darūra al-wājūd*)⁹:

Իշխանությունը ձևավորվում է «ասաբիայի» միջոցով, սակայն այդ քաղաքական իշխանությունը ձևավորած «ասաբիան» միատարր երևույթ չէ: Այսինքն՝ այն կազմված է մի քանի առանձին «ասաբիաներից», որոնցից մեկը, ավելի ուժեղ լինելով և մյուսների նկատմամբ առավելության հասնելու և իրեն ենթարկելու հնարավորություն ունենալով, միավորում է դրանք¹⁰: Այսպես կոչված «զլխավոր ասաբիայի» (*‘aşabīa kubra‘*) և նրան ենթակա մյուս «ասաբիաների» միջև կապերի թուլացումը, և հետագայում նրանցից մեկի ուժեղացումը հանգեցնում է առկա իշխանության քայքայմանը և նոր ուժեղ «ասաբիայի» միջոցով նոր քաղաքական իշխանության առաջացմանը¹¹: Այս ամենի հետ մեկտեղ չի բացառվում բոլորովին նոր խմբի «ասաբիայի» իշխանության գալը:

Առանձին վերլուծության դեպքում պարզ է դառնում, որ, եթե վերացարկվենք «Մուկադդիմայում» տեղ գտած քաղաքական

⁹ Նույն տեղում, 3/28:

¹⁰ Նույն տեղում, 3/10:

¹¹ Նույն տեղում, 3/9:

իշխանության փուլային փոփոխման տեսության նկարագրության համար օգտագործվող բնութագրիչների առաջնային իմաստային բեռնվածությունից, այն է՝ դրանք դիտարկենք առանց որոշակի խիստ բովանդակային սահմանափակման, ապա հնարավոր կլինի առանձնացնել ժամանակակից քաղաքական իշխանության փոփոխությունները պարզաբանող կիրառելի տեսություն:

Այս տեսությունը հնարավորություն է տալիս նորովի դիտարկել ժամանակակից Եգիպտոսում տեղի ունեցող իրադարձությունները: Նախ և առաջ անհրաժեշտ է հասկանալ, թե ինչպես «Ազատ սպաների»¹² հեղաշրջումից հետո Եգիպտոսում ձևավորվեց քաղաքական իշխանությունը և ինչպիսին էր դրա «ասաբիան»:

1952թ. Գամալ Աբդ ալ-Նասերի (1918-1970թթ.) գլխավորությամբ «Ազատ սպաների» հեղաշրջումից հետո Եգիպտոսում թագավոր Ֆարուկը (1936-1952թթ.) գրկվում է իշխանությունից: Իբն Խալդունի քաղաքական իշխանության փուլային փոփոխման տեսության և «Ազատ սպաների» հեղաշրջումից ի վեր Եգիպտոսի քաղաքական պատմության վերլուծությունը թույլ է տալիս ենթադրել, որ «Ազատ սպաների» հեղաշրջումը և Գ. Աբդ ալ-Նասերի կառավարման ժամանակջրանը համընկնում են Իբն Խալդունի կողմից առանձնացված իշխանության գոյության հինգ փուլերից առաջին երեքին:

Եթե փորձենք «Ազատ սպաների» հեղաշրջումը դիտարկել Իբն Խալդունի քաղաքական տեսության դիտանկյունից, ակնհայտ է դառնում, որ հեղաշրջումը 1936 թ. Մեծ Բրիտանիայի և Եգիպտոսի

¹² «Ազատ սպաների» կազմակերպությունը հիմնադրվել է 1949թ. ամռանը Եգիպտական բանակի փոխգնդապետ Գ. Աբդ ալ-Նասերի կողմից: Մանրամասն տես՝ J.Gordon, Nasser's Blessed Movement: Egypt's Free Officers and the July revolution, Oxford Univesity Press, USA, 1992.

միջև կնքված պայմանագրի, արաբահրեական հակամարտության համատեքստում եգիպտական կողմի կրած պարտության հետևանքով Վաֆդ կուսակցության, եգիպտական միապետության հեղինակության անկման հետևանքով պայմանականորեն «թագավորական» բնորոշվող ասաբիայի վերացման արդյունք էր:

Այսպիսով, «թագավորական» ասաբիայի թուլացման պայմաններում «Ազատ սպաների» «ասաբիան» ավելի ուժեղ և մրցունակ գտնվեց՝ իր ձեռքում կենտրոնացնելով Եգիպտոսի իշխանությունը:

1952թ. «Ազատ սպաների» հեղաշրջման հետևանքով հաստատված Գ. Աբդ ալ-Նասերի իշխանությունը հենվում էր այսպես կոչված «հեղափոխական ազգայնական ասաբիայի» վրա:

Նասերիզմը հակադրվում էր արևմտյան իմպերիալիզմին և հենվում պանարաբական միասնության գաղափարի վրա¹³: Հակադիր «ուրիշի, այլի» առկայությունը ավելի էր ուժեղացնում խմբի անդամների շրջանում «մենքի» զգացումը¹⁴: Հակադրվելու հնարավորությունը և կոնֆլիկտի առկայությունը Գ. Աբդ ալ-Նասերին հնարավորություն էին տալիս կոնսոլիդացնել նոր «ասաբիա»¹⁵:

Գ. Աբդ ալ-Նասերը իր կառավարման ժամանակաշրջանում տնտեսական, քաղաքական, հասարակական ոլորտների վրա պետական իշխանության ամբողջական վերահսկողություն սահմանեց: Եթե 1956թ. գինվորական սպաների հարաբերակցությունը, որոնք տարբեր նախարարություններում ղեկավար պաշտոններ էին զբաղեցնում, կազմում էր

¹³ T. Osman, *Egypt on the Brink: From Nasser to Mubarak*, New Haven, 2010, p.42.

¹⁴ B. Ehrenreich, *Blood Rites: Origins and History of the Passions of War*, New York, 1997.

¹⁵ A. Melucci, *The Process of Collective Identity*, in *Social Movements and Culture*, ed. H. Johnston and B. Klandermans, 1995, p. 48.

պաշտոնյաների ընդհանուր թվի 36,4%, ապա 1967թ. նրանց տոկոսային հարաբերակցությունը արդեն հասնում էր 65,5%-ի:

1957թ. հունվարին ստեղծվում է Տնտեսական կազմակերպությունը, որը ինստիտուցիոնալ գործիք էր պետական ներկայությունը տնտեսական ոլորտում ապահովելու համար¹⁶:

1957թ. Եգիպտոսում տպագրվող 5 գլխավոր թերթերը, այդ թվում և «ալ-Ահրամն» ու «ալ-Ախբարը», ղեկավարվում էին նախկին զինվորականների կողմից: 1960 թ. մայիսին ամբողջ մամուլը դարձավ «Ազգային Միավորման» սեփականությունը, ինչը հանգեցրեց պետական իշխանության կողմից տպագիր և ոչ տպագիր մամուլի վրա ամբողջական վերահսկողության հաստատմանը¹⁷: Անկրթության բավականին բարձր մակարդակի պայմաններում հեռուստատեսության նկատմամբ վերահսկողության իրականացումը հնարավորություն էր տալիս վերահսկել և ձևավորել հանրային կարծիք: Գ. Աբդ ալ-Նասերի կառավարման ժամանակաշրջանում ստեղծվում է «Արաբների ձայն» ռադիոն, որը Գ. Աբդ ալ-Նասերի գաղափարախոսական դրույթների տարածման համար հզոր քարոզչական գործիք էր:

Նասերի կառավարման տարիներին ամբողջական վերահսկողություն սահմանվեց կրթական համակարգի վրա:

Նասերի վարած քաղաքականության շնորհիվ 1961թ. մայիսի 5-ին ընդունվեց N103 օրենքը, ինչը հանգեցրեց ալ-Ազհարի՝ ամբողջովին պետական վերահսկողության տակ անցնելուն¹⁸:

¹⁶ T. Osman, *Egypt on the Brink: From Nasser to Mubarak*, New Haven, 2010, p.56

¹⁷ Տես՝ M. K. Nasser, *Egyptian Mass Media Under Nasser and Sadat: Two Models of Press Management and Control*, Columbia, 1990.

¹⁸ N 103 օրենքի 8-րդ կետը վերակազմավորում էր ալ-Ազհարը և նրա ինստիտուտները, մասնավորապես ալ-Ազհարի Գերագույն Խորհուրդը, Իսլամական հետազոտությունների ակադեմիան, ալ-Ազհար համալսարանը և այլ ուսումնական հաստատությունները: Համաձայն օրենքի 3-րդ կետի՝ ալ-Ազհարը հայտնվում էր Վակֆերի նախարարության իրավասության տակ, իսկ օրենքի 5, 18

Այսպիսով, Գ. Աբդ ալ-Նասերը, ամբողջական վերահսկողություն սահմանելով Եգիպտոսի քաղաքական, կրոնական, հասարակական, կրթական, տնտեսական կյանքի նկատմամբ, Եգիպտոսը վերածեց ավտորիտար երկրի՝ իրականացնելով այն, ինչը Իբն Խալդունը անվանում էր «իշխանական մենաշնորհի ձևավորում»:

Իբն Խալդունի քաղաքական իշխանության փուլային փոփոխման տեսության երրորդ փուլը կարելի է ներկայացնել որպես համեմատական կայունության ժամանակաշրջան: Վերլուծելով Իբն Խալդունի կողմից այս փուլի նկարագրությունը՝ կարելի է եզրակացնել, որ դրա համար բնութագրական են հարկային հավասարակշռված քաղաքականությունը, տնտեսական զարգացումը և մոնումենտալ շինարարությունը:

Գ. Աբդ ալ-Նասերի կառավարման ժամանակաշրջանում իրականացված մի շարք բարեփոխումների շնորհիվ փորձ էր կատարվում հանրության լայն շերտերի միջև եկամուտների և սեփականության վերաբաշխում իրականացնել: Մինչև «Ազատ սպաների» հեղաշրջումը հողի սեփականատերերի 6%-ը վերահսկում էր մշակովի հողերի 65%-ը¹⁹: Ագրարային բարեփոխումների շնորհիվ փորձ կատարվեց բարելավել հողագուրկ գյուղացիների վիճակը: Նրա այս գործունեությունը համընկնում է Իբն Խալդունի առանձնացրած հինգ փուլերից երրորդ փուլի համար բնութագրական հարկային հավասարակշռված քաղաքականության և տնտեսական զարգացման հետ: Գ. Աբդ ալ-Նասերի կառավարման ժամանակաշրջանում նախաձեռնվեց Սուեզի ջրանցքի

և 41 կետերը երկրի նախագահին ալ-Ազհարի գլխավորի շեյխին, Իսլամական հետազոտությունների ակադեմիայի անդամներին, ալ-Ազհար համալսարանի ղեկավարին նշանակելու հնարավորություն տվեցին:

¹⁹ Shtu՝ P.J. Vatikiotis, *Egypt's politics of Conspiracy*, 1972.

ազգայնացումը և Ասուանի ջրամբարի կառուցումը, այն է՝ իրականացվեց մոնումենտալ շինարարություն, ինչը ևս բնութագրական է Իբն Խալդունի առանձնացրած երրորդ փուլի համար:

1967թ. Իսրայելի դեմ պատերազմում կրած պարտությունից հետո արաբական ազգայնականության գաղափարը սկսում է թուլանալ²⁰, ինչն իր հերթին հանգեցնում է դրա հիման վրա ձևավորված «ասաբիայի» թուլացմանը:

Իբն Խալդունի կողմից առանձնացված քաղաքական իշխանության գոյության հինգ փուլերից չորրորդ փուլը համընկնում է Անվար Սադաթի (1970-1981թթ.) և Հուսնի Մուբարաքի (1981-2011թթ.) կառավարման տարիների հետ:

Գ. Աբդ ալ-Նասերին Եգիպտոսի նախագահի պաշտոնում 1970 թ. հոկտեմբերի 15-ին փոխարինում է Ա. Սադաթը: 1973թ. հոկտեմբերին՝ Իսրայելի հետ պատերազմից հետո, Ա. Սադաթը Եգիպտոսում գաղափարական վերափոխումների սկիզբ դրեց: Ա. Սադաթի ճառերի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ նոր նախագահը նպատակային կերպով նասերական գաղափարախոսությունից ազատվելու փորձեր է կատարում²¹: Իր ճառերում Ա. Սադաթը հաճախ փորձում էր վերացնել երկար տարիների քարոզչության հետևանքով ձևավորված Գ. Աբդ ալ-Նասերի դիցաբանական կերպարը:

Օրինակ՝ Գ. Աբդ ալ-Նասերի մահվան հինգերորդ տարեկիցի կապակցությամբ ասված իր ճառում, նա նշում էր, որ Նասերը ևս հասարակ մահկանացու էր և բազմաթիվ սխալներ էր թույլ տվել²²:

²⁰S. A. Cook, *The Struggle for Egypt: From Nasser to Tahrir Square*, Oxford, 2012, pp. 92-94.

²¹ Ա. Սադաթի ճառերը տես՝ <http://sadat.umd.edu/archives/speeches.htm>.

²² T. Lippman, *Egypt after Nasser: Sadat, peace and the mirage of prosperity*, New York, 1989, p. 48.

Պետական քարոզչական մեքենան ջանք չէր խնայում «ապանասերականացման» քաղաքականության իրականացման համար: Այս ժամանակաշրջանում սկսվեց Գ. Աբդ ալ-Նասերին քննադատող գրքերի տպագրություն, ֆիլմերի նկարահանում: Այս առումով, հատկապես հիշատակման են արժանի նորբեյան մրցանակակիր Նազիբ Մահֆուզի «Կառնակ» նովելը²³ և դրա հիման վրա նկարահանված ֆիլմը: Ն. Մահֆուզի «Կառնակ» վեպի տպագրությունը լայն հասարակական արձագանքի է արժանանում: Այս շրջանում մամուլում տպագրված հոդվածները հանդիսանում էին պետական իշխանության նոր քաղաքականության վառ ցուցիչ: Գ. Աբդ ալ-Նասերի ժամանակաշրջանին նվիրված հոդվածներում հաճախ չէր հիշատակվում նրա անունը, օգտագործվում էր վերացական «անցյալ» բառը²⁴, կամ գրում էին այն մասին, թե ինչպես էին Գ. Աբդ ալ-Նասերի կառավարման տարիներին տանջել «Եգիպտոսի որդիներին»²⁵: Պետք է ընդգծել, որ հաճախ Գ. Աբդ ալ-Նասերին քննադատելու համար օգտագործվում էին նույն այն բառերը, որոնք իր ճառերում օգտագործում էր Գ. Աբդ ալ-Նասերը: Օրինակ՝ Գ. Աբդ ալ-Նասերը հաճախ իր ճառերում եգիպտացիներին դիմում էր «Եգիպտոսի որդիներ» արտահայտությամբ:

Ա. Սադաթը փորձում էր «ապանասերականացման» քաղաքականության միջոցով օրինականացնել նոր բաց

²³ Ն. Մահֆուզը իր «Կառնակ» նովելում ներկայացնում է 1960-ականների Եգիպտոսի քաղաքական իրավիճակը: Անգլերեն թարգմանությունը տես՝ N. Mahfouz, *Karnak Cafe*, trans. Roger Allen, Cairo, 2007.

²⁴ Տես՝ F. Munib, *An al-Hayah: Indama Yusbiha al-Adab Wathiqa Tarikhiyya*, Al-Jumhuriyya, 22 March 1974.

²⁵ Տես՝ A. al-Aswani, *Nuqat fawq al-Huruf: Hadha Huwa Dawruka Ayyuha al-Amin*, Al-Jumhuriyya, 28 March 1974.

տնտեսական քաղաքականության անհրաժեշտությունը²⁶: Իշխող վերնախավը գտնում էր, որ պետությունը չափից շատ վերահսկողություն է իրականացնում մասնավոր կապիտալի նկատմամբ, իսկ եզավիտարիզմը չափից ավելի խորը բնույթ ունի:

Չնայած այն հանգամանքին, որ 1974թ. հունվարին հայտարարվել էր մամուլի նկատմամբ վերահսկողության վերացման մասին, այնուամենայնիվ, իշխանությունը շարունակում էր վերահսկողություն իրականացնել թե՛ տպագիր, թե՛ հեռուստատեսային զանգվածային լրատվամիջոցների նկատմամբ:

Նասերիզմի գաղափարախոսությունից հրաժարումը և կապիտալիստական տնտեսական հարաբերությունների ներմուծումը հանգեցրեց իշխանական «ասաբիայի» ավելի թուլացմանը, ինչի վառ ապացույցն էր 1977թ. հունվարի 18-ին և 19-ին այսպես կոչված «հացի ինթիֆադայի» ժամանակ բողոքի ակցիաների իրականացումը²⁷:

1978թ. սեպտեմբերի 17-ին Քեմփ Դեյվիդում Եգիպտոսի նախագահ Ա. Մադաթի և Իսրայելի վարչապետ Մ. Բեզինի միջև ստորագրվեց երկու շրջանակային համաձայնագիր²⁸: Այս համաձայնագրերի ստորագրումը մեծապես ազդեց արաբական աշխարհում Եգիպտոսի առաջատար դիրքերի վրա, և վերջիվերջո, հանդիսացավ Ա. Մադաթի սպանության հիմնապատճառը:

Անվար Մադաթի սպանությունից հետո Եգիպտոսի ղեկավարությունը ստանձնում է Հ. Մուբարաքը: Հ. Մուբարաքի օրոք Եգիպտոսի՝ որպես արաբական երկրների առաջնորդի

²⁶ W. L. Cleveland, M. Bunton, A History of the Modern Middle East, Westview Press, 2009, p. 396.

²⁷ R. Hinnebusch, Egyptin politics under Sadat, The post-populist development of an authoritarian-modernizing state, Cambridge, 1985.

²⁸ Տես՝ W.B. Quandt, Camp David: Peacemaking and Politics, Brookings Institution Press, 1986.

կերպարի նասերական մոտեցման վերականգնման փորձեր իրականացվեցին: Օգտագործելով պետական քարոզամեքենայի ամբողջ զինանոցը՝ Մուբարաքի օրոք Գ. Աբդ ալ-Նասերին և նրա կառավարման ժամանակաշրջանը դրական լույսի ներքո ներկայացնելու փորձ է կատարվում: Այս առումով, օրինակ, կարելի է նշել «Հիլմիայի գիշերներ» սերիալի ստեղծումը: Հ. Մուբարաքը Գ. Աբդ ալ-Նասերի նման փորձում էր կրոնական ծայրահեղական գաղափարների տարածման հակակշիռը ստեղծել: Այս առնչությամբ հատկապես կարևոր էր հեռուստատեսությունը կրոնական քարոզչության համար օգտագործելը: Հեռուստատեսային օրը սկսվում և ավարտվում էր Ղուրանից մեջբերումներով, պետական հեռուստաալիքներով իրականացվում էր ուրբաթ օրվա աղոթքի ցուցադրում, ավելանում էր կրոնական հաղորդումների քանակը²⁹:

Հ. Մուբարաքը 1989թ. նոյեմբերի 9-ին Մաջլիս ալ-Շա'աբի և Մաջլիս ալ-Շուռայի³⁰ առաջ իր ելույթում սկսում է օգտագործել «Եգիպտոսի որդիներ» արտահայտությունը, խոսել նրանց հավասարության և եղբայրության մասին³¹, ինչը հատուկ էր Գ. Աբդ ալ-Նասերի ճառերին: Այսպես, Հ. Մուբարաքը իրականացնում էր այն, ինչը Իբն Խալդունը անվանում է իմիտացիոն կերպով ամրապնդված ավանդույթի վերականգնում և պահպանում:

2000-ականներին Եգիպտոսում ի հայտ եկան քաղաքական տարբեր նախաձեռնություններ, որոնք, ձգտելով հանդիսանալ նոր «ասաբիայի» կրողներ, դեմ էին դուրս գալիս իշխանական

²⁹ L. Abu-Lughod, Finding a place for Islam: Egyptian Television Serials and the National Interest, Public Culture 5, 1993, p. 499.

³⁰ Մաջլիս ալ-Շա'աբը և Մաջլիս ալ-Շուռան Եգիպտական պառլամենտի երկու պալատներն են:

³¹ M. Kassem, In the Guise of Democracy: Governance in Contemporary Egypt, Reading, 1999, p. 49.

վերնախավին և բազմաբնույթ քաղաքական և սոցիալական պահանջներ ներկայացնում: Այս առնչությամբ հատկապես կարևոր է ընդգծել Քիֆայա (kifāya)՝ փոփոխության համար եգիպտական շարժման (al-Haraka al-Masreyya min agl al-Tagīr) գործունեությունը:

Գեռնս 2000թ. ի համերաշխություն պաղեստինյան երկրորդ ինտիֆադայի³² կազմակերպված ցույցերը առաջին անգամ փողոց դուրս բերեցին քաղաքականապես ակտիվ եգիպտական երիտասարդությանը: Կարևոր նշանակություն ունեին նոր «ասաբիայի» ձևավորման մեջ 2003թ. մարտին Իրաք ԱՄՆ զորքերի ներխուժման դեմ կազմակերպված ցույցերը, որոնք Հ. Մուբարաքի դեմ առաջին զանգվածային ցույցերն էին:

Գործող տարբեր հակաիշխանական ուժերի միավորման փորձ կազմակերպվեց Միջուկային էներգիայի միջազգային գործակալության նախկին ղեկավար Մուհամադ ալ-Բարադեի կողմից՝ նոր քաղաքական պլատֆորմի՝ Փոփոխության Ազգային Ասոցիացիայի ստեղծմամբ: Միավորելու առաջին փորձը պառլամենտական ընտրությունները բոյկոտելու ակցիայի իրականացումը պետք է լիներ, որը, սակայն, չիրականացավ՝ որոշ ընդդիմադիր ուժերի և Մուսուլման եղբայրների ընտրություններին մասնակցելու պատճառով³³:

Նոր «ասաբիայի» ձևավորման գործընթացում անհրաժեշտ է ընդգծել նաև 2008թ. հիմնադրված «Ապրիլի 6»-ի երիտասարդական

³² Պաղեստինյան երկրորդ ինտիֆադան, որը հայտնի է նաև ալ-Ակսայի ինտիֆադա անունով, 2000թ. սեպտեմբերին իսրայելական իշխանությունների դեմ պաղեստինյան երկրորդ մեծ ապստամբությունն էր: Մանրամասն տես՝ J.M. Norman, *The Second Palestinian Intifada: Civil Resistance*, Routledge, 2010.

³³ The Muslim Brotherhood in flux: As Egypt's vote nears, the largest opposition group has ignored allies' boycott calls and will run candidates. al-Jazeera, <http://www.aljazeera.com/indepth/2010/11/2010111681527837704.html>, (մուտք 16.02.2014 թ.).

շարժման գործունեությունը, որի սկզբնական նպատակն էր ալ-Մահալլա ալ-Քուրբա քաղաքի բանվորական շարժմանը աջակցելը³⁴: Այս ժամանակաշրջանի համար բնութագրական են աշխատավորների և իշխանական տարբեր հաստատությունների միջև բազմաբնույթ հակամարտությունների ու բախումների առկայությունը³⁵: Պետք է ընդգծել, որ աշխատավորների կողմից բողոքի ցույցերի իրականացումը Մուբարաքի կառավարման ժամանակաշրջանում նպաստեց նոր «ասաբիայի» ձևավորմանը:

Ժամանակակից հաղորդակցման միջոցները՝ մասնավորապես համացանցի զարգացման հետ զուգահեռ զարգացող սոցիալական մեդիան, որոշակի դերակատարում ունեցան տեղեկատվության տարածման, նոր «ասաբիայի» ձևավորման, կոլեկտիվ գործողությունների մոբիլիզացիայի մեջ: Սակայն սոցիալական մեդիայի, վիրտուալ քաղաքական ակտիվիզմի դերակատարման մասին խոսելիս պետք է հաշվի առնել այն հանգամանքը, որ Եգիպտոսում համացանցի հասանելիությունը կազմում էր միայն 16.8%³⁶:

Ազատ սպաների հեղաշրջումից ի վեր Եգիպտոսի քաղաքական պատմությունը Իբն Խալդունի քաղաքական տեսության համատեքստում դիտարկելիս ակնհայտ է դառնում, որ 2011թ. հունվարի 25-ի Եգիպտոսի անավարտ հեղափոխությունը իշխանական համակարգի ոչ արդյունավետ գործունեության հետևանքով առաջացած իշխանական «ասաբիայի» թուլացման, և

³⁴ ալ-Մահալլա ալ-Քուրբա արդյունաբերական քաղաքում բանվորները գործադուլ էին հայտարարել, որի հիմնական պատճառը ցածր աշխատավարձն էր և պարենային մթերքների աճող գները: Մանրամասն տես՝ http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/7332929.stm, (մուտք՝ 1.02.2014 թ.).

³⁵ Beinun J., *The Struggle for Worker Rights in Egypt*, Washington, D.C., Solidarity Center, 2010.

³⁶ Ch. Wilson, A. Dunn, *Digital Media in the Egyptian Revolution: Descriptive Analysis from the Tahrir Data Sets*, *International Journal of Communication* 5, 2011.

որպես հետևանք եզրպտական հասարակությունում առկա այլ խմբերի «ասաբիաների» վրա իշխանական ազդեցության թուլացման և 2000–ական թթ. սկզբնավորված, դեռևս ամբողջական արժեհամակարգ չձևավորած, բայց հասարակական այլ խմբերի վրա որոշակի ազդեցություն ունեցող նոր խմբի «ասաբիայի» առաջացման արդյունք էր:

Այժմ անհրաժեշտ է հասկանալ, թե ինչպիսի դրսևորումներով և արժեհամակարգային խորհրդանշաններով էր հանդես գալիս նոր «ասաբիան»:

Հ. Բլումերը, ով մեծ ներդրում է ունեցել կոլեկտիվ վարքագծի և սոցիալական շարժումների ուսումնասիրության մեջ, առանձնացնում է «ասաբիայի» նման կոլեկտիվ ինքնության մի շարք դրսևորումներ՝ մի խմբի անդամների մեկ այլ խմբին հակադրվելու և այն որպես հակառակորդ/թշնամի ընկալում, արարողակարգային և ծիսական վարքագծի առկայություն³⁷:

Քաղաքական ծեսերը հիմնականում հանրային իրադարձությունների բնույթ ունեն: Ավտորիտար ռեժիմներ ունեցող երկրներում կոլեկտիվ գործողությունների, այն է՝ ծիսական բնույթ կրող գործողությունների իրականացումը կարգավորվում և վերահսկվում է պետական իշխանության կողմից: Նմանատիպ ռեժիմների առկայության դեպքում իշխանական վերահսկողությունից դուրս ծիսական բնույթ կրող կոլեկտիվ գործողությունները հատկապես կարևոր են, քանի որ ստեղծում են կոլեկտիվ գործողության այլընտրանքային խորհրդանշական համակարգ³⁸, իսկ ծեսին մասնակցությունը նպաստում է մասնակիցների շրջանում «ասաբիայի» ամրապնդմանը: Նմանատիպ ծիսական գործողությունների

³⁷ H. Blumer, The field of collective behavior, in: New Outlines of the Principles of Sociology, 1946, pp. 206–208.

³⁸ Ch. Tilly, From Mobilization to Revolution, 1978, pp. 151–167.

ընթացքում տարբեր սոցիալական խմբեր ներկայացնող մարդիկ միավորվում են, ձևավորվում է համերաշխության և միացյալ օգուտի զգացում, հավատ իրենց գործողությունների իրավացիության և արդարացիության նկատմամբ³⁹:

Ծիսական կոլեկտիվ գործողությունները մեծ կարևորություն ունեն այդ գործողությունների մասնակիցների շրջանում աֆեկտիվ կապերի առաջացման համար, որոնք իրենց հերթին մեծ կարևորություն ունեն «ասաբիայի» ձևավորման համար⁴⁰: Ծիսական շրթայական գործողությունների մեջ ներգրավված մարդկանց շրջանում առաջանում է «հուզական էներգիա»⁴¹, որը ավելի է ամրապնդում մասնակիցների միջև միասնականության զգացումը, ինչպես նաև մարդկանց կապում ծեսին մասնակցող խմբի արժեհամակարգին⁴²:

Խորհրդանշանային համակարգը հանդիսանում է «ասաբիայի» դրսևորման ձևերից մեկը: Խորհրդանշանները, որոնք ծիսական կիրառություն են ունեցել, պահպանում են իրենց գործառույթները նաև ծիսական բնույթ ունեցող կոլեկտիվ գործողությունների բացակայության պայմաններում՝ ակտիվացնելով այդ գործողությունների համատեքստում ծեսի մասնակիցների հուզական հիշողությունները⁴³:

2011թ. հունվարի 25-ին և դրան նախորդող ու հաջորդող օրերին Եգիպտոսում տեղի ունեցող զանգվածային ցույցերը ծիսական բնույթ կրող կոլեկտիվ գործողություններ էին:

³⁹ E. A. Tiryakian, *From Durkheim to Managua: Revolutions as religious revivals*, in *Durkheimian Sociology* Cambridge and New York, 1988, pp. 44-47.

⁴⁰ S. Hunt, R. Benford, *Collective Identity, Solidarity, and Commitment*. in *The Blackwell Companion to Social Movements*, Oxford, 2004, pp. 433-460.

⁴¹ R. Collins, *Interaction Ritual Chains*, Princeton, 2004.

⁴² C. Shilling, P. A. Mellor, *Durkheim, Morality and Modernity: Collective Effervescence, Homo Duplex and the Sources of Moral Act*, in *British Journal of Sociology*, Vol. 49, No. 2, pp. 196.

⁴³ E. Durkheim *The Elementary Forms of Religious Life*, 2001.

Այդ ծիսական բնույթ կրող կոլեկտիվ գործողությունների իրականացման համար Կահիրեի Թահրիր հրապարակի ընտրությունը պատահական բնույթ չէր կրում: Երկար տարիների ընթացքում Թահրիրի հրապարակը օգտագործվել էր բողոքի ակցիաներ իրականացնելու և քաղաքական պահանջներ ներկայացնելու համար: Դեռևս 1977թ. հունվարի 18-ին և 19-ին տեղի ունեցած այսպես կոչված «հացի ինթիֆադայի» ժամանակ ցուցարարները բողոքի ակցիաները իրականացնում էին այս հրապարակում: 2003թ. մարտի 3-ի՝ Իրաք ամերիկյան ներխուժման դեմ ցույցերի ընթացքում ավելի քան 50.000 մարդ երկու օր շարունակ չէր լքում հրապարակը⁴⁴: 2000-ականներին Թահրիր հրապարակը դարձել էր սոցիալական բազմաբնույթ պահանջների ներկայացման վայր: Ի մի բերելով վերը նշվածը՝ ակնհայտ է դառնում, որ այս և նմանատիպ այլ ցույցերի, բողոքի ակցիաների իրականացման արդյունքում Թահրիր հրապարակը ձեռք էր բերել յուրահատուկ խորհրդանշական իմաստ:

Ուստի, պատահական չէր նաև Թահրիրը «գրավելու» անհրաժեշտության մասին քննարկումները ակտիվիստների շրջանում⁴⁵: Այն փաստը, որ ցուցարարները կենտրոնացել էին իրենց համար խորհրդանշական Թահրիր հրապարակում որոշակի իմաստով անտեսանելի «սահմաններ»⁴⁶ էր գծում նրանց և կառավարական ուժերի միջև, դրանով իսկ ավելի խորացնելով ցույցի մասնակիցների շրջանում միասնականության, «մենքի» զգացումը:

⁴⁴ Մանրամասն տես՝ P. Schemm, Egypt Struggles to Control Anti-War Protests, <http://www.merip.org/mero/mero033103>, (մուտք՝ 14.10.2013 թ.).

⁴⁵ Տես՝ J. Gunning, I. Zvi Baron, Why Occupy a Square?: People, Protests and Movements in the Egyptian Revolution, C Hurst & Co Publishers Ltd, 2013.

⁴⁶ A. Melucci, The Process of Collective Identity, in Social Movements and Culture, ed. H. Johnston and B. Klandermans, 1995, p. 175.

Հարկ է նշել, որ ծիսական բնույթ կրող զանգվածային ցույցերին մասնակից եգիպտացիների շրջանում «ծեսի» ընթացքում ի հայտ եկավ այսպես կոչված անցումային կամ սահմանային վիճակ, երբ նրանք այլևս չէին հանդիսանում պայմանականորեն իշխանական կոչվող «ասաբիայի» ազդեցության կրող, բայց միևնույն ժամանակ դեռևս չունեին ամբողջովին ձևավորված նոր «ասաբիա»: Ուստի Թահրիրի հրապարակում կենտրոնանալը, իշխանական ուժերից առանձնանալը որոշակիորեն ընդգծում էր այդ սահմանային վիճակը:

Թահրիր հրապարակի բացառիկ խորհրդանշական լինելն իր արտահայտումը գտավ թե՛ 2011թ. հունվարի 25-ի անավարտ հեղափոխության ընթացքում, թե՛ դրանից հետո ստեղծված բազմաթիվ գրական-քարոզչական բնույթ կրող թռուցիկներում, որոնց վերլուծությունից ակնհայտ է դառնում, որ առկա է հրապարակը որպես շնչավոր էակ ներկայացնելու միտում: Այսպես, օրինակ թռուցիկներից մեկում հրապարակը ներկայանում է գեղեցիկ աղջկա տեսքով⁴⁷: Հատկապես կարևոր է ընդգծել, որ շատերի ընկալմամբ Թահրիրը դարձավ այլընտրանքային հասարակական մոդել⁴⁸:

Որպես Եգիպտոսում նոր ձևավորված «ասաբիայի» ոչ ամբողջությամբ համակարգված խորհրդանշական համակարգի դրսևորման ձև կարելի է առանձնացնել նաև գրաֆիտինները, որոնք սոցիոլոգ Ս. Դանկումի բնորոշմամբ՝ մշակութային դիմադրության, այն է՝ մշակույթը գիտակցաբար կամ անգիտակցաբար քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական համակարգի

⁴⁷ Տես՝ The Square, My Love, <http://www.tahrirdocuments.org/2011/05/the-square-my-love/> (մուտք՝ 25.03.2014).

⁴⁸ A. Shokr, The eighteen days of Tahrir, in The Journey to Tahrir. Revolution, Protest, and Social Change in Egypt, New York, 2012, p. 42.

փոփոխության փորձերի ընթացքում օգտագործելու վառ օրինակ են⁴⁹:

Եգիպտոսում 2011թ. հունվարի 25-ի անավարտ հեղափոխության ընթացքում ստեղծված քաղաքական գրաֆիտիների առանձին վերլուծության դեպքում ակնհայտ է դառնում, որ բացի իրենց հիմնական գործառույթից, այն է՝ տեղի ունեցող իրադարձությունները պատկերավոր կերպով ներկայացնելուց, այդ գրաֆիտիները նաև որոշակիորեն ձևավորված խորհրդանշական համակարգ են ներկայացնում, որը հանդիսանում է որոշակի խմբի «ասաբիա» արժեհամակարգային դրսևորում⁵⁰: Գրաֆիտիները, որոնք որոշակի խորհրդանշական համակարգի նշաններ են պարունակում, պատերի վրա պատկերվելով, կարծես թե ծիսական կերպով հանրային տարածքի վրա վերահսկողության սահմանման փորձ են կատարում⁵¹:

Գրաֆիտիների պատկերային և լեզվական բաղադրիչների ուսումնասիրությունը և վերլուծությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ դեռևս ամբողջական արժեհամակարգ չձևավորած նոր «ասաբիայի» համար բնութագրական է գենդերային հավասարության գաղափարի առկայությունը և դրախորհրդանշական պատկերումը: Այս առնչությամբ կարելի է առանձնացնել ամեն ինչ միայն տղամարդկանց համար չէ (*mā fish hāgah lil-rigāl faqat*), ինձ հետ վատ մի՛ վարվիր կամ ինձ մի՛ պիտակավորիր (*māt'annifish*) վերտառությամբ բազմաթիվ գրաֆիտիները: Գենդերային հավասարության խորհրդանշական պատկերման վառ օրինակ են հանդիսանում նաև աղջիկը նման է

⁴⁹ S. Duncombe, *Cultural Resistance*, New York, 2002, p. 5.

⁵⁰ G. Korff, *Symbolgeschichte als Sozialgeschichte? Zehn vorläufige Notizen zu den Bild und Zeichensystemen sozialer Bewegungen in Deutschland*, in *Massenmedium Straße. Zur Kulturgeschichte der Demonstration*. Frankfurt am Main, p. 32.

⁵¹ Ch. Trip, *The Art of Resistance in the Middle East*, in *Asian Affairs*, vol. XLIII, no. 3, 2012 p. 398.

տղային (*al-bint zī al-walad*) վերտառությամբ գրաֆիտիները և Ալի Ավադի՝ փարավոնյան ժամանակաշրջանի հագուստներով պայքարի դուրս եկած կանանց պատկերող գրաֆիտիները⁵²:

Նոր քաղաքական գրաֆիտիները կատարում էին նաև մեկ այլ շատ կարևոր գործառույթ: Բացի նոր ձևավորվող արժեհամակարգին բնութագրական խորհրդանշանային համակարգի պատկերումից, նրանք կարծես թե քանդում էին իշխանական «ասաբիայի» համար բնութագրական խորհրդանշական համակարգի միասնությունը:

Որպես օրինակ կարելի է բերել Հ. Մուբարաքին անարգող, դավաճան ներկայացնող գրաֆիտիները: Հ. Մուբարաքի դիմապատկերը հանդիսանում էր իշխանական «ասաբիայի», իշխանության դրսևորման խորհրդանիշ, իսկ քաղաքական գրաֆիտիներում առկա է նրա պատկերը բանտային խցում կամ նմանատիպ այլ դրսևորումներով ներկայացնելու միտում:

Վ. Տերները այս երևույթը անվանում է բաժանում, երբ երկու իրար հետ կապված խորհրդանշական օբյեկտներ, մեր պարագայում Հ. Մուբարաքը և նրա դրական կերպարը, բաժանվում են երրորդ օբյեկտով, մեր պարագայում Հ. Մուբարաքի բացասական կերպարի տարբեր դրսևորումներով⁵³:

Գրեթե նույնանման գործառույթ էին իրականացնում նաև Հ. Մուբարաքին ուղղված բազմաբնույթ, հիմնականում վիրավորական վանկարկությունները, որոնք Թահրիր հրապարակում ծիսական բնույթ կրող ցույցերի ժամանակ բղավում էին ցուցարարները: Այս առնչությամբ կարելի է առանձնացնել օրինակ, հեռացի՛ր Եգիպտոսի ամոթ (*'irḥal yaa'ār maṣr*), երբևէ տեսել եք ավելի հիմար նախագահ քան Մուբարաքն է

⁵² Գրաֆիտիները տես՝ <https://suzeinthecity.wordpress.com/2013/01/07/women-in-graffiti-a-tribute-to-the-women-of-egypt>, (մուտք՝ 20.02.2014).

⁵³ V. Turner, *Betwixt and Between in The Forest of Symbols*, Ithaca, N.Y., 1967.

(*hal ra'yta ra'isan 'gbā min mbārak?*) փոփոխություն, փոփոխություն, հեռացի՛ր տականք (*altağyīr altağyīr irhal irhal yā haqīr*):

2011թ. Եզիպտոսում տեղի ունեցած անավարտ հեղափոխության ընթացքում և դրանից հետո ստեղծված գրաֆիտիների, պոեզիայի, թռուցիկների ուսումնասիրությունը և վերլուծությունը թույլ են տալիս եզրահանգել, որ եզիպտական հասարակությունում նոր ձևավորվող «ասաբիա» խորհրդանշական համակարգում ինքնագոհողության պատրաստակամության և իրականացման գաղափարին բավականին մեծ տեղ է հատկացված: Ինքնագոհողության ամենավառ օրինակը, ըստ նոր «ասաբիայի» կրողների, Խալեդ Սաիդն էր⁵⁴: Շատերի ընկալմամբ՝ նա հանդիսանում է 2011թ. Եզիպտոսում տեղի ունեցած անավարտ հեղափոխության խորհրդանիշը: Սակայն, իրականում խորհրդանիշ է ոչ թե անհատը, այլ այն գաղափարը, որ նա կյանքից զրկվել է իշխանության դեմ պայքարում:

Մահվան և ինքնագոհողության խորհրդանշական պատկերումը նպաստում է «ասաբիայի» ձևավորմանը, քանի որ ծիսական հիշատակման միջոցով կենդանի մարդկանց վերացական խմբի և նրանց հետ արժեհամակարգային նմանությունն ունեցող մահացած մարդկանց վերացական խմբի միջև սահմանները վերանում են⁵⁵:

⁵⁴ Խալեդ Սաիդը երիտասարդ եզիպտացի է, ով մահացել է չբացահայտված հանգամանքներում՝ եզիպտական ոստիկանության կողմից ձերբակալվելուց հետո: Նրա մահվան հանգամանքների բացահայտման պահանջով ստեղծվում է «Բողոքս Խալեդ Սաիդ ենք» ֆեյսբուքյան խումբը, որը հետագայում եզիպտական անավարտ հեղափոխության ընթացքում կարևոր դերակատարություն է ունենում:

⁵⁵ Y. Papadakis, Nation, Narrative and Commemoration: Political Ritual ,in Divided Cyprus, History and Anthropology, vol.14, No.3, 2003, p. 254.

Հանուն ընդհանուր նպատակի իրականացման ինքնագոհողության գաղափարը խորհրդանշանի վերածելու գործառույթ են կատարում նաև Մուհամեդ Մահմուդ փողոցում տեղակայված, Պորտ Սաիդում տեղի ունեցած իրադարձություններից⁵⁶ հետո արված գրաֆիտինները: Այդ գրաֆիտիններում զոհված երիտասարդները պատկերվում են սրբերի, հրեշտակների նման, ինչը հանգեցնում է ինքնագոհողության խորհրդանշանների ավելի խորը ընկալմանը⁵⁷: Ինքնագոհողության խորհրդանշանի շրջ առկա է նաև 2011թ. հունվարի 25-ի անավարտ հեղափոխության ընթացքում և դրանից հետո ստեղծված բազմաթիվ բանաստեղծություններում և արձակ ստեղծագործություններում: Այս առնչությամբ ամենավառ օրինակներից է Աբդ ար-Ռահման ալ-Աբնուդիի «ալ-Միդան» (Հրապարակ) բանաստեղծությունը⁵⁸:

Ի մի բերելով վերը շարադրածը՝ կարելի է եզրակացնել, որ Եգիպտոսում 2011թ. հունվարի 25-ին սկսված անավարտ հեղափոխությունը թունիսյան իրադարձությունների դոմինոյի էֆֆեկտի արդյունք չէր: Նախորդ տարիների ընթացքում առկա էր քաղաքական գործընթաց, որը հանգեցրեց պայմանականորեն իշխանական «ասաբիայի» թուլացմանը և նոր ու մրցունակ «ասաբիայի» ձևավորմանը:

⁵⁶ Պորտ Սաիդում 2012թ. փետրվարի 1-ին տեղի ունեցած ֆուտբոլային հանդիպումից հետո ֆուտբոլասերների բախման հետևանքով 74 մարդ սպանվեց: Հեղափոխականները պնդում էին, որ այդ դեպքը կազմակերպված էր ոստիկանության կողմից որպես վրեժխնդրություն, քանի, որ հայտնի է, որ ֆուտբոլային երկրպագուները ակտիվ մասնակցություն էին ունեցել հակաիշխանական ցույցերին:

⁵⁷ Ali Amro, Saeeds of Revolution: De-Mythologizing Khaled Saeed http://www.jadaliyya.com/pages/index/5845/saeeds-of-revolution_de-mythologizing-khaled-saeed. (մուտք 4.02.2014).

⁵⁸ Եգիպտական անավարտ հեղափոխության ընթացում ստեղծված գրական նյութը առանձին ուսումնասիրության և վերլուծության կարիք ունի:

Իսկ հետագայում տեղի ունեցած հեղաշրջման շնորհիվ քանակային վերնախավի իշխանության վերականգնումը ապացույց է առ այն, որ եգիպտական քաղաքական իշխանությունը գտնվում է Իբն Խալդունի առանձնացրած քաղաքական իշխանության գոյության հինգերորդ փուլում: Եգիպտական քաղաքական իրականությունում ձևավորվել է դեռևս ոչ միատարր նոր «ասաբիա», որի շրջանակում պայքար է գնում տարբեր արժեհամակարգեր ունեցող խմբերի «ասաբիաների» միջև՝ դոմինանտ դերակատարում ստանձնելու համար:

IBN KHALDUN'S CONCEPT OF 'AŞABİA IN THE CONTEXT OF "UNFINISHED" EGYPTIAN REVOLUTION OF 2011

Summary

Marieta Bazinyan

In 2011 the wave of revolutionary movement in Egypt caused resignation of President Hosni Mubarak. Although, considerable attention has been paid to state of affairs in Egypt, rather less research has been devoted to revealing causes of revolution. There is a tendency to highlight and overestimate economic and political aspects. Despite of the fact that overall image of situation in Egypt is clear enough; the root causes of revolution remain overshadowed. It is the aim of the present paper to analyse core reasons of Egyptian revolution through Ibn Khaldun's 'aşabīa and dynastic cycle theories. In his remarkable work prominent scholar of Arabic political thought ibn Xaldūn stated that the ruling dynasty goes through five stages and progresses toward the weakness, because their 'aşabīa decays.

In the conclusion, I show that the analysis of Ibn Khaldun's theories is crucial for understanding how formation of new 'aşabīa among politically active Egyptians relates to contemporary political changes in Egypt.

ԳԼՈՒԲԱԼ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ «ԾԱՂՐԱՆԿԱՐԱՅԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ»

Դավիթ Հովհաննիսյան,
Նաիրա Մահակյան

Բանալի բառեր՝ տեսլականություն, ծաղրանկար, «Շարլի Էբդո» շաբաթաթերթ, գլոբալ հակամարտություն, մարգարեի ծաղրանկար, Իսլամական աշխարհ-Եվրոպա հակամարտության ուրվագծում

17-րդ դարի վերջին Լյուդովիկոս 14-րդի Ֆրանսիան պատերազմ հայտարարեց Հոլանդիային՝ օգտագործելով այն առիթը, որ հոլանդացիները հատուկ մեղալ էին պատրաստել, որի երեսին պատկերված էր, թե ինչպես է Հոլանդիան, որը մարմնավորում էր Նավեի որդի Հեսուն, կանգնեցնում արեգակը¹:

Երբեմն պետությունները նույնիսկ ֆուտբոլի պատճառով են պատերազմել, սակայն հիմնականում այդ թվացող պատճառները միայն առիթ են եղել, որոնցով փորձ է կատարվել թաքցնել հակամարտության իրական էությունը:

Մուսուլմանական մարգարեի ծաղրանկարների հրապարակումների պատճառով տեղի ունեցող ցույցերն ու բռնությունները, անշուշտ, հնարավոր է բացատրել հենց ծաղրանկարների հրապարակմամբ, սակայն այդ կերպ վարվելով՝ հնարավոր չէ ստանալ մի շարք հարցերի պարզաբանում:

¹ Հիշեցնենք, որ Լյուդովիկոս 14-րդին ժամանակակիցներն անվանում էին «Արև արքա»:

Այս հոդվածում փորձ է կատարվում վերլուծել և բացահայտել ահաբեկչական գործողությունների և Իսլամական աշխարհ-Եվրոպա ուրվագծվող հակամարտության իրական պատճառները:

2015 թվականի հունվարի 7-ին Ֆրանսիայի մայրաքաղաք Փարիզում՝ «Շարլի Էբդո» երգիծական շաբաթաթերթի գրասենյակում տեղի ունեցած ողբերգությունը ծաղրանկարների պատրվակով տեղի ունեցած առաջին ահաբեկչական ակտը չէր: Դեռևս 2005թ. սեպտեմբերին դանիական «Յիլանդս փոսթեն» ոչ շատ հայտնի թերթը հրապարակեց իսլամի հիմնադիր Մուհամադ մարգարեի կերպարի մոտիվներով կատարված 12 ծաղրանկար, հոկտեմբերին «ալ-Ֆաջր»² թերթն արտատպեց այդ ծաղրանկարները³, ինչը, սակայն. որևէ հետևանք այն ժամանակ չունեցավ: Ավելի ուշ, դեկտեմբերի 6-ին մի խումբ դանիացի մուսուլմաններ ներկայացրին այդ ծաղրանկարներին նվիրված 47 էջանոց թղթապանակը Մեքքայում կայացած այն ժամանակ դեռ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության⁴ գազաթաժողովի մասնակիցների ուշադրությանը:

Նշենք, որ գազաթաժողովը նվիրված էր ահաբեկչության, ինչպես նաև սուննի և շիա մուսուլմանների միջև ծայրահեղ լարվածության հասած հարաբերությունների հարցերին, սակայն քննարկումները ծավալվեցին հիմնականում ծաղրանկարների խնդրի շուրջ: Չնայած ԻՀԿ-ն շատ խիստ կերպով դատապարտեց ծաղրանկարների հրապարակումը, այնուամենայնիվ դա էլ

² Եգիպտական արտասանությամբ՝ «ալ-Ֆագր», <http://www.elfagr.org/> (մուտք՝ 10.01.2015):

³ Egyptian paper published cartoons in October, <http://www.afrol.com/articles/18063> (մուտք՝ 10.01.2015).

⁴ 2011 թվականի հունիսի 28-ին Աստանայում տեղի ունեցած Արտաքին գործերի նախարարների խորհրդի 38-րդ նստաշրջանի ժամանակ կազմակերպության անվանումը փոխվեց և այն այժմ կոչվում է «Իսլամական համագործակցության կազմակերպություն» (Այսուհետ՝ ԻՀԿ): Տե՛ս http://www.oic-oci.org/oicv2/page/?p_id=52&p_ref=26&lan=en (մուտք՝ 10.02.2015):

բավարար չեղավ, որպեսզի ամբողջ աշխարհում անմիջապես սկսվեն բողոքի ցույցեր և հարձակումներ եվրոպական դեսպանատների վրա:

Պահանջվեց ևս երկու ամիս, որպեսզի հավատացյալների կրքերը բավական չափով բորբոքվեն: Հունվարի վերջից մի շարք մուսուլմանական և ոչ մուսուլմանական երկրներում սկսվեցին զանգվածային ցույցեր⁵: Մուսուլմանական երկրներում՝ Ինդոնեզիայում, Իրանում, Աֆղանստանում, Պաղեստինում, Սիրիայում, Լիբանանում և այլուր, այդ ցույցերը զուգորդվեցին եվրոպական դեսպանատների վրա հարձակումներով: Բախումների ընթացքում եղան մարդկային զոհեր: Իսլամական աշխարհով տարածվեցին դանիական, նորվեգական և եվրոպական մի շարք այլ երկրների արտադրությունը բոյկոտելու կոչեր: Ետ կանչվեցին դեսպաններ, փակվեցին դեսպանատներ: Պետությունների ղեկավարների մակարդակով մեկը մյուսին հաջորդեցին շատ կոշտ հայտարարություններ, որոնցից ամենակտրուկը Իրանի նախկին նախագահ Ահմադինեժադի ելույթներն էին:

Լարվաճության այս դրսևորումները վերհիշել են տալիս Սալման Ռուշդիի «Սատանայական բանաստեղծություն» ստեղծագործության հրապարակմանը հետևած այաթոլա Խոմեյնիի ֆաթվան, համաձայն որի՝ գրողը մեղադրվեց անհավատության համար և դատապարտվեց մահվան⁶: Դանիական ծաղրանկարների հեղինակին էլ դատապարտեցին տալիբները և 100 կգ ոսկի խոստացան մահապատիժն ի կատար

⁵ Muslim anger at Danish cartoons, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4361260.stm> (մուտք՝ 10.12.2014.)

⁶ 25 years after the Salman Rushdie fatwa, how is free expression faring?, <http://www.latimes.com/opinion/op-ed/la-oe-garton-ash-free-speech-rushdie-china-putin-20140509-story.html> (մուտք՝ 10.02.2015.)

ածող իսլամի մարտիկին: Բացի այդ, նրանք հայտարարեցին, որ Աֆղանստանում սպանված յուրաքանչյուր դանիացու, նորվեգացու կամ ֆրանսիացու համար կվճարեն 5 կգ ոսկի⁷:

Միաժամանակ, մուսուլմանական աշխարհում հնչում են և այլ ձայներ: Մի հորդանանյան թերթ արտատպեց հրապարակված 12 ծաղրանկարներից երեքը՝ բացատրելով իր որոշումը հետևյալ կերպ. «Հրապարակվածը ընդամենը ծաղրանկարներ են, որոնք կարող են վիրավորական լինել, սակայն դրանց հրապարակումն արժանի չէ այն աղմուկին, որը բարձրացել է այդ փաստի շուրջ: Իրական անհավատները նրանք են, ովքեր կազմակերպել են սեպտեմբերի 11-ի ահաբեկչական գործողությունը, ովքեր ներկայում գրոհում են եվրոպական դեսպանությունները և այլն»⁸:

2005 թվականի սեպտեմբերի այս աղմկահարույց դեպքերն ու բախումները, սակայն, չկանխեցին հետագայում ևս Մուհամմադ մարգարեի ծաղրանկարներ հրապարակելը: Այս հարցում հատկապես աչքի ընկան ֆրանսիացի ծաղրանկարիչները: Ֆրանսիական «Շարլի Էբդո» շաբաթաթերթը⁹ արմատական

⁷ Jihad Against Danish Newspaper, <http://www.brusselsjournal.com/node/382> (մուտք՝ 10.02.2015).

⁸ Հովհաննիսյան Դ., Գլոբալ հակամարտությունը եվ «ծաղրանկարային պատերազմը», Հանրապետական, թիվ 2 (33), 2006, էջ 29-34:

⁹ Շաբաթերթը բավականին երկար պատմություն ունի: Դեռևս 1969թ.-ին հիմնվել է «Charlie Mensuel» անսագիրը, որը լույս է տեսել մինչև 1981թ., իսկ արդեն 1992թ. այն դարձյալ սկսել է լույս տեսնել, բայց արդեն որպես շաբաթաթերթ: 1970թ.-ի նոյեմբերին լույս է տեսել «Շարլի Էբդոյի» առաջին համարը: Charlie Hebdo has had a long tradition of disrespect and provocation, Տե՛ս <http://news.nationalpost.com/2015/01/07/charlie-hebdo-has-had-a-long-tradition-of-disrespect-and-provocation/> (մուտք՝ 07.01.2015թ.): Շաբաթաթերթն իր պատմության ողջ ընթացքում հրապարակել է բազմաթիվ ծաղրանկարներ կրոնական, քաղաքական և այլ թեմաներով և հաճախ է քննադատության ենթարկվել դրա համար: Ամսագրի ծաղրանկարների շարքում հատկապես մեծ թիվ են կազմում կրոնական թեմաներով ծաղրանկարները: Քաղաքական թեմաներով ծաղրանկարներից վերջիններից են Ղրիմի բռնակցումն ու Պուտինի քաղաքականության վերաբերյալ ծաղրանկարները: Տե՛ս Французский Charlie

գաղափարներ ունեցող մուսուլմանների կողմից մի քանի անգամ հարձակման է ենթարկվել մարգարեի ծաղրանկարների պատճառով:

Այս հարձակումներից մասնավորապես աչքի ընկավ 2011 թվականի նոյեմբերին շաբաթաթերթի գրասենյակի վրա կատարված հարձակումը, որը տեղի ունեցավ այն բանից հետո, երբ շաբաթաթերթի հերթական համարը լույս տեսավ Մուհամմադ մարգարեի ծաղրանկարով և «100 մտրակի հարված նրան, ով ծիծաղից չի մահանա» գրությամբ¹⁰: Հարձակման ընթացքում թեև գոհեր չեղան, բայց շաբաթաթերթի գրասենյակը հրկիզվեց¹¹:

Սակայն այն, ինչ տեղի ունեցավ 2015 թվականի հունվարի 7-ին աննախադեպ էր իր դաժանությամբ և հետագա արձագանքների ընդգրկունությամբ:

Դեպքերը զարգացան հետևյալ կերպ. Հունվարի 7-ի առավոտյան Սայիդ և Շերիֆ Քուաշի¹² եղբայրները զինված ներխուժեցին Փարիզում գտնվող «Շարլի Էբդոյի» գրասենյակ և «Ալլահ ալ-Աքբար» գոռալով՝ սկսեցին կրակել շաբաթաթերթի

Hebdo высмеивал псевдореферендум в оккупированном Крыму и политику Путин
http://censor.net.ua/photo_news/319260/frantsuzskiyi_charlie_hebdo_vysmeival_psevdo_referendum_v_okkupirovannom_krymu_i_politiku_putina_fotoreportaj (մուտք՝ 24.01.2015):

¹⁰ Why Islam forbids images of Mohammed, St`u

<http://edition.cnn.com/2015/01/07/living/islam-prophet-images/> (մուտք՝ 10.02.2015):

¹¹ Magazine office burns as Islam issue hits stands, <http://edition.cnn.com/2011/11/02/world/europe/france-magazine-burning/> (մուտք՝ 10.02.2015)

¹² 33-ամյա Սայիդ և 32-ամյա Շարիֆ Քուաշիները ավժիրյան ծագմամբ ֆրանսիացիներ էին: Եղբայրները հաճախ են աչքի ընկել հանցավոր վարքագծով: 2008թ. Շարիֆը դատապարտվել էր երեք տարվա ազատազրկման՝ Իրաքյան պատերազմի համար կամավորների հավաքագրման մեղադրանքով: Ենթադրվում էր նաև, որ եղբայրները 2014թ. ամռանն էին Սիրիայից Ֆրանսիա վերադարձել: Սիրիայում մասնակցել էին նախագահ Բաշար ալ-Ասադի դեմ գրոհայինների պայքարին: St`u «Профессиональный теракт»: что известно об атаке на Charlie Hebdo <http://top.rbc.ru/politics/08/01/2015/54ae2fe09a79472bd5e7ed51> (մուտք՝ 08.01.2015թ.):

աշխատակիցների վրա՝ սպանելով 12 մարդու, որոնց թվում էին շաբաթաթերթի գլխավոր խմբագիր Ստեֆան Շարբոնյեն, ծաղրանկարիչներ Ժան Կաբյուն, Ժորժ Վոլինսկին, Բերնար Վելյակը, Ֆիլիպ Օնորեն, լրագրող Բերնար Մորիսը և այլն¹³:

Ահաբեկիչ եղբայրներին հաջողվեց փախչել և անգամ այդ ընթացքում անցորդներին ասել, որ իրենք ալ-Կաիդայի՝ Արաբական թերակղզու թևի ներկայացուցիչներ են և վրեժ են լուծել Մարգարեին ծաղրելու համար: Սակայն, երկու օր անց՝ հունվարի 9-ին ֆրանսիական ոստիկանությանը հաջողվեց չեզոքացնել նրանց¹⁴:

Այս ողբերգական իրադարձությունները գրավեցին ողջ աշխարհի ուշադրությունը:

Արդեն հունվարի 11-ին Փարիզում անցկացվեց «Հանրապետության երթը», որին մասնակցեցին տասնյակ երկրների բարձրաստիճան պաշտոնյաներ¹⁵:

Սակայն պետք է նշել, որ ո՛չ ԱՄՆ նախագահը, ո՛չ պետքարտուղարը չմասնակցեցին այս երթին, ինչը բազմաթիվ քննադատությունների պատճառ դարձավ¹⁶: ԱՄՆ

¹³ Charlie Hebdo Suspects Killed, Market Shooter Dead, Տե՛ս http://www.huffingtonpost.com/2015/01/09/charlie-hebdo-suspects-killed_n_6439396.html (մուտք՝ 11.01.2015թ.):

¹⁴ Եղբայրները փոխիրաձգության ժամանակ սպանվեցին: Մանրամասն տե՛ս Напавшие на Charlie Hebdo убиты в перестрелке с полицией, http://www.bbc.co.uk/russian/international/2015/01/150109_charlie_hebdo_hunt_ends (մուտք՝ 10.01.2015թ.):

¹⁵ Paris attacks: Millions rally for unity in France, <http://www.bbc.com/news/world-europe-30765824> (մուտք՝ 12.01.2015):

¹⁶ Charlie Hebdo Survivor: It's 'Very Good' Obama Didn't Come to Paris March, <http://www.mediaite.com/online/charlie-hebdo-survivor-its-very-good-obama-didnt-come-to-paris-march/> (մուտք՝ 26.01.2015); Obama's absence from Charlie Hebdo rally: egregious diplomatic error?, <http://www.csmonitor.com/USA/DC-Decoder/Decoder-Voices/2015/0114/Obama-s-absence-from-Charlie-Hebdo-rally-egregious-diplomatic-error> (մուտք՝ 16.01.2015); Array of world leaders joins 3.7 million in France to defy terrorism, <http://edition.cnn.com/2015/01/11/world/charlie-hebdo-paris-march/index.html> (մուտք՝ 12.01.2015); US media questions why neither Barack Obama nor top US

պետքարտուղար Ջ. Քերրին, խոսելով Փարիզ չզնալու մասին, նշել էր, որ «թեպետ ինքը շատ էր ցանկանում լինել այնտեղ, սակայն պարտավորություններ ուներ, որոնք կարևոր էին»¹⁷:

Մի շարք երկրների ղեկավարներ դատապարտեցին այս ահաբեկչությունը: Հարկ է նշել, որ արևմտյան պետությունների ղեկավարների խոսքում նկատվում էր արևմուտք-իսլամ հակամարտությունը չընդգծելու ձգտումը: Այս են վկայում նաև Ֆրանսիայի նախագահ Ֆ. Օլանդի և վարչապետ Մ. Վալսի շեշտադրումները: Մասնավորապես, Վալսը նշել էր. «Սա պատերազմ է ահաբեկչության, ջիհադիզմի, ծայրահեղ իսլամի ու ընդհանրապես այն ամենի դեմ, որն ուղղված է եղբայրության, ազատության, հավասարության ոչնչացմանը»¹⁸: Իսկ Օլանդը միասնության կոչ արեց՝ ֆրանսիացիներին զգուշացնելով, որ մուսուլմաններին չդիտարկեն որպես թշնամիներ¹⁹:

Մեծ Բրիտանիայի վարչապետ Դեյվիդ Քեմերոնը նույնպես շեշտը դրեց ահաբեկչություն երևոյթի վրա, նշելով, որ «Փարիզում կատարված սպանությունը զազրելի է և որ իրենք աջակցում են ֆրանսիացի ժողովրդին ահաբեկչության դեմ պայքարում և ՋԼՄ-ների պաշտպանության հարցում»²⁰: Դ. Քեմերոնը թեպետ դատապարտել էր սպանությունը, բայց նաև ասել էր, որ իրեն ևս

officials attended Paris Charlie Hebdo rally, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/11339477/US-media-questions-why-neither-Barack-Obama-nor-top-US-officials-attended-Paris-Charlie-Hebdo-rally.html> (մուսք՝ 12.01.2015).

¹⁷ Charlie Hebdo: Obama slammed for failing to send senior official to Paris march, <http://www.independent.co.uk/news/world/americas/charlie-hebdo-obama-slammed-for-failing-to-send-senior-official-to-paris-march-9972796.html>(մուսք՝ 12.01.2015).

¹⁸ French Premier Declares 'War' on Radical Islam as Paris Girds for Rally, http://www.nytimes.com/2015/01/11/world/europe/paris-terrorist-attacks.html?ref=europe&_r=1 (մուսք՝ 12.01.2015).

¹⁹Նույն տեղում:

²⁰ Премьер Великобритании Кэмерон осудил теракт в Париже, <http://ria.ru/world/20150107/1041689298.html> (մուսք՝ 15.01.2015).

դուր չեն գալիս նման ծաղրանկարները. «Ես քրիստոնյա եմ: Ինձ էլ դուր չի գալիս, երբ ծաղրվում են կրոնական արժեքները այդքան տհաճ ձևով»²¹: Մակայն չնայած դրան, նա այնուամենայնիվ կարևորել էր ազատ երկրում խոսքի ազատությունը²²:

Ինչ վերաբերում է իսլամական աշխարհի արձագանքին, ապա այստեղ, ինչպես և սպասվում էր, ահաբեկչության վերաբերյալ կարծիքները տարբեր էին. եթե մի կողմից պետությունների պաշտոնյաները ցավակցական ուղերձներ էին հղում Ֆրանսիային և ֆրանսիացի ժողովրդին, ապա մյուս կողմից արմատական կազմակերպությունների անդամներն ու ղեկավար շրջանակներն իրենց գոհունակությունն էին հայտնում կատարվածի համար:

Հունվարի 7-ի իրադարձություններին արձագանքեցին ինչպես սուննիական, այնպես էլ շիական աշխարհի մի շարք հեղինակավոր անձիք: Իսլամական մի շարք պետությունների առաջնորդներ իրենց ցավակցական ուղերձները հղեցին Ֆրանսիային՝ դատապարտելով ահաբեկչությունը: Այս պետությունների թվում էին Եգիպտոսը, Իրանը, Սաուդյան Արաբիան, Լիբանանը և այլն: Մասնավորապես, Եգիպտոսի նախագահ Աբդ Ալ-Ֆաթահ Ալ-Սիսին նշել էր, որ «ահաբեկչությունը միջազգային ֆենոմեն է և պետք է դրան դիմակայել համատեղ ջանքերով»²³:

Հետաքրքիր շեշտադրումներ է կատարվել Սիրիայի ԱԳՆ հայտարարության մեջ: Սիրիան ևս դատապարտեց «Շարիի Էրդո» շարաթաթերթի վրա հարձակումը, սակայն միաժամանակ նշեց, որ

²¹ David Cameron supports Charlie Hebdo cover that depicts Muhammad, <http://www.theguardian.com/politics/2015/jan/13/david-cameron-cover-charlie-hebdo-muhammad-prophet-freedom-offensive> (մուսք` 15.01.2015).

²² Նույն տեղում:

²³ Charlie Hebdo: world leaders' reactions to terror attack, Տե՛ս <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/11332726/Charlie-Hebdo-world-leaders-reactions-to-terror-attack.html> (մուսք` 20.01.2015).

«ահաբեկչությունը բումերանգի նման վերադառնում է իր ստեղծողներին ու նպաստողներին»²⁴: Այս նույն միտքը արտահայտեց նաև Իրանի խորհրդարանի նախագահ Ալի Լարիջանին. «Արևմտյան երկրները լռել, անգամ ֆինանսավորել են ծայրահեղականներին, սակայն այսօր ահաբեկչությունը, որը ստացել է նրանց աջակցությունը, սպառնում է հենց Արևմուտքի անվտանգությանն ու կայունությանը»²⁵:

Հետաքրքիր էր նաև շիական Իրանի մյուս ղեկավարների արձագանքները: «Շարիի էրդոյի» ահաբեկչությունը նախ դատապարտեց Իրանի նախագահ Հասան Ռոուհանին: Ընդ որում Իրանի նախագահը շեշտեց, որ դատապարտում է աշխարհի ցանկացած կետում կատարված ահաբեկչությունը: «Մենք դատապարտում ենք ծայրահեղականությունը, բռնությունն ու ահաբեկչությունը որտեղ էլ որ կատարվի՝ Պաղեստինում, Լիբանանում և Լևանտում, թե Փարիզում ու ԱՄՆ-ում»²⁶: «Զիհադի, կրոնի կամ իսլամի անունից մարդկանց սպանողներն ու ծայրահեղական, բռնության տարածման ակտեր իրագործողները նպաստում են իսլամաֆոբիային և կովում են իսլամի դեմ»²⁷:

Հետաքրքիր կերպով արձագանքեց նաև Իրանի արտաքին գործերի նախարար Մոհամմադ Ջավադ Ջարիֆը: Նա նշեց. «Մենք հավատում ենք, որ սրբությունները պետք է հարգվեն: Եվ եթե մենք չսովորենք հարգել միմյանց, ապա շատ դժվար կլինի տարբեր հայացքների, մշակույթների ու քաղաքակրթությունների աշխարհում: Մենք ունակ չենք լինի մասնակցել լուրջ

²⁴ МИД САР: Сирия резко осудила террористическое нападение на редакцию газеты в Париже, <http://www.sana.sy/ru/?p=22829> (մուտք՝ 15.01.2015).

²⁵ Лариджани: Терроризм, который был поддержан Западом, сегодня угрожает его собственной безопасности, <http://www.sana.sy/ru/?p=22914> (մուտք՝ 15.01.2015).

²⁶ Terrorism, violence in name of Islam reprehensible: Rouhani, <http://www.presstv.ir/Detail/2015/01/09/392333/Iran-censures-violence-in-name-of-Islam> (09.01.2015).

²⁷ Նույն տեղում:

բանակցությունների, եթե չհարգենք միմյանց արժեքներն ու սրբությունները»²⁸:

Եվրոպայում հակաիսլամական տրամադրվածության աճին ի պատասխան՝ Եվրոպայի և Ամերիկայի երիտասարդներին բաց նամակով դիմեց Իրանի հոգևոր առաջնորդ այաթոլլա Ալի Խամենեին, որն իր նամակում երիտասարդներին կոչ էր անում նախ կարդալ Ղուրանը, ծանոթանալ իսլամին, հետո նոր կարծիք կազմել այս կրոնի մասին²⁹: Այաթոլլան նշում է, որ երիտասարդներն իրենք իրենց հարց տան, թե «ինչո՞ւ են աշխարհում ուժային կառույցները ցանկանում իսլամական միտքը մարզինալացնել և թողնել լատենտ: Գերուժերի ծրագրերին իսլամի ո՞ր հասկացություններն ու արժեքներն են խանգարում և ի՞նչ շահեր են թաքնվում իսլամի կերպարի աղավաղման ստվերում»: Ապա ինքն իր հարցին պատասխանելով՝ ասում է, որ մուսուլմանները արևմտյան ուժերի համար վերջինն են այն «ուրիշների» շարքում որպես քավության նոխագ, որպեսզի արդարացնեն ճնշումներն ու խարդավանքները: Այս թյուրիմացության ուղղման միակ ճանապարհը, ըստ նրա, այն է, որ արևմտյան երիտասարդությունը իսլամի վերաբերյալ իր դատողությունները պետք է անի Ղուրանը կարդալու ու Մարգարեի կյանքը ուսումնասիրելու միջոցով³⁰:

²⁸Iranian foreign minister voices concern about anti-Muslim protests in Europe, http://www.washingtonpost.com/world/iranian-official-cites-judicial-issues-in-case-of-post-reporter/2015/01/14/84df4cc6-9521-4e5e-beaf-adbecd1c913c_story.html (15.01.2015).

²⁹Message of ayatollah Seyyed Ali Khamenei to the youth in Europe and North America, <http://farsi.khamenei.ir/ndata/news/28731/index.html#en> (21.01.2015).

³⁰‘To the Youth in Europe and North America’: An Unexpected Open Letter From Iran’s Supreme Leader, <http://foreignpolicy.com/2015/01/21/to-the-youth-in-europe-and-north-america-an-unexpected-open-letter-from-irans-supreme-leader/> (21.01.2015).

«Շարիի Էբդոյի» ահաբեկչությունը դատապարտվեց նաև ՀԱՄԱՍ-ի կողմից³¹: Սակայն այս հայտարարությունը, կարծես, պատասխան լիներ Իսրայելի վարչապետ Բ. Նեթանյահուին, ով իր հայտարարության մեջ նշել էր, որ արմատական իսլամական ահաբեկչությունը սահմաններ չունի, հետևաբար դրա դեմ պայքարը պետք է համընդհանուր լինի: Նա նաև շեշտել էր, որ եթե ՀԱՄԱՍ-ի, Հիզբալլահի, «Իսլամական պետություն» կազմակերպության և ալ-Կաիդայի ահաբեկչությունը չդադարեցվի, այն կտարածվի ողջ աշխարհով մեկ³²: Ի պատասխան սրան՝ ՀԱՄԱՍ-ի ուղերձում շեշտվում էր, որ «իրենք դատապարտում են Նեթանյահուի հուսահատ փորձերը՝ կապել մեր շարժումն ու մեր ժողովրդի դիմադրությունը գլոբալ ահաբեկչության հետ»³³:

Հունվարի 7-ի ահաբեկչությունը դատապարտվեց Արաբական երկրների լիգայի³⁴, ինչպես նաև արևմտյան երկրներում իսլամական մի շարք կազմակերպությունների կողմից³⁵:

Ի տարբերություն շիականի՝ սուննիական աշխարհի արձագանքը, սակայն միանշանակ չէր. այս ցավակցականների կողքին մենք տեսնում ենք մի շարք սուննիական արմատական և

³¹Hamas condemns Charlie Hebdo attack, Տե՛ս <http://www.maannnews.net/eng/ViewDetails.aspx?ID=752859> (մուտք՝ 12.01.2015).

³²Нетаниягу: Радикальный исламский террор не знает границ, http://mignews.com/news/politic/world/080115_72216_49985.html (մուտք՝ 09.01.2015).

³³Hamas condemns Charlie Hebdo attack, Տե՛ս <http://www.maannnews.net/eng/ViewDetails.aspx?ID=752859> (մուտք՝ 20.01.2015).

³⁴ Arab League and top Muslim body condemn Paris attack, Տե՛ս <http://news.yahoo.com/arab-league-top-muslim-body-condemn-paris-attack-150207581.html> (մուտք՝ 20.01.2015).

³⁵Not in our name – Muslims respond in revulsion to Charlie Hebdo massacre, Տե՛ս <http://blogs.spectator.co.uk/fraser-nelson/2015/01/not-in-our-name-muslims-respond-in-revulsion-to-charlie-hebdo-shooting/> (մուտք՝ 20.01.2015).

ծայրահեղական կազմակերպությունների կողմից Քուաշի եղբայրների արարքը արդարացնող գովեստի խոսքեր³⁶:

Նշենք, որ հունվարի 7-ի ահաբեկչության պատասխանատվությունն իր վրա էր վերցրել ալ-Կաիդայի՝ Արաբական թերակղզու մասնաճյուղը, իսկ հետո նաև «Իսլամական պետություն» ահաբեկչական խմբավորումը (ԻՊ), երբ Մոսուլի ճառի ժամանակ «Իսլամական պետություն» խմբավորման ղեկավարներից Աբու Սա'ադ ալ-Անսարիին ասաց, որ Փարիզյան ահաբեկչությունը ուղերձ էր կոալիցիայի³⁷ անդամներին:

Տարածվեցին նաև մի շարք տեսագրություններ, որտեղ ԻՊ-ի զինյալներն իրենց ուրախությունն էին արտահայտում կատարվածի կապակցությամբ³⁸:

Իրադարձություններն այդքանով չավարտվեցին: Իսլամական աշխարհում կրքերը հասկապես թեժացան «Շարլի Էբդո» շաբաթաթերթի հերթական համարի լույս տեսնելուց հետո, որն ամբողջությամբ նվիրված էր ահաբեկչությունը ծաղրելուն: Իսլամի կանաչ գույնով ծածկված այս համարի շապիկին դարձյալ

³⁶ Paris terror at Charlie Hebdo newspaper: Aussies justify attack, Տե՛ս <http://www.heraldsun.com.au/news/paris-terror-at-charlie-hebdo-newspaper-aussies-justify-attack/story-fni0fiyv-1227178200371?nk=c04684dc1fe757166a5ee241aaab8066> (մուսք՝ 15.02.2015); Sheikh Ismail al-Wahwah: A sinister player in a world of radicals, Տե՛ս <http://www.dailytelegraph.com.au/news/nsw/sheikh-ismail-alwahwah-a-sinister-player-in-a-world-of-radicals/story-fni0cx12-1227085769758?nk=c04684dc1fe757166a5ee241aaab8066> (մուսք՝ 15.02.2015); Charlie Hebdo: Afghan Taliban condemns cartoons depicting prophet, hails Paris gunmen, Տե՛ս <http://www.abc.net.au/news/2015-01-15/afghan-taliban-hails-paris-charlie-hebdo-gunmen/6020008> (մուսք՝ 15.02.2015).

³⁷ Operation Inherent Resolve. Targeted operations against ISIL terrorists, http://www.defense.gov/home/features/2014/0814_iraq/ (20.02.2015).

³⁸ Лъвы ислама отомстили за нашего пророка – боевики ИГ одобрили теракт в Париже, Տե՛ս http://tvzvezda.ru/news/vstrane_i_mire/content/201501072042-j5p6.htm (մուսք՝ 15.01.2015); More will follow': ISIS fighter praises Paris massacre, Տե՛ս <http://nypost.com/2015/01/07/isis-fighter-praises-paris-massacre-warns-more-will-follow/> (մուսք՝ 15.01.2015).

պատկերված էր Մուհամմադ մարգարեն՝ ձեռքին «Je suis Charlie» (Ես Շարլին եմ) գրությունը³⁹:

Զանգվածային բողոքի ալիքներ սկսվեցին մի շարք երկրներում, իսլամական ՋԼՄ-ներում⁴⁰: Ավերածությունների աստիճանով հատկապես առանձնացան Նիգերում տեղի ունեցած իրադարձությունները: Զայրացած մուսուլմանները սկսեցին հարձակվել եկեղեցիների վրա. վնասվեց չորս տասնյակից ավել եկեղեցի, զոհվեց առնվազն մեկ տասնյակ մարդ⁴¹:

Եվրոպայում տեղի ունեցող հակաիսլամական ցույցերի կողքին իրադարձությունները հետաքրքիր զարգացում ստացան հատկապես Չեչնիայում: Չեչենական Հանրապետության ղեկավար Ռամզան Կադիրովի նախաձեռնությամբ հունվարի 19-ին մայրաքաղաք Գրոզնիում անցկացվեց այսպես կոչված «Միլիոնների երթը»⁴², որը Մուհամմադ մարգարեի ծաղրանկարների դեմ ուղղված բողոք էր: Այս երթին մասնակցում էին Հյուսիսային Կովկասի մոտ մեկ միլիոն մուսուլմաններ, որոնք ձեռքներին պահում էին հիմնականում «Մենք սիրում ենք Մուհամմադ մարգարեին» և «Մենք Շարլին չենք, մենք մարգարեի ումման ենք» պաստառներ⁴³:

Ծաղրանկարների պատճառով Իսլամական աշխարհ–Եվրոպա հարաբերությունների ուրվագծվող հակամարտությունը մեկնաբանող վերլուծաբանները անմիջապես սկսեցին

³⁹ Charlie Hebdo attack: Print run for new issue expanded, <http://www.bbc.com/news/world-europe-30808284> (16.01.2015).

⁴⁰ Charlie Hebdo: Muslim media anger at new cartoon, <http://www.bbc.com/news/world-europe-30812155> (16.01.2015).

⁴¹ Charlie Hebdo: Niger protesters torched 45 churches – police, <http://www.bbc.com/news/world-africa-30888188> (19.01.2015).

⁴² Марш миллиона в Грозном, http://kavpolit.com/articles/marsh_milliona_v_groznom-13138/ (19.01.2015).

⁴³ Марш миллионов: Митинг в Грозном против карикатур на пророка Мухаммеда глазами очевидцев, <http://lenta.ru/articles/2015/01/19/groznyn/> (19.01.2015).

ներկայացնել Ս. Հանթինգթոնի «Քաղաքակրթությունների բախման» տեսության տերմինաբանությամբ՝ նշելով, որ տեղի է ունենում այն, ինչի մասին արդեն վաղուց խոսվում է և ինչը հստակորեն ակներև դարձավ հատկապես 2001թ. սեպտեմբերի 11-ից և 2003թ. Իրաք ամերիկյան բանակի ներխուժելուց հետո⁴⁴:

Սակայն ծաղրանկարների հրապարակումը, որը ներկայումս ձևակերպվում է իբրև երկու իրար հակադրվող քաղաքակրթությունների կարևոր արժեքների սկզբունքային հակասություն (մամուլի ազատություն ընդդեմ կրոնական սրբությունների), շատ հարմար առիթ էր վերահաստատելու երկու տարբեր աշխարհների հակամարտության բուն էությունը: Ուստի իր էությամբ աննշան մի առիթ օգտագործվեց երկու քաղաքակրթությունների արժեքային բախման մասին հայտարարելու համար՝ հաշվի չառնելով այն հանգամանքը, որ մուսուլմանների միայն չնչին մասն է մասնակցում բռնություններին, իսկ եվրոպացիների մեծամասնությունը շատ լավ ըմբռնում է հավատացյալների վիրավորվածության էականությունը:

Այս ամենի մասին վկայում է թե՛ այն փաստը, որ, օրինակ՝ 2005թ. Ինդոնեզիայի բազմամիլիոն մուսուլմանական բնակչության

⁴⁴Չիշեցնենք, որ «Քաղաքակրթությունների բախման» տեսությունը ակտուալացվեց 1990-ականներին՝ Սառը պատերազմի ավարտից հետո, երբ ամերիկյան հասարակությունը որոշակի խնդիրների առջև կանգնեց իր հետագա զարգացման և ապագայի պատկերացումների որոշման հարցում: «Քաղաքակրթությունների բախման» տեսությունը դարձավ այն գաղափարախոսությունը, որը պետք է ապահովեր ամերիկյան հասարակության ներքին միասնությունը՝ իր արտաքին խնդիրների լուծման համար: 2001թ. սեպտեմբերի 11-ի իրադարձությունները դրդեցին ԱՄՆ նախագահ Ջ. Բուշ Կրտսերին հայտարարել նոր խաչակրաց արշավանքի մասին, որից հետո իրական բախումը, սակայն, ոչ թե քաղաքակրթությունների միջև էր, այլ Միացյալ Նահանգների և այն ուժերի, որոնք կարող են մրցակցության մեջ մտնել համաշխարհային կառավարման համակարգը հսկելու հարցում:

միայն 300 ծայրահեղականները մասնակցեցին դանիական դեսպանության վրա կատարված հարձակմանը և թե՛ այն հայտարարությունները, որոնցով հանդես եկան բազմաթիվ եվրոպական քաղաքական, հասարակական և կրոնական գործիչներ՝ խոսելով հավատացյալների կրոնական զգացմունքները վիրավորելու անընդունելիության մասին:

Բայց առիթը ստեղծվել է, և ահա համաշխարհային ՁԼՄ-ները հայտարարում են, որ իրար դեմ են դուրս եկել Եվրոպան (և շատ հատկանշական է, որ ո՛չ թե Արևմուտքը, ինչպես դա սովորաբար ձևակերպվում է, այլ հե՛նց Եվրոպան)՝ իր ազատական ու ժողովրդավարական արժեքներով և իսլամական աշխարհը՝ իր կրոնական արժեհամակարգով:

«Շարլի Էբդո»-ի խմբագրության դեմ իրականացված ահաբեկչական պատասխանատվությունը իրենց վրա վերցրեցին մի անգամից երկու ներկայումս ամենաազդեցիկ ծայրահեղական շարժումները՝ «ալ-Կաիդայի» մասնաճյուղը և «Իսլամական պետությունը»: Հետաքրքիրն այն է, որ այս երկուսի մեջ, չնայած այն հանգամանքին, որ ռազմավարական առումով գրեթե իրարից չեն տարբերվում, մարտավարական տարաձայնությունների հետևանքով Սիրիայում և Իրաքում կան շատ սուր հակասություններ և մրցակցություն:

Դրանցից յուրաքանչյուրը՝ փորձելով իրեն վերագրել այս գործողության իրականացումը, ձգտում է լրացուցիչ ժողովրդականություն շահել սուենի մուսուլմանների շրջանակում (և ոչ միայն), ինչը կողմնակիորեն վկայում է, թե որքան ընդունելի և ողջունելի են նման ակցիաները հասարակ հավատացյալների համար:

Ակնհայտ է, որ «ալ-Կաիդան» արդեն տարիներ շարունակ լուրջ ջանքեր է գործադրում կազմակերպության ցանցայնացման ուղղությամբ: «Իսլամական պետությունը», ձգտելով ահաբեկել իր

դեմ հանդես եկող պետությունների հասարակություններին, նույն ուղին է որդեգրել՝ ձգտելով իր բջիջները ստեղծել բոլոր այն երկրներում, որտեղ մուսուլման ահաբեկիչները հնարավորություն ունեն քիչ թե շատ ազատ գործելու: Միացյալ Նահանգներում անվտանգության համակարգը սեպտեմբերի 11-ից հետո բավականին հստակ է գործում, ինչի մասին վկայում են մի շարք գործողությունների կանխումը այս երկրի հատուկ ծառայությունների կողմից: Ուստի ծայրահեղականների ցանցերի հիմնական գործողությունները ծավալվելու են եվրոպական երկրներում, ինչպես նաև այն մուսուլմանական երկրներում, որոնք գնահատվում են որպես «քաֆիրների» կողմից կառավարվողներ և, հատկապես, որտեղ որ տեղակայված են «խաչակիրների» ստորաբաժանումները:

«Շարլի Էբրոյի» դեմ իրականացված ահաբեկչությունը և, հատկապես, սուննի ծայրահեղականների եվրոպական ցանցի անվիճելի առկայությունը այստեղ նոր բարդությունների առջև է կանգնեցնում եվրոպական փոքր և մեծ քաղաքներում ձևավորված մուսուլմանական համայնքները:

Խնդիրն այն է, որ տարբեր ճանապարհներով այստեղ տեղափոխված սուննիների զգալի մասը առանց այդ էլ չափազանց դժվար է ինտեգրվում իր համար նոր քաղաքակրթական և մշակութային միջավայրին, շատ մեծ ջանքեր են պահանջվում ադապտացվել նոր գրված և չգրված օրենքներին: Այս հանգամանքը մղում է «փակության», նոր ինքնության հնարավորության մերժման և հին ինքնության ակտուալացված հատկանիշների արմատավորմանը:

Այս ամենին շատ վատ են արձագանքում այն մուսուլմանները, որոնք հաջողությամբ կերտել են իրենց նոր ինքնությունը: Նրանք հասկանում են, որ ոչ միայն ահաբեկչությունը, այլև ուղղակի բնակության երկրի օրենքների, բարքերի, սովորությունների

մերժումը, համայնքների փակությունը, շրջապատող իրականությանը հակադրվելը ձևավորում է փոխադարձ անհանդուրժողականության վտանգավոր մթնոլորտ:

Այդ ամենը վտանգում է այն մարդկանց, ովքեր եկել են եվրոպական երկրներ՝ ձգտելով իրենց կյանքը շարունակել այն արժեքային դաշտում, որը թույլ կտա իրենց իրականացնել իրենց ներուժը, ինչը վտանգվում է հացի համար եկածների կողմից:

Այս առումով հատկանշական են Ռոտերդամի՝ ծագումով մարոկկացի, դավանանքով՝ սուննի քաղաքապետ Ահմադ Աբու Տալիբի՝ Հոլանդիայի մուսուլմաններին ուղղված խոսքերը: «Աներևակայելի է, թե ինչպես կարելի է ապստամբել ազատության դեմ: Բայց եթե ձեզ, այնուամենայնիվ, դուր չի գալիս ազատ լինելը, հավաքե՛ք ձեր ճամպուրկները և հեռացե՛ք... Հաստատ մի տեղ կա, որը ձերն է, անկեղծ եղե՛ք ինքներդ ձեզ հետ այդ հարցում, մի՛ սպանեք անմեղ լրագրողներին»⁴⁵:

Այս ամենը ավելի արդիական է դարձնում բոլոր այն վեճերը, որոնք արդեն մի քանի տասնամյակ է վարվում են մուլտիկուլտուրալիզմի հայեցակարգի շուրջ:

Հարկ է նշել, որ եվրոպական երկրների կառավարությունները աստիճանաբար սկսում են ձեռնարկել այնպիսի քայլեր, որոնք, միտված լինելով ուժեղացնելու անվտանգության համակարգը, միաժամանակ որոշակիորեն սահմանափակում են մարդու տարբեր իրավունքները, ինչը որոշ չափով կրկնում է այն միջոցները, որոնք «Պետրիոտ» օրենքների փաթեթի կիրառմամբ գործի դրվեցին սեպտեմբերի 11-ից հետո Միացյալ Նահանգներում:

⁴⁵ Muslim mayor of Rotterdam Ahmed Aboutaleb tells extremists who 'don't like freedom' to 'f*** off', *Stu* <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/muslim-mayor-of-rotterdam-ahmed-aboutaleb-tells-extremists-who-dont-like-freedom-to-f-off-9975459.html> (15.01.2015).

Ակնհայտ է, որ նման գործողությունների ազդեցության տակ բյուրեղացվում է իրավիճակը եվրոպական երկրներում, ինչի հետևանքն է տարբեր տիպի ազգայնական, պոպուլիստական կուսակցությունների ակտիվացումը, որոնք, հաշվի չառնելով գլոբալ աշխարհում միգրացիոն գործընթացների կարևորությունը քազմաթիվ առումներով, իրենց ընտրողներին տարբեր անհրականանալի խոստումներ են տալիս: Այդ խոստումների մի մասն էլ կապված է ներգաղթողների հոսքի կտրուկ կրճատման հետ, ինչպես նաև՝ արդեն իսկ ներգաղթածների նկատմամբ քաղաքականության խստացման հետ:

Այսպիսով, իրավիճակն ավելի է շիկանում, իսկ դժվար լուծելի խնդիրների քանակը՝ աճում:

Գործընթացների նման զարգացման դեպքում Փիմ Ֆորսթեյնի, Տեո Վան Գոգի, «Շարլի Էբդո»-ի լրագրողների նման սպանությունները կարող են ավելի հաճախակի դառնալ և անպայման չէ, որ նման գործողությունները իրականացվեն միայն սուննի ծայրահեղականների կողմից:

GLOBAL CONFLICT AND THE “CARTOON WAR“

Summary

Davit Hovhannisyan,

Naira Sahakyan

Shooting in the office of the satirical weekly newspaper Charlie Hebdo in Paris on January 7, 2015, is not the first terrorist act by its nature. This act and subsequent protests can be explained by the publishing of the cartoons, but it does not provide a complete answer for many questions.

The article notes that European governments gradually start to take steps aimed at strengthening the security systems, but these steps are somewhat limiting human rights.

Under the influence of such actions the situation in European countries is crystallizing and is becoming more explosive. The number of difficult problems is increasing.

In the case of such development the terrorist acts may become more frequent and it is not necessarily that such activities are carried out only by Sunni extremists.

ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Դավիթ Հովհաննիսյանը ԵՊՀ Քաղաքակրթական և մշակութային հետազոտությունների կենտրոնի հիմնադիր տնօրենն է, ԵՊՀ Արաբագիտության ամբիոնի պրոֆեսոր է, ունի Արտակարգ և լիազոր դեսպանի դիվանագիտական աստիճան:

Պրոֆեսոր Հովհաննիսյանը հակամարտությունների տրանսֆորմացիայի ու խաղաղության, միջազգային հարաբերությունների և իսլամի հարցերով փորձագետ է, ակտիվորեն ընդգրկված է տարբեր խաղաղասիրական ծրագրերում, որոնք վերաբերում են Հարավային Կովկասի, Ռուսաստանի և Մերձավոր Արևելքի հակամարտություններին:

Պրոֆեսոր Հովհաննիսյանը հեղինակ է մի շարք մենագրությունների ու հոդվածների, որոնք վերաբերում են հակամարտությունների կարգավորմանը, հայ-թուրքական հարաբերություններին, միջազգային հարաբերություններին, տարածաշրջանային հակամարտություններին և անվտանգությանը, ինչպես նաև արաբագիտությանը և իսլամագիտությանը:

Հայկ Քոչարյանը պատմական գիտությունների թեկնածու է, ԵՊՀ Քաղաքակրթական և մշակութային հետազոտությունների կենտրոնի ավագ գիտաշխատող է և Արաբագիտության ամբիոնի դոցենտ: 2006թ.-ին պաշտպանել է «Ումմայի կարգավիճակն ու բնորոշումը Ղուրանում և վաղ իսլամական սկզբնաղբյուրներում» թեմայով թեկնածուական ատենախոսությունը: Գիտական հետաքրքրությունների շրջանակը ներառում է ադապտացիոն գործընթացների ուսումնասիրումը ումմայում և Մերձավոր Արևելքում:

Մոնա Տոնիկյանը ԵՊՀ Արաբագիտության ամբիոնի վարիչն է: Ավարտել է ԵՊՀ Արևելագիտության ֆակուլտետի արաբագիտության բաժինը, 2002թ.-ին «Ղուրանի սյուժեների դիցաբանական հիմքերը» թեմայով թեկնածուական ատենախոսություն է պաշտպանել Թբիլիսիի Իվ. Ջավախիշվիլու անվան պետական համալսարանում: Գիտական հետաքրքրությունների շրջանակը ներառում է Ղուրանի ուսումնասիրությունը, իսլամական իրավունքը, միջնադարյան արաբամուսուլմանական մշակույթը:

Մևակ Քարամյանը 1997-2003թթ. սովորել է ԵՊՀ Միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի քաղաքագիտության բաժնում, 2004-2007թթ. սովորել է ՌԴ նախագահին կից պետական ծառայության ակադեմիայի ասպիրանտուրայում (Մոսկվա) և ստացել է քաղաքական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճան: 2007-2010թթ. դասավանդել է ԵՊՀ Հանրային կառավարման բաժնում: 2011թ.-ից Եվրախորհրդի տեղական ինքնակառավարման կոնգրեսի անկախ փորձագետ է: Գիտական հետաքրքրությունների շրջանակը ներառում է ահաբեկչության, քաղաքական բռնության, քաղաքական իսլամի, եվրոպական ինտեգրացիայի, տեղական ինքնակառավարման, բազմազանության և մուլտիկուլտուրալիզմի հետ կապված հարցերը:

Տաթևիկ Մկրտչյանը աշխատում է ԵՊՀ Քաղաքակրթական և մշակութային հետազոտությունների կենտրոնում՝ որպես գիտաշխատող 2007թ.-ից՝ 2011թ.-ից մինչև 2014թ. սեպտեմբերը համատեղելով Երևանի Վալերի Բրյուսովի անվան պետական լեզվաբանական համալսարանում արաբերեն լեզվի դասավանդման հետ: 2004թ. ավարտել է Արևելագիտության

Ֆակուլտետի Արաբագիտության ամբիոնի բակալավրիատը, իսկ 2006թ. ստացել է իսլամագիտության մագիստրոսի աստիճան: Ներկայում ԵՊՀ Արևելագիտության ֆակուլտետի Արաբագիտության ամբիոնի հայցորդ է: Նրա ներկա հետազոտական հետաքրքրությունները ներառում են շիական (մասնավորապես՝ իսնա՛աշարիական) իսլամը, Նահջ ալ-Բալադան՝ որպես վաղ շիականության աղբյուր, Իրանի Իսլամական Հանրապետության շիական կրոնաքաղաքական կառավարման համակարգը, Իրանը և Հարավային Կովկասը:

Աննա Գևորգյանը ավարտել է ԵՊՀ Արևելագիտության ֆակուլտետի իրանագիտության բաժինը, իրանագիտության մագիստրոս է: 2009թ.-ից աշխատում է ԵՊՀ Քաղաքակրթական և մշակութային հետազոտությունների կենտրոնում՝ որպես գիտաշխատող: 2013-2014 ուսումնական տարվա աշնանային կիսամյակում վերապատրաստվել է Արիզոնայի պետական համալսարանի Սոցիալական փոխակերպումներում դպրոցում: 2014 թ.-ի սեպտեմբերից դասավանդում է ԵՊՀ Սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի Կիրառական սոցիոլոգիա բաժնում: Աննա Գևորգյանի հետաքրքրության շրջանակում են հետևյալ թեմաները՝ քաղաքական միֆեր և իսլամ, «վելայաթե ֆադիհ» և արտաքին քաղաքականություն, կանանց հիմնահարցերն իսլամում, կանանց խնդիրներն Իրանում, հայաստանցիների ընկալումները Իրանի և իրանցիների մասին:

Նաիրա Մահակյանը սովորել է ԵՊՀ Արևելագիտության ֆակուլտետի արաբագիտության բաժնում՝ 2011թ. ստանալով բակալավրի աստիճան: Կրթությունը շարունակել է նույն ֆակուլտետի մագիստրատուրայում՝ 2013թ. ստանալով իսլամագիտության մագիստրոսի աստիճան: Նույն թվականին

սկսել է աշխատել ԵՊՀ Քաղաքակրթական և մշակութային հետազոտությունների կենտրոնում: Ն. Սահակյանը Middle Orient (www.middleorient.com) արևելագիտական պորտալի համահիմնադիրն է: Նրա ուսումնասիրության հիմնական թեմաներն են «գերագույն իշխանության խնդիրն իսլամում» և «մու'թագիլիական գաղափարները ալ-Ջահիզի աշխատություններում»:

Մարիետա Բագինյանը սովորում է ԵՊՀ Արևելագիտության ֆակուլտետի արաբագիտության բաժնում՝ 2014թ. ստանալով բակալավրի աստիճան: Այժմ կրթությունը շարունակում է նույն ֆակուլտետի մագիստրատուրայում: Մ. Բագինյանը Middle Orient (www.middleorient.com) արևելագիտական պորտալի համահիմնադիրն է: Նրա հիմնական գիտական հետաքրքրությունների շրջանակը ներառում է միջնադարյան իսլամական քաղաքական միտքը, իսլամական ժամանակակից քաղաքական շարժումներն ու հոսանքները:

Մարգիս Գրիգորյանը ԵՊՀ Հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտի հայ-քրդական առնչությունների բաժնի գիտաշխատող է, արաբագետ:

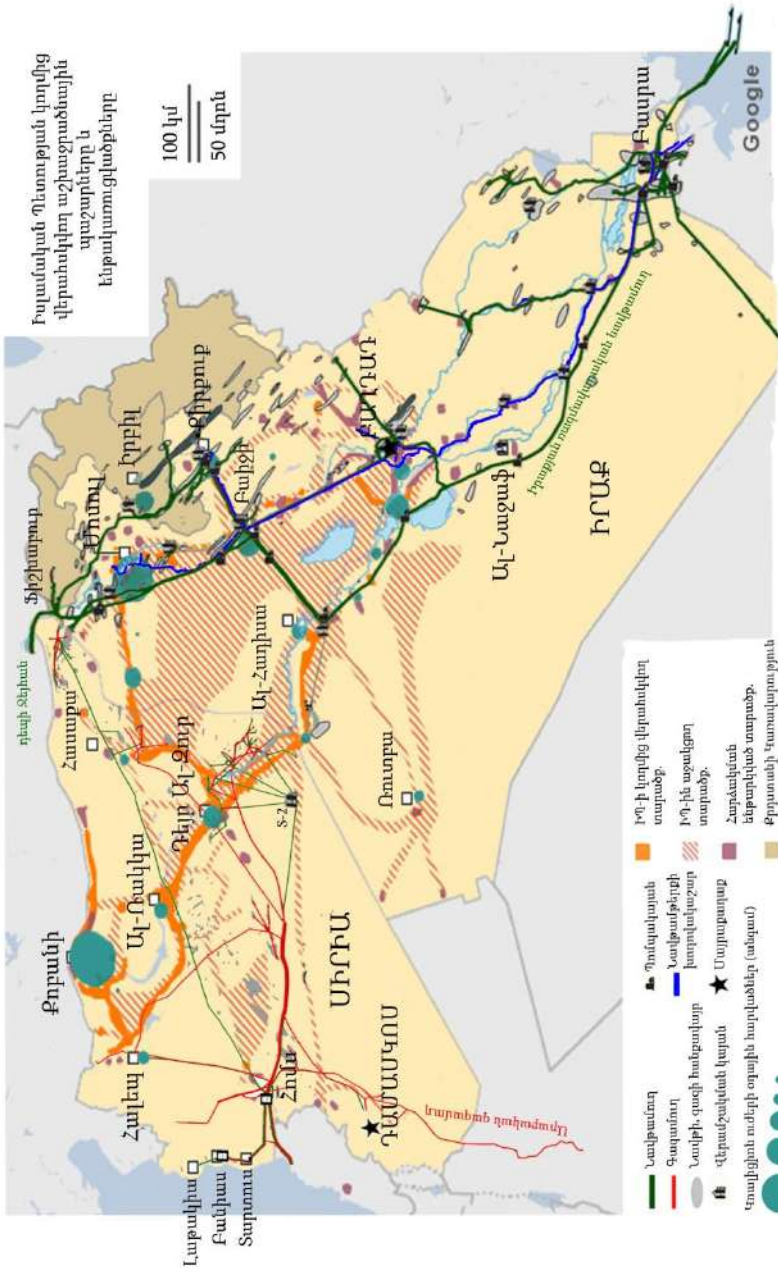
Մասնագիտական հետաքրքրությունները ներառում են մերձավորարևելյան, հյուսիսաֆրիկյան, կենտրոնասիական տարածաշրջանային քաղաքականությունը, իսլամական արմատականության և ծայրահեղականության արդի զարգացումները, ինչպես նաև Մերձավոր Արևելքում քրդական հիմնախնդրի նոր միտումները:

Վարուժան Գեղամյանը ավարտել է ԵՊՀ Արևելագիտության ֆակուլտետի թյուրքագիտության բաժինը, ապա Սանկտ

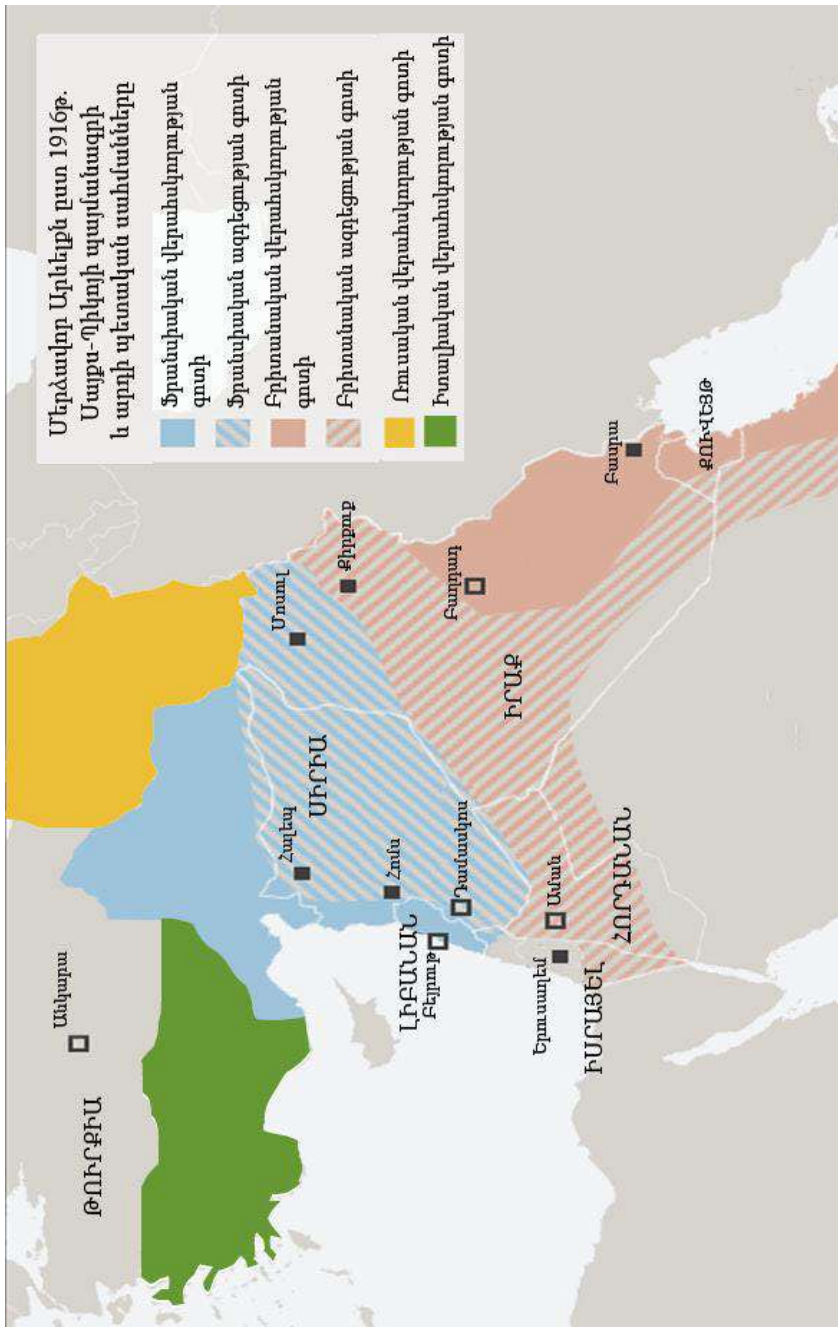
Պետերբուրգի պետական համալսարանի Արևելագիտության ֆակուլտետի մագիստրատուրան: Այժմ նույն համալսարանի ասպիրանտ է, զբաղվում է Օսմանյան կայսրության վերջին փուլի և Թուրքիայի Հանրապետության վաղ շրջանի պատմությամբ և սոցիալ-մշակութային տեղաշարժերով: Զուգահեռ Սանկտ Պետերբուրգի Եվրոպական համալսարանի «Իսլամը Եվրասիայում» պրոֆեսուրայի կրթաթոշակակիր է և ուսումնասիրում է Ղրիմը՝ Օսմանյան կայսրության և Ռուսական կայսրության դարավերջյան պատկերացումներում:

Հրաչ Չիլինգարյանը սոցիոլոգ է (կրոնի սոցիոլոգիա) և Օքսֆորդի համալսարանի Արևելագիտության ֆակուլտետի դոցենտ: 2002թ-ից մինչև 2012թ մարտը նա դասավանդել և տարբեր պաշտոններ է զբաղեցրել Քեմբրիջի համալսարանում: Նրա դասախոսությունները և հրատարակությունները անդրադառնում են ժամանակակից Մերձավոր Արևելքի էթնիկ և կրոնական փոքրամասնությունների հիմնահարցերին, հայկական սփյուռքի ինդիվիդուալներին և հայ-թուրքական հարաբերություններին: Նրա ուսումնասիրությունների շրջանակում է նաև ինքնության քաղաքականությունը, սփյուռքագիտությունը, տրանսնացիոնալիզմը և կրոնի սոցիոլոգիան: Նա Լոնդոնի Տնտեսագիտության և քաղաքագիտության դպրոցի (London School of Economics and Political Science) դոկտոր է, իսկ մագիստրոսի կոչումը ստացել է Կալիֆորնիայի պետական Նորֆրիջի համալսարանում՝ հանրային կառավարում մասնագիտությամբ, ինչպես նաև Նյու Յորքի Սուրբ Վլադիմիրի ուղղափառ աստվածաբանական սեմինարիայում՝ աստվածաբանություն մասնագիտությամբ:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ

Քարտեզ 1

Քարտեզ 2

Խմբագրական խորհուրդ՝

Հովհաննիսյան Դավիթ	բ.գ.թ., պրոֆեսոր, Արտակարգ և լիազոր դեսպան (<i>նախագահ</i>)
Մինոնյան Արամ	պ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից-անդամ,
Սաֆրաստյան Ռուբեն	պ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս
Կիրակոսյան Արման	պ.գ.դ., պրոֆեսոր, Արտակարգ և լիազոր դեսպան
Մինասյան Սերգեյ	քաղ.գ.դ.
Քոչարյան Հայկ	պ.գ.թ., դոցենտ (<i>համարի պատասխանատու</i>)

Մարտ 2015 թ.

Քաղաքակրթական և մշակութային հետազոտությունների կենտրոն
Երևանի պետական համալսարան
Ալեք Մանուկյան 1, Երևան 0025, ՀՀ
Հեռ.՝ (37460) 710594
Էլ.փոստ՝ cccs@ysu.am
www.cccsysu.com
